

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Kultúratudományi Doktori Program

HERNÁDI ILONA

PROBLÉMÁS TESTEK

NŐISÉG, SZEXUALITÁS ÉS ANYASÁG
TESTI FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ
MAGYAR NŐK ÖNREPREZENTÁCIÓIBAN

Doktori disszertáció

Témavezető:
Könczei György D.Sc.
egyetemi tanár

Pécs
2014

Nővéremnek, Krisztának

Köszönöm interjúalanyaimnak, hogy megtiszteltek bizalmukkal,
s engedték, hogy kapcsolódjak történeteikhez.

Köszönöm témavezetőmnek Könczei Györgynek,
hogy ezer módon támogatott és állt mellettem az évek során.

TARTALOM

1. BEVEZETÉS	7
1.1. A TÉMA MEGFOGALMAZÁSA	13
2. FOGYATÉKOSSÁG	14
2.1. RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS	16
2.1.1. Morális modell	17
2.1.2. Medikális modell	17
2.1.3. Szociális modell	18
2.1.4. Emberi jogi modell	19
2.1.5. Poszt-modell	20
3. KRITIKAI FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNY	25
3.1. IDENTITÁS	27
3.2. DISKURZUS	29
3.3. HATALOM, ELLENÁLLÁS, HATÁRSÉRTÉS	31
3.4. NORMALITÁS, ÉPSÉGTEROR	32
4. NŐI SZUBJEKTUM ROSI BRAIDOTTI FILOZÓFIÁJÁBAN	38
4.1. FEMINISTA SZUBJEKTUM	39
4.2. MEGTESTESÜLÉS	43
4.3. PSZICHOANALÍZIS	46
4.5. NOMÁD SZUBJEKTUM	48
5. FEMINISTA FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNY	50
5.1. FEMINIZMUS, FOGYATÉKOSSÁG, EPISZTEMOLÓGIA	50
5.2. SZEXUALITÁS	58
5.3. ANYASÁG	61
6. ELBESZÉLT ÉLETEK	
AZ ÉLETTÖRTÉNET-KUTATÁS MÓDSZERTANA	67
6.1. A MÓDSZERTAN ELMÉLETI ALAPJAI	67
6.1.1. A narratíva és a posztmodern	67
6.1.2. Narratív identitás	69

6.2. A KUTATÁS MENETE	73
6.2.1. Mintavétel, az interjú készítése, átírása	73
6.2.2. Kutatói pozíció, etikai dilemmák	74
6.2.3. Elemzési gyakorlat: narratív rizoanalízis	75
7. ÉLETTÖRTÉNETEK	80
7.1. ANETT	80
7.2. RÓZSIKA	88
7.3. MARIKA	101
7.4. RITA	110
7.5. KATA	117
7.6. KLÁRA	128
7.7. ANIKÓ	137
7.8. ÉVA	146
7.9. TERÉZ	154
7.10. ESZTER	164
8. ÖSSZESŰRÍTETT EGY – KÍSÉRLETI RIZOANALÍZIS	182
9. BEFEJEZÉS	199
Bibliográfia	206

P R O B L É M Á S T E S T E K

„Az angyalok foglalkoztatnak. A kövér, becsületes csillagokból öntött szellemek, a bástyasétány – szárnyak, isten úszóhártyái, a menekülés szorult kövei, a tér megrendült fekhelyei. Amikor elindulnak, embert tesznek az arcuk elé. Csupa ütközet a halandók szája, fájdalmas tálcákon viszik maguk előtt a sült leveleket, a főtt vitorlákat... Belevágok egy angyal szárnyába. Irgalom cseppen a seb alól, megragaszt, elfelejteti velem, visszaolvasztja a tokjába a kést.”

(Hernádi Gyula)

1. BEVEZETÉS

A disszertáció a női, illetve a fogyatékos lét testhez kötöttségéből kiindulva szeretné megérteni a fogyatékossgal élő nők tapasztalatait. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy a testi fogyatékossgal élő nők az előítéletes, patriarchális, az ép testre fókuszáló mai magyar társadalmi térben miként tapasztalják meg autonóm nőisubjektum-pozícióikat, s fogyatékossguk mint fontos identitásképző tényező hogyan hatja át önmeghatározásukat. Ezen kérdések megválaszolását a diszkurzív nyelvi terek, eszközök feltérképezése révén kísérli meg, miközben megvilágítja a kérdésekben felmerülő fogalmak többértelműségét, fluiditását.

A közmegítélés alapján a fogyatékossgal élő nők nem rendelkeznek a nőiség legfontosabbnak tartott attribútumaival. Mivel a normálistól való eltérést, az abnormalitást képviselik, a hétköznapi szintjén társadalmi, gazdasági, kulturális tőkével nem rendelkező, szabálytalan, deviáns, kirekesztett testként marginalizálásuk, diszkriminálásuk gyakorlatilag nem csökken. A Magyar Civil Caucus Párhuzamos Jelentése az ENSZ egyezményről felhívja a figyelmet arra, hogy miközben hazánk csatlakozott a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló 2006-os ENSZ egyezményhez, Magyarországon „nem található utalás egyetlen jogi szabályozásban sem a fogyatékossgal élő nőkre vonatkozóan... a fogyatékossgal élő nők a magyar jogi szabályozásban láthatatlanok” (Sinosz et al., 2010: 197). A jogi láthatatlanság önmagában is aggasztó, a probléma azonban ennél kiterjedtebb: a fogyatékossgal élő nők nőként a társadalomban is láthatatlanok, az ép többség aszexualis lényként tekint rájuk. Beszűkült és megbélyegző sztereotípiák, diszkurzív és intézményes korlátok akadályozzák nemcsak jogaik érvényesítését, de női létük kibontakozását és kifejezését is.

A fogyatékos nők helyzetének feltérképezése a mai Magyarországon sporadikus. Jelen dolgozat egy hiánypótló feltáró kutatás összegzése, amely empirikus-elméleti alapokon nyugszik. A mai magyar társadalom viszonyában felmutatja a fogyatékos női szubjektumpozíciókat, s az azok megfogalmazására szolgáló nyelvi reprezentációs eszközök tárházát, valamint az egyéni és a társadalom által életben tartott kulturális narratívák találkozási pontjait és az ellennarratívák létrejöttének lehetőségeit. A társadalmi, illetve az egyéni önreprezentációs gyakorlatok közötti hasonlóságok és különbségek összetett női létélmény-rekonstrukciókból épülnek fel, következésképpen összetett szubjektumokat

rajzoknak. A felsorakoztatott egyéni történetek megértése s visszatükrözése az elmesélt testi tapasztalatokat fontos episztemológiai kategóriaként értelmezi, ami az egyéni kereteken túl társadalmi, kulturális és politikai relevanciát hordoz. A fogyatékossgal élő nők többszörösen marginalizált helyzetben, az elnyomó rendszerek, az alig titkolt eugenisztikus tendenciák közepette a kategóriák közötti köztes terekben élnek, önmagukat s a világot innen szemlélik. A disszertáció ezeknek a tapasztalatoknak és perspektíváknak nyelvi lenyomatait elemzi.

A köztes terek és a hozzájuk kötődő létezések összetettségét, ellentmondásosságát, kategorizálhatatlanságát fejezi ki a dolgozat fedőlapján szereplő műalkotás. A szakrálissá magasztosuló fogyatékos nő ábrázolása megrendítő feszültséget kölcsönöz Gerhard Aba képének. Gazdag jelentésréteget hordoz, s ez a sokrétűség és ellentmondásosság az, ami különösen érdekessé teszi a művet. Provokativitása normatív képzeteinket, illetve személyes tapasztalatainkkal vegyes kulturális repertoárunkat kezdi ki, s gondolkodásra, érzelmi reakcióink önreflexív elemzésére és a fogyatékossg, a nőiség lényegének stratégiai átgondolására késztet. Az amputált végtag aktív eleme a kompozíciónak, s a reneszánszban felélénkülő torzó-hagyomány modern inkarnációjaként a csonkolt női test esztétikai konnotációt kap. Az amputált testrész középpontba helyezésével a kép feltárja a másságban rejlő izgalmas esztétikumot, a másság világossá válik és átlényegül. Ez a kendőzetlen figyelemfelhívás destabilizálja a néző helyzetét, indulati reakciókat vált ki azáltal, hogy leleplezi a leleskedés voyeurisztikus élvezetét.

A fogyatékossgal élő angyalnő nem simul bele sem az angyal mitikus, sem a szexualizált tárgyiasított nő alakjának készen kapott sztereotipikus világába. A hagyományos patriarchális kánon látszólagos megismétlését (a törekeny, erényes, „angyali” nő, illetve a bukott angyal, a romlott nő) a szerző megzavarja a fogyatékossg felmutatásával. Aba így a nőiség kulturális kliséjének, referenciájának keretéből való kilépés lehetőségét adja, azaz a társadalomban fenntartott szimbólumok széttörésével a domináns diskurzus által felajánlott jelentésalkotás határaihoz viszi a nézőt. Újszerű szimbólumok létrehozására vállalkozik, új gondolati kereteket teremt, amelyekkel közelebb hoz bennünket annak megértéséhez, hogy vajon miképpen is része énképünknek, szubjektivitásunknak, illetve kulturális diskurzusainknak a fogyatékossg. Aba angyalfigurája kapcsán felmerül Luce Irigaray sajátos angyal-szimbóluma. A feminizmus által felkínált alternatív szubjektumpozíciók egyike ez, amely segít a nőiség fix attribútumainak társadalmi konvenciókból való kiszabadításában. Irigaray angyala ellentmond azon nyugati tradíciónak, amely szerint a transzcendenssel való közvetlen kommunikáció csak a férfi, s az őáltala birtokolt nyelv sajátja. Elképzelése szerint az

angyalok azt a köztes teret lakják, ahol összekapcsolhatják a nőit a férfival, az istenit az emberivel és a testit a szellemivel. Határmezők mezsgyéjén létező fluid és dinamikus, rugalmas és kreatívan túlélő lehetőségeket hoznak létre, egy olyan „világot, amelyet úgy kell megalkotni vagy újraalkotni, hogy benne a férfi és a nő újra, vagy végre együtt élhessen, találkozhasson és néha ugyanazt a teret birtokolhassa” (Irigaray, 2004: 17). Aba képe annyiban terjeszti ki az angyal-szimbolikát, hogy kompozíciójába az épség/fogyatékoság, az erkölcsi tisztaság/romlottság, vagyis a normalitás/abnormalitás problematikáját is beépíti. Így a sztereotipikus reprezentációt felforgatva a nőiség, ezen belül a fogyatékosághoz kötött nőiség ellentmondásosságát ábrázolja, illetve rajta keresztül a néző dichotómiákban való gondolkodásának iróniáját, abszurditását mutatja fel. A kép emblematikusan ábrázolja azt, amivel a disszertáció hozzá kíván járulni a fogyatékoságkutatás kánonjának kiszélesítéséhez: a testi fogyatékosággal élő nők tapasztalatainak, nézeteinek előtérbe helyezésével a nőiség, a fogyatékoság, valamint a normalitás hatalmi erőterben lejátszódó mechanizmusainak, berögzültségeinek, valamint azok módosítási lehetőségeinek feltérképezésére vállalkozik. Hasonlóan ahhoz, ahogyan Aba meghökkentő ábrázolásmódja a befogadót kizökkenti konvencionális látásmódjából, önigazoló morális meggyőződéseiből, jelen dolgozat is arra tesz kísérletet, hogy felrzza idült kulturális képzeteinket, leegyszerűsítő bináris kategóriáinkat, s ezáltal érzékenyebb etikai rendszer kialakítására ösztönözzön.

Az elemzés alapját tizenhárom, testi fogyatékosággal élő nő életútinterjúja adja. Az interjúalanyok kiválasztásánál a rendező elv a látható fogyatékoság volt. Feltételezésem ugyanis az, hogy napjaink vizualitást túlértékelő, túlhangsúlyozó kulturális közegében a női test állandó kitettsége a láthatóan testi fogyatékos nőket még inkább megfosztja nőiségük megélésének lehetőségétől. Garland-Thomson intenzív, „teleszkópos nézés”-nek nevezi azt a bámulást, amely a fogyatékos személy felé irányul (Garland-Thomson, 2002: 57). Szerinte a bámulás aktív cselekvés, mert „[a] pusztán jelentésénél fogva a különleges test magyarázatot követel, reprezentációra inspirál és szabályozásra ösztökél” (Garland-Thomson, 1996: 1).

A fogyatékos test látványa zavart keltve, provokálva, magyarázatot követelve hívja elő a fogyatékoság, az emberi létezés, a normalitás értelmezésével kapcsolatos attitűdjeinket, melyeket gyakran előítéletek és sztereotípiák formájában tudatunk legmélyebb repedéseiben rejtegetünk. Porter például azt írja, hogy a fogyatékos test mindig fenyegetés, mert vagy túl testszerű, vagy nem eléggé az, s így veszélyezteti a testről alkotott alapvető ideát, amellyel akadályává válik a test nélküli szubjektum, a valódi én kialakításának (Porter, 1997: xiii). Ebből következik, hogy kultúránk egyfelől megszállottan

foglalkozik a fogyatékos testtel, másfelől irtózik tőle. Vagy inkább irtózva foglalkozik vele? Ha ez így van, akkor felmerülhet a kérdés: vajon miért? Talán azért, mert a fogyatékos test a kiszámíthatóság, a kontroll, a normalitás állandó újraértelmezésére készít bennünket? Mert rájövünk, milyen vékony a határ a normális és az abnormális között, s ez a felismerés arra emlékeztet bennünket, hogy bármikor átkerülhetünk a másik oldalra? Mert világossá válik, hogy a normatív testiséget alátámasztó autonóm, rendezett, egységes emberkép illúzió csupán? Mert felfüggeszti bizonyosságainkat, s szó szerint szembetaláljuk magunkat a tökéletlentől, a töredezettől való rettegésünkkel, s ráébredünk, hogy a sérthetetlen én, a testi normalitás pusztán mítosz, és valójában csak a fantáziánkban él? Vagy „csak egy kis rendet szeretnénk... [cs]upán annyit követelünk, hogy az ideáink egy minimális állandó szabály szerint kapcsolódjanak össze..... amely aztán »védőernyőként« óv bennünket a káosztól”? (Deleuze–Guattari, 2013: 169.) Talán. Nem tudjuk biztosan. Amit biztosan tudunk, az az, hogy a fogyatékoság olyan fogalom, amelyet az ép testűek használnak, hogy ezzel keretezzék s kizárják az érthetetlen, ellenőrizhetetlen, elgondolhatatlan idegen jelenlétet a „normális” meghatározásából.

A kutatás arra törekszik, hogy ebben az épségre fókuszáló, férfiközpontú társadalmi-kulturális térben a fogyatékosággal élő nők szavain keresztül megértse a fogyatékoság női tapasztalatát. Interjúalanyaim narratív interjúk segítségével hallatják hangjukat. Történeteik általam történő kritikus megközelítése a fogyatékoságügyi tudást feminista gondolkodással erősíti, miközben korrigálja a hagyományos feminista elméleteket, amelyek többnyire szintén figyelmen kívül hagyják a fogyatékosággal élő nőket. A dolgozat a kialakult kánon kritikájával párhuzamosan új megközelítéseket, új módszereket, elemzési kategóriákat ajánl, s ezzel hozzájárul egy új tudományterület, a feminista fogyatékoságtudomány hazai jelenlétének megerősödéséhez. A kutatás olyan kérdésköröket érint, amelyeknek – magyar nyelven alig hozzáférhető – elméleti feldolgozását a nemzetközi szakirodalomban találjuk meg, s empirikus feltárásukra Magyarországon eddig még kevesen vállalkoztak. Ilyen kérdések például, hogy a fogyatékosággal élő nők hogyan látják, érzékelik, fogalmazzák újra a fogyatékoság, a nőiség, a szexualitás, az anyaság élményét, kinek, minek a hatására konstruálják meg újra és újra önmagukat. Milyen kulturális, diszkurzív és intézményes összefüggések határozzák meg a fogyatékos nők nővé, anyává, állampolgárrá válását?

A téma messzemenőig megköveteli a multi-, illetve transzdiszciplinaritás érvényesítését. Jelen dolgozat két elméleti alappillére a kritikai fogyatékoságtudomány, és a szexuális különbség posztstrukturalista-feminista elmélete, s azon belül Rosi Braidotti feminista filozófus új-materialista gondolati irányzata. A posztstrukturalista irányzatokhoz illeszkedve a kritikai fogyatékoságtudomány megkérdőjelezi a normalitást, túllép a

dualista gondolkodáson, tagadja a humanista univerzális ember fogalmát, valamint hangsúlyozza a fogyatékoság komplexitását. A feminista kritikai fogyatékoságtudomány különböző feminista irányzatok találkozási pontja. Jelen dolgozat elméleti bázisát a feminizmuson belül a szexuális különbség Braidotti által képviselt irányzata adja. Ez az iskola megkérdőjelezi a testetlen, egységes, rögzített, liberális humanista identitásfelfogást, s helyette az állandó valakivé/valamivé válás folyamatában lévő decentralizált, megtestesült női szubjektum lehetséges formáit kutatja. A fogyatékoságot ebben az elméleti rendszerben gondolom el, amelyet a rugalmasság, a lezáratlanság jellemez. Az interjúk elemzésének elméleti alapját tehát Foucault, Braidotti és Deleuze fogalmi hálóját adja, az általuk kidolgozott fogalmakat olyan értelmezői paradigma kulcselemeinek tekintem, amelyek által hozzáférhetővé, láthatóvá és kimondhatóvá válik a fogyatékoság és a nőiség komplexitása.

Eltérő kulturális és társadalmi elvárások fogalmazódnak meg a női, illetve a férfi testtel kapcsolatban (Hadas, 2003, 2010; Kérchy, 2013; Mészáros, 2013). Társadalmunk a nőket és a fogyatékosággal élőket messzemenőig testbe zárja, s a normatív testhez viszonyítva értelmezi. Nem meglepő tehát, hogy a feminista megközelítések a hangsúlyt a test és a hatalom viszonyának vizsgálatára helyezik. A testet az anyagi, a szimbolikus, illetve a textuális tengelyek mentén létező komplex entitásként kezelik. A feminista fogyatékoságtudományban fontos tétel, hogy a „fogyatékos” stigma különbözik az etnikai vagy vallási másságtól, ugyanis testbe ágyazottsága elnyomja az összes többi identitást, s így a materialitás/korporealitás és a textualitás határait semmisíti meg. A dolgozat sem kizárólag a diszkurzív tartományra összpontosít, hanem a történetekbe ágyazott emlékeket szorosan a megélt test anyagi gyakorlatával kapcsolja össze. Igaz ugyan, hogy az elmesélt életutak nem feltétlenül tükrözik a pontos, megtapasztalt valóságot, hisz az emlékek idővel mindig változnak, alakulnak, átíródnak, azonban véleményem szerint megtestesült, testben gyökerező elemekből táplálkoznak. Elemzésemben tehát a nyelvi-diszkurzív tér mellett az emlékek materiális beágyazottságát is fontosnak tartom hangsúlyozni.

A kritikai fogyatékoságtudomány és a feminista elméleti alapok, valamint a meghatározott földrajzi lokáció (Magyarország) miatt jelen kutatás képtelen elszakadni saját nyugatiságától. Nem lehet célja tehát következtetéseit a nem nyugati kultúrákra vonatkoztatni. A kutatás kiindulópontja az a felismerés, hogy a fogyatékosággal élő nők sokszorosan összetett (etnikum, osztály, vallás, kor, szexuális preferencia szerinti), tág értelemben vett csoportot alkotnak, amely különféle nőket, eltérő identitásokat foglal magába. Braidotti ezt úgy fogalmazza meg, hogy „[a] nők kerülhetnek közös helyzetekbe, megélhetnek közös tapasztalásokat, de semmi esetre sem azonosak” (Braidotti, 2007: 57). Habár jelen kutatás keretei között az interjúalanyok csoporttá formálódnak, amelyben az

összekötő kapocs látható testi fogyatékoságuk, mégsem feltétlenül Giovanni Levi prosopográfiájáról van itt szó, arról, hogy az egyén életrajza a csoport minden jellemzőjét magába sűrítve hordozza (Levi, 2000). A dolgozat az interjúk elemzése során számos hasonló jegy hangsúlyozása ellenére is egymástól jelentősen különböző önéletrajzi stratégiákat hoz egymással termékeny dialógusba. A hasonlóságokat egyrészt a megélt testi tapasztalatok, másrészt a nagy kulturális narratívák hozzák létre, a különbözőségek pedig az egyéni sorsok, értelmezések gazdagságát mutatják.

A dolgozat számos ponton kritikai módon értelmezi a fogyatékoság fogalmát, interpretációit, és kísérletet tesz rá, hogy új megvilágításba helyezze azokat. A fogyatékoság újraértelmezése, fogalmi tartalmának kiterjesztése és módosítása azonban csak a jelenlegi fogalmakból kiindulva lehetséges. A dolgozatban hivatkozásra kerülő statisztikai és egyéb számadatok a jelenleg világszerte elfogadott fogyatékoságértelmezések alapján születtek. Fenntartással kezelem őket, hiszen minden fogalom tökéletlen és leegyszerűsítő, valamint negatív/pozitív előjelekkel illelhető. Dolgozom azonban velük, mert irányvonalakat adnak, rámutatnak arra, hogy a fogyatékoság rendkívül széles kört érintő kérdés, s az érintettek társadalmi-kulturális marginalizáltsága egészen sajátos és elsöprő. Úgy gondolom, hogy a fogyatékoság témakörével kapcsolatosan felmerülő fogalmak – mint például a károsodás és a fogyatékoság, az autonómia, az épség, a normalitás, az ágencia – átértelmezéséhez, illetve a fogyatékoság kategorizálásának, mérésének újragondolásához elengedhetetlen a fogyatékosággal élő emberek meghallgatása, szemléletük figyelembevétel. A kritikai társadalomtudományok egyik fő célkitűzése is csak így valósulhat meg: ha az elméletalkotás összhangba kerül az érintettek megélt tapasztalataival, a számukra fontos kérdésekkel. A kutatás során az volt a tapasztalatom, hogy az interjúalanyok életük értelmezése során sokszor visszhangozták a szaktudósok elméleti kérdéseit, magyarázatait. Jelen kutatás tehát ebbe a kritikai tudományos vonulatba kíván becsatlakozni, s kihangsúlyozni tárgyának elméleti, gyakorlati és politikai-társadalmi relevanciáját.

Abban bízom, hogy az integritás iránti igény, a büszkeség, a megerősítés, az „én” sokféleségének hangsúlyozásával, az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásával, a régi paradigma kereteinek szétfeszítésével átléphetők a mesterségesen megkonstruált határok, melynek eredményeképpen létrejöhet mind a kutató, mind a kutatásban részt vevő személyek igazságainak, tudásainak szubverziója. Reményeim szerint ez a dolgozat, s benne az eddig elhallgatott s most elmesélt történetek az elméleti térképek állandó újrarajzolásához segíthetnek hozzá, amelyben a fogyatékosággal élő nők szélesebb reprezentációs teret kaphatnak.

1.1. A TÉMA MEGFOGALMAZÁSA

Miután „mindannyiunknak van egy fogyatékos másikja, akit nem lehet bevallani” (Stiker, 1999: 8), s így gyakran nem igazak ránk azok a társadalmi megegyezés alapján létrejövő kategóriák, amelyek segítségével felismerhetőek, értelmezhetőek lehetnénk, mindannyian használunk valamilyen fogyatékos meghatározást, vannak gondolataink, érzéseink a témával kapcsolatban. Colin Barnes szerint a mai nyugati társadalmakban a fogyatékossgot az emberek többsége a népesség egy kis hányadát érintő orvosi problémának, személyes tragédiának, valamiféle megoldásra váró gondnak képzei el (Barnes, 2012: 12).

Ha azonban a statisztikai adatokat vesszük figyelembe, azonnal kiderül, hogy a fogyatékossg széles kört érintő társadalmi kérdés (ENSZ, 2013: 650 millió, Európa: 60 millió), mely szoros összefüggésbe hozható a szegénységgel, az ivóvízhiánnyal, a levegőszennyeződéssel, természeti katasztrófákkal, polgárháborúkkal, az iparosítással. Vagyis a károsodás sokkal inkább szerzett, mint veleszületett, s ebből a perspektívából elengedhetetlen, hogy figyelembe vegyük a kulturális kontextus és a társadalmi, gazdasági tényezők jelentőségét.¹

---

¹ 800 millió ember nem jut eléggé tiszta ivóvízhez, 2012-ben árvizek, hurrikánok és egyéb természeti katasztrófák 106 millió embert érintettek, jelentős hányadukat fogyatékossgá téve, és 80 millió ember éhezik világszerte (USAID 2013). A várható élettartam meghosszabbodása és a fogyatékossg kategóriájának bővülése okán 2015-re 800 millióra becsülik a majdani, fogyatékossgal élő emberek számát.

2. FOGYATÉKOSSÁG²

Miközben a fogyatékoság mindig nem kívánatos, abnormális, értékvesztett, természetellenes állapotként értelmeződik, olyan helyzetként, amelyre megoldást kell találni, amit normalizálni kell, aközben egyre nagyobb nehézségbe ütközünk, ha a fogyatékoság pontos jelentéstartalmát akarjuk meghatározni (Longmore, 1985: 419; Goodley, 2011: 8–10). Deleuze szerint nincsenek egyszerű fogalmak. Egy új fogalom létrejötte sohasem csupán a régi lecserélése, mindig problémák és fogalmak ismeretlen és váratlan találkozásából jön létre, új jelentésrétegekkel, „rezonanciákkal” gazdagodva (Deleuze–Guattari, 2013: 29). A fogyatékoság esetében is meg kell vizsgálnunk, hogyan tételeződik önmagában és a többi fogalomhoz képest. Milyen a külső és belső „konzisztenciája”? Hogyan definiálhatjuk tehát a fogyatékoságot? Ki él fogyatékosággal? Ki nevezheti magát fogyatékos embernek? Kit tekint a társadalom fogyatékos személynek? Ki határozhatja meg a fogyatékoságot? A válaszok nemcsak kor, státusz- és szituációfüggőek, hanem modell- és paradigmafüggőek is.

A fogyatékoság fogalomkörébe tartozó kérdések, problémák megértése, a gondok alternatív megoldásaira való rátalálás igen nehéz feladat akkor, mikor a társadalomtudósok, illetve a fogyatékoságpolitika aktorai, szakértői nemcsak a problémák hatásait illetően, de még azok mibenlétére vonatkozóan sem jutottak konszenzusra. A helyzetet nehezíti a téma alapját képező fogalmak pontos meghatározásának hiánya, illetve ennek ellenkezője, az esetenként hatalmas mennyiségű és szerteágazó, már meglévő definíciók áradata. Így még akkor is nehéz helyzetben vagyunk, ha figyelembe vesszük O’Keefe sorait, miszerint „[a] definíciók bosszantóak tudnak lenni, mivel a legtöbben határozottan megrajzolt körvonalakként kezelik őket... Az ily módon megrajzolt körvonalakban az a bosszantó, hogy

---

2 Jelen dolgozat egyes részei megjelentek már:

Hernádi I. (2009): A fogyatékos női testről alkotott kép(zet)ek. *Fogyatékoság és Társadalom*, 2009/1., 87–93.

Nagy Z. – Könczei Gy. – Hernádi I. (2009): A fogyatékoságtudomány útjai kettős történeti keretben, avagy első, kísérleti metszet a fogyatékoságtudományról. *Fogyatékoság és Társadalom*. 2009/1., 93–109.

Könczei Gy. – Hernádi I. (2011): A fogyatékoságtudomány főfogalma és annak változásai. In Nagy Zita Éva (szerk.): *Az akadályozott és az egészségkárosodott emberek élethelyzete Magyarországon*. NCSSZI, Budapest.

Hernádi I. – Könczei Gy. (2013): Szexualitás, Anyaság, Fogyatékos Női Testek. A feminista fogyatékoságtudomány első hazai kutatási eredményei. *TNTeF*. 3. 2. 17–33.

Könczei Gy. – Hernádi I. (2013): A nevezetes térkép – és a helyünk rajta. A fogyatékoságtudomány domborzatai és vizei. In Laki Ildiko (szerk.): *A nemzetközi és hazai fogyatékospolitika 21. századi körképe*. L’Harmattan Könyvkiadó, Budapest.

bárhol is húzzuk meg őket, mindig lehetséges lesz védhető érveket támasztani az elhelyezkedésük ellen” (O’Keefe, 1990: 14).

A fogyatékoságmeghatározás ereje és hatalma számtalanszor megfogalmazódott már. Wendell így ír erről:

„...rendkívül súlyos pszichológiai, társadalmi, gazdasági és politikai jelentősége van annak, hogy egy-egy társadalom miként határozza meg a fogyatékoságot. A fogyatékoság meghatározása egyformán hat azokra, akik magukat fogyatékosággal élőknek tartják, és azokra is, akik nem, és mégis megkapják ezt a címkét. Hogy egy társadalom miként határozza meg a fogyatékoságot és kiket tekint fogyatékosággal élőknek, az sokat elárul arról, hogy a szóban forgó társadalom milyen elvárásokat fogalmaz meg a testtel szemben, mit stigmatizál, mit tart normálisnak testi megjelenésben és testi teljesítményben, mit tart fontosnak és/vagy értékesnek, kitől várja el mindezt, mit gondol a társadalmi nemről, a korról, a fajról, a kasztról és az osztályról” (Wendell, 2010: 35).

Tehát a fogyatékoság meghatározása mindig egy adott társadalomról, annak normalitáshoz fűződő viszonyáról ad képet, információt.

Bár a fogyatékoság fogalom régóta ismert és létezik, mára világossá vált, hogy definiálását a változó társadalmi viszonyok, kulturális jelentések, a „hatalom felügyeleti és rendszabályozó szervei” (Foucault, 1990) erősen befolyásolják. A preferált jelentés-tartalmak nemcsak a tartalmi kontextus változásaitól, hanem attól is erősen függenek, hogy az országok közötti térben, az országok fölöttiben, vagy akár az egyes országokon belül a gazdasági és a jogi szabályozásban, a mozgalmi tevékenység során, a tudományos diskurzusban éppen milyen céllal, milyen célra konstruálják meg a kategóriát.

Mindeközben – Deleuze és Guattari gondolatát követve – az emberek rendet, a normális lét biztonságát, pontos definíciókat kívánnak, mert úgy hiszik, ez megvédi őket a káosztól. E rendben megingathatatlan vélekedéseikből olyan „védőernyőt” gyártanak maguknak, amelynek az „aljára mennyboltot festenek” (Deleuze–Guattari, 2013: 171). A világról, a létezésről, a fogyatékoságról való gondolkodásban a fogyatékoságtudomány feladata ugyanaz, mint a filozófiáé, vagy a művészeté: hogy széttépje ezt a mennyboltot, s új elemzési dimenziókat, szempontokat emeljen be. Ezzel a gesztussal „egy csipetnyi tiszta és szabad káoszt enged be, és a hirtelen betörő fényben keretet ad annak a látványnak, amely a résen keresztül hatolt be” (Deleuze–Guattari, 2013: 171). Mindig új gondolatokra és megközelítésekre lesz tehát szükségünk, hogy új rések keletkezzenek, „és hogy legyenek

olyanok, akik végrehajtják a szükségszerű, és talán egyre nagyobb rombolást, és visszaadják elődeik számára a kommunikálhatatlan újdonságot, amelyet már nem láthatnánk” (Deleuze–Guattari, 2013: 171). A fogyatékoságtudománynak tehát óriási felelőssége van abban, hogy feltárja a fogyatékoság kérdésének komplexitását, hogy segítsen eligazodni a fogalmak sűrűjében. A kezdeti rendezetlenség, a „káosz”, a keretek felbomlása, az időnkénti fogalmi zűrzavar teremtő ereje szükséges ahhoz, hogy újraalkossuk válaszainkat a fogyatékoság kapcsán felmerült kérdésekre, s egyúttal új kérdéseket generáljunk.

2.1. RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az alábbi rövid történeti áttekintés arra mutat rá, hogy kultúránként és koronként változó a fogyatékoság értelmezése, szerepe, a hozzá fűződő kulturális jelentés, illetve a fogyatékosággal élő emberek társadalmi megítélése. Könczei ezt a változatosságot, sokszínűséget hangsúlyozza az egyes korok és kultúrák kontextusában. Fontosnak tartja leszögezni, hogy „minden társadalmat szemléletesen jellemez a múltjához (öregék), a jelenéhez (például súlyos betegekhez, a fogyatékosággal élő emberekhez) meg a jövőjéhez (gyermek) fűződő viszonya” (Kálmán–Könczei, 2002: 29).

Stiker ezt úgy fogalmazza meg, hogy a testi torzulás, vagy az elme zavara, hasonlóan a szexualitás vagy a halál témájához, aggódással, szorongással tölti el a társadalom tagjait (Stiker, 1999: 362). Ennél nagyobb horderejű probléma azonban az, ahogyan egy kultúra fogyatékosnak bélyegzi a normálistól eltérő megjelenést, viselkedést. Wendell érzékletesen írja le ezt a jelenséget: „ha valami eltér attól, amit a társadalom normális vagy elfogadható testnek tart, akkor az önmagában még nem okoz semmilyen funkcionális vagy fizikai nehézséget az ilyen testű embernek, viszont súlyos társadalmi fogyatékoságot eredményez. Nagyon jó példa erre az arcon látható seb, ami csak a megjelenésben okoz gondot, a fogyatékoságot kizárólag a stigma és a társadalmi jelentés okozza” (Wendell, 2010: 44–45).

A fogyatékoságtörténet szakirodalma különféleképpen tipizálja az egyes korok, illetve társadalmak fogyatékosághoz való viszonyát. A legismertebb négy modell: a morális, a medikális, a társadalmi és az emberi jogi modell. Ezek a fogyatékoságpáradigmák különböző történelmi korokhoz köthetők, de egymás mellett és egymással párhuzamosan is léteznek. A következőkben e négy modellt ismertetem röviden.

2.1.1. Morális modell

A morális modell a középkorban éri el csúcspontját. A fogyatékossgal élő emberek megítélése ekkor Könczei szerint „a kereszténység dominanciája mellett is erősen ambivalens volt. Amíg a róluk történő gondoskodás kiemelkedően fontos erkölcsi kötelességnek tűnt fel, addig a fogyatékossgot továbbra is a Gondviselés valamiféle megtorló akciójának vélték. Így kerültek át és termelődtek újjá a mindennapokban a korábbi, az európai kultúra fejlődését jelentősen befolyásoló görög, sőt asszír, illetve a tovább élő régi zsidó társadalmi tradíció egyes karakteres elemei. A zsidó társadalom embere... egyértelműen az elkövetett bűn következményének tekintette a súlyos betegséget és a fogyatékossgot, amelytől azonban tisztulás útján gyakran volt menekülés. A görögség a betegséget, károsodást az istenek bosszújától származtatta. A régi Mezopotámiából ránk maradt ékírásos táblák is a betegség, a szenvedés okai közt első helyen említik a gonosz rontást s a bűnöket. Ez az egész mozgás azt sugallja, hogy lehet és kell is a fogyatékossgal élő emberről *gondoskodni*, feje fölött döntéseket hozni, őt kiszolgáltatott pozíciójában megtartani, *rajta* – megkülönböztetett szeretettel – *uralkodni*” (Kálmán–Könczei, 2002: 55.).

A fogyatékossgot tehát az ókori és középkori kultúrák szövegei isteni cselekedetként, a fogyatékossgal élő embert kiválasztottként, vagy éppen bűnősként jeleníti meg. Az első esetben szentnek tartja őket, a második értelmezésben a fogyatékos személy önmaga, illetve családja bűneiért kerül az adott helyzetbe, ezért száműzésre, kirekesztésre, az adott társadalomból való kizárásra ítéltetik. A fogyatékossg az egyén morális hiányosságaira utal, azt erkölcsi kudarcnak tünteti fel. A morális modell a mai napig jelen van, mint a fogyatékossg egyik kulturális metanarratívája, csak hogy napjaink posztszekuláris nyugati társadalmában a fogyatékossg megítélésében a Gondviselés szerepét egyre inkább a genetika veszi át. Davis a genetika mindenhatóságába vetett hitet abból a hiedelemből vezeti le, miszerint a genetikai térképünk egy szent szöveg, amely csak az első ember teremtésekor volt tökéletes, azóta azonban a másolások során ez a szöveg hibássá vált. Most az a legfőbb feladat, hogy helyrehozzuk ezeket a hibákat, s újra rátaláljunk a szent szövegre (Davis, 2002: 19). A hibák azonban soha sem csupán biológiai-fiziológiai eredetűek, az esetek többségében morális konnotáció is tapad hozzájuk. A genetika büntet, a megváltást pedig az orvostudomány hozza el.

2.1.2. Medikális modell

A medikális modell elterjedésének kezdete a reneszánsz. Megközelítésében a fogyatékossg már nem isteni beavatkozás eredménye, inkább személyes tragédia, egyéni meg nem felelés,

orvosi, diagnosztikai probléma, amelynek megoldásához képzett szakemberek tudására, munkájára van szükség. A fogyatékossgot patológikus, deviáns nehézségként érzékeli, ezért a legfőbb cél a megelőzés, amennyiben ez nem lehetséges, akkor a gyógyítás, a negatív hatások minimalizálása, vagyis a fogyatékossggal élő ember lehető „legnormálisabbá” alakítása.

Eme látásmód „a fogyatékossgot tárgyként értelmezi és definiálja, olyan »dolognak« tartja, amelyet lehet és kell is tanulmányozni, hogy feltárhassák az okát, megállapíthassák, mérhessék súlyosságát és tartósságát, valamint megjósolják a következményeit – mindezt végső soron az orvoslás reményében” (Titchkosky–Michalko, 2009: 4). A medikalizált diskurzus révén gyakorlatilag a 19. század közepétől a normálistól való eltérésként meghatározott fogyatékossg súlyossága, okai, következményei már mérhetőkké is váltak, s ennek alapján fő feladatként határozódott meg a hibás létezés kiküszöbölése a társadalom életéből. A medikális modell látásmódjában a fogyatékossg fogalma részben rossz dolog, részben pedig egy, a beavatkozások és a szakmapolitikák tárgyaként funkcionáló létezőhöz (a fogyatékos emberhez) kötött kifejezés. A modell hatalomgyakorlói a különböző szintű döntéshozók, vezérszereplői a szakemberek: az orvosok, az egészségügyi alkalmazottak, a kutatók, a politikusok, az intézetvezetők. A működés egyik szintje a fogyatékossg korrekciója és a fogyatékossg negatív hatásainak a mindennapi életben megvalósított minimalizálása révén a fogyatékos ember szolgálata. Másik szintje pedig a szakemberek dominálta alapstruktúra fenntartása, és funkciója a személynek tárgyként való rögzítése és ezzel egyidejűleg a pénzügyi források allokálási rendjének is a fenntartása, a mindennapi hatalomnak a szakemberekhez történő delegálása és kötése.

Az 1980-as évek elejétől az 1990-es évek végéig a medikális modellnek megfelelő fogalomhasználat volt a jellemző. A WHO 1980-ban publikált fogyatékossg-meghatározása a medikális modell alapján álló definíciót használja. Közben egész szemlélete és szabályozási megoldásai a szociális modell bázisán állnak, szűken magát a definíciót tekintve az 1998. évi XXVI-os magyarországi törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük megteremtéséről részben a medikális modellt követi. A fontosabb szakmai, szabályozási területeken s a kulturális narratívákban egyaránt a mai napig a medikális modell dominanciája figyelhető meg.

2.1.3. Szociális modell

Az újabb gondolati keret, a szociális modell elveti a medikális, illetve a korábbi morális modellszemléletet, s a fogyatékossgot társadalmi térbe helyezi. A szemlélet egyre inkább távolodik az egyéni patológiai diskurzustól a társadalom felelősségét hangsúlyozó, a

fogyatékoságot társadalmilag konstruáltként, kulturálisan meghatározottként definiáló megközelítés felé. A társadalmi, gazdasági folyamatokra, kulturális kontextusra, a hatalmi dinamikák feltárására helyezi a hangsúlyt, vagyis a fogyatékoságra már nem mint személyes meg nem felelésre, egyéni szerencsétlenségre tekint, sokkal inkább, mint hatalmi viszonyrendszerre. A szociális modell a brit fogyatékosági mozgalomhoz köthető az UPIAS³ dokumentumaiból kiindulva, és eredendően Vic Finkelstein (1980), Mike Oliver (1990) és Colin Barnes (1991) nevéhez kapcsolódik. A modell határozott különbséget tesz a tényleges károsodás és a társadalmi elnyomásként értelmezett fogyatékoság között. Radikális kritikát fogalmaz meg azzal, hogy a fogyatékoságot társadalmi kontextusba helyezve a másságra, a kirekesztésre, a befogadásra, az elnyomásra, az emberi jogokra fókuszálva értelmezi azt.

Shakespeare–Watson szerint a szociális modell térnyerése két fő szempontból is rendkívül fontos volt. Egyrészt „lehetővé tette a megfelelő politikai stratégiák kialakítását”, amelyek a fogyatékosá tévő társadalmi akadályok eltávolítására összpontosítottak, másrészt „felszabadító erővel hatott és hat” a fogyatékosággal élő emberekre azáltal, hogy lehetőségük nyílt új módon gondolkodni önmagukról, s így elkezdődhetett a harc az egyenlő állampolgári jogokért (Shakespeare–Watson, 2002: 12). Ebben a paradigmában a fogyatékoság még mindig hiba, amit korrigálni kell. A hiba azonban nem a fogyatékosággal élő emberekben van, hanem túlnyomó részt a társadalomban. Nem elsősorban az egyénnek kell tehát megváltoznia, sokkal inkább a társadalomnak.

2.1.4. Emberi jogi modell

Az emberi jogi modell megjelenése az 1960-as, '70-es évekre tehető. Ez a modell a fogyatékoságot az elnyomással, a mássággal, a kirekesztéssel, a befogadással és az emberi jogokkal kapcsolatos kérdésként kezeli. Képviselői maguk az érintettek és az emberi jogokkal foglalkozó jogászok. Korai kezdeteit paradox módon akár a biblikus időkig visszakövethetjük (Könczei, 2001: 12). Az emberi jogi modell modern kori, a 20. század hatvanas-hetvenes éveiből eredeztethető, eredményei mára részévé lettek az egyes államok jogrendszerének, alkotmányának, törvényi szintű szabályozásának, megjelentek az államközi szervezetek és a nemzetközi szervezetek jogaiban is.

Az emberi jogi modellnek felelnek meg a legfrissebb nemzetközi egyezmények fogyatékosággal kapcsolatos definíciói. Ilyen emberi jogi alapú és a fogyatékos

3 Union of the Physically Impaired Against Segregation (Testileg Károsodottak Szövetsége a Szegregáció Ellen). Az 1970-es évekbeli nagy-britanniai fogyatékosjogi mozgalom aktivistái e szervezet dokumentumában tették közzé a társadalmi modell definícióját.

élethelyzetet komplexül – orvosi és társadalmi alapon – értelmező megközelítés artikulálódik a 2006-os, fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményben is, amely deklarálja az alapvető emberi és szabadságjogokat a fogyatékossgal élő személyek számára. Az egyezmény első cikke kimondja: „A jelen egyezmény célja valamennyi emberi jog és alapvető szabadság teljes és egyenlő gyakorlásának előmozdítása, védelme és biztosítása valamennyi fogyatékossgal élő személy számára, és a velük született méltóság tiszteletben tartásának előmozdítása. Fogyatékossgal élő személy például minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, intellektuális, mentális vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását” (ENSZ, 2006).

A négy említett alapmodell – a morális, a medikális, a szociális és az emberi jogi – egyszerre van jelen társadalmunkban, a mindennapi gondolkodásban.

2.1.5. Posztmodell

Miközben igen jelentős lépés volt a szociális modell létrejötte, az utóbbi évtizedekben többen is kritizálják azt, mert nem képes beépíteni a károsodás tapasztalatát, illetve többnyire elkerüli a károsodás kérdését. Így mára egyre világosabbá vált, hogy ez az „erős” szociális modell, a biológiai és a társadalmi aspektus ilyen merev bináris megkülönböztetése problematikusnak tekinthető, mivel hátráltatja a fogyatékossgal komplexebb fogalmi megértését. Shakespeare–Watson szerint „Nem létezik tiszta, vagy természetes test, ami a diskurzuson kívül létezne. A károsodást mindig csak a fogyatékossgá tevő társadalmi kapcsolatok lencséjén keresztül nézzük... Míg a károsodás gyakran az oka, vagy kiváltója a fogyatékossgának, a fogyatékossg maga is súlyosbíthatja a károsodást” (Shakespeare–Watson, 2002: 11). Azaz gyakran nem is tudjuk pontosan meghatározni, hogy hol ér véget a károsodás, és hol kezdődik a fogyatékossg.⁴

Az 1970-es években kidolgozott szociális modell megjelenése, a hátrányos helyzet okainak leleplezése, a kulturális, társadalmi korlátok elemzésének beemelése a fogyatékossgáról való gondolkodásba kimondottan progresszív volt a maga idejében. Vitathatatlan, hogy az orvosi modellel (amely a fogyatékossgot károsodássá redukálja) való szembeszállás, a társadalmi konstruktivista megközelítés kifinomultabb elemzést ajánlott a fogyatékossgal adekvátabb társadalmi elméletének megkonstruálásához. Az elmúlt évtizedekben azonban az érintettek, vagyis a fogyatékossgal élő emberek és a fogyatékossgtudomány szakemberei egyaránt kritizálják az úgynevezett erős szociális modell létjogosultságát.

⁴ Erre példa az a sokszor és sokak által feltett kérdés, hogy vajon az anorexia károsodás-e, vagy fogyatékossg.

A kritikus hangok a modell súlyos problémájának tartják, hogy a testi és a társadalmi aspektusok szigorú szétválasztása miatt a modell nem képes beépíteni önmagába a károsodás testi élményét (Morris, 1991; Crow, 1996; Thomas, 1999; Corker–French, 1999; Corker–Shakespeare, 2002; Tremain, 2006). Nem veszi tudomásul a fogyatékossgal élő emberek tapasztalatainak jelentőségét, s ezzel figyelmen kívül hagyja az új posztstrukturalista, posztmodern szubjektumértelmezést, amely miközben fontos feladatának tekinti, hogy elkerülje a biológiai esszencializmust – visszatérve a szubjektivitás testi gyökereihez –, a megtestesülést központi fogalomként kezeli. Az esszencializmus a test anyagságában találja meg azt az állandó entitást, ami az ember legfőbb attribútuma. Ez azonban a biológiai determinizmus formáját öltheti, s éppen a biológia az, ami kiemelkedő jelentőséggel bír a testükkel megjelölt emberek elnyomásának, kirekesztésének folyamatában. Iris Marion Young elnyomásról szóló elmélete szerint a test központi szerepet tölt be a társadalmi igazságtalanságok létrehozásában. S éppen a testi különbség legitimálja a társadalmi egyenlőtlenséget azzal, hogy a természet törvényének tételezi azt (Young, 1990: 123). A konstruktivizmus ezzel szemben nem számol az anyagság létezésével, és csupán metaforaként, fantáziaként kezeli a testet.

A szociális modell kritikusainak elképzelése szerint egy lazábban meghatározott, a világ bonyolultságára, a társadalmi, gazdasági, kulturális változásokra pontosabban reagáló, elméleti megoldásokat kínáló, eklektikusabb modell létrehozására van szükség. Olyan paradigmaváltásra, amely megszabadítja a fogyatékossgot a meta-elemzéstől, s a korábinál holisztikusabb megközelítést ajánl (Shakespeare–Watson, 2002; Corker, M. – Shakespeare, T, 2002). Az egyik ilyen sok vitát kiváltó javaslat az emberi megtestesülés univerzális törekénységére épül. Abból a feltevésből indul ki, hogy valamennyien csak ideiglenesen vagyunk ép testűek (TAB⁵), azaz a fogyatékossg, a sebezhetőség az ember lényegi tulajdonsága (Zola, 1993; Turner, 2001; Shakespeare–Watson, 2002). Vagyis a mindenütt jelenvaló emberi szenvedés tesz bennünket rokonná (Turner, 2001: 266), Óvatosan kell bánnunk azonban ezen elképzelés hangoztatásával. Igaz ugyan, hogy ez a gondolat a fogyatékossgal élő emberek ontológiai elismerését hangsúlyozza, s ez fontos, hiszen ahogy Hughes állítja, „a legtöbb ember számára magától értetődő, hogy emberi lény. A fogyatékossgal élőknek számos történeti kontextusban ezt meg kell mondani” (Hughes, 2007: 677). Azonban egyetértve Hugheszal, az univerzalista megközelítés nem ismeri el a fogyatékos lét lehetőségét, figyelmen kívül hagyja a fogyatékossg megélt tapasztalatait, illetve lebecsüli a diszkrimináció és a kirekesztés élményének jelentőségét. Ez az érvelés

---

5 Fogyatékosjogi aktivisták által használt: *Temporarily Able-bodied – Temporarily Able-bodied – Temporarily Able-bodied – Temporarily Able-bodied – Temporarily Able-bodied*

az emberi egyformaságra, azonosságra épül, s benne nincs helye a különbözőségnek (Hughes, 2007: 684).

A kritikákra reagálva, potenciális alternatívaként fogalmazódott meg bennem a posztmodell fogalom bevezetésének szükségessége. A fent vázolt négy modell zártsága, átmenetisége, átjárhatatlansága, a bennük fellelhető, egymással nem mindig egyeztethető, gyakran ellentmondó részmegközelítések sokasága is azt igazolja, hogy a fogyatékoság komplex problémájának felfejtéséhez ezek a modellek mind szűk keresztmetszetűnek bizonyultak. Így ezek nem alkalmasak a fogyatékosággal kapcsolatos hatalmi viszonyok, kulturális kontextusok, diskurzusok és megélt tapasztalatok együttesen bonyolult kapcsolatainak tisztázására.

A posztmodell fogalma, konstrukcióját tekintve mindenekelőtt a „poszt” világra utal, amelyben a késő-modern társadalom tagjai élnek. Ám utal arra is, hogy a fogyatékoság folytonosan változó, egymásba olvadó jelenségeinek dinamikája nem szorítható be egyetlen modellbe sem. Egyúttal jelzi a külső és a belső átúszását, a fogyatékoság fogalom e két aspektusának Möbius-szalaghoz hasonlatos egybeolvadását.

Korunk egyik jellemző kulcsszava a „poszt”-fogalomtöredék (posztmodern, posztfeminista, posztkoloniális, posztindusztriális, posztstrukturalista, poszthumanista stb.). Üzenete szerint a jelenkort valamifajta, részben bizonytalan utániség állapot, tapasztalás jellemzi. Ez az utániség gyakorta nem is feltétlenül és kizárólag teljes lezárást, feloldódást, megszűnést, elvesztést jelent, sokkal inkább a kritikai tekintettel megvalósított „közelhajolás” és a kreatív újragondolás lehetőségét. Erre utal Szijártó is, amikor azt írja, hogy bizonyos „korszakváltás is kifejeződik abban, hogy a társadalom- és történetfilozófiai, esztétikai diskurzusokban az egyik leggyakrabban használt előtag a »poszt«, az utáni. A »posztindusztriális« és »posztmodern« jelzők gyakori használata, a *posthistoire*, és »posztstrukturalista« irányzatok sokasága a társadalomtudományos diskurzusban, valamint a különböző (»linguistic«, »interpretativ«) »turn«-ök és »Wende«-k elszaporodása a programszerű gyűjteményes kötetekben mind-mind valamifajta struktúraváltás jelei, s egyúttal kísérlet e változás ideiglenes, kísérleti meghatározására” (Szijártó, 2001: 4.5/3).

A fogyatékoságtudomány elmúlt egy-másfél évtizedben publikált szakirodalmának – vagyis valójában már a kritikai fogyatékoságtudománynak – analízise ahhoz a következtetéshez vezet, hogy immár illuzórikussá vált a szociális modell valamely konkrét részparadigma következményeként, koherens elméletek eredőjeként való felfogása. A modell határai kocsonyásodnak, szétfolynak, és közben folyamatosan tágulnak. Új, reflexív és innovatív megközelítések (a feminista, a queer, a posztmodern, a kritikai-reflektív, a posztkoloniális és így tovább) strukturálisan is, és mélyrétegeinek szintjén is

bontják-újraépítik, reterritorializálják a szociális modell korábbi – pl. Finkelsteinék és Zola fénykorában konstruálódott – monolit megépítettségét. Új eredményként paradigmák között és paradigmákon átívelő, és alkalmanként eklektikusnak mutató fogyatékosági elméletek jönnek létre. Következésképpen a fogyatékoságtudomány maga is folyamatosan bővülő elméleti korpusz, a lazán összeálló, egymással szakadatlan párbeszédet folytató, heterogén elméletek sokasága. A jelzett működés néhány esztendeje már érzékelhetően szétfeszíti saját korábbi, egységes tengelyponti elemének, a szociális modellnek a kereteit.

Ezekre a fejleményekre válaszként a fogyatékoság témájával foglalkozó kutatók egy része munkájával a modell határainak védelmét, reprodukálását, körülhatárolását erősíti. Ám ez nem veszélytelen elméleti törekvés, hiszen ezek az aspirációk óhatatlanul újrakonstruálják a fogyatékoság-fogalom szűk értelmezési tartományát azáltal, hogy belepréselik azt a már meglévő, szétzilált interpretációs sémákba, merev értelmezési elrendeződésekbe, szikár fogalmi konstrukciókba.

A fogyatékoság tágabb, gazdagabb, alkalmazkodásra inkább képes, a modelleken már túlmutató meghatározásához vezethet, ha az elmélyült elemzésre inkább képessé tevő kutatói működésünk során lemondunk az olyannyira biztonságot sugárzó elméleti rendszerek koherenciájának megerősítéséről. Így lehetőségünk támad arra, hogy a modell egyes elemeit megtartva a cseppfolyósodó, szétmászó keret szélein túli kapcsolódási lehetőségekre fókuszálva – ha átrendeződik az elméleti tér – ismételt törekvéssel újra és újra nekiveselkedjünk a fogalom reinterpretációjának, és ha szükséges, sokadszor is fölrajzoljuk a fogyatékoság térképét.

Aki csak egyszer készít térképet, és azon csupán egyszer helyezi el magát, elvész a burjánzó elméletek dzsungelében. Ha azonban az újabb és újabb elméleti eredmények nyomán mindig ismételten térképet készítünk, ez feloldja majd a határokat, és nem kizár vagy magunkba zár többé, hanem szellemileg magába fogad. Ezek a minduntalan újraalkotott térképek azok, amelyekre a társadalmi és az elméleti térben fel-felbukkanó, állandóan újraalakuló, újraformálódó és átmenetileg szétválaszthatatlanul egymásba fonódó koncepciókat, az egymásnak ellentmondó kulturális, szimbolikus jelentéseket, gondolkodási módokat, elméleti hálókat, gondolati érintkezéseket rajzoljuk fel. Abban a permanens mozgásban, amelyben a fogyatékoság fogalmának térképe folyton alakulva továbbrajzolódik, a késő-modern társadalom szereplőinek, konfliktusainak, folyamatainak, sokféleségének leképezése, értelmezése is szükségessé és lehetővé válik.

Ezzel előttünk áll a posztmodell fogalmának elméleti háttere. A posztmodell következképpen maga is modell, a leíró elmélet eszköze, miként a többi is – ugyanakkor mégsem az. A megnevezéssel a komplexitást szeretném hangsúlyozni: azt, hogy a modell-

utániség nem minden eddigi elmélet tagadását jelenti, hanem azok kereteinek kitágítását s rajtuk keresztül új összefüggések alakváltozásainak feltérképezését. A posztmodell nem „modell”, abban a tekintetben, hogy nem zárt gondolati konstrukció. Folyamatos változásban van, az őt körülvevő elméleti közeg változásainak megfelelően. Meg is határoz, de egyben el is utasítja a végérvényes meghatározódás igényét. Rá is érvényes a folyamatos kritikai revízió működése. Egy időpillanatban megragadható és leírható, ám mivel időközben formálódik, egy újabb pillanatban már új, megváltozott tartalmakkal kerül a szemünk elé. A fogyatékoság posztmodelljében ez a lazább gondolati konstrukció egyrészt a világ gyors változásaira való rugalmas kérdésfeltevéseket és válaszlehetőségeket tesz lehetővé, másrészt a fogyatékoságot egy holisztikus, állandóan újraalakuló rendszerbe helyezi. A fogyatékoság értelmezésének bonyolultsága jelenik meg a posztmodellben, amelyben nincsenek fix kategóriák, s a fogyatékoság társadalmi, pszichológiai, fizikai, kulturális, gazdasági, jogi vonatkozásait mind a maguk összetettségében próbálja megragadni.

3. KRITIKAI FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNY

Az USA-ban az 1960-as és 1970-es évek emberi és polgári jogi mozgalmi ösztönözték a fogyatékosjogi aktivisták harcát, a fogyatékossgal élő emberek jogaiért küzdő mozgalmat. Az akkori helyzetet híven tükrözi Bob Kafka fogyatékossgal élő jogi aktivista kijelentése: „[m]iközben Rosa Parks azért harcolt, hogy az afrikai-amerikaiak leülhessenek a busz elejében is, addig mi azért küzdöttünk, hogy egyáltalán felkerülhessünk a buszra.”⁶ A mozgalom inspirálta társadalom- és bölcsészettudományokban kezdődött kutatás és oktatás az USA-ban és Nyugat-Európában a fogyatékossgtudomány 1970-es évekbeli megjelenéséhez vezetett. Snyder szerint a fogyatékossgtudományt tekinthetjük úgy is, mint a fogyatékos emberek jogaiért vívott küzdelem hozadékát, vagy a fogyatékos-mozgalom „elméleti fegyvere”-ként működő kritikai társadalomtudományt (Snyder, 2005: 478). Bármelyik definíciót is használjuk, azt biztosan megállapíthatjuk, hogy egy olyan új tudományos területről beszélünk, amely a fogyatékossg megközelítési módjainak kritikáját adja.

Az 1990-es évek végére a Fogyatékossgtudományi Társaság a foucault-i hatalomról való gondolkodást, a hatalom mikropolitikai megnyilvánulásainak problematikáját hangsúlyozva meghatározta magát a diszciplínát. A Fogyatékossgtudományi Társaság 1998-as szövegezésében a diszciplína meghatározása így hangzik: „[a] fogyatékossgtudomány (Disability Studies) a társadalmak politikáit és gyakorlatát vizsgálja, hogy jobban megértsük a fogyatékossggal kapcsolatos – sokkal inkább társadalmi, mint fizikális – tapasztalatokat. A fogyatékossgtudományi szemléletet azzal a céllal fejlesztették ki, hogy a károsodás jelenségét kibogozza a mítoszok, az ideológiák és a stigma szociális interakciókra és a társadalompolitikára ráboruló hálójából. E tudományág megkérdőjelezi azt az eszmét, amely szerint a fogyatékossggal élő emberek gazdasági és társadalmi státusza, és kijelölt szerepei állapotuk elkerülhetetlen következményei lennének” (Fogyatékossgtudományi Társaság, 1998).

A világ bonyolultságára és a politikai, a társadalmi, a gazdasági változásokra immár gazdagabban reagáló elméleti megközelítés utat engedett a posztmarxista, a posztstrukturális, a posztmodern, a posztkoloniális s a posztfeminista gondolatoknak egyaránt. Ezek a gondolatok a fogyatékossgtudomány számára új, a fogyatékossggal élő emberek

---

6 Bob Kafka: „Rosa Parks protested the indignity of being forced to sit in the back of the bus. We can't get on the bus at all”.
<http://www.dimenet.com/hotnews/archive.php?mode=A&id=8> (Letöltés ideje: 2011. dec. 10.)

tapasztalatán, tudásán alapuló, a nézőpontjuknak „episztémikus privilégiumot” biztosító ismeretparadigma kidolgozásának lehetőségét kínálták. Eme megközelítések különösen alkalmasnak bizonyultak a posztstrukturalizmus által radikálisan kritizált modernista megismerésmódon alapuló mesternarratíva destabilizálására. Erre azért volt szükség, mert a jelzett mesternarratíva Vajda szerint „a kartézianus *cogitóra* épülő, tudománynak nevezett megismerésmód, amely az egész modernitás minden más ismereti irányultságot meglehetősen sikerrel kiszorítani törekvő uralkodó megismerés-formájává lett, s amely egyértelműen hozzásegít bennünket ahhoz, hogy a »létezők urává« (Heidegger) legyünk... az értelemadás funkcióját nem látja el, és nagyon öntudatosan nem is kívánja ellátni” (Vajda, 2001: 65–66).

A kritikai fogyatékoságtudomány terminust az utóbbi időben egyre többen használják arra az interszdiszciplináris, transzdiszciplináris akadémiai területre, amely a fogyatékoság gazdasági, fizikai, kulturális, politikai, pszichológiai aspektusait is elemzi (Corker–Shakespeare, 2002; Snyder–Michell, 2006; Meekosha, 2010; Goodley, 2011; Garland–Thomson, 2009 és 2013; Shildrich, 2009; Campbell, 2009; Titchkosky–Michalko, 2009). A kritikai fogyatékoságtudomány említett kutatói szakítanak a mesternarratívával, s a posztmodern világ változásaira válaszul, utat engedve a „poszt” megközelítések sokaságának, fellazítva a határozott kategóriákat, a fogyatékoságtudományi tudás kiterjesztésével, a fogyatékosággal élő emberek tudását, tapasztalatát figyelembe véve teszik lehetővé a fogyatékoság megközelítésének sokszínűségét. Ezt a gondolatot fogalmazza meg Goodley is, amikor azt írja, hogy „a kritikai fogyatékoságtudomány... örökké éberem örökdió a politikai, ontológiai és elméleti komplexitáson” (Goodley, 2011: 156). Szükség is van erre, hiszen a fogyatékoság Shakespeare–Watson megfogalmazásával „a végtelenségig tömörített poszt-modern fogalom, mert annyira komplex, annyira változó, esetleges és szituációba ágyazott. A biológia és a szociológia, az ágencia és a struktúra metszőpontjában helyezkedik el. A fogyatékoságot nem lehet egyetlen identitásra redukálni: mert maga a sokszerűség és a pluralitás” (Shakespeare–Watson, 2002: 15).

Jelen kutatás a kritikai fogyatékoságtudomány egyik alterülete, a feminista fogyatékoságtudomány⁷ kereteihez igazodik, s az érintettek tudásának, szemléletmódjának fontosságát hangsúlyozva kíván árnyaltabb képet adni a fogyatékoság megélt női tapasztalatáról. Az egyént a makrostruktúrába helyezi azáltal, hogy a személyes narratívák és a nagy kulturális diskurzusok találkozási pontját keresi, illetve az egyéni kifejezés kreatív szabadságát, s annak korlátait kutatja. A kritikai fogyatékoságtudomány vizsgálódási területei közül a jelen kutatás szempontjából releváns témák a következők: az identitás

7 Bővebb áttekintéshez ld. az 5. fejezetet.

kérdése, a diskurzus természete, funkciója, a hatalom és az ellenállás, a határsértés problematikája, illetve a normalitás konstrukciójának folyamata, hatása. A következőkben e témák kutatásomhoz kapcsolódó aspektusait mutatom be.

3.1. IDENTITÁS

Az azonosság és a különbözőség szétválasztásának, a Máság létrehozásának fontos szerepe van az én-konstrukció folyamatában. A Máság létrehozása tehát segíti az önértést, az önazonosság megteremtését, hiszen a szubjektum a Másiktól való elkülönülésén, kizárásán keresztül, a félelmek, aggodalmak, elutasított értékek kivetítése segítségével azonosítja önmagát. Ez a fajta kirekesztés, az ismerősség, illetve a máságban felismert hasonlóság elutasítása azonban sohasem lehet teljes, mivel kölcsönösségi alapon jön létre. Toni Morrison ezt a problematikát a fehérségnek az afrikanizmuson keresztül való megkonstruálásában értelmezte, és hasonló következtetésre jutott: „[a]z afrikanizmus az az eszköz, amelynek segítségével az amerikai felismeri és megismeri önmagát, amikor rájön, hogy nem rabszolga, hanem szabad, nem elutasítandó, hanem kívánatos, nem kiszolgáltatott, hanem hatalma van, nem történelem nélküli, hanem van saját történelme, nem átkozott, hanem ártatlan, nem az evolúció vak tévedése, hanem a sors haladó beteljesülése” (Morrison, 1992: 52).

A posztmodern, a posztstrukturalizmus, a posztkolonializmus hatása nyomán szétfoszlott, letűnt a humanisztikus stabil, fix identitás képe. A modernitás, ahogyan Bauman mondja, az „identitást adottságból feladattá változtatja át azzal, hogy a szereplőkre ruházza a feladat teljesítésének felelősségét és saját teljesítményük következményeinek (és másodlagos hatásainak) vállalását” (Bauman, 2001: 2). Azt javasolja, hogy identitás helyett inkább az identifikáció kifejezést használjuk, mert ez magában foglalja az azonosulás folyamatát mint nyitott végű, befejezetlen cselekvést, amely szerinte nemcsak szabad választás, de kényszer következménye is. Szerinte ez a terminológia sokkal pontosabban ragadja meg globalizált világunk bonyolultságát (Bauman, 2001: 7). A posztmodernben megfogalmazott identitások már nem kötődnek egy megtestesült, állandó, végleges, fix éhez, mozgó, rugalmas, elcsúszó, választható, konstruált fogalmakká lettek.⁸

Ennek ellenére a fogyatékos-identitás feloldásának kérdése a mai napig sok vitát kavart, hiszen megnehezíti a fogyatékoság reprezentációjának és elismerésének további

---

⁸ „A fogyatékoságról sem állíthatjuk, hogy állandó identitás, akkor, amikor a fogalom mögötti hatalom és elnyomás éppen abban rejlik, hogy a fogyatékoság rugalmassá teszi az emberi testről és identitásról alkotott képzetet” (Davis, 2002: 26).

megerősödését. Az önmeghatározáshoz, az elnyomás elleni fellépéshez, a szolidaritás kialakításához, a közös büszkeség megéléséhez szükség van az identitás egyértelmű megalapozására (Davis, 2002: 10). Következésképpen az elnyomott csoportok tagjai számára az autonómiára és egyéni jogokra történő törekvésük elfogadása kapcsán a legnehezebb feladat feloldani azt a dilemmát, hogy egyfelől követelniük kell különbözőségük, specifikus jellegük elismerését – vagyis azt a különbözőséget, amely alapján az elnyomásuk tétrejött –, másfelől éppen tagadniuk kell azt. Mára már világossá vált, hogy a fogyatékoság kategóriájának instabilitásáról mint az identitás instabilitásának egyik alosztályáról kell beszélnünk, hiszen a fogyatékoság sokszoros, ellentmondásos és összetett. Figyelembe kell vennünk, hogy „az identitás az önfogadás és a mások általi elismerés egymással összefüggő problémáit foglalja magába... Az »identitáspolitikának« nevezett törekvések nem csupán egyéni, hanem kollektív, nem pusztán privát, hanem nyilvános törekvések. Nem egyszerűen próbálkozások, hanem küzdelmek; következményeik részben hatalomfüggőek, a hatalmi viszonyokat viszont megváltoztatja e küzdelem” (Calhoun, 1997: 105).

Nancy Fraser ennél is fontosabbat állít. Úgy gondolja, hogy korunkban az elismerésért folytatott harc válik a politikai konfliktus paradigmaticus formájává, ahol a „csoport-identitás veszi át az osztályérdek... a kulturális uralom pedig a kizsákmányolás helyét” (Fraser, 1995: 68). Az egyszerűsítő megoldásokat elvetve úgy érzi, hogy az új intellektuális és politikai kihívást az elismerés olyan kritikai elméletének továbbfejlesztése jelenti, amely a különbség kultúrpolitikájának különböző verziói közül azokat tartja védhetőnek, melyek koherens módon kombinálhatók az egyenlőség szociálpolitikájával. Az elismerés az identitások újraértékelését, illetve az emberek önértékelésének megváltoztatását, vagyis kulturális, szimbolikus változást hozhat. Feltételezi, hogy manapság az igazságosság eléréséhez a redistribúció és az elismerés egyaránt szükségesek. Tisztában van azzal, hogy a két jelenleg egymástól elszakított politikai problematika kultúra és politikai gazdaság mindig összefonódva fejt ki hatását, és minden igazságtalanság ellen folytatott harc magában foglalja mind a redistribúciós, mind az elismerési orvoslak követelését. A dilemma lényege, hogy a kulturális és gazdasági igazságtalanságok elszenvedőinek egyfelől követelniük kell specifikus jellegük elismerését, vagyis azt, hogy különbözőek, másfelől pedig tagadniuk kell azt (Fraser, 1995: 13).

Az 1990-es évekkel kezdődően a politikai hangsúly mellett az elméleti is áttevődött a csoporton belüli eltérésekre, a rugalmas, bonyolult és sokszínű különbözőségekre, amely az identitás helyett a szubjektivitás újradefiniálásának kényszerét vonta maga után. A viták ellenére a posztmodern fogyatékoságtudományi diskurzusok különböző változatai

egyértelenek abban, hogy a modernitás klasszikus szubjektivitás-fogalmának hanyatlása lehetőséget teremtett új, alternatív szubjektum-elméletek létrejövetelére. Ezek az elméletek a szubjektivitást a hatalom és a szubjektummá válás folyamatának együttlétezésében, materiális és diszkurzív, vagyis intézményes és szimbolikus gyakorlatként képzelik el, amelyekben a fogyatékoság átfogja a fogyatékosággal élő emberek tapasztalatainak testi, kulturális, politikai, társadalmi, pszichológiai dimenzióit (Goodley, 2011; Shildrick, 2009; Campbell, 2009).

3.2. DISKURZUS

Az igény, hogy a fogyatékosággal élő emberek hangját, tapasztalatait, véleményét társadalmi, tudományos és kulturális szinten figyelembe vegyék, egészen az 1980-as évekig nem merült fel a nyugati világban. Magyarországon a fogyatékosággal élő nők perspektívája a mai napig elkerüli a tudományos vizsgálódás érdeklődését. A társadalmi és kulturális térben az ép többség reprezentációjában jelenhetnek csupán meg, helyettük, róluk, felettük beszélnek. A másság-teremtés ezen folyamatában teljesen kiszorulnak a nyelvi reprezentációs térből, aminek következtében idáig nem volt hatásuk a róluk kialakított társadalmi nézőpontok formálására.

A nyelv jelentőségének egy irodalmi megfogalmazását adta Morrison 1993-ban, a Nobel-díja átvételekor elmesélt történettel. A történetben egy vak, bölcs asszonyt felkeres néhány fiatal, akik próbára akarják tenni.

Volt egyszer, hol nem volt, volt egy öregasszony. Vak, de bölcs... Egy napon az öregasszonyt meglátogatja néhány fiatal, akik láthatóan kötekedni akarnak... A tervük roppant egyszerű: bemennek a házba, és felteszik azt az egyetlenség kérdést, amelyre a válasz egyszerűen és pusztán azon alapul, hogy az asszony más, mint ők; az a másság, amit a látogatók egyértelmű fogyatékoságnak tartanak: a vaksága. Megállnak előtte, és az egyikük megszólal: – Öreganyám, a kezemben tartok egy madarat. Mondd meg, él-e vagy halott... Az öregasszony olyan sokáig hallgat, hogy a fiatalok már alig bírják visszafojtani a nevetésüket. Végül csak megszólal, halkán, de határozottan. – Nem tudom – mondja –, nem tudom, hogy a kezében a madár él-e vagy sem, de azt tudom, hogy a kezében van. A te kezében van.

Többen, többféleképpen elemezték a szöveget, de abban egyetértés mutatkozott, hogy a hatalom, a nyelv, az elnyomó nyelv mint az erőszak szimbóluma is felmutatható a tényérben tartott madár jelentéséből.

A nyelv tehát nem semleges médium. Teremt, reprodukálja, illetve átalakítja az anyagi világot. Szubjektumokat teremt, azokat megkülönbözteti, intézményeket támogat, miközben hatalmi pozíciókat tart fenn. A nyelv a jelentések olyan rendszereként működik, amelyet a hatalmi viszonyokon keresztül építünk fel, s amelynek segítségével megtagasztaljuk, illetve megalkotjuk a körülöttünk lévő világot. Goodley világosan látja, hogy „[a]hhoz, hogy gondolkodjunk és érezzünk, beszélnünk kell. A létezéshez szükséges a diskurzus... a beszéd nem csak a tetteinkre és az eseményekre való reflexivitást teszi lehetővé; a beszédnek teremtő szerepe van ezeknek a tevékenységeknek és eseményeknek a létrejöttében” (Goodley, 2011: 108). Vagyis mi mindannyian egy diszkurzív társadalom hálózatában létezzünk, s így a fogyatékoságot is társadalmi, kulturális, medikalizált, tudományos gyakorlatok és diskurzusok tömege hozza létre.

A fogyatékoságtudományra nagy hatást gyakorló posztkoloniális irodalomban is számottevő a nyelv, a diskurzus jelentősége. Eme gondolkodásmód jegyében több mű a kulturális reprezentációk egyenlőtlen erőit kutatja akkor, amikor elemzi, hogy a nyelvi eszközök hogyan kolonizálták a volt gyarmatbirodalom elnyomottait. A posztkoloniális diskurzus egyik jeles képviselője, Spivak, miután felteszi azt a kérdést: „Szóra bírható-e az alárendelt?”, arra a következtetésre jut, hogy nem, az alárendelt nem tud megszólalni, nem tudja elmesélni a történetét, így nemcsak a társadalomból, de önmaga irányításából is kiszorul, némasága miatt passzivitásra ítéltetik (Spivak, 1996). Ezt a perspektívát hangsúlyozza Fanon is, amikor a diszkurzív rendszerből való kirekesztettséget a szubjektum ontológiai tagadásaként értelmezi. Fogalmazásában a „felmorzsoló tárgyiségbe zárt” némaság, a szimbolikus rendszerből való kirekesztettség némasága nemcsak a szavak hiánya, hanem „létezési, megléti némaság”, „[a] nemlét élménye” (Fanon, 2002: 109).

Meglehetősen rizikós a nemlét élményét idézni egy olyan kutatás esetében, ahol nagyon is élő nők beszélnek el életük történetét, s akik e történetek cselekvő, illetve elbeszélő alakjai is egyben. Nemlétről beszélni és őket hangtalanként ábrázolni reduktív és fals lenne. A fogyatékosággal élő nők esetében Spivak tagadó válasza helyett Gilles Deleuze és Félix Guattari kisebbségi irodalom-koncepciója válik relevánssá. Elméletük szerint a kisebbségi nyelvhasználat alternatívát jelenthet a hatalmi beszédhez képest, amennyiben radikálisabbnak, szubverzívebbnek tétéleződik annál. Töredékes és individuális jellege miatt alkalmas a hatalmi nyelv dekonstruálására. Elméletük szerint ez a nyelvhasználat mindig politikai, benne minden kollektív, közösségi értéket kap. A többségi nyelvet használja,

annak határait szétfeszítve hozza létre, rajzolja mindig újra a kisebbségi nyelvet (Deleuze–Guattari, 2009: 33–57). A fogyatékossgal élő nők élettörténetének értelmezése elképzelhetetlen a hatalom megjelenési formáinak figyelembevétele nélkül. Jelen kutatás kontextusában a hatalom nyelvi szinten történő leképeződése, s benne az ellenállás lehetséges terei vizsgálhatóak.

3.3. HATALOM, ELLENÁLLÁS, HATÁRSÉRTÉS

A testi fogyatékossg a Másság egyik legradikálisabb megjelenési formája. Ahogy korábban már említettem, a fogyatékossg látványa sokszor kimozdít az otthonosság biztonságos zónájából, felfüggeszti bizonyosságainkat, s az idegenség megtapasztalásának ijesztő, viszolyogtató élményét éljük át. Az erre adható reakciók egyike, amikor a különbözőséget, a Másságot fölfedezzük önmagunkban, s ilyenkor a határvonalak váratlanul, visszavonhatatlanul feloldódnak, szétrobbantva a koherens, sérthetetlennek hitt, egységes, autonóm szubjektum illúzióját. A fogyatékossg konkrét vizuális emlékeztetőként tárja eléink testi valónk törékenységét, töredezettségét. Ez a mozzanat, a határátlépés, a határsértés az, ami igazán érdekes, egyrészt mert ebben ragadható meg a különbözőség valósága, másrészt az önnön idegenünkben való önmagunkra ismerésben, a rendet megzavarva itt és ekkor jöhet létre a felforgatás, az ellenállás.

Bhabha 1994-es értelmezésében a határátlépés mozgásában teremődik meg a „köztes tér”, a „harmadik dimenzió”, ahol az Én és a Másik elkülönülése tarthatatlanná válik. Az identitáskategóriák egymásba csúszásával, keveredésével az identitás tárgyalása során, az egyezkedés folyamatában a határok elmosódása hibrid identitásformákat hoz létre. Ilyenformán a gyarmatosító és a gyarmatosított, a centrum és a periféria, az elnyomó és az elnyomott bináris logikáinak újraírásával feltárulhat a posztkoloniális létforma produktivitása. A fogyatékos test esetében nem mindig szükséges a határátlépés tényleges gesztusa. Ha bahtyini perspektívából közelítünk, a fogyatékossg, vagyis a fogyatékos test groteszk valósága maga az a felszabadító, átalakító potenciál, amely képes lerombolni a határokat, szétzúzni a kulturális normákat, hegemónikus paradigmákat azzal, hogy örökösen emlékeztet a transzgresszív lehetőségekre (Garland–Thomson, 1997; Russo, 1995).

Foucault felfogásában a határátlépés szorosan kapcsolódik a hatalomról alkotott nézeteihez. Szerinte a mindenütt jelenlévő, intenzív megfigyelésre és normalizálásra épülő hatalom nem birtokolható, nincs egyértelmű központja, nem köthető konkrét intézményekhez. Inkább gyakorolják, és nem birtokolják. Folyamatosan keringő hatalmi viszonyok

léteznek, így minden egyén egyszerre tárgya és alanya is az ilyen jellegű hatalomnak. Érvéle szerint az ellenállás sohasem külsődleges a hatalomhoz képest, minden hatalom megteremti a maga ellenhatalmát, s e dinamikus kölcsönhatás kényszeríti a hatalmat eszköztárának folyamatos átdolgozására (Foucault, 1999: 91–96). Deleuze és Guattari ezzel szemben a rendelkezésre álló szökésvonalakra, menekülési útvonalakra koncentrál, ezek elrendeződéseiben látja meg a hatalom szerkezetét, s a szökésvonalak konceptualizálása révén tárja fel a hatalmi viszonyokért folytatott csatákból való szabadulást, a valamivé válás (leendés)⁹ folyamatát (Deleuze–Guattari, 2009: 107–125). E kezdet és vég nélküli mozgásban jön létre a sokoldalú, viszonylatok hálózatában létező nomád figura, aki képes a struktúrák, a hatalom rögzülését semlegesíteni, deterritorizálni, azaz megfosztani kapcsolódási pontjaitól. A kutatás a fogyatékossgal élő nők általi diszkurzív, nyelvi szinten végbemenő szökésvonalakra koncentrál.

3.4. NORMALITÁS, ÉPSÉGTEROR

A kritikai fogyatékossgtudomány középpontjában nem annyira a fogyatékossg kérdése, sokkal inkább az épségterror (ableism), illetve a normalitás működésének problematikája áll (Campbell, 2010; Wolbring, 2008). Ezek az elméleti megközelítések az épségterror létrehozásának, működésének és fenntartásának kérdéseire összpontosítva leplezik le a fogyatékossg normához való viszonyát, eme attitűd társadalomra erőltetett előírásainak agresszív következményeit. Campbell nézete szerint nincs egyetértés abban, hogy pontosan mit is jelent az épségterror fogalma, hogy mik az alkotóelemei a fogyatékossg-elutasítás projektnek. A szakirodalom áttekintése alapján azonban úgy gondolja, hogy miközben a definíció erősen képlékeny, abban egyetértés mutatkozik, hogy ezt a rendszert a binaritás (fogyatékos/nem fogyatékos, normális/abnormális) uralja, amely nem egyszerűen csak összehasonlít testeket, hanem hierarchikusan meg is különbözteti azokat. Campbell megfogalmazásában az épségterror „olyan hitek, folyamatok és gyakorlatok hálója, amely egy sajátosságos ént és testet (a testi etalont) hoz létre, amely tökéletes, fajta-tipikus, következésképpen lényegi és tökéletesen emberi. A fogyatékossgot tehát elveti, mert az az emberi lét csökkent értékű megnyilvánulása... Akár a »fajra jellemző test« (a természet-tudományban), akár a »normatív polgár« (a politikaelméletben) vagy a »racionális ember« (a jogban), ezek a jelzők olyan kitalációra utalnak, amely a lelkünk mélyéig hatol, miközben politikai konstrukció eredménye és eszköze: a test túsza” (Campbell, 2009: 5–6). Azaz az

⁹ Innentől a dolgozatban Deleuze és Guattari *devenir* fogalmának magyar fordításai közül a „leendés”, illetve „valamivé válás” kifejezéseket párhuzamosan használom.

épségterror normalizáló dialógusa a nem fogyatékossgal élők egy olyan elképzelt közösségén alapul, amelyik a normalitással egyenértékűvé emelt ép testűségen keresztül a fogyatékossgat, a fogyatékos létezését leértékeli, gyakorlatilag érvényteleníti, illetve azt patológikus, marginális létezésként határozza meg. Olyan létezési formaként, amelyet senki nem akarhat magáénak, ahol az egyedüli remény a fogyatékossg eltakarása, legyőzése.

A fogyatékossgtudomány egyik fő feladata tehát Titchkosky és Michalko szerint az ontológiai különbséget hangsúlyozva a periférián élő emberek tapasztalataira, létére összpontosítva – ellenállva a normalitás domináns ideológiájának – a marginalitás vonzerejének láttatása, annak az ellenállás terepeként való értelmezése. Napjainkban számosan felteszik a kérdést: „mi az a marginalitásban, ami megengedi nekünk, hogy ellenálljunk a normalitás utáni vágy kísértésének? Hogyan mutatja meg a perem a középpontnak, hogy peremei nem pusztán lakhatatlan világok, hanem olyan terek, ahol fel lehet tární és be lehet mutatni a középpont által egyébként elrejtett tulajdonságokat?” (Titchkosky–Michalko, 2010: 8.) A centrum–periféria közötti hatalmi kapcsolat kritikai elemzése a posztkoloniális elméleti munkákban is visszhangzik (ott inkább geopolitikai kérdésként merül fel). Ez nem véletlen, hiszen mindkét terület a marginalitás problematikáját hasonló megközelítésben látja: a centrum és a periféria egymást kölcsönösen alakító és meghatározó kapcsolatára hívja fel a figyelmet.

A kritikai fogyatékossgtudomány a normalitás – mint társadalmilag konstruált jelenség – megkérdőjelezésével, a fogyatékossggal kapcsolatos domináns kulturális tudás kritikáját adja. Ez az inter- és transzdiszciplinaritás újszerű látásmódot képviselve olyan dinamikus elméleti terep kialakítását eredményezi, amelyen lehetővé válik az adottnak vett normalitással kapcsolatos jelentések, feltételezések megkérdőjelezése. Ebből a kritikai perspektívából a normalitás kategóriája maga dekonstruálódik. Nagyon fontos lépés, hiszen a hierarchikusan felépített dichotómiákon alapuló nyugati gondolkodás a normális/abnormális, ép/fogyatékos beszűkített értelmezésének keretén belül a fogyatékossgat mindig az értéktelenített Másságként, a normálistól való eltérésként, abnormalitásként problematizálja. Ebben a vonatkoztatási rendszerben az ellentétes pontok nem felcserélhetőek. Az egyetlen lehetőség arra, hogy a fogyatékossgat az emberi létezés legitim és értékes módjaként láttassuk, ha az adottnak vett normalitás fogalmát kérdőjelezzük meg. Titchkosky és Michalko arra mutat rá, hogy „[j]ellemző módon mindenki biztosra veszi a normalitást, tehát ritkán kérdőjelezi meg a benne rejlő implicit állítást, azt, hogy ez az egyedül boldogító és értelmes, létezésre érdemes életforma” (Titchkosky–Michalko, 2009: 7).

A kulturális hegemonia, a felsőbbrendűség, az elutasított Másság, a másikhöz való viszonyunk értelmezése és szabályozása: megannyi kérdőjel a normalitás témakörében.

A normális, mint sztenderd vitathatatlan erejét mutatja, hogy az elfogadható/a normális, illetve a tolerálhatatlan/az abnormális határait megingathatatlanul képes kijelölni annak ellenére, hogy önmaga fluid, nem statikus, állandóan változó jelentéssel bír. Úgy tűnik, nem menekülhetünk előle. Észre sem vesszük, hogy adott helyen, adott időben képes előírni a megjelenésünket, a viselkedésünket, a szavainkat, a mosolyunkat, a dühünket, az egyetértésünket, a vágyainkat, a vonzódásainkat; életünket és halálunkat.

A hatalom egyik fontos fegyvelmező eszköze a normaállítás. A normalitás a 19. század közepén jelent meg, mégpedig az ember tudományos tanulmányozása révén, a statisztikának és a tipikusról, az átlagról és a középértékről való precíz beszéd bevezetésének köszönhetően. Lennard J. Davis szerint a 19. századot megelőző időkben a nyugati társadalomból hiányzott a normális fogalma, az uralkodó paradigma az ideális köré épült. Az ideál kultúrájában úgy tartották, hogy az emberek sohasem érhetik el a tökéletességet, így senki nem is törekedett erre. Ebben a gondolkodási keretben a földi lét, a földi valóság értéktelen, másodlagos, hiszen csak az ideák visszfénye, ezért az összes élőlény csupán a tökéletlenség bizonyos szintjein létezhetett. Az ideális fogalma azt feltételezte, hogy az emberi lények azt soha nem érhetik el, vagyis a klasszikus ideált csak imádni kellett, de utánozni sohasem (Davis, 1995: 25).

Wendell meggyőzően érvel amellett, hogy az ideálissal ellentétben azonban a normális megjelenése létrehozta a normális mint szabvány elérhetőségének a mítoszát, s egyben a normális iránti törekvés szükségletét is, mint e mítosz elnyomó társadalmi vonzatát. A mítosz napjainkban is hatalmi gyakorlatként működik, s lényege Wendell szerint „az a hit, hogy emberi erővel és tettekkel lehetséges olyan testre szert tenni, amilyenre vágyunk, és meg lehet előzni a betegségeket, a fogyatékosságot és a halált”. Ez a mítosz nemcsak a fogyatékossággal élő, de az ép testű emberekre is elnyomóan hat (Wendell, 2010: 83).

A normális és a patológus tanulmányozásában a francia episztemológus és tudományfilozófus Georges Canguilhem és tanítványa, Michel Foucault munkássága is rendkívül hasznos lehet. Mindketten a normális azon rejtett működés módjának a tisztázására törekedtek, amely alapján egy társadalom kirekeszti az „idegent”. Foucault például *A bolondság története* című művében is hangsúlyozza az örülettel kapcsolatban a pszichoanalízis, vagyis a tudományos tudás normatív és kizáró jellegét (Foucault, 2004). Canguilhem pedig úgy érvel, hogy a biológusok azért privilegizálták történelmileg a normálistól eltérő jelenségeket, eseteket, hogy szemléltetni tudják a fejlődés normális struktúráját. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a normális jelenségeket csak a norma áthágása képes megvilágítani (Canguilhem, 2004). Így ír erről: „A normális tehát egyszerre a norma kiterjesztése és kinyilvánítása. Kijelöli és megsokszorozza a szabályt. Saját magán

kívül, saját maga mellett és saját maga ellenében tehát mindenre igényt tart, ami még nincs uralma alatt. Egy norma abból meríti értelmét, szerepét és értékét, hogy rajta kívül léteznek olyan dolgok, melyek nem felelnek meg az általa kiszolgált igényeknek... A norma, a szabály az, ami egyenessé tesz, felállít, visszaállít. Normalizálni azt jelenti, hogy egy létezőt vagy egy tényt megfeleltetünk egy elvárásnak, mert az adott létező, vagy tény az elváráshoz képest változatosságot, vagy eltérést mutat, ami nem annyira idegennek, mint inkább ellenséges ismeretlennek tűnik az elvárást megfogalmazó szemében. Vagyis vitára utaló fogalom, amely negatívan értékeli azokat a dolgokat, amelyek nem férnek bele hatókörébe” (Canguilhem, 2004: 141).

A normalitás és a hatalom összefonódását demonstrálja Iris Marion Young tétele is, amely a strukturális elnyomás egyik fontos megnyilvánulásaként azonosítja a kulturális imperializmus kategóriáját. Azt állítja, hogy a domináns csoport – egyetemes emberiként tételezett – saját értékeit, céljait, tapasztalatait megkérdőjelezhetetlen társadalmi, kulturális normaként tünteti fel, s az ettől való eltérést vagy láthatatlanná teszi, vagy devianciaként, leértékelt másságként láttatja (Young, 2001: 26). A társadalomban a hatalmat gyakorló csoport értékei mentén teremődik meg a normális kategóriája, amely egyrészt ideál, másrészt a népesség egy jelentős hányadát a Másik pozíciójába kényszerítő kirekesztő mérce. Ezért az általuk létrehozott normatív paradigma alapján eme csoport tagjai döntenek el, hogy ki számít normálisnak, és ki nem, ki értékes, és ki nem. Mi több, a szubjektum számára a normalitás fegyelmező erői intézményfüggetlenek, vagyis az ezzel összefüggő társadalmi szabályok belső kényszerként hatnak. Mindazoknak tehát, akik eltérnek a normálistól, a társadalmi elismerés hiányát megtapasztaló, mindig kívülről meghatározódó, essentializált, kirekesztő létélmény jut, melyben önmagukat, tapasztalataikat nem artikulálhatják, s ha mégis, akkor az egyértelműen a hatalmon lévő csoport elhomályosult perspektívájának fényében történik. Giorgio Agamben kifejezésével élve ők azok, akik a zoé birodalmához tartoznak. Csak biológiai létük van, „mezítelen életre” redukált lét, politikai egzisztenciával (bios) nem rendelkeznek, nem részesei az értékkel rendelkező társadalmi normáknak és intézményeknek, nem teljes tagjai a társadalomnak.¹⁰ Az alárendeltséggé redukálódott

10 Agamben (1998) a római jogból átemelt *homo sacer* archaikus alakjával, a természeti élet és a politikai élet közötti feszültség elemzésével a hatalom technikáját kívánja megvilágítani. „A *homo sacer* azonban nem eredendően adott fizikai vagy biológiai fakticitás, hanem a szuverén hatalom megosztó logikájának terméke, azaz a társadalmon túl létező »társadalmi lény«. A *homo sacer* nem áll eleve a jogon kívül; sokkal inkább jogi-politikai eszközökkel kell őt létrehozni, hogy aztán mint a törvény védelméből kizártat, perszonalifikálni lehessen... Agamben szerint a szuverén hatalom valódi helyét és erejét tehát ott kell keresnünk, ahol képesnek mutatkozik a *homo sacer* létrehozására... A szuverén hatalom igazi arca elsősorban nem a jogalanyok fölötti hatalomgyakorlás látható homlokzatán jelenik meg. A szuverén hatalom valódi ereje titkos: a pusztá élet fölötti döntés misztikus képességében rejlik” (Kiss Lajos András, 2009: 26).

Másság kategóriájába kényszerített fogyatékossgal élő emberek mindennapi létélményként élik át az ontológiai elismerés hiányát. Ők az „alkalmatlanok”, a „nemkívánatosak”, „az emberi hulladék”, „a modernizáció melléktermékei” (Bauman, 2004: 3).

Az ontológiai kategorizálás viszonyítási alapja a normalitásnak megfelelő, az elfogadott normák által megalkotott reprezentációra és elismerésre érdemes szubjektum. Butler érvelése szerint a normákon keresztül alkotjuk meg a humán ideáját, s minősítünk egyes életeteket élni, védeni, gyászolni érdemesnek, míg másokat értéktelennek, meggyászolhatatlannak. Ez a keretezés (framing) – amely meghatároz, kizár, s egyben minősít is – politikai aktus, s a hatalom működését jelzi. Butler a háború és az erőszak kontextusában vizsgálja a keretezés aktusát (Butler, 2009: 1–33). A fogyatékossg vonatkoztatásában is működik az ilyen típusú keretezés. Ugyanis a fogyatékossg normákon keresztül megalkotott: az emberi érték, az értékes élet szorosan kapcsolódik a képességhez (ability), az aktivitáshoz, az autonómiához, az önrendelkezéshez, az önmeghatározási képességhez, a függetlenséghez, a kompetenciához, azaz mindahhoz, ami nem fogyatékossg. A fogyatékossg leggyakrabban deficites, nem kívánatos, abnormális, értékvesztett, természetellenes állapotként értelmeződik, olyan helyzetként, amit meg kell oldani, amit normalizálni kell. Ennél fogva a fogyatékossgal élő emberek számára legfőbb az értéktelen, partikuláris egzisztencia státusza marad. E reduktív státuszba ragadván azután állandóan bizonyítaniuk kell saját ember voltukat, azt, hogy életük életre érdemes.

De vajon elegendő-e a normalitás, a társadalom normatív kényszereinek dekonstrukciója, a különbözőség pozitív megközelítése ahhoz, hogy a fogyatékossgot megszabadítsuk előítéletes, elnyomó konnotációjától? Vajon megteremthetjük-e saját magunk normalitását? Lennard J. Davis sajátos választ ad ezekre a fontos kérdésekre. Davis szerint látszólag a diverzitás – mint a neoliberalizmus egyik alapgondolata – uralkodó, hegemon ideaként módosult jelentéstartalommal ugyan, de átvette a normalitás helyét. Úgy véli, hogy a diverzitás a testek különbözőségét élteti, s egy olyan világot képzel el, amelyben nincsen egyetlen uralkodó, ideális test, vagy kultúra (Davis, 2013: 2). Nem kényszerülünk a magabiztos, fehér, európai, heteroszexuális férfi normához igazodni, büszkén és boldogan ünneplhetjük különbözőségünket. A diverzitás tehát egy demokratikusabb és inkluzívabb ideológia, mint a normalitás. Célja, hogy megszüntesse a diszkriminációt, megteremtse az egyenlőséget.

A számunkra fontos kérdés azonban, hogy mitől más ez, mint a normalitás paradigmája, és milyen szerepe van ebben a gondolati sémában a fogyatékossgnak: beleilleszthető-e, s ha igen, hogyan. Davis különbséget tesz a posztmodern szubjektivitás és a fogyatékos szubjektivitás között. Az előbbit, mozgó, választható, konstruált entitásként írja

le, amelynek van „játéktere” és „szabad választása”. Ezzel szemben a fogyatékos szubjektivitás rögzített, választásra nem érdemes, illetve választani nem tudó, nem életre való, orvosilag determinált, a nem-diverz egyik megnyilvánulási formája (i. m. 5–6). Davis értelmezésében ez azt jelenti, hogy a normalitás territóriumán létezve még mindig annak merev uralma alatt áll. Vagyis tulajdonképpen a fogyatékossgot Agamben mentén „kivételes” (the state of exceptional) állapotként tételezi, amelyik működni engedi a diverzitást (i. m. 8). Szerinte „a fogyatékossg az a különbség, ami megteremti annak a világnak a fantáziaképét, ahol mindannyian annyira eltérőek vagyunk, hogy egyformákká leszünk. Mint ilyen, paradox módon fenntartja a jelentést és a jelentőséget, mert különbözőség nélkül nincs jelentés... A diverzitás bináris ellentéte, a normalitás teremtette meg azt a kettőséget, amire a diverzitás jelentéséhez szükségünk van” (i. m. 14).

Davis tehát úgy gondolja, hogy a diverzitás csak a felszínen jelenti a különbözőséget, igazából mégiscsak az azonosság ideálját reprodukálja, azzal hogy elnyom minden lényeges – hatalmi és gazdasági – különbséget. Állítása szerint a fogyatékossg szempontjából a normalitás paradigmája él. A diverzitás ideológiája, miközben büszkén és boldogan ünnepli a különbözőséget, az egyéni választást, és ezzel nyíltan harcol a normalitás kényszere ellen, tulajdonképpen megerősíti azt. „Nem könnyű elhagyni azt az etnikai identitást, amelybe beleszületett az ember, de nem lehetetlen. Az ember élhet abban a kultúrában, ahová született, de választhatja azt is, hogy kilép belőle, vagy választhatja, hogy elkülönül, illetve integrálódik. Ugyanakkor léteznek olyan identitások, ahol úgy tűnik, nincs választás. Ezek a rasszizált (azt jelenti, hogy mások tesznek be egy rasszdobozba) és a fogyatékos identitások” (i. m.11). Vagyis azt mondhatjuk, hogy a fogyatékossg esetében még mindig a normalitás kényszere működik.

4. NŐI SZUBJEKTUM ROSI BRAIDOTTI FILOZÓFIÁJÁBAN

A fejezet célja, hogy a testi fogyatékossgal élő nők szubjektummá válása folyamatának elemzéséhez elméleti háttérrel jelöljön ki. Rövid áttekintést nyújt a feminizmus új hullámát képviselő Rosi Braidotti posztstrukturalista feminista filozófus posztmodern, szituációba ágyazott, megtestesült, kulturálisan differenciált szubjektumértelmezéséről. Braidotti nomádszubjektum-elméletét mint az uralkodó poszthumán¹¹ narratívára adott feminista válaszok egyikét szeretném bemutatni. Kutatásom során végig a következő kérdések foglalkoztattak: Vajon az előítéletes, patriarchális, ép testre fókuszáló társadalmi-kulturális térben hogyan alakul az autonóm, cselekvő, önmagát szabadon meghatározó női szubjektum a testi fogyatékossgal élő nők esetében? Hogyan konstruálják meg szubjektivitásuk különböző formáit narratíváikban, s milyen szubjektumpozíciókat foglalhatnak el? Valamint ezekben a személyes narratívákban miként fogalmazódik meg a nőiség mint kulturális konstrukció? A válaszokat a szexuális különbségre és a nőiségre koncentrááló francia posztstrukturalista, posztmodern szubjektumfelfogásból táplálkozó újmaterialista irányzat, s annak feminista fogyatékossgatudományi kritikája keretei között keresem.

Elemzésemet az az igény motiválja, hogy ellenállva az ismerősség kényelmes érzésének, a fogyatékossgot olyan fogalmi rendszerben szólítsam meg, amelyben az identitást felváltja a „becoming”, a valamivé válás/leendés változó, fluid fogalma. Az identitás helyett identifikációt, illetve szubjektivitást használok. Teszem ezt azért, mert véleményem szerint a folyamatos változás és a folytonos leendés fogalmai a megtestesült szubjektum és a világ közötti, egymást kölcsönösen megalkotó kapcsolatot élesebben ragadják meg. A fogyatékos női szubjektum ilyen megközelítése a „létezés alapkövét” (Braidotti) veszélyeztetve ássa alá azoknak a társadalmi és hatalmi viszonyoknak az alapjául szolgáló struktúrákat, amelyek ma is lehetővé teszik a fogyatékos emberekkel kapcsolatos

---

11 Braidotti szükségesnek tartja a biotechnológiai forradalom korában az emberi szubjektivitás megtestesült struktúrájának újragondolását. Úgy véli, hogy korunkban, a genetikai manipuláció, a sejtcsere, az összejt-kutatás idején az emberi test fokozatosan elveszíti centrális szerepét, helyét átveszik a gépek, a gépi biogenetikus rendszer. A poszthumán testek az ember-állat-gép közötti teret birtokolják. Ebben a rendszerben újra kell fogalmazni, mit jelent megszületni, mit jelent reprodukálni, mit jelent maga az élő anyag. Braidotti szerint óriási kihívás a társadalomtudományok számára, mert nincs eszközük a kérdések megválaszolására, vagyis a technológia, a tudomány eredményeinek kulturális nyelvre fordítására. Bővebben ld. Braidotti, 2013.

negatív sztereotípiák és előítéletek fennmaradását. Így potenciálisan megteremtik a kritikai fogyatékoságtudomány és a posztstrukturalista, posztfeminista elméletek metszéspontjában keletkező, politikai ellenállásként is felfogható új ellen-narratívát. Ez az új narratíva a fogyatékoságot, illetve a fogyatékos női szubjektumot minden eddigőtől eltérő megvilágításba helyezi. Egyrészt a fogyatékoság rögzült fogalmát írja újra, másrészt pedig a fogyatékos nőt nőiséggel ruházza fel. A fogyatékoságot tehát nem a normális–abnormális dichotómiában képzelel el, hanem mint sokszoros, állandóan változó, autonóm, életre érdemes, szexualizált, pozitív különbözöséget.

Braidotti műveiben a technológia, a kultúra és a társadalom viszonyáról elmélkedik, arra keresi a választ, milyen transzdiszciplináris gondolkodásra van szükség ahhoz, hogy korunk szociokulturális változásait értelmezhesük. „A kialakulás folyamatában lévő szubjektumokkal kapcsolatos kérdések kiváltotta kihívások és aggodalmak azt jelzik, hogy új kifejezési formákra és reprezentációra van szükség, azaz társadalmilag közvetített formákra, amelyeket kritikával kell kezelni. A viharos, a helyi szinten előadott globális jelenségek idején a feminista elmélet nagyon fontos és hasznos navigációs eszköz” (Braidotti, 2007: 84). Ahhoz, hogy a fogyatékos nők helyzetét, önreprezentációját, s társadalmi perspektíváikat jobban megérthessük, új fogalmakra, kritikai megközelítésekre van szükségünk. Napjaink társadalmának, kultúrájának, s benne a nők helyzetének, gondolkodásmódjának feltárásában a feminista elméletek jelentős támaszt nyújthatnak, s a fogyatékos nők gazdagabb, mélyebb megértése pedig lehetetlen a transzdiszciplináris megközelítés nélkül.

4.1. FEMINISTA SZUBJEKTUM

Braidotti a feminista filozófia új materialista irányának egyik képviselőjeként a női szubjektivitás meghatározásának változóit együtt tárgyalja, miközben a szubjektivitás elemzését a hatalom és a szubjektummá válás folyamatának együttlétézésében képzelel el. Ez a megközelítés „egyszerre foglalkozik a technológiai változásokkal és az ezekből következő szerkezeti egyenlőtlenségekkel, miközben felveti a globalizációs korszakban az etnikai, a faji, a nemzetiségi és vallási identitás kérdését is” (Braidotti, 2007: 24). Braidottit a lokáció politikája foglalkoztatja, amely ahhoz segít, hogy a kultúrán belüli eltérések feltárásával értelmet adjunk a világnak, s megértsük a múltat, és rajta keresztül a jelent. Visszautasítva azt az érvet, hogy a „rendszer sem, az interpretáció, az egyetértés és a valóság sem létezik” (Braidotti, 1994: 141), a különbség kortárs feminista teoretikusaként a férfi ideát, az

egyetemességet, s a másság-teremtést kritizálva, a szubjektivitás lehetséges formáit kutatja. Radikalizmusa abban érhető tetten, hogy állandó elméleti vitát generál annak a kérdésnek a megvitatása kapcsán, hogyan nyeri el a tartalmát a férfiasság és a nőiesség mint a hatalom helyszíne és a reprezentációk és képzetek összessége a politikai szubjektummá válás folyamatában.

A Deleuze és Guattari fogalmára épülő és Braidotti által továbbgondolt nomadizmus és *devenir/becoming* – magyarul valamivé/valakivé való válás, illetve leendés – disszertációm fő témájának, az új fogyatékos női szubjektivitás létrejöttének kérdéseire szolgál elméleti forrásul. A feminizmus eme áramlata elutasítja a test/szellem dichotómiát, a testet a hatalmi viszonyok politikai-társadalmi terepének tekinti. Az elmélet gyakorlati kivitelezésének új útjait kutatva az új szubjektivitást egyszerre létező, többretegű, komplex, nyitott végű entitásként képzelem el (Deleuze–Guattari, 2004; Braidotti, 2000, 2002, 2007, 2011, 2013). Braidotti számára a nomád „olyan típusú szubjektum, aki lemondott az állandóság mindenfajta gondolatáról, vágyáról, vagy nosztalgiájáról”... A nomád „a szubjektivitás hegemon és kirekesztő nézeteivel szembeni politikai ellenállás egy formája” (Braidotti, 1994: 23).

A feminista filozófiák közös vonása, hogy miközben a meglévő ismeretrendszerek kritikáját adják, egyben kreatív alternatívákat is felkínálnak. A feminizmus mint elméleti paradigma azonban korántsem egységes; irányzatok, iskolák, ágazatok változatossága, komoly belső elméleti viták, s számos fejlődési stádium jellemzik. Pető Andrea szerint: „Talán nincs is más olyan szó, amelyhez annyiféle magyarázó jelzőt illesztettek volna hozzá, mint a feminizmushoz... Jogos a meghatározási sokszínűség, hiszen azt a sokféle tapasztalatot, irányzatot és mozgalmat, amellyel a nők évszázadok óta küzdenek a férfiuralom ellen, a társadalmi nemek hierarchiájának újraszabályozásáért, nem is lehet egy szóval leírni” (Pető, 2003: 129). Elizabeth Grosz szerint többek között ez a gazdag sokszínűség, a diffúz, önreflexív jelleg adja az erejét: „a feminista politikának a sokszínűség, a sokféleségnek és sajátosságoknak való elkötelezettség és az egységre nem törekvő működésmód az egyik kifejezett erőssége” (Grosz, 2006: 269). Braidotti a feminizmust „olyan tevékenységnek tekinti, amelynek célja az egyéni, megtestesült nemi identitás kérdéseinek artikulálása a politikai szubjektivitáshoz kapcsolódó témákban, összekötve őket mind a tudás, mind az episztemológiai legitimitáció problémáival” (Braidotti, 1994: 30). A feminizmus fontos kérdései tehát visszhangzanak a saját kutatásom kérdéseiben is:¹² miként konstituálódik a foucault-i értelemben vett szubjektum? Milyen egyensúlyban van a

---

¹² Ld. 29. o.

beírottság, az alávetettség és a cselekvő alanyiség? A hatalom, a tudás és az ellenállás hogyan hoznak létre új, alternatív szubverzív szubjektumpozíciókat?

Válaszul a társadalmi kihívásokra a feminizmuson belül számtalan szubjektumelmélettel, az alternatív szubjektivitás megjelenési formáinak variációival találkozhatunk. Az 1980-as években vette kezdetét, s szinte a mai napig jelen van a feminista diskurzusban az a polémia, mely szembenálló követeléseket fogalmaz meg a szexuális különbség és a társadalmi nem elméletének hívei között. A szexuális különbség hívei úgy gondolják, hogy újra kell definiálni a női szubjektumot, míg a társadalmi nem elméletének támogatói a feminin létezését elutasítva, egy új androgénia megteremtése mellett teszik le a voksukat. Braidotti úgy érvel, hogy jól szemlélteti e vitát Monique Wittig (1980) és Christine Delphy (1984) neomaterializmusának és Luce Irigaray (1994), illetve Helene Cixous (1997) munkásságának szembeállítását. Wittig azt ajánlja, hogy vessük el a nő jelölőt, és helyette vezessük be a leszbikus kategóriát. Braidotti – aki a francia iskola képviselője – problematikusnak tartja Wittig álláspontját, mert szerinte Wittig „a leszbikus új normatív modellként univerzalizálja, egyetemes normatív modellt emeli. Így nem hagy teret a leszbikusság új, alternatív definícióinak, amilyen például Rich (1985) leszbikus kontinuum fogalma, vagy Irigaray (1987) női homoszexuális libidinális ökonómiája. Ráadásul *a priori* kizárja a szabadon választott, opcionális heteroszexualitást” (Braidotti, 2007: 93).

Cixousnál, a francia iskola egyik meghatározó képviselőjénél a női szubjektum, a női vágy és a női test kapnak központi szerepet. A fallogocentrikus kultúra intézményeivel és jelölő eljárásaival szembeni ellenállást különböző módon látják a feminista elmélet képviselői. Cixous az egyik ilyen terepet a férfi libidinális rendszerétől különböző *jouissance* (gyönyör)-ban találja meg. Ebben a megfogalmazásban a különbség alapját a gyönyör kategóriája adja meg, amely különbség nyelvben és szövegben is megnyilvánul. Ebben a fogalmi keretben a szexualitás – mint társadalmi, anyagi, szemiotikai és szimbolikus intézmény – központi vonatkoztatási pont. Ahogyan Jones összegzi Cixous korai munkásságát, a fő feladat a nők saját vágyainak artikulálása, kiemelése, a szexualitásnak mint a szimbolikus rendszer alkotóelemének újrajelölése (Jones, 2002: 495). Braidotti úgy látja, hogy a feminista gondolkodás központi kérdése az, „miképpen lehetne újra összerakni a női szubjektivitás vízióját, miután a társadalmi nem dualizmusának bizonyossága megszűnt, miután az ént mint komplex folyamatot és kölcsönös viszonyrendszert értelmezi, amelyben a posztkoloniális elnyomások egyidejűsége és az én többrétegű technológiája elsőrendű tényezők” (Braidotti, 2007: 50).

A legtöbb feminista perspektíva a szubjektumot politikai kategóriaként feltételezte, éppen ezért a nők szubjektum-státuszáért folytatott évszázados harcban a feminista

követelések alapját az individuális szubjektumok jogai képezték. A szubjektum dekonstrukciója ezért nehezzé teszi a szuverén szubjektum autonómiára és egyéni jogokra történő törekvésének elfogadását, s nem feltétlenül felszabadító jellegű a nők számára. Nem véletlen tehát, hogy megkérdőjeleződött a posztstrukturalizmus relevanciája a feminizmus számára. A feminista politika ereje azonban éppen önreflexivitásában, sokszínűségében, a nézetkülönbségek ütköztetésének vállalásában van. Jó példa a viták ütköztetésére a témánk szempontjából fontos dekonstrukciós elmélet, azon belül is a derridai dekonstrukció mint értelmezési mező, ahol ezek a viták felszínre kerülnek. Braidotti alapvető ellenérzéseket fogalmaz meg Derridával szemben. Úgy véli, hogy a szubjektum-státusz fontosságának tagadása csak azok számára vonzó, akik azt önként adják fel. Ahhoz, hogy dekonstruálhassuk, újraértelmezhesük, először szubjektumnak kell lennünk. Ahogy Braidotti fogalmaz: „[p]rédikálhatják a posztmodernizmus főpapjai a fallocentrikus alapelveken nyugvó szubjektum dekonstrukcióját és minden identitás szétfolyását; beleolvashatják a feminizmusba az emberi tudatról megtanult saját észleletük válságának képét. A dolog azonban úgy áll, hogy nem lehet egy olyan szubjektivitást dekonstruálni, amelyet az ember sose kapott meg teljesen... mielőtt kihirdetnénk a szubjektum halálát, először meg kell kapnunk a jogot ahhoz, hogy szubjektumként beszélhessünk; ahhoz, hogy megfejtjük a metadiskurzust, először nekünk is el kellett volna foglalnunk a megnyilatkozás helyét” (Braidotti, 1994: 141).

Elizabeth Grosz azonban vitába száll ezzel az elgondolással, s arra figyelmeztet bennünket, hogy ha egyetértünk Braidottival, és azt mondjuk, hogy a nőknek nincs terük, ahonnan megnyilatkoznának, azzal azt is kijelentjük, hogy nem létezik maga a feminizmus sem. Illetve felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy soha nem vagyunk kívül a hatalmon. Szavait idézve: „[c]sak akkor vállalkozhatnak a nők feminista politikára, ha egyszerre szubjektumok, és meg vannak fosztva a társadalmilag elismert szubjektumpozíciótól; ha egyszerre beszélő szubjektumok és olyan lények, akiknek nem hallják meg a szavát; és olyan lények, akiknek van szexualitásuk, de ennek a szexualitásnak a sajátosságait nem veszik figyelembe, megtagadják vagy elfedik. Ahhoz, hogy egyáltalán létrejöhessen a feminizmus, és hogy a nők legyőzhessék a patriarchális beírottságot, a nőknek bizonyos értelemben rendelkezniük kell azokkal a tulajdonságokkal, melyektől a patriarchális praxis meg akarja fosztani őket” (Grosz, 2006: 277). Ezt a kérdést járja körül Butler is, amikor azt állítja, hogy a kirekesztett nem csak külsőleges, meg is teremődik a kirekesztés folyamatában, vagyis „a rendszeren belül mint inkoherenca, felforgatás, a rendszer-szerűséget fenyegető elem jelenik meg” (Butler, 2005: 50).

A viták ellenére, a posztmodern diskurzusok különböző változatai egyetértenek a hierarchikusan felépített dichotómiákon alapuló nyugati gondolkodás dekonstruálásának, az univerzális tudás és megértés elutasításának szükségességében. Miután a legitimáció „nagy narratívái” elveszítették érvényességüket – a világról és egymásról alkotott tudásunk „nyelvjátékokká” és „kis elbeszélésekké” (Lyotard, 1993: 8) váltak –, új szemléleti formák, fogalmi keretek kialakítása vált szükségessé.

Braidotti azonban úgy véli, hogy a modernitás válsága a klasszikus szubjektivitás maszkulin alapjainak széteséseként, a racionalista paradigma, a racionális szubjektum klasszikus fogalmának hanyatlásaként is felfogható. Ez a szubjektivitás-válság, míg a klasszikus racionalisták számára a pusztulás jelképévé vált, addig a feministák számára lehetőséget teremtett arra, hogy új női szubjektum-elméleteket hozzanak létre, alternatívákat kínáljanak fel (Braidotti, 2007a). A feminista gondolkodás egyik központi kérdésévé vált tehát, hogy a posztmodern és a posztstrukturalista elméletek kereszttüzeiben – melyben az autonóm individuum bizonyossága megszűnni látszik – miként lehet újra megalkotni a női szubjektivitás vízióját. Az új feminista materializmus, a női megtestesült materializmus egy új fajtája a szubjektivitás elemzését – Foucault nyomán – a hatalom és a szubjektummá válás örökös folyamatának együttlétezésében képzelel el. Az adott folyamatban a hatalom és a tudás által jön létre, materiális és diszkurzív, vagyis intézményes és szimbolikus gyakorlat is egyben.

4.2. MEGTESTESÜLÉS

Az új, komplex feminista szubjektivitás kulcsfogalma a megtestesülés. Visszatér a szubjektivitás korporeális gyökereihez, miközben fontos feladatának tekinti, hogy elkerülje a biológiai esszencializmust. A női test elszakíthatatlanul kapcsolódik a társadalmi, politikai viszonyokhoz, s bár a hatalom és az ellenőrzés tárgya, egyúttal az önmeghatározás helye is, vagyis szubverzív potenciállal bír. Alapvetően fontos volt a gender metafogalom megalkotása, a sex/gender megkülönböztetés elemzési kategóriaként való alkalmazása, mert megmutatta, hogy a nemek közötti különbség sokkal inkább társadalmi, kulturális, mintsem biológiai jellegű. Az elmúlt években azonban sok kritika érte a gendert, elsősorban azért, mert e megkülönböztetés alapját a sokat kritizált természet/kultúra kettősség képezi (Harding, 1986), illetve mert elhanyagolt olyan fontos kérdéseket, mint a nemiesített test különböző alakváltozásai, illetve a testek egymás közötti interakciói (Butler, 2006).

Braidotti a női megtestesülést radikálisan antiesszencialista módon képzei el, elveti a nő fogalmának monolitikus esszencia-jellegét. Butlerral (2006) egyetértve azt hangsúlyozza, hogy a nő mint univerzális szubjektum-elképzelés gátolja a nők különböző társadalmi és gazdasági szerepeinek vizsgálatát. Elsősorban a hatalmi viszonyok, az anyagi kapcsolatok és az ideológiai apparátusok érdeklik, válaszokat keres a másság társadalmi konstrukciója kapcsán felmerülő kérdésekre. Szerinte „[a] szubjektivitás legtöbb feminista által történő újradefiniálásának a kezdőpontja a materializmus egy új formája, amely a korporeális anyagság fogalmát fejleszti ki úgy, hogy hangsúlyozza a beszélő szubjektum megtestesült és ennél fogva szexuálisan differenciált struktúráját... A szubjektum teste, illetve megtestesülése nem értelmezendő sem biológiai, sem szociológiai kategóriaként, hanem a fizikai, a szimbolikus és a szociológiai átfedési pontjaként” (Braidotti, 1994: 4).

Az elméletek a lehetséges morfológiák egész tárházát sorakoztatják fel, beleértve a szexuális és reprodukív rendszerek variációit is. Braidotti úgy véli, hogy az anyag teljes újraértelmezésénél tartunk: most az a kérdés, hogy mi számít élő anyagnak. Az élet határa hihetetlen mértékben kitágult, az élet és a halál közötti határ elmosódott, mert maga az élő anyag került a középpontba. Az élet és a halál folyamatrészekké bomlott, így meg kell határozni, mi számít születésnek és mi halálnak, vagyis minden egyes lépést, fázist újra kell definiálni. A poszt-humán politika megkérdőjelezi és szentimentálisnak tartja az emberi természethez való ragaszkodást, Braidotti ezért felteszi a kérdést: vajon tényleg antropocentrikusnak kell lennünk ahhoz, hogy emberek maradjunk? Vajon természetes emberi szervezetre van szükség ahhoz, hogy vonatkozzanak valakire az egyetemes emberi jogok? Miért ne lenne érvényes mindez a poszt-humán szubjektumra? (Braidotti, 2007a.)

Az alternatív szubjektivitások létrehozásának folyamatában Haraway (2005) már 1985-ben, az *A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology and Socialist Feminism in the 1980s* című művében megalkotja a kiborg fogalmát, amely a politikai cselekvés és elméleti vizsgálódás metaforájává válik. A kiborg hibrid figura, célja, hogy olyan definíciókat és entitásokat tartson össze, amelyek kultúránkban kölcsönösen kizárják egymást (természet és kultúra, hatalommal rendelkező és hatalom nélküli, fekete és fehér, nő és férfi, gazdag és szegény, ember és technológia). „A kiborg értelemteremtő szokásaink provokációja” (Braidotti, 2007a), mondja Braidotti egyik előadásában. A kiborg szóképek azokra a testekre utal, amelyek a társadalmi kategóriák köztes tereit foglalják el. Kísérlet arra, hogy újragondoljuk, hogyan teremthetjük meg az ellenállás szubjektumát. De hogyan érthetjük meg valójában teljesen a politikai szubjektum helyét a biotechnológiai forradalomban – kérdezi Braidotti –, ha még mindig a felvilágosodás terminusaiban gondolkodunk? Braidotti

hiányolja a tudományos forradalom kulturális leképeződését, s szerinte korunk fejlett társadalmait „reprezentációs deficit” jellemzi (Braidotti, 2007a).

A fogyatékossgal kapcsolatban a kiborgot mint alternatív szubjektum-alakzatot számos kritika érte. Donna Reeve ezen kritikák közül a legsúlyosabbnak tekinti azt, hogy a kiborg-elmélet kiindulópontja a tökéletesen működőképes ember és a tökéletes technológia. A fogyatékossgatudományban a technológia egészen más célt szolgál: a rehabilitáció, illetve a normalizálás fő eszköze. Nem kapcsolódik a normalitás kereteinek tágításához. Fontos továbbá, hogy nem juthat mindenki hozzá a technológiához, s így a hozzáférés egyenlőtlensége mélyíti a gazdasági különbségeket. Ez az egyenlőtlenség megnyilvánul a károsodás hierarchiájának társadalmi leképeződésében is. Például az Egyesült Államokban a háborús veteránok elsőbbséget élveznek a segédeszközök hozzájutásában a közlekedési balesetben fogyatékosvá váló társaikkal szemben (Donna Reeve, 2012: 95).

A testi fogyatékossgal élő nők szempontjából használhatóbbnak tűnik Braidotti és Deleuze nomád szubjektivitása. A nomád figurát ugyanabban a fogalmi mátrixban gondolják el, amely magában foglalja a „szubjektivitás mint testben létező affektív egység” vízióját (Braidotti, 1994: 111). Deleuze számára a megtestesülés a testi anyagosság nem csupán biológiai formája. Braidotti azt írja: „Deleuze inkább úgy értelmezi a testet mint a magas szinten megkonstruált társadalmi és szimbolikus erők komplex összjátékát. A test nem egy esszencia, és még kevésbé biológiai szubsztancia: erők játéka, intenzitások felszíne, pusztán simulacra eredetik nélkül. A megtestesült szubjektum az egymást keresztező erők, affektek, a mobilitásukkal, változékonyságukkal és átmeneti természetükkel jellemezhető tér–idő változók folyamatába helyezett kifejezés” (Braidotti, 1994: 112). Ezek a testképzetek a szexualitást társadalmi és szimbolikus alkotóelemként, a hatalmi megnyilvánulás elsődleges színtereként tartják számon. A fogyatékossg kapcsán a szexualitás elsődlegessége megszűnik, csupán a hatalmi megnyilvánulások egyik színterévé válik. A feminista elméletek másik szignifikáns komponense a női megtestesülés pozitív jellegének hangsúlyozása. A kompetencia, a függetlenség, az öröm kiemelésének célja a női test felszabadítása. Ezek az igenlő próbálkozások azonban nem veszik figyelembe, hogy azok a nem normatív testek, amelyek adott esetben függőek, vagy/és örömtelenek, leértékelődnek ebben az értelmezési keretben. A fogyatékos testek beemelése a tudományos diskurzusba eme feminista gondolkodókat arra készíti, hogy ezeket az alapfogalmakat (függő, kompetens, autonóm) újrakonstruálják.

A megtestesülésről való gondolkodás során gyakran kérdőjeleződik meg a szellem és a test dualizmusa is. Erre utal Elizabeth Grosz „megtestesült szubjektivitás”, illetve „fizikai korporealitás” kifejezése (Grosz, 1994: 22). A gondolat és a test viszonyának jellemzésére

Grosz a Möbiusszalag-modellt használja, amelyben a test és a gondolat külső és belső elválaszthatatlanságát bizonyítva folytonosan szétválk, majd egymásba csavarodik (Grosz, 1994: xii). A fogyatékoság narratívái szempontjából is figyelemre méltó ez az elmélet, hiszen a fogyatékos személyek esetében számtalanszor a megtestesülés és eltestetlenedés dinamikus változása figyelhető meg.

4.3. PSZICHOANALÍZIS

A fogyatékosággal kapcsolatos kutatások – jelen kutatást is beleértve – alapvető és hosszú távú célja, hogy társadalmi átalakulást ösztönözzön. Tartós, szubsztanciális társadalmi változás azonban pusztán tudatos eszközökkel (például jogi úton) nem érhető el, a szimbolikus rend módosítására is szükség van. Ehhez azonban az emberi tudattalan működésében kell változást elérnünk. A normatív narratívák megkérdőjelezésével párhuzamosan a kulturális képzetek elemzésére kell összpontosítanunk. Miközben a feminista szubjektivitás működésének értelmezésében fontos szerep jut a pszichoanalízissel való folytonos vitának, a fogyatékoságtudomány szakembereinek a többsége elhatárolódik a pszichoanalízistől. Úgy gondolják, hogy a pszichoanalízis az egyéni patológiát erősítve nem enged teret a társadalmi elnyomás kifejezésének.

Csabai és Erős a pszichoanalízis gyenge pontjára mutat rá, amikor a nőiség témájáról ír: „A nőiség, a női szexualitás problémája a pszichoanalízis egyik legvitatottabb, legtöbb vihart kiváltó, legkevésbé letisztult területe” (Csabai–Erős, 1997: 7). A Freud utáni pszichoanalízis egyik legnagyobb alakja Jacques Lacan is – az alapvető freudi fogalmakból kiindulva – többek között a nőiség mibenlétének a kérdésére kereste a választ. Braidotti értelmezésében a lacani elgondolás szerint a szimbolikust (melynek feladata, hogy meghatározza a képzeletbeli intézmény tartalmát és működési funkcióját) nem könnyű megközelíteni, hiszen a szimbolikus társadalmi, kulturális és történelmi, mostanra azonban oly mértékben intézményesült, hogy csak a társadalmi és a lelki világ totális átalakításával lehetne megváltoztatni. A legkonzervatívabb lacani elmélet szerint tehát a szimbolikust egyáltalán nem lehet megváltoztatni, örökre itt marad. Maszkulin nyelvvel írjuk le a körülöttünk lévő világot, vagyis a Fallosz az a név, amellyel a szimbolikust elnevezzük, aminek az egyik következménye, hogy a szakrális szimbolikus funkciókat a férfiak szegregálják a férfiak számára. Ebben nincs semmi biológiai, de mostanra a történelem már annyira rátelepedett, hogy az emberi természet részének tartjuk. A megváltoztatásához egy teljesen új társadalmi szerződésre lenne szükség. A lacani pszichoanalitikusok tehát

radikálisak abban, hogy megmutatják, hogyan működik a rendszer, hogy rámutatnak, nincs természetes férfiasság és nőiesség, ez egy olyan rendszer, amelyen belül konstruált pozíciókat találunk. A következtetéseikben azonban nagyon konzervatívak, mert azt mondják, hogy mindezt lehetetlenség megváltoztatni (Braidotti, 2007a).

Braidotti Freud és Lacan műveinek újraolvasásával és kritikus továbbértelmezésével a szubjektum és a társadalom kialakulásának kapcsolatait elemezve fejet hajt a pszichoanalízis előtt. A vágnak döntő fontosságot tulajdonít (egyik elméleti kiindulási pontja a vágy újraértelmezése), és azt állítja, hogy a pszichoanalízis mint a vágy filozófiája a kulturális hatalom elmélete (Braidotti, 1994, 2007). Braidotti szerint a pszichoanalízis fontos érdeme, hogy intézményesítette a szubjektum libidinális értelmezését, a szubjektivitást elkülönítette a racionalitás felügyeletétől, támadta azt az elképzelést, hogy az én, a szubjektum racionális, önmagát birtokló entitás. Jelentős, hiszen a tudattalan, a vágy nélkülözhetetlen mind a szubjektum megteremtéséhez, mind annak szubverziójához, mivel azok a társadalmi folyamatok, amelyek a szubjektum létrehozásában szerepet játszanak, érezhetőek tudatos és tudattalan szinten is. Braidotti a vágyat, Deleuze elméletét követve mint alapvető emberi szenvedélyt kezeli. Egyetért Deleuzzel abban, hogy „[v]an a vágnak egy immanens gyönyöre, mintha önmagával töltené ki saját magát és képzeletét, melyben semmi hiány, semmi lehetetlen nincsen, mely nem a vágyal mérhető, mivel ez osztja el az élvezet intenzitásait, és megakadályozza, hogy a szorongás, a szegény, a bűnösség érzete áthatoljon rajta” (Deleuze–Guattari, 2004: 172). A vágnak Braidotti szerint a nyugati gondolkodásban hosszú és dicsőséges története volt, mielőtt a 18. században szexualizálódott volna. Korábban a vágy, a nemi vágnál tágabb kategóriaként, alapvetően ontológiai emberi szenvedélyként tételeződött. Deleuze és Braidotti tehát nem libidinális, hanem ontológiai vágyról beszél, arról a vágyról, ami arra készlet bennünket, hogy ne maradjunk a világ margóján, hogy valaminek a részese legyünk, hogy bekapcsolódjunk a világba. Célja, hogy a vágyat kiszabadítsa a hiány és a negativitás kötelékéből, produktivitását hangsúlyozva, inkább a termékenység sokféleségéhez kösse (Braidotti, 2011: 135). A fogyatékosággal élő nők esetében ez az ontológiai vágy nem a marginalizáltságból való kikerülés vágya, sokkal inkább arra irányul, hogy egyáltalán létük s emberi mivoltuk társadalmilag elismertté váljon.

4.5. NOMÁD SZUBJEKTUM

Braidotti szubjektivitáselméletének középpontja a klasszikus metaforáktól eltérő, önreflexív nomád szubjektum, amelyben az egyén lokációja fő hangsúlyt kap. Az alternatív szubjektivitás megjelenési formájának egyike filozófia is egyúttal, a mobilitás filozófiája, amely magába foglalja a feminizmust, az antirasszizmust és az emberi jogokat. Braidotti saját nomád-fogalmát így definiálja: „A nomád az én figurációm a szituációba ágyazott, posztmodern, kulturálisan differenciált szubjektum-értelmezésre, általában, és különösen a feminista szubjektum-értelmezésre. Ezt a szubjektumot posztmodernnek, posztindusztriálisnak és posztkoloniálisnak is lehetne nevezni a lokációtól függően. Amennyiben a megkülönböztetés tengelyei, mint az osztály, a rassz, az etnikum, a gender, a kor és egyebek egymást keresztezik, és egymással interakcióban vannak a szubjektivitás felépítése folyamatában, a nomád fogalma ezek közül többnek a szimultán, egyszerre történő előfordulására utal” (Braidotti, 1994: 4).

Braidotti a klasszikus, liberális szubjektív ideállal szemben nyílt végű szubjektivitásról beszél, s arról a folyamatról, amelynek során szubjektummá válunk. Szerinte úgy válunk szubjektummá, hogy közben mások szubjektumként kezelnek bennünket, és mi is akként kezelünk másokat. Ha valaminek vagy valakinek a szubjektumává, alárendeltjévé válunk, az a „*potestas*”, a hatalom negatív, elnyomó értelme, míg ha szubjektumként tekintenek ránk az a „*potentia*”, a hatalom pozitív, mozgató értelme. Foucault tanítványaként Braidotti azt mondja, hogy ahhoz, hogy valakinek a szubjektumává legyünk, az intézmény kezébe kell kerülnünk. Az intézmények engedélyezik vagy korlátozzák cselekedeteinket, ellenőriznek, keretbe szorítanak. Amennyiben szubjektumként léteünk, cselekvő alanyként saját képességeink és a hatalomhoz való jutásunk szerint működünk (Braidotti, 2006: 86, 132).

Braidotti a nomadizmus által gondolja újra a szexuális különbség fogalmát, s a feminista nomadizmus folyamatát három szintre osztja: a nők és a férfiak közötti különbségre, a nők közötti különbségre és az egy nőn belüli különbségre, amelyek mindegyike kapcsolódik a szexuális különbséghez. Így fogalmaz: „A szinteket térben és időben is lehet ábrázolni: a szubjektivitás különböző struktúráit mutatják meg, ugyanakkor a szubjektummá válás folyamatának különböző pillanataira is rávilágítanak. A szinteket éppen ezért nem szekvenciálisan vagy dialektikusan kell megközelíteni... ezek a rétegek szimultán léteznek, a hétköznapiakban egymás mellett élnek, és nem könnyű őket megkülönböztetni. Pontosan az, hogy a tapasztalatok során az időszakvenciókban és a jelölő rétegekben képesek egyik szintről a másikra váltani, teszi őket annak a nomadikus

állapotnak a kulcsává, amelyet nemcsak elméletileg tartok fontosnak, hanem azért is, mert ez maga a létezés művészete” (Braidotti, 2007: 52).

Braidotti a megtestesült és beágyazott, fenntartható szubjektumokról gondolkodik. Azt állítja, hogy ha megtanulunk másképp gondolkozni önmagunkról, akkor megteremtjük egy fenntartható jövő lehetőségét. „A dolgok nem rólam, magamról, az enyémről szólnak, a szubjektivitás kollektív jelenség, társas és társadalmi kapcsolatok hálója, a hatalmi viszonyok eltolódását vizsgáljuk és azt, hogyan konstruálnak pillanatok és szubjektumokat” (Braidotti, 1994: 2).

5. FEMINISTA FOGYATÉKOSSÁGTUDOMÁNY

5.1. FEMINIZMUS, FOGYATÉKOSSÁG, EPISZTEMOLÓGIA

A feminista elmélet episztemológiája mindig a megélt tapasztalatokhoz kapcsolódott, és az elnyomottak ismeretét, tudását akarta elméleti keretbe illeszteni. Az anyaság kapcsán többek között a törődés etikája is a figyelem középpontjába került, s ezen a területen a feministák nagy hatást gyakoroltak. Carol Gilligan¹³ és mások szerint ugyanis a törődés a Másikról való tudás egyik formája (Gilligan, 1982; Braidotti, 2007a). A másikról való gondoskodás racionális értés, megértés nélkül lehetetlen. Meg kell érteni a gyereket, a társat, interpretálni kell a Másikat ahhoz, hogy gondját tudjam viselni. Braidotti a róla szóló dokumentumfilmben felteszi a kérdést: „hogyan lehetséges, hogy az etikaelméletek figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a nagy etikai cselekvők mind asszonyok voltak? Mi vagyunk a gondviselők, mi vagyunk azok, akik törődünk, de valahogy nem foglaljuk mindezt elméletbe. Nem rendszerezzük a nők megélt tapasztalatait” (Pető, 2009).

A feminista fogyatékoságtudomány alapvető premisszája, hogy a fogyatékoság a testről szóló kulturálisan létrehozott narratíva, s ekképpen a fogyatékoság lehetséges újraértelmezése, a kanonizált kulturális narratívák revíziója is egyúttal. A fogyatékos állapotot sokkal inkább diszkriminációként, elnyomásaként, semmint személyes meg nem felelésként definiálja. Épít a fogyatékoság azon társadalmi elméletére, amely átfogja a fogyatékosággal élő emberek tapasztalatainak testi, kulturális, társadalmi, politikai, pszichológiai dimenzióit (Shakespeare–Watson, 2002; Garland–Thomson, 2013).

A feminista fogyatékoságtudomány, miközben megkérdőjelezi azt a felfogást, miszerint a fogyatékoság hiba, hiány vagy túltengés, olyan testi vagy mentális betegség, amit normalizáló eljárásokkal kezelni kell (Garland–Thomson, 1996), „a Nő történelmi lényegének stratégiai átgondolására késztet egy olyan történelmi időben, amikor az elveszítette szubsztanciális egységét” (Braidotti, 2007: 63).

Illeszkedve azon kritikai szemlélethez, amely az egyes tudományterületeken túlmutató innovatív elméleti és módszertani lehetőségeket keresve próbálja meg korunk

---

13 A hagyományos férfiközpontú etikai felfogás feltételezése szerint biológiailag meghatározott, hogy a férfiak inkább az igazságosság, a nők inkább a gondoskodás elvét tartják szem előtt erkölcsi döntéseik során. Carol Gilligan amerikai pszichológusnő hatalmas vitát kiváltó elmélete szerint a nemspecifikus morál a bináris logika alapján két nem egyenértékű etikai elvet feltételez: az igazságosság magasabb rendű elv, mint a gondoskodás elve. Írásában Gilligan e két morál hierarchikus viszonyának leleplezésére tesz kísérletet.

társadalmi-kulturális változásainak, a mai világ új folyamatainak láttatását, értelmezését, a fogyatékoságtudomány kritikai megközelítése megkívánja a radikális reflexivitást; a fogyatékoságtudomány tudás kiterjesztésében az elmélet és a gyakorlat, a tudományos és a mozgalmi attitűd összekapcsolását célozza meg. A társadalmi igazságosságért és a különbözőség elismeréséért folytatott harc eszköztára és terminológiája szükségszerűen kibővült, az új terminusok alkalmazása új perspektívákat nyitott. A fogyatékoság már nem csak társadalmi, gazdasági és politikai kérdés, belépett a pszichológiai, kulturális, diszkurzív aspektus is, amely megközelítés megkérdőjelezve a megismerés jól megalapozott egyöntetűségeit, multidiszciplináris tudás lehetőségét rejti magában. Niedermüller azt mondja, hogy a multidiszciplinaritás, illetve transzdiszciplinaritás megvalósulását még akkor is, ha végbement a tudományterületek pluralizálódása, a diszciplináris különállás nem, csak a diszciplinák keveredése, találkozása nyomán létrejövő új szemléletek, megközelítések segíthetik. Fontos, ugyanakkor nagyon nehéz feladat a merev, hierarchikus struktúrákra épülő, tekintély- és hagyománytisztelő, archaizáló, a domináns kutatási kánonokhoz ragaszkodó tudományos diszciplinák határainak elhagyása, átlépése, újraértelmezése (Niedermüller, 2005). Egyetértek Niedermüllerrel abban, hogy az egyeztetés és a közvetítés fontos, de mindig rizikós vállalkozás. A fogyatékoságtudomány kitágítása a feminista szexuális különbség posztstrukturalista elmélete irányába is egy ilyen rizikós vállalkozás.

A feminizmus egyfelől elméleti paradigma, másfelől aktivista gyakorlat. Egyik fontos célja a tudás termelésében és disszeminációjában rejlő hatalmi viszonyok dekonstruálása.¹⁴ A hagyományos objektivitás-fogalom kritikájával kimondja, hogy mindenfajta tudás részrehajló, a tudományt nem lehet függetleníteni annak művelőjétől, mivel a társadalom egészében jelen lévő egyenlőtlenségek, hatalmi viszonyok a kutatásban is érvényesülnek. A tudomány társadalmi, politikai környezetbe ágyazott, s mint ilyen a domináns, hatalomban lévő csoportot erősíti. A feminista megközelítés kísérletet tesz arra, hogy a társadalmi nem, illetve a hatalmi viszonyok elemzése segítségével újraértelmezze a tudás és a tudomány fogalmát, hogy az egyéni, társadalmi nemi identitás kérdéseit artikulálja. Braidotti megfogalmazásában „a feminista filozófia az a tevékenység, amelynek célja, hogy az egyéni, társadalmi nemi identitás kérdéseit megfogalmazza, a kapcsolódó politikai szubjektivitás, valamint a tudás, a diverzitás, a szubjektivitás alternatív reprezentálása és episztemológiai legitimizációja kérdéseivel együtt” (Braidotti, 2007: 11).

---

¹⁴ Foucault szerint az episztemológia a politika szinonimája.

A feminista fogyatékoságtudományt leginkább a feminizmus standpoint irányzata segíti, amely a másságot, a különbözőséget pozitív értéknek tartva episztemikus privilégiumot biztosít a marginalizált csoportok nézőpontjának, s azt vallja, hogy a társadalmi valóság ebből a perspektívából látható a legteljesebben, a legtisztábban, s így ezen csoportok tudása a tudományos megismerés egyik lényeges forrása. Kritikus elmélet, amely az objektivitás és a racionalitás fogalmának kitágításával kérdőjelezi meg a tudományos objektivitás létét (Harding, 1986, 1991). Az elmélet a testhez kötöttségből indul ki, s a testi lét bonyolultságának elismerésével lehetővé teszi, hogy a fogyatékoság is bekerüljön a klasszikus, liberális szubjektív ideállal szemben álló, nyílt végű szubjektivitásról való gondolkodásba.

Harding standpoint feminizmusa jó kiindulópontja egy új, a fogyatékosággal élő emberek tapasztalatán, tudásán alapuló ismeretparadigma kidolgozásához. Azonban nem téveszthetjük szem elől Haraway azon megállapítását sem, amely szerint az alávetettek nézőpontja sohasem ártatlan pozíció. Hardinggal egyet értve Haraway úgy gondolja, jó okunk van azt feltételezni, hogy a hátrányos helyzetből tisztábban lehet látni, de óva int attól, hogy romantizáljuk, kisajátítsuk az elnyomottak nézőpontját. „Egyáltalán nem könnyű és nem problémamentes ennek a nézőpontnak az elsajátítása, még ha »mi« oly »természetességgel« élünk is az alávetett tudás tágas föld alatti birodalmában. Az alávetettek »pozicionalitásai« is kritikus felülvizsgálatra, dekódolásra, dekonstrukcióra és újraértelmezésre szorulnak... Az alávetettek nézőpontja ugyanis nem »ártatlan« pozíció” (Haraway, 1994: 128). Haraway szerint tehát önmagában a nézőpont nem elég a tudás létrehozásához, kritikus pozicionálásra van szükség ahhoz, hogy helyesen lássunk. Vagyis a tudás szituációba ágyazott, helyhez kötött, átmeneti, történelmileg specifikus, genderfüggő, és az emberi tevékenységben gyökerező.

A feminista fogyatékoságtudomány másik fő elméleti és politikai támpillére a posztmodern paradigma, amely az én és a Másik közötti bináris felosztás dekonstrukciója mellett szubjektivitásunkat a találkozások, a körülöttünk lévő emberekkel való összekapcsolódások, vagyis a másokkal valamivé, valakivé válás folyamatában képzelel el (Braidotti, 2007; Shildrick, 2009). A feminista fogyatékoságtudomány teoretikusai szerint ezen kölcsönösség, átjárhatóság felismerésében, elismerésében és kutatásában keresendő a fogyatékoságról való elmélkedések előrehaladásának lehetősége. E perspektíva fényében a széteső, biztonságot már nem nyújtó igazságok, létek és pozíciók, a kirekesztettség, az elnyomás és az elszigeteltség helyett megteremtődhetnek az erőforrások különböző formái: hálózatok, szövetségek, politikai projektek, határmezőkön lévő fluid és dinamikus, rugalmas és kreatívan túlélő lehetőségek. Braidottival egyetértve, a régi struktúrákat,

paradigmákat kritikai elemzés alá kell vonnunk. Szét kell őket bontani, nem elég őket csak átnevezni, s így erőltetni a változást. „A változást csak úgy lehet elérni, ha alaposan és gondosan dolgozunk rajta: a régi metabolikus elfogyasztása teszi lehetővé az új kialakulását” (Braidotti, 2007: 67).

Braidotti posztmodern feminista megközelítése a fogyatékoság újragondolására tág tereket nyit meg. Napjainkban az ember „ontológiai biztonsága” (Giddens, 1991: 166) megkérdőjeleződik, s a szexuális különbség feminista teoretikusai olyan elméleti diskurzusokat és gyakorlatokat hoznak létre, amelyekben a sokféleséget, az egyidejűleg egymásnak ellentmondó társadalmi hatások megjelenését már nem lehet a bináris oppozíciók, az ellentét dialektikájába beilleszteni. „A kialakulás folyamatában lévő szubjektumokkal kapcsolatos kérdések kiváltotta kihívások és aggodalmak azt jelzik, hogy új kifejezési formákra és reprezentációra van szükség” (Braidotti, 2007: 84). A dialektika és a humanizmus válságának előtérbe kerülésével a feminista elméletek hozzájárulnak ahhoz, hogy a fogyatékoság is bekerülhessen a szubjektivitásról való gondolkodásba. A feminizmus a fogyatékoság megszólítására olyan tereket tár fel, amelyekben a materiális létezés és a politikai, társadalmi folyamatok dekonstrukciója lehetővé teszi, hogy a fogyatékosággal kapcsolatos tudásunk elmélyülhessen. Ha az egymást kölcsönösen megalkotó kapcsolatok és találkozások mátrixában gondolkodunk, akkor az a feltételezés, hogy a fogyatékoságtudományra megtermékenyítően hat a feminista elmélet, megköveteli annak felismerését, hogy a feminista elmélet maga is nyer abból, ha meghallgatja a fogyatékosággal élők tapasztalatait.

Miközben a huszadik század a nők és a férfiak társadalmi egyenlőségéért vívott harcában jelentős eredményeket hozott, a fogyatékosággal élő nők¹⁵ helyzete alig változott. Nem érték el a gazdasági, politikai, kulturális, társadalmi egyenlőség azon fokát, amelyet úgynevezett ép nőtársaik már kivívtak maguknak (USAID, 2014; Connell, 2009).¹⁶

15 Magyarországon az 577 000 fogyatékosággal élő ember 59%-a nő (294 138). A fogyatékosággal élő nőkre vonatkozó elkülönített adatok, a gender-szemponú elemzések hiányoznak a magyar fogyatékoságtudományok többségéből. A fogyatékosággal élő nők tapasztalatait és szükségleteit észrevétlenül maradnak. Ráadásul a magyar jogrendszer nem ismeri az interszekcionális tényezők alapján történő hátrányos megkülönböztetés fogalmát, így nem biztosít megfelelő jogorvoslatot a többszörös diszkriminációt elszenvedő fogyatékosággal élő nők számára.

16 Becslések szerint körülbelül 325 millió nő él fogyatékosággal a világon (World Bank 2011), akik a társadalmi elismerés hiányának szinte minden formáját megtapasztalják életük során. A fogyatékosággal élő nők közül világszerte 1% az írni-olvasni tudók aránya (USAID, 2013). A fogyatékosággal élő nők kevesebb, mint 25 %-a van jelen a munkaerőpiacon (USAID, 2013). A fogyatékosággal élő nők és férfiak keresete közötti különbség 39% (ILO, 2007). A fogyatékosággal élő nők ellen elkövetett erőszak a nem fogyatékos populációhoz képest 4-10-szer gyakoribb (World Bank. 2011). Becsült adatok alapján világszerte eddig 130 millió nő szenvedte el a nemi szervi csonkítást követő fogyatékoságot, s ez a szám 2 millióval növekszik minden évben (UN Development Fund for Women, 2005). Évente például millió nő lesz fogyatékos a terhesség és a szülés következtében.

Rosemarie Garland-Thomson úgy véli, hogy a fogyatékoságról alkotott – a nyugati kultúrában jelen lévő – előítéletes és elnyomó kollektív kulturális képünket öt narratíva uralja. A biológiai-orvosi narratíva a fogyatékoságot olyan károsodásnak, hibának fogja fel, amely normalizálást követel, a szentimentális narratíva a nárcisztikus sajnálat alanyaiként tekint a fogyatékos emberekre. A legyőzés- és a katasztrófa-narratívák a kivételes nyomorúsággal való heroikus küzdelmet emelik ki, s végül az abjekciós narratíva a teljes elutasítás, a fogyatékoság minden áron való elkerülésének szükségességét hangsúlyozza (Garland-Thomson, 2005: 1565).

Caroline Gray ezzel szemben úgy gondolja, hogy a fogyatékoság uralkodó kulturális narratívái az asszimiláció, illetve a győzelem nagy narratívája. Az előbbi, amelynek fontos eleme a tudományos diskurzus, a fogyatékoságra adott egyetlen alkalmas társadalmi reakciót a deficites, fogyatékos test gyógyításában látja. Ebben a megközelítésben a fogyatékos test ellenségként jelenik meg, a fogyatékoság egyenlő a hiányossággal, a tökéletlenséggel és az általános inkompetenciával. A személy asszimilációjához – a társadalmi befogadáshoz nélkülözhetetlen kompetencia felmutatásához – a fogyatékoság teljes tagadása, elleplezése, vagy a teljes gyógyulás vezethet csak el.¹⁷ Az utóbbi, Gray által említett uralkodó narratíva, a győzelmi narratíva még mindig a fogyatékoság mint tökéletlenség elvére épül, de valamelyest megengedi a fogyatékoság jelenlétét. A pozitív hozzáállás, a kontroll kapja a főszerepet, s ez a „normál életet él annak ellenére, hogy... pont olyan, mint bárki más, pedig...” beszédmódban fejeződik ki. Mindkét esetben a fogyatékoság stigmatizált, a fogyatékosággal élő embert tökéletlen, képtelen, inkompetens személyként azonosítják (Gray, 2009: 323–326). Az effajta elnyomó narratívák, miközben megerősítik a diszkriminációt, a marginalizációt, a fogyatékos és nem fogyatékos embereket egyaránt elidegenítik saját testüktől, társadalmi nyomást gyakorolva a szabálytalan testek formálására, szabályozására és normalizálására. Garland-Thomson szerint a fogyatékoság ilyen beszűkített értelmezése nemcsak az érintetteket, de azok életét is korlátozza, akik úgy gondolnak magukra mint nem fogyatékosokra (Garland-Thomson, 2005: 1568).

A fogyatékosággal élő nőknek ezen kulturális képzetek olyan szerepet szánnak, amelyekben ők egyértelműen nemkívánatosak, tehetetlenek, haszontalanok, segítségre szoruló, alsóbb rendűek. A feminista fogyatékoságtudomány kultúrakritikájának szerves része a fegyelmezésnek kitett test megélt női tapasztalatának vizsgálata. Susan Wendell

¹⁷ Iris Marion Young egyértelműen károsnak tartja ezt a törekvést. A különbség politikájáról írott *A Justice and the Politics of Difference* című művében azt állítja, hogy a különbözőség tagadása a különbözőnek tartott társadalmi csoportok elnyomásához vezet (Young, 1990).

Sandra Lee Bartkyval egyetértve úgy véli, hogy a nőiesség és a fogyatékoság fegyelmező erői „intézményfüggetlenek”. A normalitáshoz való görcsös ragaszkodásunk, megfelelni vágyásunk társadalmilag internalizált belső kényszerek hatására alakul ki (Wendell, 2010: 77). A szépség és a normalitás elnyomó ideológiája a női és a fogyatékos test szabványosítása, az orvosi és a szépsészeti beavatkozások a másság, a különbözőség eltörlésével képzeletbeli azonosságot kínálnak, amellyel egyúttal a test feletti ellenőrzés mítoszát is megerősítik. Miközben ez a mítosz azt ígéri, hogy uralni, ellenőrizni tudjuk a testünket, s így csak rajtunk múlik, hogy megelőzzük a betegséget, és a fogyatékoságot, a normalitás és a szépség szabványai hozzájárulnak a társadalmi elnyomás egyéb formáihoz is (Garland-Thomson, 2013: 263; Wendell, 2010: 82; Rhode, 2010: 67).

Testünk főszerepet játszik szubjektummá válásunk folytonos alakulási folyamatában, azonban a mainstream női testideál nem tolerálja a sokszínűséget. A mai magyar közbeszédben uralkodó elnyomó narratívák beszűkítik a szépséget, az érzékiséget. Azokat sematikusán, paraméterekben leírható módon közelítik meg, a normatív perspektívák hamis és korlátolt kulturális elvárásokat támasztanak. Ebből kifolyólag a fogyatékos női test még inkább a társadalmi normatív rezsim ellenőrzésének tárgya. A „kolonializált”¹⁸ szubjektum túl gyakran hangtalan, önartikulálásra képtelen. Szinte mindig a tárgyi státuszba kényszerített, rendszerint az alsóbbrendűként ábrázolt Másik szerepe az övé, vagyis azzá válik, akit, vagy amit a környezete látni akar benne. Így passzivitásra ítéltetve nemcsak a társadalomból, de önmaga irányításából is kiszorul. Önreprezentáció híján nem tud párbeszédet folytatni a privilegizált társadalmi csoportok által uralt narratív térben.

A nyugati kultúrában élő fogyatékos emberek története Rosemarie Garland-Thomson szerint abban az ellentmondásban is megragadható, hogy vizuális szempontból mindig a kiállítási tárgy, politikai, társadalmi szempontból mindig a láthatatlan létezés szerepe jut nekik¹⁹ (Garland-Thomson, 2002, 2009). Garland-Thomson intenzív, „teleszkópos nézés”-nek (2002: 57) nevezi azt a bámulást, amely a fogyatékos személy felé irányul. Garland-Thomson számára a bámulás aktív cselekvés, mert „[a] pusztán jelentésénél fogva a különleges test magyarázatot követel, reprezentációra inspirál és szabályozásra ösztökél” (Garland-Thomson, 1996: 1). Cheryl Marie Wade egyetértve a feminista elmélettel, miszerint a férfi tekintete objektíválja, jelöli meg, hozza létre a női szubjektumot, egyenesen

---

18 A kolonializált fogalmat spivaki értelemben használom, mint hangtalan alárendelt subaltern ld. 20. o.

19 Miközben „a látottság ontológiai mozzanat” (Sartre), a nézés aktusa „tisztátalan, kevert, megszerkesztett, konstruáló, framing természetű. Interpretáló, érzelmekkel terhelt, kognitív és intellektuális” (Mieke Bal, 2004: 92).

azt állítja, hogy alapvetően a tekintet az, amely a fogyatékossgal élő nőket elnyomott társadalmi helyzetűvé teszi²⁰ (Wade, 2009: 217).

Az európai kultúrtörténet számos példával szolgál arra vonatkozóan, hogyan állították párhuzamba a női testet és a fogyatékos testet. A legfontosabb alapeleme e nyugati tradíciónak, hogy kiszolgáltatott, sérülékeny, tökéletlen testekként képzei el a nőket és a fogyatékossgal élőket. Ebben a testre redukálódott létezésben mindkettő alárendelt, deviáns, kirekesztett, szabálytalan, rejtelmes. A feminista fogyatékossgagtudomány többek között e leértékelés társadalmi konstrukciójának összetett problematikáját tárgyalja.

Hosszú története van a fogyatékossgal élő emberek intézményekbe zárásának, „titkos szobákba” (Sedgwick, 1990) való elrejtésének. A fogyatékos-mozgalom sokat tett és tesz azért, hogy a fogyatékossgal élők kiléphessenek a „titkos szobákból”, a zárt otthonokból, és megszólalhassanak a nyilvános tereken.²¹ Wade így fogalmaz: „Én sem akarom takargatni magamat, nem akarok álruhába öltözni azért, hogy ép testűnek nézzenek. Púpos vagyok, úgyhogy az ép testű világ nagyon kényelmetlenül érzi magát, ha engem lát. Ha megpróbálnék valami fura ép testű normához alkalmazkodni, annyi időt kellene azzal töltenem, hogy szépen, nyugodtan üljek, eltakarjam a kezem, megpróbáljam kihúzni magam, hogy akkor többé nem tudnám, miként beszéljek. Megakadályozna a beszédben... Minél jobban kell magadat, az igazi énedet takargatni, annál kevésbé tudsz valami lenni, valamit csinálni, vagy valamit elérni” (Wade, 2009: 218).

Többen úgy érvelnek, hogy a testükkel kétféleképpen is megjelölt emberek, a fogyatékossgal élő nők leértékelődnek ebben a folyamatban, s interiorizálván a lealacsonyítást, az ép többség szemével néznek magukra, negatív képet alakítanak ki önmagukról (Garland-Thomson, 2002, 2009; Mairs, 1996). Az a kulturális elvárás fogalmazódik meg velük szemben, hogy nőiségüket el kell takarniuk, hiszen nem teljes értékűek, nem nők, egyszerűen csak fogyatékosok. Különös módon válnak egyszerre láthatatlanná és a többségi társadalom által sztereotipikusan észleltté. Ez a láthatatlanság, amit a mutogatnivaló látványosság mint domináns reprezentáció kísér, alapvető akadálya annak, hogy a fogyatékossgal élő nők meghatározhassák önmagukat. A nyilvános beszédmódban uralkodó

20 Komoly filozófiai és pszichoanalitikus múltat tudhat magáénak a női testre vetett átható férfitekintet problematikája. Luce Irigaray úgy gondolja, hogy míg a férfiaknak a vizualitás (melyben a nő a vágy tárgya) nyújtja az elsődleges élvezetet, addig a nők életében nagyobb jelentőséggel bír a tapintás, az érintés érzéki gyönyöre (Irigaray, 1985: 25–26). Feminista perspektívából a látás (mint a kontroll alapvető formája) elsődlegességének megkérdőjelezése, s aktusának újradefiniálása, egyúttal a gondolkodás, tudás, tudomány fallogocentrikus előítélettel átítatott látásközpontú megközelítésének megkérdőjelezését is szükségessé teszi.

21 Michelle Fine és Adrienne Asch „szereptelenségnek” nevezi azt a típusú társadalmi láthatatlanságot, amelyben oly sokáig részük volt a fogyatékossgal élő embereknek (Fine–Ash, 1985: 12).

elnyomó narratívák beszűkítik a szépség, nőiség, érzékiség sokszínűségét azzal, hogy annak lényegét leegyszerűsítve, bizonyos elemi tényezőket figyelmen kívül hagyva fogalmazzák meg. A normatív perspektívák, a hamis és korlátolt kulturális elvárások formálják a női és a fogyatékos testeket.²² Garland-Thomson a fogyatékos női lét ambivalenciájára mutat rá, amikor azt írja, hogy „[a] normalitás és a szépség kettős ideológiája ily módon a női és a fogyatékos testet nemcsak hogy a bámulat tárgyaként mutatja be, hanem könnyen befolyásolható, hajlékony testekként is, amelyeket a végtelenségig lehet formálni, hogy megfeleljenek a szépség és a normalitás szabványainak” (Garland-Thomson, 2002: 263).

Rosemarie Garland-Thomson szerint a normalitás és a szépség tehát „iker-ideológia”, hiszen a plasztikai sebészet és a rekonstruktív sebészet egyaránt módosítja, ugyanakkor sztenderdizálja, homogenizálja a női testet. Miközben a sebészeti beavatkozások „természetessé” varázsolják, korrigálják a testeket, a természetes, a sebészkést nem látott testek természetellenesnek, abnormálisnak nyilvánítanak (Garland-Thomson, 2002: 263). A feminista fogyatékoságtudomány tehát a kozmetikai sebészetet és a rekonstruktív sebészetet nem választja szét, mindkettőt az alávetett testek formálására, szabályozására, normalizálására használt eszköznek tekinti. Fontos szerepe van a feminista fogyatékoságtudománynak abban, hogy éles kritikával illeti s együtt tárgyalja a medikalizáció és a külső megjelenés politikáját, felszabadítva ezzel a nőket és a fogyatékosággal élőket a társadalmi nyomás alól.

A plasztikai beavatkozások népszerűségét Wade a saját test gyűlöletére vezeti vissza. Így elmélkedik: „Érthetetlen számomra, hogy hogyan engedheti meg valaki, hogy megcsonkítsák. Talán azért, mert annyi szörnyű műtéten estem át, és annyira rettegek attól, hogy megmérgezzenek, merthogy azt csinálják, mérgeket adnak be a szerencsétleneknek. És egy nő erre képes, csak azért, hogy kitöltsön egy blúzt. Hogy ez honnan jön? Megmondom, honnan. A mélységes elnyomásból fakad. A belsővé tett elnyomásból, a saját tested gyűlöletéből, ami nagyon is beleillik a kapitalista rendszerbe. Mert ezek a műtétek, eljárások iszonyú pénzekbe kerülnek. A feministák olyan sokat és olyan mélyre hatóan írtak arról, hogy hogyan lehet az embereket megosztani, mozgalmat szétrombolni, ha rávesszük a tagjait arra, hogy csak a testükre koncentráljanak” (Wade, 2009: 217).

Az egyik leggyakoribb kozmetikai sebészeti beavatkozás a mellplasztika. Miközben a női mell erotikus ábrázolásának köszönhetően a létező sokszínűséget tagadva, plasztikai sebészek által elrajzoltan tökéletesre formált női mellek sokaságával találkozhatunk nap

²² Joó Mária írásában felhívja a figyelmet arra, hogy Foucault Panoptikum-képe sokkal inkább elemi női tapasztalat, mint férfi. A nőket gyermekkoruktól fogva arra tanítják, hogy kinézetük, testük a legfontosabb, hiszen személyes elfogadhatóságuk függ ettől (Joó, 2010: 71).

mint nap filmekben, reklámokban, élénk feminista vita alakult ki a gyakran hiányában jelen lévő fogyatékos mell, a masztektómia sebhelyének láttatása körül. A Breast Cancer Fund – *Obsessed with Breast* elnevezésű –, felháborodást keltő kampánya 2000-ben a mellrák következtében leoperált mellek sebhelyeit szemléltető posztereit arra használta, hogy annak az elnyomó reprezentációs gyakorlatnak a kritikáját fogalmazza meg, amelyben a női mell erotikus ábrázolása elfogadott, míg a masztektómia sebhelye nem. Garland-Thomson értelmezésében a kampány bebizonyította, hogy a sebhely azt a társadalmilag jóváhagyott vizuális normát szegi meg, amely szerint a női mell vég nélkül mutogatható mint szexuális objektum, míg az operált mell sebhelye közízlést sért, így közlésre nem való, eltakarandó (Garland-Thomson, 2002: 263).

A következőkben a nőiséget konstruáló két alapvető elemet, a szexualitást és az anyaságot fejtem ki feminista és fogyatékoságtudományi irodalmak segítségével.

5.2. SZEXUALITÁS

A szexualitás szubjektivitásunk egyik központi szervező eleme. A szexualitás, az érzékiség kérdésköre elválaszthatatlan a testtel kapcsolatos diskurzusok témájától, mivel a társadalom ezeket a testképhez, a test ideális megjelenési formájához köti. Testünk pedig – mint ember mivoltunk alapja (Zászkaliczky, 2004), az anyagi és szimbolikus találkozási felülete (Braidotti, 2007), illetve mint kulturális értékeink és félelmeink, a társadalmi befogadás és kirekesztés alapja (Douglas, 1996) – főszerepet játszik szubjektummá válásunk folytonos alakulási folyamatában. Braidotti érvelése szerint: „a szexualitás egyszerre az egyén intim és külsődleges, társadalmilag mozzogott és hatalommal átitatott gyakorlata. Társadalmi és szimbolikus, anyagi és szemiotikai intézmény, amelyet a feminizmus a hatalmi megnyilvánulás elsődleges színterének tart, akár makro-, akár mikroszinten” (Braidotti, 2000: 1).

A kulturális képzeletben az egészség, a termékenység, a fiatalság, a gyönyör, a minőség összetartozó fogalmak, amelyek a szexuális működés és hatás szabványára, vagyis a normális szexualitásra utalnak. A szexuális aktivitás és vonzerő szinte mindig az egészség, a fittség, a fiatalság normatív elvárásainak kontextusában jelenik meg. A férfi erekciójára épülő, behatoló, heteroszexuális „normális” szexuális aktushoz szorosan kapcsolódik a reprodukció képessége. Deleuze és Guattari a szexualitás kérdésében is a rizomatikus gondolkodást ajánlja a hierarchikus struktúrákra épülő kifejeződéssel szemben: „... a két nemet egyesítő, magvakkal szaporodó növények a szexualitást a reprodukció modelljének

rendelik alá: a rizóma ezzel szemben a nemiség felszabadulása nem csupán a reprodukció nyomása alól, de a genitalitás alól is” (Deleuze–Guattari, 2002: 81).

Minden szexuális tevékenység, ami a normális szexualitáson kívül esik, a „kulturális imperializmus” (Young, 2001: 26) hatására leértékelt szexualitásként áll elénk. Ráadásul a szexualitás alternatív formái az uralkodó diskurzusban veszélyt, kockázatot és fenyegetettséget jelentenek. A fogyatékossgal élő emberek tipikus példája az aszexualitást szimbolizáló reprezentációknak, s mint ilyenek, szexualitásukat még mindig a medikális modell hatja át. Ez a látásmód erősen leszűkíti és patologizálja a fogyatékossgal élő emberek szexuális preferenciáit és gyakorlatait. Kizárja, hogy a fogyatékossgal élő emberek vágyható és vágyakozó szubjektumokként jelenjenek meg. Változást az hozhatna, ha a fogyatékossgal élő emberek szabadon kifejezhetnék és megélhetnék a gyönyör és a vágy nem normatív gyakorlatait, s ezáltal általánosan elfogadottá válhatna az az egyébként mindennapi tény, hogy a genitális heteroszexualitás csupán egyetlenegy a végtelen lehetőségek tárházából (Shakespeare et. al., 1996; Shildrick, 2009; McRuer–Mollow, 2012).

A szexualitás kérdése mindig politikával átitatott. Foucault érvelését követve a hatalom beavatkozó és kontrolláló szerepének megértéséhez meg kell vizsgálnunk, hogy a szexualitás miként alakul át diskurzussá. Kik, hol és milyen nézőpontból beszélnek a szexualitásról, s milyen társadalmi intézmények hozzák létre ezeket a tudásokat? Foucault a szexualitást a hatalom beavatkozása egyik legfontosabb területeként határozza meg. A szexualitást nem egy, az emberi természetből eleve adott, a diskurzust megelőző dologként, személyes attribútumként, sokkal inkább a hatalom és a tudás apparátusának és intézményes gyakorlatának diszkurzív termékeként értelmezi. Azt mondja: „[a] szexualitás nem egyéb, mint a diskurzusok ökonómiája” (Foucault, 1996: 74). Ha ebből a szempontból vizsgálódunk, akkor Foucault szerint kiderül, hogy a 18. századtól nem a tiltás és az elnyomás határozza meg a szexualitást, hanem éppenséggel maga a hatalom gerjeszteti a téma feldolgozását, a „működésre késztetést”, az állami kontroll alatt tartott „polimorf beszédkenyszer” elterjedését, a szexualitás tudományának kidolgozását. Amennyiben feltárjuk a hatalom-tudás-élvezet hármasságát, kiderül, hogy a tudományos tudással megtámogatott hatalmi beavatkozások hogyan hoznak létre deficites testeket (Foucault, 1996: 19–38).

Mára már a fogyatékossgal élő emberek alapvető jogaikként követelik a saját testükkel kapcsolatos önrendelkezés, a szexuális irányultság megválasztásának jogát. A szexualitás politikai dimenziót nyert. A szakirodalom egy része a szexualitás kérdését immár a kisebbségi politika keretén belül tárgyalja, megjelent az állampolgárság új formája: az intim állampolgárság. Az intim állampolgárnak jár az intézményes és jogi háttér ahhoz,

hogy gyakorolhassa a teste, a kapcsolatai feletti saját kontrollját, hozzáférjen a közterekhez, kapcsolatokhoz, megválaszthassa szexuális irányultságát, szabadon kifejezze szexualitását (Plummer, 1995: 17). Ma azonban ennek még korlátja az is, hogy a fogyatékossgal élő emberek az előítéletek miatt alig jutnak megfelelő információhoz, tanácsokhoz, szolgáltatásokhoz (Waxman–Fiduccia, 1999). Komoly vita övezi például a fogyatékossgal élő személyek szexuális kielégülésében részt vevő segítők szerepének kérdését (segítség az önkielégítésben, vagy szexmunkások megtalálásában stb.). Morális, jogi, etikai problémák sokasága merül fel még olyan országokban is, mint Hollandia, ahol képzett szexmunkások szolgáltatásait vehetik igénybe a fogyatékos emberek. Kevés empirikus tudásunk van egyelőre erről a témáról. Ami mégis van, az többnyire a fogyatékossgal élő férfiak szexuális életéről szól, a nők tapasztalatai, perspektívái ezekből a kutatásokból is kimaradnak (Plummer, 2003).

A saját test megtapasztalásáról való nyílt beszéd, azaz tágabb értelemben a szexuális felvilágosítás szinte hozzáférhetetlen a fogyatékossgal élő emberek számára. Lex Grandia felkavaró önéletrajzi írásában ír a szexuális autonómia hiányának veszélyeiről. Megállapítja, hogy a felvilágosító munkának az egyik legfontosabb hozadéka lenne, hogy a fogyatékossgal élő emberek megtapasztalhassák saját testüket, saját testük határait, a mások határaihoz való igazodást, hogy megérezhessék például, mikor, kit, hogyan lehet megérinteni. Azok, akiknél hiányzik az „én magam érzés”, vagyis akik ilyen szempontból határok nélkül élnek, nemcsak könnyen lesznek erőszak áldozataivá, de maguk is könnyen tesznek erőszakot másokon (Grandia, 2005).

A 20. század végétől tehát a szexualizált test textuális, diskurzív, pszichoanalitikus megközelítéseiben a veszély, a válság, a fenyegetettség, a kockázat kihívásai jelentik a fő problémát. Shildrick úgy véli, hogy a szexualitást, az erotikus kapcsolatot aggodás és szorongás kíséri. Jogi, kulturális és morális szabályokat kényszerítünk a szexualitásra, hogy felszámoljuk saját bizonytalanságunkat (Shildrick, 2009). Mert mi is olyan kockázatos az összekapcsolódásban, „a szerelem nagy pillanataiban, amikor a külső és a belső világ közötti fal leomlik, és nem tudod többé, hol a kint és hol a bent”? (Hamvas, 1993: 16.) Shildrick a választ a következőképpen fogalmazza meg: „Az egyik következménye annak, hogy igyekszünk fenntartani a szuverén személyiséghez elengedhetetlenül szükséges szeparáció és megkülönböztetés illúzióját, az az, hogy bármi, ami az én és a másik között található, az potenciálisan kockázatos, és olyan szigorú normatív szabályokkal kell legyőzni, amelyek megteremtik a biztonságosság és veszély paramétereit. Ebben a kontextusban önmagában a szexuális kapcsolat és a vágy működése – ami az énen és a másikon túlra nyúlik – mindig az aggodalom helye lesz” (Shildrick, 2009: 84). Shildrick úgy gondolja,

hogy a szexuális kapcsolatban már adottan jelenlévő rizikó akkor a legnagyobb, ha a Másik teste a normativitást megszegő, a határvonalakat átlépő, radikálisan eltérő test. Ilyen lehet például az öreg vagy a fogyatékos test.

Helene Cixous a női szexualitásra fókuszálva tesz különbséget a férfi, illetve női testi attribútumok között. Szerinte a női szexuális élvezet, a *jouissance* egy magasabb rendű élvezet, amely nem azonos a libidinális orgazmussal. Így ír: „A férfi szexualitás a pénisz körül gravitál, így nemzve ezt a centralizált testet (politikai anatómia) a részek diktatúrája alatt. A nő nem hajtja végre magán ezt a régiókra való osztást a fej-szex páros javára, amely csak a határokon belül érvényesül. A nő libidója kozmikus, ahogy a tudattalan is világméretű” (Cixous, 1997: 374). Irigaray (1985) pedig a különbséget az egymást állandóan érintő szeméremajkak autoerotizmusát hangsúlyozva a női nemi szervben, egy rendkívül komplex szexuális női testi tapasztalásban látja. Az önérintés szexuális női tapasztalatára reflektálva ábrázolja a női nyelv, a női írás jellegzetességeit.

A poszt-strukturalista elméletek a koherens, megingathatatlan én-fogalmat elvetvén a szexuális identitásokat is kulturális fantáziának, a rendelkezésre álló kulturális kategóriák diszkurzív hatásának tartják. A szexuális identitások és a szexuális gyakorlatok sokszínűségének megmutatása, illetve azok normatív keretből való kiszabadítása a feminista fogyatékoságtudomány (csakúgy, mint a feminizmus) fő projektje. E vállalkozás hozzásegíthetné ugyanis a fogyatékosággal élő nőket, s férfiakat egyaránt ahhoz, hogy vágyható és vágyakozó szubjektumokká, szexualizált személyekké válhassanak. Ezzel együtt a normatív szexuális hierarchiát is megszüntetné, s a szexualitás alternatív formái is létjogosultságot nyernének, amely felszabadíthatná a nem fogyatékosággal élő embereket is képzelt, illetve valós szorongásaik alól.

5.3. ANYASÁG

A nőiség sztereotipikus konstrukciójának elengedhetetlen része az anyaság. Kristeva szerint a nyugati társadalmakban a (keresztény) vallás szerepe óriási az anyaságról kialakult beszédmód létrehozásában. „Az anyai test révén (a maga szüziességében és szüzmáriás elszenderedésében) a keresztényi gondolkodás ravaszága egy olyan tárgyat teremt, ahol a tárgy és az ige elválik egymástól, felaprózódnak, elhalványulnak. És a világi humanizmus átveszi ezt a tárgyteremtést: az anya kultusza – gyöngédség, szeretet, a társadalmi konzervativizmus melegágya” (Kristeva, 1997: 1). Kristeva szerint tehát a tudományos

retorika is a vallásosat veszi át abból a szempontból, hogy képtelen az anyai alanyiságról másképp beszélni, mint valami „szent evilági”-ról.

Legtöbbünk emocionális reakcióinak intenzitása igen erőteljes az anyaság témája kapcsán, hiszen az anyaság az egyik legérzékenyebb eleme a nőiségnek. Az anyákat a patriarchátus általános szervezőinek tartják, az anyaság egy erősen átpolitizált terület, amely (mint a társadalom egyik legdominánsabb intézménye) miközben a nők testhez kötöttségét, biológiai szintű meghatározottságát erősíti, az önmeghatározás és a hatalomba kerülés, a cselekvő alanyiság megalkotásának lehetőségét is felkínálja. Foucault-i perspektívából ebben az értelemben a felszabadítás terepévé válik. Irigaray az anyai tapasztalatot a nőiség különös tulajdonságaként fogja fel, amely lehetővé teszi a különbség pozitívításának megragadását, s a nők tapasztalatainak artikulálását (Irigaray, 1994: 63). Amikor az anyaság, etikai-társadalmi problémák keresztüztüzebe kerül, az anya mint politikai szubjektum, az anyaság pedig mint intézmény kerül a nyilvános szféra előterébe. Jól példázza ezt a Plaza de Mayo anyáinak ellenállása, vagy a palesztin állapotos öngyilkos merénylő nők esetei (Kaplan, 2004: 128–152). Braidotti szerint ezekben az esetekben a nők szubjektum pozícióba fordítják anyaságukat, s ezzel elszámolhatóságot követelnek magától az anyaság intézményétől (Braidotti, 2007a).

A feminizmus és a feminista fogyatékoságtudomány egyaránt sokat foglalkozik az anyaság testi, s annak identitást alakító aspektusaival. A harmadik hullámos feminista gondolkodók az anyaságot identitásformáló tényezőként értelmezik. Széplaky Gerda egyenesen azt vallja, hogy a nőiség identitáskeresése az anyaságban talál nyugvóponton. Úgy fogalmaz, hogy a „kettéhasadó női test elsősorban nem metaforaként értendő, mert maga ez a jelenlevőség, a másik (a gyermek) máshol, azaz bennem lévősége, a másik legradikálisabb enyémvalósága: egyidejűség, a létezés tranzitivitása, megsokszorozódása, ugyanakkor (mégis) a másik mássága és birtokolhatatlansága általi nem-lét, nem-önmagaság (Széplaky, 2011: 124).

Miközben lehetetlen vállalkozásnak tűnik a várandós női test leírása, sokan felteszik a kérdést: mire képes egy várandós test, és a várandósság mennyiben befolyásolja a női identitást, szexualitást? Braidotti Kristeva abjekt-fogalmát hívja segítségül, amikor az anyai testet írja le. „Az anya teste mint a létezés küszöbe egyszerre szent és szennyes, mennyei és pokoli; vonzó és taszító, mindenható, és épp ezért lehetetlen vele élni... Kristeva hangsúlyozza az anyatest-helyszín kettős funkcióját, amennyiben az egyszerre ad életet és hoz halált; egyszerre tárgya az imádatnak és a rettegésnek. A szent fogalma az elragadtatásnak és a rémületnek pontosan ebből a keverékből adódik, amely a képzelet, a fantázia és gyakran a rémálmok intenzív játékát váltja ki az élet-halál, éjszaka-nappal,

maszkulin-feminin, aktív-passzív közötti állandóan változó határaival” (Braidotti, 2011: 227). Az anyaság nagyon kifinomult jelenség, nem szabad leegyszerűsíteni, ezért Braidotti Iris Marion Younggal egyetértve úgy gondolja, hogy a fenomenológia nem alkalmas arra, hogy kellőképpen megragadja. Kevésbé figyel ugyanis a női test specifikus és összetett állapotára, potenciájára. Elizabeth Grosz egyenesen megkérdőjelezi a fenomenológiai elemzések alkalmasságát, hogy leírják a nők tapasztalatait, szerinte más elméleti terminusokra van szükség (Grosz, 1994: 44).

Braidotti az anyaság (s egyben a nőiség) rizomatikus elképzeléséhez az anyák, szörnyek, gépek konfiguráció-relevanciájára hívja fel a figyelmet. Elmélete szerint a biotechnológiai fejlődés kiemelkedő gyorsaságú kibontakozása elkerülhetetlenné teszi, hogy egységként kezeljük ezeket a kategóriákat (Braidotti, 1994). Így érvel: „pozitív oldala is van az anyák, szörnyek és gépek közötti új kölcsönös kapcsolatnak, ennek pedig köze van a nőiség és talán még az anyaság esszencializált definíciójának elvesztéséhez is. A biotechnikai hatalom korában az anyaság fölszaggatódik egy sor lehetséges fiziológiai, kulturális és társadalmi funkcióra. Ha ez a lehető világok legjobbika lenne, megünnepelhetnénk az anyaság megtapasztalásának egyetlen konszenzuális módjának hanyatlását mint a nők szabadsága növekedésének jelét. Azonban miután a világunk olyan férfi-domináns, mint amilyen, a legjobb választás az, ha egyfajta nomád feminizmust konstruálunk, amely lehetővé teszi a nők számára, hogy nosztalgia, paranoia és falsz szentimentalizmus nélkül gondolhassák újra helyzetüket a posztindusztriális, posztmetafizikai világban” (Braidotti, 2011: 244). Miután biotechnikai kritériumok alapján reprodukálunk, a test, az anyaság megtapasztalásának robbanását éljük át. Braidotti azt igyekszik nyomon követni, hogy ez a robbanás hogyan és milyen mértékben része a fejlett kapitalizmusnak.

A hatalmi viszonyok telítettségét figyelhetjük meg az otthon és a család új definíciói kapcsán is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalmi változások soha nem látott mértékű felgyorsulását, átalakulását abban a vonatkozásban sem, hogy szétfeszültek azok a kategóriák, amellyel leírhattuk a magán, illetve nyilvános szférát, azaz az egyértelműen elkülönülő magán és nyilvános tér közötti határ eltűnése problematikussá vált. Haraway elgondolásával egyetértve reflexiók sorozatának pillanatait kell, hogy átéljük. Nem mindegy, hogy születünk, vagy készítenek minket (Haraway, 1997). A klónozás, a technológiailag közvetített reprodukció jelentős vitákat kavart elsősorban a bioetikában és a politikaelméletben, s így a feminista fogycatékosságtudományban is (Meekosha, 2010). Lombikbábik, adoptált szülők, szerzett szülők, homoszexuális családok sokasága etikai, szociális, vallási, politikai s gazdasági kérdéseket vetnek fel. Az új reprodukciós módok óriási hatással vannak önmegértési folyamatunkra, morális, jogi rendszerünk egészét

érintik, hatással vannak/lesznek a családi kapcsolatainkra. Ulrich Beck azt írja, hogy „a „reflexív modernizáció” korszakába lépve kialakul az „előállított, önmagunk által fabrikált bizonytalanság... ahol a veszélyek nem a modern korszak mulasztásainak s vereségeinek következtében, hanem győzelmei okán jönnek létre” (Beck, 2003: 20). Azaz, ha például a biotechnológia fejlődésével a kockázat inkább növekszik, mint csökken, komolyan kell vennünk a felmerülő kérdéseket, aggodalmakat.

Sarah Franklin a témával kapcsolatban az élet és a halál, a természetes születés és a biogenetikai beavatkozás összekapcsolódását elemzi. Leírása szerint azzal, hogy sok helyen a szülészeti osztályokat közvetlenül az összejt-laboratóriumok mellett nyitják meg, teljessé válik a fizikai, anyagi, strukturális kapcsolat a születés és a genetikai kutatás között (Franklin–Roberts, 2006). Ezt olvasva felmerül Braidotti kérdése, miszerint mire képes a várandós test, mint termelő egység. Számára a válasz nagyon egyszerű: a patriarchátus és a kapitalizmus alkotóelemeként természetes módon tökélet generál a biogenetikai és összejtkutatásokhoz (Braidotti, 2007a). Az új technológiák és a születés szerves összekapcsolódása felveti a szabályozás, illetve a génállomány optimalizálásának kérdéskörét. Francis Fukuyama „puha eugenikának” nevezi az optimalizált ember előállítását, azt a ma már egyre kevésbé utópisztikus elképzelést, miszerint előre meghatározhatjuk gyermekeink genetikai sajátosságainak nagy részét, elérhetjük, hogy tökéletes génállománnyal jöhessenek a világra (Fukuyama, 2003). A biotechnológia területén jelentkező veszélyek elhárítására nemzeti és nemzetközi szintű szabályozást, szabályozó intézmények felállítását javasolja. A felvilágosodásból örökölt klasszikus humanizmus, illetve a ténylegesen organikus humán állapot ellenében az ontológiai alapok elmozdulását, az új humán állapotot védendő Braidotti úgy gondolja, hogy a biotechnológiának ma már nincs köze az eugenikához (Braidotti, 2007a).

A Fukuyama által is felvetett kérdésre, miszerint vajon mi az mégis, ami miatt fokozott aggodalom kíséri például az új reprodukív technológiákat, Braidotti viszonylag leegyszerűsítő választ ad. Úgy véli, hogy a létrehozott tudomány kulturális emlékezetünkkel terhelt. Szerinte az eugenika, a gyarmatosítás, a fasizmus, a fajelmélet mind a történelmünkhöz kapcsolódó kategóriák, mentális sémák, amelyeket a humán és társadalomtudományok részletesen nem vitattak meg, s emiatt azoknak nem áll rendelkezésükre megfelelő kulturális tőke ahhoz, hogy behatóan foglalkozhassanak a természettudományok és technológiák (például genetikai) eredményeivel. Érvelése szerint ez az oka annak egyébként, hogy a társadalomelmélet szigorú empiriává fejlődik vissza (Braidotti, 2007a).

Braidotti eszmefuttatásával egyetértve hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a fogyatékossgal összefüggésben a biotechnológia fejlődése kapcsán felmerült problémák

ennél jóval árnyaltabb elemzést igényelnek. Ezen árnyaltabb elemzés jó kiindulópontja lehet Davis felvetése, miszerint a Humán Génállomány Projekt azon a vízió alapul, hogy az ember egy tökéletes egész, s így létezik egy hibátlan, humán génállomány. A fogyatékoság ennek a hibátlan génállománynak a másolása közben keletkezett „hibás” termék. Így fogalmazza meg elméletét: „Ez egy könyv, vagy szöveg, ahol a betűk a helyes sorrendben, »hiba« nélkül követik egymást. Mint ilyen, ez valójában egy szent szöveg, és a helyes olvasata rendkívül hasonlít a fundamentalizmushoz, vagyis azt állítjuk, hogy a szent szöveg tévedhetetlen. A gond azonban az, a dolgok jelenlegi állása szerint, hogy az emberi génállomány javításra szorul, csak így lehet tökéletes. A másolások során hibák keletkeztek, az eredeti, tökéletes szöveg elromlott. A baj a szövegmagyarázattal és a másolókkal van. A genetikai betegségekkel rendelkező emberek tehát »születési hibával« érkeznek, »hibásak«” (Davis, 2002: 19). A kutatások legfontosabb célja így a genetikai hibák kiiktatása, a testek rendbehozatala, normalizálása a hatalmi hatások hálózatának keringése, a hatalom minden korábbinál radikálisabb térnyerése, megnyilvánulása révén. Mi ez, ha nem az eugenika új megjelenési formája?²³

A szülői szerepre való képességek megkérdőjelezése elsősorban a fogyatékosággal élő nőket érinti, miközben nemzetközi kutatásokból tudjuk, hogy az épség önmagában nem a legfőbb indikátora a sikeres szülőségnek (Llewellyn et. al., 2003, 2010; Mayers et. al., 2006). Ezekből a kutatásokból kiderül, hogy a gyermek jólléte nem feltétlenül a szülők képességeitől, gyakorlottságától függ. Ennek ellenére a fogyatékosággal élő nőket a társadalom szinte minden szegmense függőnek, gondoskodásra szorulónak, ezért gyermeknevelésre alkalmatlannak találja, s így sok esetben megtagadják tőlük szülői, családalapítási jogukat. Számukra a szexuális és reprodukív egészségügyi szolgáltatások csak korlátozottan hozzáférhetőek. A szüléssel, a gyermekneveléssel kapcsolatos tájékoztatás részükre elérhetetlen.

A fogyatékos női test deszexualizálása alapvetően a deviáns test potenciális termékenységétől való félelemből fakad. Egy fogyatékos gyermek születése a fennálló társadalmi normák elleni fenyegetésként jelenik meg. A fogyatékosággal élő nők reprodukciós autonómiájának megsértése tehát sokféle formában mutatkozik meg: kényszerabortusz, erőszakos sterilizálás, a támogatott reprodukív technológiához, az ezzel kapcsolatos egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés korlátozása, információhiány a tágabb értelemben vett szexualitásról, szüléssel, gyermekneveléssel kapcsolatos kérdésekről

---

23 Davis felveti írásában azt a fontos dilemmát, hogy ki dönti el, mi számít „hibának”, és mi nem. Adott esetben elfogadható-e, ha a törpe növésű emberek csak a törpe növésű embriót szeretnék megtartani, és a „normál” méretű embriótól szeretnék megszabadulni?

(Steele, 2008; TASZ, 2012). S ebből a perspektívából e jogok megsértése a jelzett eugenikus értelmezés legitimálásaként, a társadalom önvédelmi eszközeként tűnik fel.

A testi fogyatékossgal élő nők leértékelése elsősorban abból az előfeltevésekből indul ki, hogy testük aszexuális, nőietlen, haszontalan, és nem való az anyaságra. Így a kulturális hegemonia fenyegetettségére, a másság elutasítására adott válaszként olyan manőverezési módokat kell megtanulniuk, amelyek segítségével bizonyíthatják létezésüket ebben az elnyomó társadalmi térben. Miközben hosszú története van a fogyatékossg elrejtésének, társadalmi láthatatlanságának a társadalom által felkínált narratív keret alapján – ahhoz, hogy meghatározzák, átélhessék nőiségüket – úgy tűnik, napjainkban is csak egyetlen egy stratégia választható: a fogyatékossg elrejtése, vagy ahogy Susan Wendell utal rá: „menekülés az elutasított testtől” (Wendell, 2010: 81). Ez a stratégia egyet jelent azzal, hogy meg kell felelni a társadalmi előírásoknak, követelményeknek, átlagosnak, normálisnak kell mutatkozni. Wade szavait idézve ez egy „nyomorult vágyakozás a nyugalomra, a mindennapira!” (Wade, 2009a.)

A feminista fogyatékossgtudomány teoretikusai ezzel szemben azt ajánlják, hogy ne rejtjük el, inkább mutassuk meg, fogadjuk el, hogy különbözőek vagyunk, vagyis gyakran „végtelen távolságok feszülnek” közöttünk. Csak így remélhetjük, hogy talán eljön az idő, amikor a – fejezet elején, Rosemarie Garland-Thomson által említett – teleszkópos, kissé zavart, az egymás világaitól való eltávolodást erősítő bámulást felváltja egy olyan látás, amely bár érzékeli, hogy a szomszédos világok közötti távolságot nem lehet végtelenül kicsire csökkenteni, de felkínálja a prousti teleszkópos nézést, amellyel észrevehetjük a „világok részeinek összefonódását” (Deleuze–Guattari, 2002: 143).

6. ELBESZÉLT ÉLETEK

AZ ÉLETTÖRTÉNET-KUTATÁS MÓDSZERTANA

6.1. A MÓDSZERTAN ELMÉLETI ALAPJAI

„Saját narratívánk szubjektumai vagyunk, személyes tapasztalataink tanúi és résztvevői, és semmiképpen nem véletlenül, azoknak a tapasztalataiban is tanúkká és résztvevőkké válunk, akikkel kapcsolatba kerülünk.”

(Toni Morrison)

6.1.1. A narratíva és a posztmodern

Az 1980-as évek elején kezdődő *narratív fordulat* széles körű hatását bizonyítja a témáról folyamatosan megjelenő könyvek, tanulmányok sokasága. A társadalomtudományok területén komoly elmozdulás figyelhető meg attól a nyelvészeti indíttatású és az irodalmi szövegekre fókuszáló statikus leíró és rendszerező klasszikus narratológiától, amelynek elméleti hagyománya az orosz formalizmusban, illetve a strukturális nyelvészetben érhető nyomon. Mára a narratíva fogalma olyannyira kitágult, hogy a posztmodern kulcsszavai közé emelkedett, így nem meglepő, hogy a történetmesélés felhasználási területei kiterjedtek, diszciplínákon átívelő kutatások forrásává váltak (Thomka, 2004).

Mark Currie a narratológiában bekövetkezett változás néhány általános jellemzőjét sorolja fel könyvében. Úgy véli, hogy a narratíva egysége, koherenciája megkérdőjeleződött, már nem mint objektív, stabil struktúrával rendelkező tudomány tételeződik. Az olvasó aktív szerepének elismerésével, a narratíva ellentmondásosságának feltárásával egyre inkább a folyamat, a valamivé válás, a kiterjesztés terepévé vált. E változás a „felfedezéstől az újjításig”, a „koherenciától a komplexitásig”, a „poétikától a politikáig” végbemenő mozgással írható le. Ez a folyamat létrehozott egy olyan narratológiát, amely képessé vált a legkülönbözőbb területeken felbukkanó narratívák elemzésére (Currie, 1998: 3). A szekvencialitás dominanciájának megkérdőjeleződésével a narratívákat diszkurzív eseményekként, az átalakuló történetekre nyitottan értelmezve a kutatói figyelem a múlt, jelen és jövő egyidejű létezésében magára a folyamatra összpontosít, s ennek segítségével tárja fel a szekvenciális szerkezetben létrejövő töréseket, repedéseket, széteséseket (Tambouk, 2008).

A posztmodern megközelítés elveti a hierarchikus, a klasszikus narratológia által alkalmazott elemzési módszert, a narratíva statikus, logocentrikus elbeszélés-szerkezeti

rétegekre bontásának szükségességét. Zárt diszciplináris terek helyett plurális, nyitott értelmezői mező létrehozásának a lehetőségét kutatja, amelyben a kultúra rejtett működésmódjainak feltárása, újragondolása fontos szerepet kap. Ezen interdiszciplináris elemzési módszerek alkalmazása jellemzi a kulturális narratológia, illetve a posztmodern narratológia újszerű megközelítéseit (Bal, 2009; Hirsch, 2012).

A posztmodern történetmondás elmélete kapcsolódik a szubjektumról vallott posztmodern felfogáshoz. Megkérdőjelezve a hagyományos gyakorlatokat, ez a szubjektivitás-alakzat, amelyet Braidotti például nomád létezőként ír le, abból a posztmodern elképzelésből indul ki, hogy nincsenek rögzített pozíciók. A szubjektummá válás során örökösen elmozduló, valamivé váló, sokszoros, sokhangú, fragmentált, nyitott végű résztvevők cserélnek alkotórészeket egymással. Szubjektumok, erők és entitások találkoznak, s e kölcsönkapcsolatok rekonstruálják és teremtik meg az ént (Braidotti, 2002, 2007, 2011). Az énteremtésnek ezt a folyamatát Irigaray a mozgás dinamikájával írja le. Számára ez az élet, ez a létezés.

Mozgatsz. Soha nem maradsz nyugton. Soha nem állsz meg. Soha nem „vagy”. Hogy mondhatnám, hogy „te”, mikor mindig a másik vagy? Hogyan beszélhetnék hozzád? Változásban maradsz, soha nem merevedsz ki, soha nem szilárdulsz meg. Az áramlást mi válthatja át szavakká? Sokszoros, nincsenek okok, jelentések, egyszerű minőségek. Ugyanakkor mégse lehet szétszedni. A mozgást nem lehet az elejétől a végéhez tartó ösvényként leírni. Ezek a folyamatok nem egy meghatározható tengerbe ömlenek. Ezek a folyamatok nem állandó partok között hömpölyögnek, ennek a testnek nincs állandó határa. Ez soha nem szűnő mozgás. Ez élet (Irigaray, 1999: 88).

A posztmodern inspirálta szubjektum-elképzeléshez illeszkedik az alternatív történetmondás kutatásának posztmodern keretbe helyezése. A posztmodern történetmondás Currie szerint sok ponton ellentmond a hagyományos történetképzés módjának. Fő jellegzetességei, hogy nincs fix középpontja, állandóan változó perspektívát felmutatva a narratíva szétágazó, heterogén történeteket tartalmaz, a történeti elemeknek nincs feltétlenül folytonosságuk, nem adnak ki egy teljes, koherens, rendezett egészet. A történet nem teljes, szervezett egészként jelenik meg, inkább egymás mellé helyezett, ideiglenesen összekapcsolódó elemekből áll (Currie, 1998), Denzin erre a reflexív rendezetlen szöveg (messy text) elnevezést használja. Úgy gondolja, hogy a narratíva a valóság formálásának

egy módja. Sokoldalú, intertextuális, mindig nyílt végű, s tudatában van annak, hogy a valóság társadalmilag konstruált (Denzin, 1997: 224).

6.1.2. Narratív identitás

Az elbeszélt identitás elméletei (Carr, 1986; Ricoeur, 1999; Tengelyi, 1998; King, 2000; Thomka, 2001; Kovács, 2008) abból indulnak ki, hogy az élet elbeszélt, állandóan módosuló és mindig újra összeálló történetként értelmezhető, amelyben a társadalmi körülmények, az önazonosság és a másság összekapcsolása, a kollektív identitás szerepének figyelembevétele elkerülhetetlen. A jelenben elbeszélt történetek a múltat és a jövőt is értelmezik, vagyis kirajzolják a múlt, a jelen és a jövő hatásviszonyait. Az élettörténetek újramondhatóak, s ezek a történetek folyamatosan változnak, változhatnak a mesélések alkalmával. Az élettörténetek ugyanis mindig az elbeszélés pillanatában lényegesnek vélt én-verziót tükrözik. E verzió szemszögéből írják újra, mondják újra az interjúalanyok a múltat és a jövőt.

A fogyatékoság (jelen esetben a testi másság) uralkodó narratíváinak leleplezése segíti – a fizikai eltérések jelentéseiről, a normalitásról, az emberi kapcsolatokról szóló – a domináns kultúra által figyelmen kívül hagyott egyéni történetek feltárását. Couser szerint „a fogyatékosági önéletrajzi narratívák az emberi jogi mozgalom kulturális manifesztációjaként is értelmezhetők... Ebben az értelmezési keretben nem spontán önkifejeződés, inkább a fogyatékoság tradicionális nyugati félreértelmezésére adott adekvát válasz, politikai és mimetikus cselekvés” (Couser, 2006: 400–401). A fogyatékos emberek a marginalizáltság pozíciójából, mások vizsgálódásainak tárgyaként, önmaguk irányításából kiszorulva, passzivitásra ítélve kezdeményezik önreprezentációjukat, konstruálják meg cselekvő alanyként szubjektumukat. Ez a feltáratlan perspektíva a fogyatékoság termékeny értelmezési horizontját nyitja meg.

Az uralkodó sztereotipikus narratívák érintettek általi átírása kritikai stratégiaként is felfogható, amely lehetővé teszi a kulturális narratívák revízióját, a fogyatékoság újraértelmezését. Az elbeszélt élettörténetekben a kimondott, verbalizált elemek csak a történet egy részét alkotják. A háttérben meghúzódó, ki nem mondott, nyelvi úton nem kifejezett, nem kifejezhető életesemények, érzések, gondolatok, megformálhatatlan szereplők nélkülözhetetlen alkotóelemei minden történetnek. Az elbeszélt élettörténetekre is igazak Foucault posztmodern szövegértelmezésről írott szavai: „a szövegben, annak közeiben, az üres foltokban és a csendekben az eredet aranytartaléka lakozik; soha sem kell a rajta túlmutatót keresni, mert ami itt és persze nem a szavakban, hanem a kihúzottban, a kitöröltben, a léckerítés hézagaiban hangzik el, az a »lét jelentése« (Foucault, 2006: xxxvii).

Bár Foucault fenomenológiai magasztalokba emeli a szöveg hiányaiból kinyert tudást, vigyáznunk kell arra, hogy amikor elbeszéltelettörténetekkel dolgozunk, nem lehet célunk a „lét jelentésének” megtalálása. A szavak, illetve csendek által felépített alakzatok nem adnak bepillantást a beszélők belső szervező logikájába, így létük valódi jelentése a kutató számára nem hozzáférhető.

Paul de Man *Authobiography as De-facement* című tanulmányában az önéletrajzot az olvasás, illetve a megértés alakzataként fogja fel. Elmélete szerint minden szövegbe, amelyben a szerző arra törekszik, hogy önmagát megértse, beépül egy tükörmozzanat, hogy „az olvasás folyamatában érintett két szubjektum reflexív helyettesítés útján meghatározza egymást... A tükörmozzanat, mely minden megértésnek része, felfedi azt a tropologikus struktúrát, ami minden megismerésben működik, beleértve az én-megismerést is” (95). Az önéletrajz alakzata „egy hiányzó, holt vagy hang nélküli létező fiktív megszólítása, mely a megszólítottat a beszéd képességével ruházza fel, megteremti számára a válaszadás lehetőségét. A hang száját, szemet, s végső soron nevet feltételez, ez a láncolat pedig kifejezetten benne van a trópus nevének etimológiájában: *prosopon poiein*, maszkot vagy arcot (*prosopon*) adni” (101). A tükörmozzanat tehát „nem szituáció vagy esemény, amit egy történelemben lokalizálhatnánk, hanem egy nyelvi struktúra manifesztációja a referens szintjén. De az arc megteremtődése egy időben az arc felbomlását is jelenti (96). Az önéletrajz érdekessége ily módon nem abban áll, hogy megbízható önismeretet tár elő – nem ezt teszi –, hanem hogy meghökkentő módon mutatja meg a tropologikus helyettesítésekből álló textuális rendszerek lezárásának és totalizálásának (vagyis létrejöttének) lehetetlenségét” (De Man, 1997). „De Man ezáltal megszünteti nemcsak a szerző és az önéletrajzi szöveg közötti referencialitást, hanem az önéletrajz addigi elméletének szinte minden lényeges pontját, beleértve a tényszerűség és fikcionalitás vitáját és az önéletrajzi én egységes identitásának a kérdését” (Séllei, 2001: 26). Vagyis az önéletrajz „annak következtében, hogy a szubjektivitás adott pillanatban elérhető formáit, modalitásait, megteremtődését teszi érzékelhetővé, meghatározó elméleti és értelmezési problémává is válik” (Bókay, 2008: 33).

Ha elfogadjuk, hogy az önéletrajz nem más, mint „önismereti, önolvasási aktus, önarckép-rajzolás”, akkor Bókay is felteszi a kérdést, hogy vajon nem feleslegesen törekszünk-e arra, hogy elkülönítsük benne a referenciális és fikcionális elemeket. Nem lehetséges-e, hogy maga az önéletrajz kimunkálása határozza meg az életet? „Létezik-e a jelöltként felfogható adott, személyes sors, amelynek jelölője az önéletrajz? Vagy esetleg éppen ellentétesen, az önéletrajz a „jelölt”, és az élet maga a „jelölő”, mely akár fikcionális, poétikai is lehet? Nem azért gondolkodunk mindig saját életünkön, hogy valamilyen

értelemben megcsináljuk azt? Mi utánoz mit?” (Bókay, 2008: 50.) Bár ezek a posztstrukturalista szövegelméletek többnyire az önéletrajz írott formáira vonatkoznak, a fenti tételek a szóbeli önélet-mondás műfajában keletkezett szövegek szempontjából is relevánsak. Fontos számomra is az elbeszélt én és a narratív én közötti hasadás, a fikcionalitás és a valóság viszonyának esetlegessége. Fontos továbbá az az érv, amely szerint az interjúalanyok önmagukat, életüket az élettörténetük elmondása közben alakítják, legitimálják. A szóbeli életrajzmesélés azonban sokkal spontánabb, pillanatnyibb, ennél fogva a narrátor által látszólag sokkal kevésbé kontrollált, rendezetlenebb, mint a biográfia írott zsánere.

A hatalom és a nyelv összefüggésében az elnyomó nyelv mint maga az erőszak és a közös felelősség médiuma is felmutatható. Toni Morrison szerint „a szexista nyelvhasználat, a rasszista nyelvhasználat, a teisztikus nyelvhasználat az uralkodók, a gazdák nyelvhasználat és nyelvpolitikájának következménye, nem képes, és nem is akarja megengedni, sem támogatni az új ismeretek megszerzését, a kölcsönös eszmecserét” (Morrison, 1997). A fogyatékossgal élő nők esetében, amikor „szóra bírható az alárendelt”, a fogyatékossgai önéletrajzi narratíva a hatalmi mátrixban többszörösen elnyomott, marginalizált történet a maga sajátos képeivel, nyelvi eszközeivel, diszkurzív elemeivel, amely potenciálisan magát a hatalmi mátrixot kezdheti ki. Értelmezhető posztkoloniális elméleti keretben is. Couser szerint például a fogyatékossgal élő emberek önéletrajza egy meglehetősen erős és hatékony médium a „gyarmatosító” ép többség gyakran moralizáló, tárgyiasító, vagy éppen patologizáló reprezentációival szemben (Couser, 2006: 401).

Figyelembe véve azt a ma már köztudott elgondolást, hogy az emlék sohasem tiszta emlék, nem mindegy, kinek, miért és mikor mesélünk, tudjuk, hogy az események újraélése, újrakonstruálása során emlékezés és trauma bonyolult kapcsolatrendszer teremt. A fogyatékossgai történetek megalkotásán keresztül, illetve az élmények azon részének elhallgatásával, amelyek nem kerülnek felszínre, nem hozzáférhetőek, azt tanuljuk meg, hogyan közölhetőek, vagy nem közölhetőek ezek az állapotok, események (Kónya, 1996). Fontos politikai cél a domináns kultúra által figyelmen kívül hagyott kulturális történetek feltárása, az alárendelt „szóra bírása”. Az interjúalanyok által egyes szám első személyben előadott beszámolókat fontos a társadalmi cselekvések, diszkurzív hatalmi mechanizmusok kontextusában értelmezni. Ilyen például, amikor egy-egy ilyen személyes beszámolóban az előítéletes, elnyomó, fogyatékossgot elutasító diskurzus megkérdőjeleződik, s általa új szemléleti formák, fogalmi keretek alakulhatnak ki.

Korunkban a történetek személyes, kulturális jelentősége elsőprő, azt jelzi, hogy nincs megismerhető szubsztancia, abszolút igaz jelentés, amely számunkra hozzáférhető lenne.

Világunk, önmagunk, emlékeink történetek formájában léteznek csupán, s így történeteinknek transzformatív ereje van. „Az élettörténetek megerősítik, hogy mi maradt nekünk – a történeteink, konstrukcióink, és a másokról alkotott konstrukcióink. Az élettörténet-kutatások a posztmodern állapot közepébe találnak bele, és kihúzzák belőle azt az egyetlen igazi dolgot, ami még megmaradt nekünk: a narratíváinkat. Csak ha elfogadjuk ezt, akkor tudunk előrelépni az emancipáció felé” (Goodley et al., 2004: 151). Az egyéni elbeszélte történetek nemcsak egyéni, hanem kollektív, társadalmi, kulturális közegeink termékei is. Az egyén történeteinek kulturális beágyazottságáról Thomka így ír: homo narransként „a történetekbe beleszületünk, történeteket mesélünk, olvasunk, tanulunk. Magunk is elbeszélőkké válunk a legkülönbözőbb élethelyzetekben, köznapi kapcsolataink során, a bennünket körülvevő szövegek sokaságában, akár elmondói, akár hallgatói vagy olvasói vagyunk az elbeszéléseknek” (Thomka, 2001: 5).

A sebesülés, a fogyatékoság történetének elmesélése Frank szerint elsősegélylábikóként is értelmezhető, hiszen a narratíva resztoratív potenciállal bír. A történet megerősít, segít abban, hogy a traumát elszenvedő én utólagosan rendet rakjon a tapasztalás káoszában, hogy megtalálja a térképet, amelynek segítségével elhelyezheti történetét a már megtörtént saját és mások által elmesélt korábbi történetek sorában (Frank, 1995: xiii).

Az összetartozást, kölcsönhatást, érintkezést feltételező narráció – teremtőképessege okán – Adriana Cavarero szerint túlmutatva a férfi/nő bináris oppozícióján, nőművészetként is felfogható. A női termékenység mintájára lehetőséget ad arra, hogy betekintést nyerjünk a világ sokrétű és összetett történéseibe, s mindeközben a különböző diskurzusok által megformált szubjektumunk újraszülethessen (Cavarero, 2000). A fogyatékosággal élő nők önéletrajzi elbeszéléseiben az idegenség átjárja a saját szférát. A közelség és a távolság szétválaszthatatlanságának megtapasztalásában megtalálják a közöttség régióját, ahol a különbözőséget megőrizve új, átmeneti, alternatív szubjektum-pozíciókat foglalhatnak el. Az egyéni különlegesség, a sokfajtság, a különbözőség narratívákban való kifejeződéséről Toni Morrison így ír: „A szó-munka felemelő... mégpedig azért, mert generatív, létrehozza a jelentést, amely biztosítja másságainkat, emberi különbözőségünket – azt és úgy, amitől senki mással össze nem téveszthetőek vagyunk” (Morrison, 1997: 4).

Azt azonban tudnunk kell, hogy a különbözőséget soha nem lehet teljesen megszüntetni, így a másik megragadása soha nem lehet teljes. Rose Diprose megközelítésében a „korporeális nagyvonalúság” éppen azoknak a kényelmetlen különbözőségeknek az elfogadására épül, amelyek ellenállnak a közelítésnek, megtartják a távolságot, a különállást, az összemérhetetlenséget. Vagyis nem a közelségben, illetve a távolságban, sokkal inkább a kölcsönös kapcsolat elmozdulásában, az átjárási zónákban, „ahol a dolgok

cirkulálnak és átmennek egymásba” kell a másikat felismerni (Diprose, 2002: 90). Miközben a távolságot teljesen áthidalni nem lehet, kutatóként mégis felelősséggel teli a feladatunk. Ebben a Diprose által említett megkülönböztethetlenségi zónában kell összekapcsolódnunk a Másikkal, kicsit Mássá kell válnunk, hogy kutatásunk alanya saját másságából kilépjen, s ez elindíthasson egy változást. Deleuze szerint: „a gondolkodó nem akefáliás, afáziás vagy analfabéta, de azzá válik. Indiánná válik, folyton s végeérhetetlenül Indiánná válik, talán „azért”, hogy a valódi Indián valami mássá váljon, és végre kiszakadjon az agóniájából” (Deleuze–Guattari, 2013: 94). A narratív biográfiai kutatás ezeket az összekapcsolódási pontokat segíti kutató és kutatási alany között. Habár az elbeszélők egyediségét ragadja meg, megmutatja az egyén kulturális történetekbe ágyazottságát. Létrehozza azokat a zónákat is, ahol az én és a Másik összekapcsolódhat, s mindketten valami mássá válhatnak. Cavarero Hannah Arendt nyomán úgy véli, hogy a narráció mint „műfajon túli műfaj” biográfiai tudásban nyilvánul meg, s alapvetően azt a kérdést kutatja, hogy ki az Ember. Erre a kérdésre a filozófia nyelve azért nem tud válaszolni, mert minden ember abszolút egyedülálló és kivételes a maga nemében, vagyis „egyedi létező”. Ez az egyediség, megfoghatatlanság az, amit a filozófia nem tud megnevezni. Azt, hogy valaki kicsoda, csak az illető személy életrajzából tudhatjuk meg. Az egyediség azonban nem elszigeteltséget jelent. Mindig találkozásokról, kapcsolódásokról szól, mert az „egyéni létezők” egymást kölcsönösen létrehozó, aktív és folyamatos interakcióban vannak egymással. Ebből következik, hogy mindannyian elbeszélhetőek vagyunk a másik által, vagyis az egyén elbeszélhetősége mindig kapcsolati jellegű tapasztalat, függőség. Azaz a narráció, az én konstitutív kitettsége miatt arendti értelemben politikai cselekvés is egyben (Cavarero, 2000).

6.2. A KUTATÁS MENETE

6.2.1. Mintavétel, az interjúk készítése, átírás

A kutatásban részt vevő interjúalanyokat a hólabda-mintavételnek megfelelő módszerrel értem utol. Nagy segítséget jelentett, hogy a megkérdezettek maguk is ajánlottak további alanyokat. Jól tudom, hogy ezzel a módszerrel nem az átlagos fogyatékossgal élő nőkhöz jutottam el. A felkért interjúalanyok nyitott, érdeklődő, jó érdekérvényesítő képességgel rendelkező nők, akik szívesen nyilatkoztak, többen közülük nem először beszéltek el az élettörténetüket. A közéletben aktívak, több segítő szervezetnek is tagjai, néhányan közülük a médiában is megjelentek már. Ettől függetlenül nem minden esetben sikerült a

hagyományos narratív technikával dolgozni, többen szívesebben nyilatkoztak kérdésekre válaszolva. Az interjú megkezdése előtt minden alkalommal elmondtam, hogy kutatásom keretén belül testi fogyatékossgal élő nőkkel készítek interjút, s arra kértem az interjúalanyt, hogy ő is mesélje el az élettörténetét. Elmagyaráztam a narratív interjúkészítés lényegét: azt, hogy amennyire lehet, önállóan, a segítségem nélkül foglalja össze a történetét, én csak az elmondottakra reagálva teszek fel kérdéseket. Többen megijedtek ettől a kéréstől, s kifejezték, hogy inkább kérdésekre szeretnének válaszolni. Valószínűleg az eddigi interjúszituációkban a kérdés-felelet típusú helyzetekhez szoktak. Ennek ellenére az interjúalanyok több mint a felével megvalósulhatott a narratív forma. Azokkal, akikkel nem, ott a kérdéseim konkrét témákhoz kötődtek. A főbb témák, amelyekről kérdeztem: családi háttér, gyermekkor, szerelmek, szexualitás, nőiség.

A fogyatékossg típusától függetlenül olyan nőket választottam ki, akik látható testi fogyatékossgal élnek. Olyan látható korporeális különbségekre koncentráltam, amelyek nem felelnek meg a testtel kapcsolatos normatív elvárásoknak. A megkérdezett nők nem alkottak homogén csoportot sem lakhelyük, sem iskolázottságuk, sem életkoruk, sem családi állapotuk alapján. Fontos volt a hipotézisem szempontjából, hogy kitűnjön, a testi fogyatékossgal élő nők mennyire különbözőek, mennyire nincs egyetlen kötelező érvényű út a nővé válás folyamatában, és mégis mennyire hasonló problémákkal küzdenek a társadalmi normák szűk mozgásterében.

A tizenhárom interjú felvétele 2011 és 2014 között zajlott az interjúalanyokkal folytatott telefonos egyeztetést követően. Az interjúk hosszúsága átlagosan két és fél óra volt, (a legrövidebb egy óra, a leghosszabb négy óra), amelyet minden esetben a résztvevők beleegyezésével diktafonon rögzítettem. A helyszíneket az interjúalanyok választották meg (tíz esetben a lakásukon, két esetben munkahelyükön és egy esetben a kutató irodájában), ahol nyugodt körülmények között, négy szemközt folytak a beszélgetések. A hanganyag átírását szakemberre bíztam, aki gondosan rögzített minden egyes betűt, illetve hangot: nevetést, sírást, rövidebb, hosszabb szüneteket. A kutatás során elsődleges volt a szigorú kutatásetikai követelmények betartása, az önkéntesség, a megfelelő tájékoztatás, a bizalmas adatkezelés, az anonimitás biztosítása, a hitelesség.

6.2.2. Kutatói pozíció, etikai dilemmák

A fogyatékossg értelmezési keretén belül az olyan érzékeny témák kutatása, mint a hegemon hatalmi struktúrák, a reprodukív témák vagy a szexualitás kérdése számos etikai, politikai, metodológiai kihívás elé állítja a kutatót. Önmagamát ép testű nőként pozicionálva e témákat érintve sokszor és sokféleképpen felmerült bennem a kérdés, hogy kinek lehet

közvetlen kapcsolata a fogyatékossgal. Csak a fogyatékossgal éló embereknek? A fogyatékossgal autentikus megértése kizárólag a fogyatékossgal éló emberek sajátja? Van-e valamilyen hasznos tudása a témáról a nem fogyatékossgal éló kutatónak? Megsegíti-e a saját és a Másik közötti távolság elmozdulása az önértést, az önazonosság értelmezését? Ebben a tapasztalatban rejtőzik-e többlet, segít-e abban, hogy megkérdőjelezve az ismerőség biztonságát, másképp lássuk a fogyatékossgal, vagy éppen önmagunkat?

Számomra a válasz Rosi Braidotti posztstrukturalista alapokon nyugvó transzformatív etikájában rajzolódik ki világosan. Ez a megközelítés a Másikkal való találkozás alkotó erejét emeli ki, s énünk lényegét kölcsönös függőségünkben, másokra való nyitottságunkban, abban a képességünkben látja, hogy kapcsolatba tudunk kerülni egymással. Szerinte ez a másokra való támaszkodás, a másokban való bizalom, a kölcsönös egymásrautaltság pozitívitásának felismerése kell, hogy legyen létünk egyik alapja. A Másokkal való folyamatos találkozások, kapcsolatok által, vagyis egymástól függve, egymással, együtt válunk valakivé, valamivé. A transzformatív vagy igenlő etika erős közösségépítésen, az együvé tartozás szükségességének felismerésén alapul, s „a szubjektum morális lényegével szemben az etikai viszonyokat helyezi előtérbe” (Braidotti, 2007: 109).

Kutatásom során megrázó, időnként humorral fűszerezett hétköznapi történetek tanúja és részese voltam. Az önmagamra ismerés döbbsent pillanataiban érezhetően közelebb kerültünk egymáshoz interjúalanyaimmal. Az egyik interjúalanyommal a kék szín biztosított számunkra érintkezési felületet, egy másik esetben pedig az interjúalanyom novelláskötete hatott rám. Egy-egy pillanatra valóban létrejött ez az összekapcsolódás, mi több, szerepet is cseréltünk. Az átjárhatóságnak, a többszörös kötődés megélésének élményével gazdagodtam, ami segít egyrészt a fogyatékossgalról való gondolkodásomban, másrészt az önérzékelésemben, önértékelésemben, abban, hogy eligazodjak a világban, s értelmet adjak annak, ki is vagyok valójában.

6.2.3. Elemzési gyakorlat: narratív rizoanalízis

A narratív szemléletmód térhódítása, ez az új, állandóan alakuló tudományos perspektíva újszerű elméleti keretek létrehozására csábít. A narratív elemzés gyűjtőfogalom, amely tudományos megismerési módokat, módszertanok sokaságát foglalja magába (például: oral history, utóemlékezet-kutatás, listening guide).

Számomra a narratívaelemzés egy rendkívül ígéretes elméleti eszközének bizonyult Deleuze és Guattari rizómafogalma. Ha a történetstruktúrát rizómának fogjuk fel, azzal föld alatti gyökérrendszernek, dinamikus, „nyitott hálózatnak”, „horizontális burjánzásnak” te-

kintjük. Ha analógiát keresünk, Deleuze és Guattari nevezetes rizóma-szimbólumához folyamodva ezt találjuk:

a rizóma nem kezdődik és nem végződik, mindig középen van, a dolgok között, köztes-lény: intermezzo. A fa leszármazás, a rizóma viszont szövetség, csak szövetség. A fa kikényszeríti a létezés igéjét, a rizóma szövete az „és... és... és...” kötőszó... a rizóma arra a térképre utal, amit létre kell hozni, meg kell alkotni, amely mindig szétszedhető, kapcsolható, megfordítható, módosítható, többszöri ki- és bejárattal, a maga szökésvonalaival... megannyi „valamivé válás” (Deleuze–Guattari, 2002: 86).

A rizóma minden komponense kölcsönhatásban van a többivel, minden pontja minden további pontjával érintkezik. A rizóma maga a többszörösség, olyan sokféleség, amely „leleplezi a fás ál-sokféleségeket” (73), a hierarchiát, az egységet, a rendet. Nincsenek határai, kezdete és vége, középen van, „ahol a dolgok felgyorsulnak” (86). Minden irányban terjed, s minden törés, repedés és felbomlás egy-egy újraalakulást hoz létre. „A törésvonal része a rizómának... A rizóma bárhol megszakítható, bárhol megtörhető, hiszen vonalai mentén újból lesz” (74). A rizómának számos bejárata van, s abban a pillanatban, ahogy belépünk, például kutatóként, máris kapcsolódunk hozzá. A rizóma térkép, de Deleuze és Guattari szerint „a térkép maga is része a rizómának. Nyitott, minden irányban kapcsolható, szétszedhető, megfordítható, kész minden pillanatban változni. Szét is lehet tépni, kifordítani, befordítani, bármely elrendezéshez kész alkalmazkodni, akár egy személy, akár egy csoport vagy társadalmi formáció is nekifoghat. Falra is rajzolható, műalkotásnak is elmegy, de politikai cselekvésnek, vagy éppen meditációnak is tárgya lehet” (Deleuze–Guattari, 2002: 76–77).

Ha ezt a metaforát használjuk ahhoz, hogy a szöveget, az interjút produktumát megértsük, fel kell adni azt az elképzelésünket, hogy kutatóként megragadhatjuk interjúalanyaink igazságát, valódi történetét. A rizomatikus hálózat dinamikus létrehozásának csak egy részét térképezhetjük fel, mert a kontextusfüggő történet együttes megkonstruálása és olvasása mindig csak pillanatnyi, ideiglenes lehet abban a mozgásban, amikor a valamivé válás, a leendés örökké megújuló folyamatának átmeneti pontjai találkoznak. Az interjúalanyaim által elmondott élettörténetek mindig csak pillanatnyi történetek tehát, az állandó alakulás szinguláris kimerevített képei. Elemzésem, bár csak ezeket a kimerevített képeket tudja megragadni, a történetekben rejlő sokszorosság megmutatására, valamint a

folytonos alakulások, leendések által indukált lehetséges mozgások érzékeltetésére vállalkozik.

A rizóma-metaphora a narratívák által a fogyatékoságot olyan új perspektívából közelíti meg, amely új szempontokat kínálhat a fogyatékos női élettörténetek elemzéséhez. A rizóma lehetőséget ad arra, hogy a duális, bináris oppozíciókon túllépve gondolkodásunkat ne hierarchizált gondolati s szövegelemekből építsük fel. Továbbá az ép és fogyatékos emberek kölcsönkapcsolatainak fókuszba állításával az állandó leendésre, az egymással kölcsönhatásban történő folyamatos változásra hívja fel a figyelmet. Miközben a deleuze-i kánon nem beszél a fogyatékoságról, a fogyatékoságtudomány szubjektivitás-értelmezésének kiterjesztésében egyre jelentősebb szerepet játszik Deleuze és Guattari nomád filozófiája, amelynek segítségével a biológiai esszencializmus és a társadalmi konstruktivizmus vitájának meghaladását ígérve újradefiniálhatók a károsodás és a fogyatékoság terminológiai (Deleuze–Guattari, 2004).

Deleuze magát a földrajz filozófusának nevezte. Az új formákat kereső gondolkodás „a föld viszonyában jön létre”, s földrajzi fogalmakkal operál. Térkép, fennsík, magasság, talaj, sima és barázdált tér, territorializálás, deterritorializálás tengerfenék, kiterő, elágazás és sivatag, felszínek, térfogatok, formák: az összes együtt rezonál. Geofilozófiát művelő tudósként sokrétű és összetett gondolkodási módot ajánl fel, amely arra ösztönöz bennünket, hogy képessé váljunk a fogyatékosággal élő nők narratíváinak újfajta megértésére. Olyan gondolkodásforma ez, amely távoli földrajzi elemek kapcsolatát összetett metaforaként jeleníti meg. A behelyettesíthetőség gondolkodásunkat kibillenti a hagyományos, megrögzült hatalmi mechanizmusok között és által létező statikus diszkurzív rendszerekből.

Deleuze-t és Guattarit parafrázálva a narratívákkal, a narratívákban nem szándékozom „archetípusokat” felkutatni, sem „szabad asszociációk” után nyomozni, s nem törekszem egyszerűsítő dichotómiákra, „kész jelölővel” és az olvasóra kényszerített jelentéssel (Deleuze–Guattari, 2009: 15). Interpretációm minden esetben a komplex jelentések megmutatására vállalkozik. Az interjúalanyok által elmesélt önéletrajzokat az én narratív megkonstruálásának folyamatában olyan állandóan alakuló narratíváknak tekintem, amelyek folyamatos elmozdulásban vannak a hagyományos, hegemon patriarchális diszkurzusok szorítása és az ellenállás lehetősége között.

Teresa de Lauretisszel egyetértve úgy gondolom, hogy a nőiesség nem „jellemvonást vagy tulajdonságot, hanem az önmegjelenítés szimbolikus folyamatában elfoglalt pozíciókat jelenti” (De Lauretis, 1984: 167). Így kutatásomban újra és újra felteszem a kérdést: mit jelent a női tapasztalat, mit jelent a fogyatékoság? Mit jelent nővé válni? Az élettörténeteken keresztül egy reflexív és dinamikus beszámolót, a valóságábrázolás egy

alternatíváját kínálom. A hatalom és a vágy különböző szintjeinek elmozdulására, a tudatos választások és a tudattalan vágyak összefonódására fókuszálva olyan erőtereket mutatok fel, amelyekben tetten érhetőek a testi fogyatékosággal élő nőkről szóló monolitikus főnarratívákat megtörő vagy kijátszó szökésvonalak, menekülőutak, amelyek mentén alakot vált, s „szökik önmaga elől az elrendeződés”. Mert ahogyan Deleuze és Guattari megjegyzi: „a probléma egyáltalán nem a szabadság megléte, hanem az, hogy kiutat találjunk, vagy éppen bejáratot, vagy egy másik oldalt, folyosót, valamit mellette” (Deleuze–Guattari, 2009: 16). Nem az elbeszélte események igazságtartalma érdekel, az interjúalanyok elbeszélhetőségének folyamata során azon szubjektumpozíciók kartográfiai elemzésére vállalkozom, amelyek bemutatják, hogy melyek azok a pontok, ahol a fennálló kulturális kódoknak, diszkurzív hatalmi gyakorlatoknak, a fogyatékosító társadalmi rendnek az interjúalanyok ellenállnak, vagy éppen azokhoz idomulnak.

Az interjúk elemzése során Deleuze és Guattari rizóma-fogalmát alkalmazom tehát, amelyben a narratív ént sokszoros, sokhangú, töredezett rizomatikus történetként fogom fel. Elemzésemnek elméleti alapját ez az új gondolati perspektíva adja, s így ezt a „megtapasztalást” rizoanalízisnek neveztem el. Lényege, hogy az elbeszélte élettörténetekben nem keresek egy fix, koherens történetet, a narratívákat nem zárt rendszerként kezelem, hanem nyitott entitásként, amelynek több belépési pontja is van. A kutató és a kutatás alanya együtt képezik a rizomatikus rendszert egymáshoz kapcsolódásukkal. A rizoanalízis abból indul ki, hogy nincs egy igaz története az interjúalanyoknak, nincs egy fő bejárata narratív énjének, minden narratíva a valóság több lehetséges formáját vázolja, amelyből több elemző narratíva is készülhet. Ezt a sokszorosságot szeretném megragadni. Saját elemzésem, amely az olvasó elé tárul, egy mesterséges, általam létrehozott összefüggésrendszert alkot, a narratívák által képviselt inherens sokszorosságot, annak helyenként széttartó erővonalait én szervezem koherens, egységes elemző szöveggé. Minden elemzés során kiemelek egy vagy több vezérmotívumot, amely mentén, arra lazán felfűzve mutatom be az interjúalanyok történeteit, azok alkotóelemeit. Ezen vezérmotívum(ok) tehát nem valamilyen fix jelentésmagot képez(nek), amit én „megtalálok”, sokkal inkább „az a telített test, amely megszökteti az egészet, és megtöri a szimbolikus struktúrát csakúgy, mint a hermeneutikus interpretációt vagy a laikus gondolattársítást, az imaginárius archetípust” (Deleuze–Guattari, 2009: 15). Ennek vagy ezeknek a vezérmotívum(ok)nak a felmutatása azonban nem gyengíti a sokszorosság megmutatását, sokkal inkább arra világít rá, hogy kutatóként magam is része vagyok a rizomatikus rendszernek. Azaz, ideiglenes, egymással interakcióban álló elemkekből áll össze a kutatóval közösen konstruált történet.

A tizenhárom interjúból tízet egyenként, e szerint a módszer szerint elemeztem. Azért választottam tízet, mert ezek karakterisztikus jelleget hordoztak, saját narratív keretet hoztak létre az életút elbeszéléséhez, s ezekben tudtam az azonosságon belül a különbözőséget felmutatni. Az elmondott életeseményekből minden interjú előtt az interjúalanyok saját szavait idézve összeállítottam az elbeszélte történetüket (story). Ennek célja, hogy felvázoljam az életút ívét, aminek segítségével az olvasó a kiragadott aspektusokat kontextusba tudja helyezni. Lényegesnek tartottam, hogy ehhez az interjúalanyok szavait használjam. Nem az autentikusság illúzióját akartam ezzel kelteni, hiszen a megélt történetek köztudottan szintén konstrukciók. Azonban úgy vélem, a kutatás elsődleges célja, hogy az érintettek hangja hallhatóvá váljon. Az általuk megfogalmazott, de általam összeállított megélt történetek ezt szolgálják: rajtam keresztül ők beszélnek. Ez a reprezentáció továbbá elméleti tézisémet is demonstrálja, amely szerint a szövegek nem alkotnak zárt, koherens egységet, rizomatikus kiterjedésük van, történetek sokaságát foglalják magukban. Ezáltal nyitottak, szétszedhetőek, elemeik újrendezhetőek, sokféleképpen konstruálható meg az elbeszélte, illetve megélt történet egyaránt. Ebben a kutatónak rendkívül nagy szerepe van, hiszen az ő olvasásmódja, kulturális-társadalmi-politikai beágyazottsága határozza meg, hogy a szövegből mi az, ami számára az adott történet vezérfonalát alkotja.

Azt már Sermijn és szerzőtársai is kimutatták, hogy a narratívák rizómák, ám én arra jutottam, hogy a tizenhárom narratíva nem csupán külön-külön, hanem együtt is az (Sermijn et al., 2008). Életek és megélt tapasztalatok közössége szavak és mondatok közösségévé formálódik bennük. E közösségek nyomvonalait végigjárva új, sűrített minőség alkotható. Így a tizenhárom interjúalany mondataiból, mondattöredékeiből létrehoztam egy fiktív narratívát. A tizenhárom narratívát összesűrített egyként, azaz egyetlen, kvázi-organikus egészként rajzoltam meg. Erre lehetőséget az a megfigyelésem adott, hogy az interjúalanyok élet-elbeszélései erősen hasonló utakon járnak, hasonló megküzdési stratégiákat, hasonló élet-helyzeteket és hasonló narratívákat fednek fel. A különböző társadalmi, kulturális narratív konvenciók, történetmesélési módok által eredményezett hasonlóságok miatt a tizenhárom történet egymás mellé tehető, összehasonlítható, egymásba folyatható. Interjúalanyaim narratívái „a megnyilatkozások kollektív elrendeződései” (Deleuze–Guattari, 2002: 85).

7. ÉLETTÖRTÉNETEK

7.1. ANETT

„Igazából ez így nem normális”

„Én – az mindig valaki más”

(Arthur Rimbaud)

Biográfia:

„1982-ben születtem.

Van egy ikertestvérem, aki fiú, meg egy bátyám, aki nyolc évvel idősebb nálam... nálunk.

Úgy ment az életem, mint... mint egy tök egyszerű kis emberkének, csak hát a középiskolában volt... egy autóbalesetem, akkor tizenhat éves voltam... nekem egyből eltörött a gerincem.

Több hónapig voltam kórházban... műtöttek többször.

Akkor volt nekem... egy kapcsolatam, aki tizenkilenc éves fiú volt... és akkor mondtam a fiúnak, hogy inkább hagyjuk abba... ezt a kapcsolatot, mert nem szeretném, hogy ha sajnálatból maradjon velem.

Két évig... még... még nagyon vártam a... a csodát, hogy meggyógyulok, természetgyógyász, torna, ilyesmi.

Közben folytattam az iskolát... leérettségiztem.

Udvarolgattak nekem a volt... a volt barátok, szóval ők... ők mindig látták bennem a nőt.

Közben hívtak egy divatbemutatóra, ahol kerekesszékesek léptek föl, az volt életem első divatbemutatója.

Tizennyolc éves koromban, ugye, elkerültem a... a tánccsoporthoz... ez egy kerekesszékes tánccsoport... és akkor ott beleszerettem egy kerekesszékes férfiba, aki ráadásul idősebb is volt nálam... ővele kilenc hónapot tartott a kapcsolatam.

Nem tudom, mért... úgy éreztem, hogy ezt most le kell zárni.

És akkor húszéves koromban ismertem meg a... kisleány apukáját... akivel tíz éve... vagyok együtt. Olaszországban jöttünk össze, egy síelés alkalmából.

Fél évet voltunk együtt, amikor... amikor észrevettem, hogy „hoppá... valami nem stimmel...”

Senkinek nem szóltunk... korai is volt... kicsit sok közöttünk a korkülönbség (nevet), ami... ami tényleg nagyon-nagyon-nagyon sok... harmincegy év.

Hát apu egy kicsit mérges volt, elmondott mindennek, az első nap. Anyuval ezt meg lehetett beszélni... anyu nagyon örült neki, mert ő nagyon gyerekcentrikus.

Császárral szültem, a szülés, az könnyű volt...

Odaköltöztem a... Gáborhoz, új környezetbe kerültem.

Divatbemutató nagyon sok volt már az életemben... Nagyon, ilyen nagyon sok... tényleg, nem is tudom... mennyi... össze kéne számolnom...

És... ez december... ez már november körül megtörtént... megismertem egy másik férfit... ő negyven, én harminc.

Ez így... kizökkentett abból az életemből, ami... amit, ugye... kialakítottam...”

Anett elbeszélése töredékes, a kérdezőre támaszkodva várja a kérdéseket, amelyekre röviden, tömören válaszol. Életéről a normalitás/abnormalitás dichotómiában gondolkodik – a „normális” szó az interjú első pár percében legalább négyszer előfordul. A baleset előtti életét normálisnak, egyszerűnek, átlagosnak értékeli, jelen élete „nem normális”, különleges, megoldandó feladat. Nagyon rövid és sablonos felvezető után – *„Úgy ment az életem, mint... mint egy tök egyszerű kis emberkének... ugye, általános iskola, középiskola...”* – életútnarratíváját a balesettel indítja: *„Tizenhat éves voltam... akkor nagyon megváltozott az életem... nem egy egyszerű dolog volt, de... megoldható”*.

A mozgássérültséget nem bagatellizálja, nem tagad, kezdetben nem tragédiaként festi le, de olyan problémaként, amely megoldható, s amelyet meg kell oldani. A fogyatékoság problémaként való felfogása előrevetíti Anett témáról alkotott globális negatív képzetét. David Mitchell szerint a fogyatékoságot szinte valamennyi kultúra alapvetően megoldásra váró gondként kezeli. Ez a megközelítés a fogyatékoságot személyes problémává, egyéni sorssá egyszerűsíti, s egyúttal megerősíti azt az elképzelést, miszerint a fogyatékoság lényegileg abnormalis állapot, a leértékelt marginalitás egyik formája. Ebben a perspektívában a normalitás maga nem kérdőjeleződik meg, s így az elsődleges cél a szabályozás, az abnormalitás normálissá alakítása (Mitchell, 2002).

A különbséggel, mássággal kapcsolatos előítéletek elválaszthatatlanok a test normatív ideáljával és hegemón reprezentációjával kapcsolatos diskurzusoktól. A test egyrészt az

önelfogadás, másrészt a társadalomba való beilleszkedés fontos eszköze. A tudományos és közgondolkodás egyik fő alapvetése, hogy teljes mértékben kontrollálni tudjuk a testünket. Testünk tárgyiasításával, a fegyelmező gyakorlatok internalizálásával képessé válunk arra, hogy egyre közelebb jussunk az éppen adott, mindig változó testi ideálhoz. Így a kontroll mítosza abbéli félelmünk miatt, hogy testünk patologizálódik, s valamely alárendelt csoport tagjaivá válunk, mindannyiunkat szófogadó, engedelmes testekké farag (Bartky, 1990). A Foucault-t követő posztmodern gondolkodók a testet olyan *par excellence* terepnek tartják, ahol miközben megképződik szubjektivitásunk, a hatalom fegyelmezési gyakorlatainak legkülönbözőbb formái megmutatkoznak. Ebben az elnyomó rendszerben az európai, ép testű, heteroszexuális, fehér férfi a racionalitást, az ésszerűséget és az önuralmat képviseli. A patriarchális rendet reprezentáló testét ellenpontozva a fogyatékos test reprezentálja mindazt, ami rejtelmes, szabálytalan, veszedelmes, amit el kell ítélni, amit uralni kell. Egy olyan társadalomban, ahol a testi megjelenés a női érték egyik fontos, látható jele, a testi tökéletlenség a nők esetében kirívóan az alárendeltség és függőség metaforájaként jelenik meg (Wendell, 2010: 43).

Anett életében a vizelettartási nehézség jelenti a legnagyobb gondot, s e probléma megoldása egyben a teste feletti kontroll részbeni visszaszerzésének lehetőségeként is működik. Társadalmunkban kora gyermekkortól kezdve a bepisülés az egyik legszégyenteljesebb meg nem felelés. Illeszkedve ehhez az elváráshoz Anett visszautasítja a pelenka használatát, rosszul van attól a barátnőjétől, aki „*pelenkában rohangál*”. Azt állítja, hogy „*figyelned kell a testedre, jelez a tested, ha nem is érzed, fogod tudni, mikor kell*”. Ha véletlenül nem ér oda a vécére, az sokként érinti.

A testi funkciók feletti uralom a normalitás egyik legfontosabb követelménye, illetve a kontroll meglétének egyik lényeges bizonyítéka. A kontrollvesztés témájának tanulmányozását kiterjesztve segítségül hívhatjuk Kristeva (1982) abjekt-fogalmát. A kontroll alól előbújó korporeális folyamatok, a szennyeződésként megbélyegzett testi funkciók, ha átlépik a test határait, veszélyessé, abjektává válnak. Az abjekttal való szembesülés élménye, a test fizikai valóságával való szembenézés a test instabilitásának a tapasztalatát hangsúlyozva koherens testképünket fenyegeti, s folyamatosan szembesít azzal a ténnyel, hogy a test képtelen tökéletesen igazodni a társadalmi normához. Márpedig a normalitás elvárásaihoz való alkalmazkodás képessége, illetve képtelensége jóllétünk létfontosságú eleme. Kristeva (1982), Mary Douglas (1966), Judith Butler (2005) az abjektálást egyúttal társadalmi jelenségek leírására is használják. Anett esetében maga a fogyatékos az abjekt, az az anomália, ami megerősíti a norma pozitívítását, s amely a normális/abnormális határát átlépve egy eldönthetetlen, köztes területen helyezkedik el.

A szabályozhatatlan testiség feltárulása kétértelmű, ismeretlen, kiszámíthatatlan, bizonytalan, ezért a félelem, az undor, a szégyen és a szorongás misztériuma öleli körbe.

Anett történetében a fogyatékoság mint abjekt szorosan kapcsolódik a test nyitottságára emlékeztető szennyhez, a vizelethez. A vizeletet mint nyelvi eszközt használja arra, hogy teste abnormális állapotát kifejezze. A vizelet testnedveink egyike, a test mérgeanyagai a kiválasztás során kerülnek bele. A vizelet kiürülése tehát a test mérgeanyagainak való megszabadulás. Elizabeth Grosz többek között a vizeletről is ír mint undort, viszolygást, félelmet keltő testnedvről. Írásában a folyékony, mindent átható testnedvek a test anyagiságát, materialitását árulják el. Az, hogy a mozgó testnedvek kontrollálása esetleges, a szubjektivitás korlátaira figyelmeztet. A tiszta és engedelmes test illúziójának ellenpontozása ez, amelyben testünk tőlünk független működése, illetve tudatosságunk erejének a határai mutatkoznak meg. A testnedvek az egyes testek szembeötlő specifikumát mutatják meg, mert bár kiegyenlítenek egyes különbségeket, bizonyos testek speciális voltát villantják fel (Grosz, 1994: 194). Anett fogyatékos énje a normális–abnormális határán, egy eldönthetetlen, köztes területen helyezkedik el, s emiatt ismeretlen, szorongást, bizonytalanságot, kiszámíthatatlanságot keltő zónába száműzetik. A fogyatékoságot tehát abjektként kontsruálja. Mivel Anett fogyatékos énjét nem nőként képzei el, érthető, hogy a menstruációs vér kellemetlensége, az azzal kapcsolatos tisztasági és kontroll-problémák fel sem merülnek történetében.

A fogyatékoság stigmatizálása, annak aszexuális volta érhető tetten abban, ahogy a fogyatékos férfiakhoz való viszonyáról beszél. Azt mondja: „... igazából sérült pasival már nem kezdenék”. Máshol pedig úgy fogalmaz, hogy a „kerekesszékes pasiknak vannak problémáik a szexszel... nem úgy tudnak teljesíteni, nem úgy tudnak mozogni, ugye... és az nagyon fontos”. Köztudott, hogy a szexualitás mindig politikával átitatott terület, az aktuális hatalom, vagyis jelen esetben az ép testű többség teremti meg a normatív vágyat és gyakorlatot. A fogyatékoság kapcsán negatív jelentést hordoznak a szexualitás anomáliás formái. Anett mondataiban visszaköszön az a nézet, amely a fogyatékosággal élők nem normatív szexualitását alsóbbrendűnek tekinti, s ezzel a szexuális örömszerzés területéről kirekeszti őket. Érzékletes képet fest, amikor azt meséli, hogy bár próbálkozott, de már mozgássérült társsal nem képes együtt lenni. Viszolygással, undorral fejezi ki ennek abszurditását, azzal a megjegyzéssel, hogy „itt aludt a sérült pasi mellettem, és nem tudom, hogy éjszaka ki pisilt be”. Ebben a történetben Anett közvetlenül összeköti a fogyatékoságot és az abjektet. Az undort egy olyan emlékhez köti, amely a fogyatékoság és az intimitás kapcsolatáról groteszk képet fest, ezáltal eme kapcsolat lehetőségét is elveti. Anett ezzel a történettel támasztja alá, hogy miért nem választ fogyatékosággal élő férfi

partnert. A fogyatékoság elfogadhatatlanságát ki is mondja: „*Ha én nem tudom magamat elfogadni... hogy fogadjam el a másikat?*” Más szóval Anett azt mondja: „én nem a Másik vagyok”. Ebben a bináris logikájú rendszerben Anett számára az én megképződése a Másiktól való elkülönülésen alapul, s nőiségét az épség mentén konstruálja. Így feminin énje szempontjából a Másik a fogyatékosággal élő ember/férfi.

Ha Anett történetében a fogyatékoság nem párosul megtestesült nőiséggel, akkor vajon mi számára a női nemi hovatartozás? Az udvarlókról szóló történetekből rendre kiszűrődik a bizonytalanság, a nőiség elvesztésétől való félelem: „... *lehet, hogy csak sajnálatból, lehet, hogy csak vigasztalni akartak... de nem tudom, hogy tényleg, ez... valójában mi volt*”. Ennek ellenére Anett nőiségét az ép férfiak viszonylatában határozza meg, elbeszélésében a férfiasság egyértelműen az ép testhez kapcsolódik. Anett szerint az ép férfi „*másképp tud simogatni, másképp lehet hozzábújni*”. Az épség tükrében önmaga kinagyított ép testű női képét pillanthatja meg, amivel azután képes azonosulni. Elbeszélése érvelés az azonosság mellett, amely a társadalmi normalitást reprodukálja. Így fogalmaz:

Egy kerekesszékes mellett az ember... ugyanúgy kerekesszékesnek érzi magát, de egy járó pasi mellett elfelejtem a kerekesszékes lételemet... Szóval nem látom, hogy ott gurul mellettem, hanem... hanem... olyan, mint hogy ha nekem se lenne semmi bajom... Ezt nem tudom, ezt így... lelkiekben.

Anett kerekesszékes léte ellenpontosításaként fogalmazza meg a járóképeséget. A kerekesszék látványa emlékezteti fogyatékoságára, az ép, járó partner látványa pedig elfeledteti állapotát, s az épséggel való azonosulás lehetőségét biztosítja számára.

A nővé válás bonyolult és véget nem érő folyamatában a nőiség mint ideál kiemelése Anett esetében a női létezés megtapasztalásának nélkülözhetetlen forrása. Ez egyben a társadalmi elnyomások, a kisebbségi érzések és szorongások alóli felszabadulás egyik jelentős eszköze is. Ezt a komplexitást járja körbe Kérchy Anna, amikor a túsarokról ír: „a túsarok a patriarchátus által is kívánatosnak tartott nőiesség metonimikus jelölője és ugyanakkor az (el)különböződő női kreativitások védjegye” (Kérchy, 2012: 35). A nőiség túlhangsúlyozása egy fogyatékos nő esetében még egy plusz jelentéssréteggel gazdagodik, hiszen első lépésként női létét kell elismertetnie. A nőiség jegyeinek és díszleteinek túlzó felmutatása a társadalmi sztereotípiák megkérdőjelezését szolgálja. A fogyatékoság és a női szépségideál összekapcsolódása, a kettő összeegyeztethetlensége miatt az ép szemlélőket mind a fogyatékoság, mind a fogyatékos női lét újragondolására készíti. Anett a nőiség legfőbb attribútumának a körömcipő kopogásának elvesztését pótolja a divatbemutatókon

és a szépségversenyen való részvételekkel. „*Szeretek szerepelni. Szóval szeretem a szép ruhákat, szeretem, ha kisminkelnek, ha megcsinálják a hajamat, és akkor... ezt így... Szeretek így egyben lenni, és akkor ezt így megmutatni.*” A nőiséget játssza el újra és újra a versenyek és a bemutatók kapcsán. Nőisége tehát lehetne akár performatív, a megmutatásban létező. A genderperformativitás Judith Butler óta szinte közhely a queer feminista irodalomban, s a fogalom ereje főként a fix társadalmi-kulturális kategóriák ironikus, játékos kimozdításában rejlik. Anett azonban egy baleset folytán fogyatékosná vált nő. Nem valószínű, hogy a nőiességének bemutatása csupán tét nélküli játék, avagy szimplán irónia. A szerepléssel szubjektivitásának egyik kulcsfontosságú elemét szeretné építeni, pótolni, visszakapni. Számára nagyon fontos a siker, ami abban nyilvánul meg, hogy nőként elismeri az ép nyilvánosság. Mind a szépségversenyek és divatbemutatók, mind az ép férfi társ a fiatalság, az épség és a nőiség megvalósulásának terepei. Ha itt kudarcot vall, egész lénye semmisül meg.

Anett nosztalgiája az ép fiatalság után az egész narratíváján végigvonul, át- meg- átszövi minden rövid történetét. Tizenhat éves korában, autóbalesetben sérül meg, az interjú felvételekor harmincéves. Nehezen emlékszik, folyton kérdezői segítségemet kéri. Az életút elbeszélése rendkívül szaggatott, nehézkes, töredékes, hiányzik belőle a múlt – pontosabban mesélésében a baleset előtti fiatalság (annak épsége). E kimondatlan nosztalgikus vágyakozás a nőiség narratívájától kezdve az anyaság, illetve a szexualitás történeteiben is fel- felbukkan. „*Túl fiatal voltam*” – hangzik el háromszor is, különböző életeseményekkel kapcsolatban. A baleset témája felmerülésekor kétszer is ismételten elhangzik ez a kijelentés, majd a teherbeesés kapcsán is azt mondja, hogy túl korai volt. Majd harmadszor, a szexualitás kontextusában úgy fogalmaz, hogy túl fiatal volt ahhoz, hogy megtapasztalja az orgazmus élményét, s tulajdonképpen nem tudja, milyen az. A szépségversenyek, divatbemutatók egyaránt részei Anett megtettesült restauratív nosztalgiájának (Boym, 2001: 49), amelyek ahhoz segítik, hogy az épséget és a fiatalságot mint örök szépségideált újra és újra megkonstruálja. Az így létrehozott nyilvános test-verzió, illetve test-kép a kimerevítése Anett vágyott, ép testű énjének. A sikeres azonosulás az ép énjével a szépségversenyeken való jó teljesítmény eredménye. „*Nagyon maximalista vagyok, szeretem azt... hogyha úgy megy minden, ahogy én elképzelem.*” Legitimálásához a nyilvánosság szerepe pedig elengedhetetlen. Az amúgy nehezen megnyíló, nehezen emlékező interjúalany erről a témáról szívesen és szenvedélyesen beszél. Olyannyira, hogy még féltve őrzött titkát, amelyet férjes asszonyként nem akart elmondani – „*megismertem egy másik férfit*” – is megemlíti, s elmeséli egy új, kezdődő szerelem történetét.

Nosztalgája a fiatalos, a gyermeki után a tánccsoport közösségével kapcsolatban fejeződik ki a legközvetlenebbül. Ez az egyetlen terep, ahol – e gyermekiség miatt! – a fogyatékoság részbeni elfogadása Anett számára lehetővé válik. Így fogalmaz:

Ők adtak erőt a... a kerekesszékes életemhez, mert... két évig – ugye, tizenhat éves koromban sérültem – két évig... még... még nagyon vártam a... a csodát, hogy meggyógyulok. Természetgyógyász, torna, ilyesmi. És tizennyolc éves koromban, ugye, elkerültem a... a tánccsoporthoz, és akkor ott láttam, hogy a kerekesszékes emberek hogy élnek. Hogy fel tudnak öltözni egyedül... Ez akkor nekem még nem ment, nekem segítettek... ugye, anyukám, meg az apukám segített... Hogy van gyerekük, szerelmük... és akkor így erőt kaptam tőlük, hogy hát, ha nekik van, akkor nekem is lehet... És... és így belőlük töltekeztem.

A csoport tagjait gyermekiként, fiatalosként, energikusként határozza meg, amely jelzők pozitív jelentéssel bírnak, s talán a saját gyerekkorát is intenzíven előhívva, a gyermeki lét felhőtlen, őszinte boldogságát idézik fel. A gyermeki attribútumok pozitív konnotációjával – a személyiségünk egy életen át jelenlévő gyermeki lényére utalva – árnyalja a „fogyatékos ember mint örök gyermek” kulturális narratívát, amely a gyermekiségben a kiszolgáltatottságot, az önállótlanyságot, a szexualitás hiányát, az önrendelkezés- és a szabadságnélküliséget, a felnőtté válás lehetetlenségét jelöli. Megfogalmazásában ez így hangzik:

Hát az... aki, ugye örök... gyerekeknek... akit én örök gyerekeknek gondolok, az általában boldog, vidám, mosolyog a szeme. Azt szeretem. Mert, ugye, a szürkeség, az... az egy idő után megöl. Szóval... inkább... inkább legyen egy kicsit valaki bolondosabb és viccesebb és gyerekesebb... mint megfásult. Én így gondolom (nevet).

Anett utolsó idézett mondata: „*Én így gondolom*” az asszertivitás egyik megnyilvánulása. Ez a mondat egy izolált témával kapcsolatos vélemény kifejezése, s az igény, hogy ezt szükségesnek tartotta kimondani, bizonytalanságot sugall. Annak elismerését, hogy nincs bizonyosság, nincs egy abszolút igazság, véleménye alternatív igazságot hordoz. Narratív szinten az a kinyilatkoztatás, hogy a fogyatékosággal élő emberek közül azok az érdekesek, akik gyermeki, a kulturális narratívák deterritorializálását is jelképezheti azzal, hogy eltérő konnotációt ad a „gyermekinek”.

Anett a fiatal interjúalanyaim közé tartozik, élete még a jelen és jövő vízióját is rejti. Az interjú idején azonban személyes válságot él át, amely áthatja magát az interjúhelyzetet, valamint annak produktumát, a narratíva egészét is. Az interjú vége felé elhangzik, hogy „*most át kell gondolni az életemet*”. Anett bevallja, hogy kicsúszott lába alól a talaj, életét újra kell alakítania, értelmeznie s mesélnie. Az élettörténet egészére jellemző önreflexivitás itt sűrűsödik konkrét igénnyé. Kitűnik belőle, hogy a narrátor felismeri azt az alapelvet, hogy élettörténetünknek több verziója is lehet. Az a személyes igazság, ami általában az élettörténetek szervező eleme, változhat, kimoszdulhat. Élettörténete így nyitott végű marad – nemcsak narratív szinten, de úgy is, mint megélt tapasztalat.

Anett narratívájában helyzetét abnormális állapotként festi le. Kitűnik, hogy fogyatékoságát máig nem fogadta el, abjektként beszél róla. A vizelet mint a fogyatékoság metonimikus jelzője az abjekt megtestesítője. Anett a fogyatékoság eltakarásával és teste kontrollálásával képzeletben el a normalitás, az épség elérését. A nőiség megélése az épséghez és a fiatalsághoz való minél tökéletesebb idomulás, amelyet performanciaként a szépségversenyek által próbál létrehozni. A párkapcsolat is az egyik eszköz az épség ideáljának eléréséhez, hiszen csak ép társsal tudja elképzelni a jövőjét. Az ép társ látványa számára identifikációs felület, amelyben felismeri személyének áhított ép verzióját.

7.2. RÓZSIKA

„Mert én elfogadtam magam”

„A Másik olyan, mint mi vagyunk, csak nem olyan, mint mi.”

(Emmanuel Levinas)

Biográfia:

„Tanyán nőttem fel. Hárman vagyunk testvérek, mi mind a hárman bábaasszonytól születtünk.

Tizennégy éves koromtól tizenhétig... éjjel táncika... aztán 2-3 órákor hazamentem, és akkor 6 órákor ébresztő, Rózsika, na, gyerünk, menni kell kapálni

'69. november 19-én volt a balesetem... na, akkor itt ez van... nincs bőgés... nekem nem szabad.

Érettségiztem, és akkor még mindig csak az utcai tolókocsiban, láb nélkül ültem.

'70 novemberében kaptam meg az első protézist. Ideadták nekem a két műcsülköt. Tessék, itt van. Vidd!

'72 augusztusában felmentem Pestre... Megtanítottak normálisan járni... én ott láttam, hogy hát azért nem egészen így van ez... ott megismerkedtem nem is egy, két fiúval is.

'74-ben jöttem haza, és akkor elkezdtem dolgozni.

'78 ba vettük a Trabantot. És egészen megváltozott a világ, megalakult a mozgássérült egyesület, és az elnök megkeresett engem, és elhívott, és vezetőségi tag is voltam... ott megismerkedtem egy elvált emberrel.

'84-ben férjhez mentem, utána mindjárt megszületett az én gyermekem, ez egy olyan terhesség volt, mint akárki másnak. Semmi az égvilágon... nahát, annyi volt, hogy veszélyeztetett terhes voltam.

Na, itt sokkal többet szenvedtem. Itt szenvedtem... nem úgy, mint a balesetemnél, ami érdekes volt, mert ott nem szenvedtem. Ott semmi fájdalmam nem volt. Viszont itt igen.

Abszolút semmi tejem nem volt. Az első pillanattól kezdve etetni kellett.

Annyira természetes volt minden... de a gyerekek is. Minden.

Huszonhat éves hát huszonhét lesz most mindjárt. Ő itthon lakik, ha itthon van. Ha itthon van, akkor itthon lakik... de hát legtöbbet nincs.

Én egyébként is azóta vagyok igazából jól, amióta tényleg önállóan mindent csinálok,

Én természetesnek veszem az állapotomat... na, most nem írom ki magamra, hogy két műcsülökkel mászkálok.”

Rózsika látszólag fesztelenül beszél a balesetéről, pazarlóan áradó beszédében tényekre felbontott aktusok sorozata szövi át, forrasztja egybe történetét. Miközben önálló, független nőként úgy meséli el az életét, mint aki legyőzte az akadályokat, elfogadta önmagát, hamar egyértelművé válik, hogy élettörténete azonos a fogyatékoságtörténetével, amelyet mélyen áthat egy nyugalomra nem lelő, beteljesületlen vágyódás a „normalitásra”.

Én szerintem engem nem is zavart sohasem. Valahogy úgy voltam vele, hogy... hogy... és biztos sokat jelentett az, hogy... hogy a kollegáim elfogadtak, a környezetem... ugye, mindenki azt mondta, hogy azért, mert én elfogadtam magam, hát... biztos igaz is, mert én elfogadtam magam olyannak, amilyen vagyok... úgy, ahogy vagyok. És akkor mindenki elfogadott olyannak, amilyen vagyok, és föl sem merült bennem, hogy jaj, istenem, most mi lesz. Jaj, istenem... vagy mi lesz, ha meglátja a protézist.

Kicsit bizonytalan kezdés után Rózsika meglepően strukturált, jól felépített, összeszedett, alapvetően kronologikus sorrendbe rendezett történetet mond el. A narrátor jó mesélő. Bőbeszédű, folyamatosan, látszólag könnyedén formálja a történetet, nem csapong, a fogyatékoság köré rendezve, gyakorlatilag a balesetből kiindulva meséli el az életét. Az elbeszélte élettörténet koherens egész látszatát kelti.

A bevezetőben keveset tudunk meg Rózsika családjáról, szüleiről, testvéreiről, gyerekkoráról. Nagyon hamar megkapjuk a konkrét információt: *„És aztán jött a balesetem.... 1969. november 19-én este volt a balesetem”*. A balesetről nagyon részletes, tárgyilagos leírást kapunk.

...este már fáradtak voltunk... mindegy, hogy tizenéves az emberke. Egyvalaki mindig gyorsan leugrott, és akkor szaladt, foglalta a másik vonaton a helyet, amennyit éppen le tudott foglalni... és akkor a többiek úgy mentek rá. Ekkor este én akartam az első lenni, csakhogy én túl hamar elindultam, és a vonat még utána ment át a váltón... Én a középső peronon voltam, és talán... talán a mienk már átment a váltókon. Beremegett az egész szerelvény, amikor jött át a többi valami hatnyolc még utánunk. Valahogy megcsúsztam. Hogy rosszul... biztos rosszul léphettem... biztos nagyon a szélére... teljesen mindegy. Lényeg az, hogy... hogy azt

tudom, hogy még fönnálltam, és azt tudom, hogy feküdtem a földön, a kezemben a táska... és azt valahogy előrecsaptam... te jó isten, elment a vonat, nekem rohanni kell. S akkor, ahogy előrecsaptam... magam elé-mellé valahogy föl akartam állni... akkor fölcsapódott a lábam.

Többször elmondott, utólag újra végigélt eseménysort hallunk precízen időrendbe szedve. A történet, ennek ellenére, homályos emlékképeket önt narratív formába. Rózsika az emléktelenséget tölti fel eseményekkel, villanásszerű érzékszervi élményekkel, amelyek hangutánzó szavakban nyernek kifejezést: „*Beremegett*”, „*előrecsaptam*”, „*fölcsapódott*”. A trauma és emlékezés összefüggéseit vizsgáló kutatásokban sokat hangoztatott tézis, hogy a traumát szenvedett túlélő a traumatikus emlékeit nem képes narratív keretbe foglalni, sokszor az emlékképek hiánya tényleges vagy narratív „csendet” indukál, azaz „szóban szótlanul” fejeződik ki. Mivel Rózsika asszimilációs narratívát mond el, a szerencsétlenség, a fájdalom negatív kifejezésére nincs eszköze. A részletező leírás ellenére nem maga a tragikus esemény, illetve az esemény tragédiája, hanem sokkal inkább az eseményhez köthető pozitív élmény, az emberek segítőkészsége, valamint az esemény teljes mértékű kontrolljának túlhangsúlyozása kapnak nyomatékot. Így fogalmaz:

Na, ezt el kell mesélnem... mert a mentősök, azok tüneményesek voltak... végig észnél voltam... hozzáteszem. Végig észnél voltam... tehát mindenre... mindenre emlékeztem... és... a... utólag is, de szerintem már akkor is tudtam, hogy végigfutott bennem... tehát nem csak hogy utólag jön ez elő nekem, hanem szerintem már akkor is... mert... mert... a kórházban én ezt meséltem, hogy végigfutott, ő... bennem az, hogy Rózsika, te innen már nem állsz föl. Kész. Tehát én ezzel tisztában voltam... és azt tudom, hogy megmondták is utána... és emlékszem vissza, hogy nagyon furcsa hangot adtam ki, gondolom, hogy ordíthattam, vagy sírhattam... de nem, sírni nem sírtam, szerintem, nem emlékszem rá, inkább ordítottam valahogy...

Az elfogadás legnehezebb része a kontrollvesztés tudomásulvétele, hiszen széles körben elterjedt a mítosz, miszerint képesek vagyunk uralni a testünket. A tökéletességre való törekvés lázas kényszere – elidegenítve az embert saját tapasztalataitól – lehetővé teszi, hogy megteremtődjön az ellenőrzés mítosza. E mítosz lényege, hogy elhiggyük, a természet leigázható, azaz a testünk formálható, s így emberi erővel és tettekkel a számunkra legmegfelelőbb testre tehetünk szert, s ezzel megmenekülhetünk az „elutasított testektől”. Eme

társadalmi képzetek az ideáltól való eltérést egyéni kudarcként értékelik, egyre fokozva az ellenőrzés vágyát (Wendell, 2010: 83).

A fogyatékosra adott azon reakciók, amelyek a kiszolgáltatottságtól való félelem ellensúlyozására születnek, rendszerint nagyon hasonlóak. Balesetet szenvedett személyek a történeteket úgy próbálják interpretálni, hogy bebizonyosodjon, az élet feletti uralom, kontroll a kezükben volt/van, amely magyarázattal kevésbé érzik kiszolgáltatottságukat.

...semmi perc alatt én... én azt magamban eldöntöttem, na, akkor itt ez van, és ezt kell szeretni... nincs bögés, mert azt láttam, hogy anyám is, apám is kivannak, és én tudtam, hogy nekem nem szabad... kész.

Ez a kinyilatkoztatás is a kontrollképesség azonnali visszanyerésének – vagy talán el nem veszítésének –, illetve megtapasztalásának központi jelentőségét mutatja, amely a pszichés megküzdés záloga lehet az akadályozott létforma elfogadásának, feldolgozásának folyamatában (László, 2005).

Amikor jöttek a mentősök... hogy de akkor menjünk haza... és akkor jött a nővérke... azt hiszem, a főnővér volt... aki jött szólni, hogy Rózsika, készülj, itt vannak a mentősök... mentek haza. És ahelyett, hogy készültem volna, a párnát kihúztam a fejem alól, az arcomra tettem, és elkezdtem bögni. Ugyanis én annyira jól éreztem magam a kórházban, hogy nem akartam hazajönni... engem ott mindenki szeretett... imádtam, mit tudom én, és... és... kész... utána hazajöttem, megmondom őszintén... hogy utána én sok mindenre nem emlékszem, az sokkal jobban kitörlődött. Azok sokkal jobban kitörlődtek. Tehát az valahogy olyan... olyan természetes volt, hogy hazajöttem... az olyan természetes volt... hogy itthon vagyok. Az már kevésbé, hogy... de egyébként elfogadtam azt is, hogy... hogy nem tudok járni... hogy ott vagyok az ágy tetején... hogy ágytálcáznak... tehát különösebben nem.

A kórházban, majd közvetlenül azután az otthon eltöltött lábadozási időszak teljesen ellentétes pozitív-negatív pólust képez. A kórház jelenti azt a helyet, ahol Rózsika jól érezte magát, ahol mindenki szerette. Az otthon ezzel szemben a bizonytalan, távoli, nem kontrollált helyszín. A kórházi terep megformálásakor az emberek segítőkészsége, elfogadása hangsúlyozódik ki, úgy, ahogy már a trauma történetében is. Ez az elem végigvonul a narratíva egészén. A pszichológiai szakirodalom jól ismeri a hospitalizációt,

mint pszichés zavart, amely a kórházat sokak számára az elfogadás és a biztonság terévé alakítja, szélsőséges esetben pedig az intézeti közegtől való függésben nyilvánul meg. Rózsika történetében ez nem merül fel: ő a környezete, a mentősök, a nővérek, a kórházi személyzet általi elfogadását emeli ki, azt, hogy őt ott mindenki szerette. A szeretet mint a normálshoz való sikeres igazodás, az abba történő tökéletes beolvadás záloga jelenik meg. Mint ilyen, általában fontos az asszimilációs kisebbségi narratívákban (Agárdi, 2013), Rózsika narratívájában különösen lényeges, átfogó szerepet kap.

Azt mondja, nem sírt, és mindenre emlékszik. Testét és emlékeit kontrollálni tudta. A kontroll visszanyerésének, illetve el nem vesztésének emlékéhez kapcsolódnak a pozitív élmények, jó érzések, amelyeket leginkább az őt körülvevő emberek biztosítanak. Az otthoni időszakra nem nagyon emlékszik. Az otthoni, családi környezet negatív értelmezése a kétséget, az idegenséget, az el nem fogadástól való félelmet és a kontrollvesztés lehetőségét sűríti magába.

A baleset utáni otthon eltöltött egy év egyetlen pozitív hozadékát Rózsika abban látja, hogy befejezte a középiskolai tanulmányait, leérettségizett. Ebben a részben is kiemelt fontosságú, hosszan részletezett az osztálytársak, a „szuper társaság” segítsége, a környezet pozitív hozzáállása. Részletesen beszél arról, ahogy az iskolához vezető hosszú úton a fiúk felváltva, egymásnak átadva a karjukban vitték be az iskolába.

A rehabilitáció alapvető célja a társadalomba történő visszailleszkedés megkönnyítése. A korábbi évtizedekben a tényleges, komplex, orvosi, szociális, foglalkozási, kulturális rehabilitáció nem kapott szerepet, a fogyatékos emberek rehabilitációja az orvosi modell szűk keretei között a sérülés meghatározását, a diagnózis felállítását, a beteg testrésze, a sérülésre vonatkozó lehetséges gyógymódok alkalmazását, az esetleges megfelelő intézménybeli elhelyezést jelentette, miközben az érintettek csupán a beavatkozások passzív alanyai lehettek (Kálmán–Könczei, 2002). Ezt a szemléletet tükrözik Rózsika első, otthon töltött évének feltoluló emlékei, amelyek kapcsán még utólag sem merül fel, hiányként nem fogalmazódik meg a fogyatékos emberek és hozzátartozóik rehabilitációjában a technikai támogatáson kívül a tényleges pszichoterápiás segítség szükségessége.

’70 novemberében... november... december, valahogy így... kaptam meg az első protézist, ami egy fürtelem volt. Idáig föl, combtőig. Egy bőrtok. Föl a derekamra, fölcsatolva egy szíjjal. A másik is egészen magasan föl... és fűzős volt... tépőzárasra csinálták meg, hogyha leülök, akkor azért azt kicsatoljam, és ne úgy álljon fönt, hanem az behajoljon... behajlik... szóval az borzalom volt. De ennek ellenére nagyon örültem, uuú!! Igen ám, de amikor legelőször fölálltam, és na...

majd én két mankóval... a francot! Ha az anyám és az apám nem tanítanak meg, akkor senki... Bennünket nem tanítottak még, velünk nem foglalkoztak. Ideadták nekem a két műcsükköt, tessék... itt van, vidd... Borzalmas volt... Egy évbe biztos beletelt, mire úgy, ahogy ez sikerült... hogy két bottal már tudjak járni.

Az 1972–1974 közötti időszak meghatározó, formatív időszak Rózsika életében, amelyhez a történetmesélés későbbi szakaszában is vissza-visszatér. Felkerül Budapestre, az Intézetbe. Új, sokkal kényelmesebb protézist kap, s egy hónap alatt megtanítják arra, hogy bot nélkül tudjon közlekedni.

A természetesség, a normalitás toposza, amely végigvonul a narratíván, a munka, illetve a felnőttkor kezdetének emlékeit felidéző részben érhető a leginkább tetten. Itt kezdi el túlhangsúlyozni állapotát természetességét Rózsika. 1974-ben, miután visszatér a szülői házba Budapestről, elkezd dolgozni.

Természetesen fogadtak engem el, és annyira természetes volt, hogy én ott vagyok, és annyira természetes volt, hogy... hogy olyan vagyok, amilyen.

Soha nem éreztem magam se kevesebbnek se alárendeltebbnek se... másnak.

Elfogadtak, én nekem a munkám volt a lényeg.

Nálam soha nem volt ilyen... hogy nem érzem jól magam, röstelkedek, kevesebb vagyok... egy pillanatig se.

Tehát... ezek olyan természetes dolgok voltak, hogy.. hogy egy percre sem fordult meg a fejemben, hogy... jaj, istenem!

Ezekben a mondatokban Rózsika a környezet által elfogadott kulturális repertoárral helyezkedik szembe, illetve büszkén meséli, hogy a rehabilitációs reményeket nem feladva, mindent megtett azért, hogy „rendbe hozza magát”. A ki nem mondott szavak mögött pontosan érezzük az elégedettséget, hiszen Rózsika elismerést, figyelemre méltó jutalmat kapott a testi hiányosságok megfelelő elrejtéséért: társadalmilag elfogadottá vált. Itt fordul át először a narráció érvelésbe és öndiskurzusba, de az érvelést kapcsolja, köti a történethez, nem függetleníti attól.

A nőiség megélésének csúcspontjaként egy későbbi történet kerül ebbe a részbe, amelyben a túsarkú cipőnek mint a femininitás és az erotika szétválaszthatatlanságának, a kívánatos, szexi nő szimbólumának – amely a férfitekintet elvarázsolni – fontos szerep jut. A történetben a vágyaktól determinált férfitekintet tárgyaként, a kulturálisan előírt megjelenési normáknak, a szépségideál kritériumainak megfelelően, a hagyományokhoz illeszkedve, csábító, szexuális lényként jelenik meg. Így mesél:

És belibegtem... hát, mondjuk 15 kilóval kevesebben... és túsarok... mert én hosszú évek óta túsarkú cipőben jártam... és azóta is mindig ezt emlegetik... utána mesélte nekem a srác, hogy... és amikor maga megmondta, hogy magának két mülába van, akkor mi ott mindnyájan hanyatt vágtuk magunkat. Mert azt képzelem magam, hogy olyan mindennapos, hogy valaki két mülábal túsarkú cipőben belibeg? És... és, és, azóta is mindig emlegetik. Ez az édes, hát... mint kiderült akkor volt ő tizennyolc éves. Tehát ő egy kezdő gyerek volt, aki akkor kezdte még ezt az egész szakmát. S hát mondta, hogy ő lehidalt. Ő ilyet még életébe... hát teljesen. Mondta, hogy az, hogy két lábbal, az egyik térdem nem is a sajátom... hajlik... hát nem akart... a szakemberek... nem akarták elhinni, hogy ilyen van.

Majd visszakanyarodik az Intézethez, ráközelít, részletezi azt az időszakot, amit az előző szerkezeti részben a történet kronologikus előrehaladása érdekében rövidebben említett. Ennek most más funkciója van: az önállóság pozitív élet-értékként való hangsúlyozásához szükséges. A történetek az intézménybe kerüléssel előálló nagyfokú változást érzékeltetik, az intézmény rendkívül erőteljes én-vonatkoztatásának hangsúlyozásával. Rózsika és bentlakó társai számára a sorstársi, közösségi kohézió, az összetartozás-érzés megtalálásának fontossága mellett a fizikai állapot javításán túl önállóságuk fejlesztése, a cselekvő magatartás lehetőségeinek kitérülése tette ezt az időszakot meghatározóvá. A történetek által Rózsika megalkotja újra az otthon versus intézet ellentétet. Az önálló, független, felelős, önrendelkező élet, amit az Intézet jelképez, kemény, de pozitív tartalommal telítődik, az otthon a gondoskodó, de túlvédő, önállótlanagra kárhóztató, nagyon negatív ellentétes teret jelképezi. Rózsika szavaival: „*ha valaki nem önálló, nem lehet önálló, helyesebben, az... egyébként is... a kiszolgáltatottság, hát az valami borzalom*”.

Az emberi érték szorosan kapcsolódik az autonómiához, az önállósághoz, a kompetenciához. Ebből a perspektívából a gondozásra szoruló emberek a függőséget, a gyámoltalanságot, a gondoskodásra képtelenséget jelképezik. Érthető, hogy a nőikkel szembeni társadalmi elvárások tükrében (a gondoskodás női feladat) Rózsika később a

témára visszatérve szinte irtózva beszél a kiszolgáltatottságról, s hosszan magyaráz azokról a technikákról, amelyeket elsajátított annak érdekében, hogy uralja a testét.

...Tehát annál borzalmasabb nincs. Mert... mert ha valaki nem önálló, nem lehet önálló, helyesebben, az... egyébként is... a kiszolgáltatottság, hát az valami borzalom. Én csináltam több mint egy évig... de kerek egy évig azt csináltam ugye... azt, hogy ha pisilnem kellett, akkor hozták az ágytálat, ha nagydolgot kellett, hozták az ágytálat, vitték alólam. Tehát ha víz kellett, odahozták.

Beprogramoztam a szervezetem. És annyira megszoktam, hogy szinte percre pontosan működött nálam minden. Nem mondom, hogy most is... de még most is. Ha én akarom, akkor az én szervezetem úgy működik, ahogy én gondolom. Ha én elmegyek valahova, akkor azt mondom, hogy na, indulás előtt elmegyünk WC-re, mondjuk reggel 8-kor, aztán... délután 4-5 órakor jövünk haza, nem téma. Azt az én szervezetem, gyönyörű szépen kibírja. Kaja, pisi, ivászat minden nélkül. Többnyire. Kész.

A terhességről és a szülésről elmesélt történetekkel, azok összes ellentmondásával együtt Rózsika igazodni próbál a normalitás ideáljához. Nehézségeit bagatellizálja, azt mondja „*nincs mit*”, „*semmi az égvilágon*”, aztán egyszer csak: „*nahát, annyi volt, hogy veszélyeztetett terhes voltam*”. „*De nem azért, mert két műlábam van.*” „*Ez egy normál terhesség volt.*” Büszkén emlékszik vissza arra, hogy bár farfekvéses volt a baba, ő mégis képes volt normális úton szülni. A vajúrást, a gyermekszülést hosszan, alaposan, órára-percre pontosan meséli el. Ez az a társadalmi szerződés által kijelölt egyetlen olyan hely, ahol teret kaphatnak a megpróbáltatásai, kimondhatja, hogy „*fájdalmasabb volt, mint az amputáció*”. A megpróbáltatásokat, a fájdalmait nem részletezheti a fogyatékosága, illetve a balesete kapcsán, mert az politikailag improduktív módon erősítené a kialakult sztereotípiákat, a gyengeségét. Határozottan ki is jelenti: „*azt szoktam mondani, hogy ha mindenkinek az életben annyi fájdalma lenne, mint amennyi nekem akkor volt, akkor körülbelül fájdalommentesen élhetne*”. Ez az egyik kulcspontja az interjúnak. A szülés kapcsán kifejezett/kifejezhető, társadalmilag is engedélyezett fájdalom és szenvedés az elvárhatón túl is bizonyítja rátermettségét. Büszkesége nem véletlen, hiszen a fogyatékosággal élő nők családalapításhoz való joga a mai napig sérül. A gyermekvállalásuk előtt tornyosuló akadályok – a társadalom ellenséges és előítéletes attitűdje, a család rettegése a nehézségektől, az egészségügy hallgatása – a mai napig legyőzhetetlennek tűnő korlátok

(Kálmán, 2010). Hősies narratívájában Rózsika mégis képes a külső akadályok ellenére magának a szülésnek a nehézségeit is legyőzni.

Saját túlvédő anyja ellenpólusaként határozza meg önmaga anyaságát, s az anyaságával kapcsolatban újra előkerül a természetesség-toposz, a konkrét szó állandó ismétlésével és azon hétköznapi tevékenységek felsorolásával, amiket a gyermekével együtt csináltak (fürdés, horgászás, séta, napozás, focizás), bebizonyítva, hogy mennyire „*természetes volt minden*” neki és a gyermekének is. Talán tudattalanul is, e téma kapcsán is, de alapvetően végig az interjú alatt a normalitás/abnormalitás folytonos feszültségét helyezi a fókuszba, precízen megvilágítva azokat a pontokat, ahol a kettő tetszőlegessége megjelenik. Végkövetkeztetésként azonban minden esetben a normalitás pólusán helyezi el önmagát és cselekedeteit is. A társadalom által felkínált narratív keret alapján – ahhoz, hogy meghatározza, átélhesse a nőiségét – Rózsika a fogyatékos elrejtésének stratégiáját választja, vagy, ahogy Susan Wendell (2010) utal rá, elmenekül „az elutasított testtől”, hogy megfeleljen a társadalmi előírásoknak, követelményeknek, hogy természetesnek, átlagosnak, „normálisnak” mutakozzék. Megnyilatkozásaiból kiviláglik a mindent átható „vagyakozás a nyugalomra, a mindennapira! Rendben akar lenni! Annyira szeretne rendben lenni!” (Wade, 2009a.)

Figyelemfelkeltő Rózsika Trabantról szóló története, amelyből kiderül, hogy mégsem volt minden olyan „*természetes és normális*”. Megmutatkozik, hogy a küzdelem, a meg nem értettség, a rosszindulatú előítéletek, a megkülönböztetés közepette a menekülést, a szabadságot, a nőiség megélésének szabadságát jelentette számára az autó: menekülés a faluból, a szülőktől. A narratíva során csak itt használ erős, helyenként nagyon durva szavakat.

Rózsika mindig jókedvű, tudod, és akkor... Na, most azért mikor az ember örökké mindig vigyorog, közben meg úgy érzi, hogy brrrrrr... és akkor üvöltenék. Hát ez, ugye, azért csak... csak hozott elő dolgokat, és akkor mentem hozzá, hogy kéne valami nyugtató... – na, ide figyeljen Rózsika! Üljön be abba a kurva Trabantba, oszt menjen arra, amerre a Trabantja viszi! Hagyja már a piczába már a családját! Ne foglalkozzon vele semmit! – Kész. Ez volt a gyógymódja. És akkor mindig mondta, hogy nem nyugtató kell magának, hanem menjen világgá, amerre a Trabantja viszi. És igaza volt... igaza volt, mert amikor én ezt elkezdtem, amikor éreztem, hogy brrrr... de vagyok... beültem a Trabantba, és elindítottam a Trabantot, és menjél, drágám.

Rózsika Trabantja egyrészt felfogható felfüggesztett térként, amelyet Michel Foucault heterotópiának nevez. A heterotópia olyan speciális helyként, ellen-térként értelmeződik, amely minden más helyszínnel viszonyban áll, de különleges, jellegzetes módon funkcionál: minden viszonyt kifordít. Ennek egyik variánsa, a „kárptólás heterotópiája”, amely egy jól elrendezett, illuzórikus, tökéletes tér. Nem illeszkedik más társadalmilag sztereotipikus terekhez, azokat kimozdítja, kicsavarja (Foucault, 2000). Rózsika élettörténetében a kárptólás heterotópiájának az a funkciója, hogy felfüggeszesse elnyomásokkal terhes mindennapjait, s e köztes térbe helyezze. Itt talál magának kiutat, s ebben a térben lehetősége nyílik a szabadságra, az ép testűvé válásra, a nővé válásra.

Másrészt a Trabant az otthon elhagyásának transzgresszív aktusát segíti elő, amelyben Rózsika otthagyja az ismert közeget, s útra kel. Séllei Nóra ír erről az aktusról, amely Ibsen *Nórája* óta a nő függetlenné válásának kulturális trópusa. Úgy véli, hogy az otthon elhagyásában és az útra kelésben a valahova való megérkezés illúziója is benne van. Miközben nem mindegy, hogy miért indul el valaki, s milyen utat választ, van-e célja az útra kelésnek, aközben az útra kelés aktusa transzgresszív cselekedet, maga az úton levés pedig – amely tényleges, és egyúttal szimbolikus, spirituális tett is – ennek az egyik legfontosabb eleme (Séllei, 2010: 325–343). Annak, ahogyan élettörténetében Rózsika arról mesél, hogyan csapta be otthona ajtaját, s ült bele az autójába, hasonló szerepe van. Rózsika narrációja kifejezi azt az erőt, amely ahhoz szükséges, hogy kiléphessen a családi elnyomó burokból, s élete irányítását a saját kezébe vegye. Továbbá történetében képes arra, hogy kritikusan megfogalmazza ennek jelentőségét: az otthon elhagyása a szabadság megtapasztalását és önmaga környezettől független újrakonstruálását teszi lehetővé. Természetesen az autó segédeszköz is, hiszen Rózsika így tud társasági életet élni, randevúra járni. Az autó a mindennapi életét könnyíti meg. Ebben idomul ahhoz, ahogyan a többi interjúalany beszél a járműve hasznosságáról. Azonban Rózsika az egyetlen, aki az autója fő funkcióját elsősorban nem a gyakorlati hasznában határozza meg, hanem a kiszabadulás élményében, valamint a mentális, spirituális utazásban, amelyet a Trabant lehetővé tesz számára.

Rózsika saját narratívájában nem tematizálódik a férfiakkal való kapcsolata. A férjéről egyetlen szó sem esik, s csak homályos, rövid utalást tesz egy régen volt nagy szerelemre:

És akkor, ettől kezdve egyszer sírtam benn a kórházba... erre nagyon emlékszem, mert az egyik... egy tünemény-aranyos nővér volt... egyébként mindenki... az nagyon-nagyon összeszidott. Hogy nem vagy normális, ilyen hülyét, hogy egy hülye fiú miatt, aki... aki azt írja, hogy nem is jártatok együtt... szóval nem tudom.

Na, a lényeg az, hogy jártam valakivel, és akkor valami olyan levelet írt... ami, ugye... nekem nem tetszett, ami... ami szakítást jelentett, és nagyon kiborultam, és akkor nagyon összeszidott, hogy ilyen hülye vagy, hogy... hogy a lábad miatt egyszer nem sírsz, és akkor egy ilyen hülye miatt elkezded bőgni... kész.

Az interjú végén a fiúk, a férfiak, a szexualitás témában feltett irányított kérdések kapcsán beszél csak Rózsika ezekről a kérdésekről. Kicsit nosztalgikusan – „*akkoriban még máshogy volt*” – mesél arról, hogy mennyire imádott hajnalokig táncolni, rengeteg ember vette körül, jókedvű és népszerű lány volt. Szóba kerül néhány férfi is, egy több évig tartó szerelem. „*Gyerekek szoktam mondani, hogy nekem inkább két fiúm volt egyszerre, mint egy se.*”

És akkor hirtelen – mintha kiesne az addigi szerepéből – nagyon fontos megnyilatkozó mondatok hangoznak el. Azt állítja, hogy a balesettel a közvetlen környezete (vagyis a szülei, talán a falu) szemében megszűnt nőnek lenni.

Mert nem mondták ők ki. De az valahogy olyan természetes volt... hogy nekem úgysem lesz soha senkim. Rózsika itt marad a nyakunkon... valószínű, hogy én átvettem tőlük...

Én mindig azt éreztem, hogy azzal együtt, hogy a lábamat amputálták, énnekem megszűnt a női mivoltom.

Tökéletesen ellentmond az eddigieknek, s világossá teszi azt a mérhetetlen belső harcot, küzdelmet, amit a mai napig meg kell vívnia a koherens identitása megszervezéséhez, ahhoz, hogy újra és újra felépíthesse önmagát egy elfogult társadalmi térben, amelyben a fizikai különbözőség legtöbbször a megfelelni képtelenség kulturális reprezentációja. Rózsika narratívájának célja, hogy önmaga és valós, illetve elképzelt hallgatósága számára hihetően bizonyítsa, sikeresen tudott idomulni az épség ideáljához, fogyatékosága láthatatlanná vált. (Ezt a hosszú szoknyával és nadrággal nemcsak szimbolikusan, de a gyakorlatban is meg tudja valósítani.) A fenti idézet azonban jól illusztrálja, hogy a téma, ahol a normalitás szilárdan álló érve megremeg, a nőiség témája. „*Nehogy már azt képzeljem magamról, hogy én nő vagyok továbbra is.*” Az interjúnak ezen a pontján kiderül, hogy a természetesség toposza negatív jelentésréteggel telítődik ott, ahol Rózsika felidézi, hogy szülei és a közvetlen környezete természetesnek tartotta, hogy a balesete miatt ő soha nem megy férjhez, soha nem lesznek gyerekei. Itt mosódnak össze a határok a normális és az abnormális, a természetes és a természetellenes között. Ez a felismerés vezet el oda

Rózsikát, hogy maga is megkérdőjelezze azt, amit addig oly határozottan állított: hogy „*minden természetes volt és normális*”. Miközben ez a határcsúsztatás az egész narratívára jellemző (például a terhességénél, ahol a veszélyeztetett terhességét normál terhességként aposztrofálja), a környezete attitűdjének elbeszélése során fogalmazza meg a bizonytalanságát: nem tudja pontosan, mit is jelent a normális.

Miközben a normalitás különböző fokozatait latolgatja, leíró jellegű általánosításokban hosszasan elmélkedik arról, hogy vidéken hogyan szemlélik az emberek a fogyatékoság különböző formáit. Ezzel aláhúzza, kiemeli a fogyatékoság intenzív, átható és problematikus voltát, s csatlakozik azon fogyatékosággal élő önéletrajzírókhoz, akik úgy gondolják: kevésbé nehéz hozzászokni egy szerzett károsodáshoz, mint a stigmához, az alacsony társadalmi státuszhoz, amely együtt jár azzal, ha valakit fogyatékosként azonosít a környezete. Az interjú végére eltűnik tehát az a biztonság, amellyel Rózsika kezdetben olyan meggyőzően állította, hogy „*nem volt semmi probléma*”, „*minden természetes volt és normális*”, s ebben a hirtelen rátörő bizonytalanságban a feszültség feloldhatatlansága egyetlen mély sóhaj alól feltörő mondattá zsugorodik:

Én... nem is tudom... hogy én most a normális emberek közé számítok, vagy a nem normálisok közé.

Rózsika története markánsan rávilágít arra, hogy a megfogalmazott dilemmára adott válasz elsősorban az úgynevezett ép testű többség nyugtalanságában keresendő. Arra is ráébredt azonban, hogy – bár nehéz a társadalom által elének tárt szűklátóköri, homályos, előítéletes tükörben meglátni önmagunkat – a személyes narratíva, integrálva a múltbeli és a jelen, a személyes és a kollektív tartalmakat és jelentéseket, nagymértékben hozzájárulhat megtestesülésünk időnként fájdalmas újra-értéséhez. Ez az a szökésvonal, amely mentén Rózsika kritikusan átrághatja magát a normálisról szóló kulturális képzeteken, s újrakonstruálhatja szubjektivitását. Braidotti ezt úgy fogalmazza meg, hogy az újat a régi meglátogatásával, s „*felfalásával*” teremthetjük meg. Csak így szakíthatjuk fel megrögzött azonosulásainkat (*desidentification*), és alakíthatunk ki újakat (Braidotti, 2007: 65). Gyötrelmes, de szükséges folyamat ez, a megújulás és újjászületés előfeltétele. Első lépésben ahhoz, hogy a kulturális és kívülről rákényszerített társadalmi megfogalmazásoktól eltávolodhasson, Rózsikának tehát át kell gondolnia, mit is jelent számára a normalitás. Ezután talán elindulhat az a lassú áramlás, amelynek során nem „*normálissá*”, hanem valami Másá válhat. Mert, hogy Levinast idézzük: a „*Másik olyan, mint mi vagyunk, csak nem olyan, mint mi*” (Levinas).

Rózsika élettörténete asszimilációs, illetve hősie narratíva. Asszimilációs narratíva azért, mert a narrátor a normalitás pólusán helyezi el önmagát és cselekedeteit, vagyis életét. Hősies narratíva azért, mert a megküzdés elmondása az elbeszélés központi eleme. Személyes megküzdésének eredménye, hogy felülkerekedett a fogyatékoságán, s képes volt asszimilálódni az ép többséghez. Észre kell vennünk azonban, hogy mindeközben Rózsika élettörténete azonos a fogyatékoságtörténetével, amelyet mélyen áthat egy nyugalomra nem lelő, beteljesületlen vágyódás a normalitásra. Ennek közvetlen nyelvi kifejezői a „normális” és „természetes” szavak, amelyeket szinte minden életesemény leírásához jelzőként használ. A normalitás további kifejeződési formái a kontrollképesség és az önállóság, mint a narrátor által konstruált szubjektum essenciája. Az önálló, független, felelős, önrendelkező élet, amit az Intézet jelképez, kemény, de pozitív tartalommal telítődik; az otthon a gondoskodó, de túlvédő, önállótlanagra kárhóztató negatív, ellentétes teret jelképezi. Az otthoni, családi környezet negatív értelmezése a kétséget, az idegenséget, az el nem fogadástól való félelmet és a kontrollvesztés lehetőségét sűríti magába.

Nőisége kapcsán a normalitás a szépségideálhoz való konformitást jelenti, ahol a nő csinos, vékony, csábító, szexuális vágyat keltő, és külleme épnek tűnik. Mivel Rózsika narratív szubjektumának két fő pillére, s normalitásának biztosítéka az önállóság és a kontrollképesség, különleges jelentősége van a Trabantnak. Az autó kettős jelentésréteget hordoz: mint az otthonelhagyás transzgresszív aktusa, és mint heterotóp tér. Mindkettő kiemeli Rózsikát a fogyatékoság marginalizált, stigmatizált, önállótlanagra ítélt pozíciójából, s erős női ágenciával ruházza fel. Olyan szökésvonalakat kínál fel, amelyek az épség és a kontroll birtoklásának illúzióját ígérve szöktetik meg Rózsikát az elnyomás terepéről.

7.3. MARIKA

*„Én egy földműves családnak az utódja vagyok...
sok küzdelem volt mögöttünk”*

„...az írott, olvasott, elmondott napló betűi, szavai ezer elektródát tűznek a halántékomra, visszafelé meghosszabbított életem érzékeny bőrére”

(Hernádi Gyula)

Biográfia

„Én egy földműves család utódja vagyok... van egy testvérem, ő három évvel fiatalabb, mint én.

1957-ben már, ugye... iskolás gyermek voltam, amikor ez a fogyatékoság bekövetkezett. Hetedik éves voltam.

Én az életem jelentős részét, tizenöt éves koromig én kórházakba töltöttem, és iskola, vegyesen.

'73, vagy valami hasonló időszaktól 2000-ig semmilyen utókezelési lehetőség nem volt,

a középiskolát, azt ilyen bentlakásos iskolában végeztem, közgazdaság technikusos végzettségem van... amit '69-ben fejeztem be, és hát ez a szakmám... ami most is vagyok, ezt a képesített könyvelői szakmát szereztem meg akkor.

Budapesten... Erkel Színház.. tehát operákat láttam, jelentős színelőadásokra mehettem el a kollégium által.

Amikor kikerültem ebből a közösségből... és, ugye, hazakerültem abba a közegbe, ahonnét indultam... ez volt a legválságosabb időszak az életemben... mind nőnek és mind fiatalnak... ott belekerültem egy nihilbe.

Húsz évig ugyanabba a munkakörbe tartottak szerény fizetéssel, tehát mindent megtettek azért... hogy azért én ne érezzem ott jól magam.

És akkor huszonhárom éves koromban szereztem meg a jogosítványt... megkönnyebbült a helyzetem... aztán végül színházbérlet... be tudtam menni a megyei könyvtárba, mindenféle filozófiával, most képzőművészettel... ezt az önképzést, ezt próbáltam folytatni.

Huszonötől huszonnyolc éves koromig elvégeztem a mérlegképes könyvelői tanfolyamot, ami hát végül is szakmai szinten egy felsőfokú tanfolyamnak számított... amikor meg beérkezett az adótan, akkor meg elvégeztem az adótanácsadói képzést.

Amikor így látszott, hogy egyáltalán nem akarnak fogyatékos emberekkel törődni, akkor én csináltam egy ilyen mozgalmat... és ezt csináltam... hát '79-től 88-ig.

Én soha nem kerestem társat egészséges... rétegben, én mindig azt gondoltam, hogy nekem olyan társamnak kell lenni, aki hasonló sorsú, mint én.

Végül én megismerkedtem... voltam vagy harmincéves... egy hasonló fiúval, mint én, ugyanígy nézett ki, csak fiúba... aztán ő egy egészséges nőt választott magának társul, és nem engem... lelkiütemileg ez nagyon nehezen érintett engem ez a dolog.

'89-ben jöttem ide férjhez... az utolsó perc ahhoz, hogy én gyermeket vállaljak

A férjem szintén gyermekbénulás utáni állapottal küzdött... nem is volt ő se az, akire én vágytam szellem partnerségben...

Akkor született ez az egy lányom '90-be.

Végigfeküdtem a terhességet... császárral szültem.

Kétéves korba kiderült, hogy a gyerek oxigénhiányos... és hát ez az egyik lábán ma is meglátszik.

Aztán '97-ben beiratkoztam a Kodolányi János Főiskolára vállalkozási szakra, és akkor 2001-ben végeztem mint közgazdász.

Elmentem rokkantsági nyugdíjba 2004-ben.

És akkor lett nyugdíj mellett egy állásom, amit jelenleg is folytatok ugyanebben a szakmában.

A férjem 2006-ban halt meg... egyedül élek, illetve hát a gyermekemmel... de hát a valóságban azért ez egy másik dolog, és hát... annyira megszoktam ezt most már... ezt a szisztémát, hogy nem tudnék már... és nem is vagyok alkalmas, hogy valakivel éljek... hát úgy a szellemi partnerség továbbra is hiányzik.

Hát, sok küzdelem volt.”

Marika narratívájának vezérelve a kartéziánus örökséghez illeszkedik, az életutat felépítő történeteken keresztül amellet érvel, hogy a szellem, illetve az intellektus elsőbbséget élvez a test felett. E kartéziánus örökség ellenpontozásaként a feminista elméletekben a test mint erősítő, felszabadító tényező a női szubjektumépítés egyik fontos eszköze. A test eme rehabilitálása, illetve emancipálása többek között megkérdőjelezi a nyugati filozófia test-szellem dualizmusát, s az öröm, a kreativitás forrásaként a test a feminitás pozitív elemeként tételeződik. A testnek azonban ez az ünneplő, női erőt hangsúlyozó feminista igénye, szándéka a feminista fogyatékoságtudomány keretein belül nem problémamentes. Épp ellenkezőleg, rendkívül bonyolult kérdés, mert ez a megközelítés egyrészt a normatív test absztrakt képzetére támaszkodva újraalkotja a fogyatékos test leértékelését, másrészt mivel

a fájdalmas, gyakran örömtelenséget hordozó fogyatékos test nem feltétlenül felszabadító az egyén számára, a fogyatékossgal élő nők a kartéziánus gondolkodást megerősítve sokszor testüktől elemelkedve, testbe zártságukból kiszabadulva gondolják el önmagukat. Ez a dualista szembenálláson túlmutató komplexitás ösztönzi a test transzcendenciájának újrameghatározását.

Marika narratívájára jellemző ez az általános narratív stratégia, amelyben a fogyatékossgal élő nők „eltestetlenítik” magukat, más szóval transzcendálják a testüket, mert az olyannyira megjelölt, stigmatizált, fájdalmas. Wendell fontosnak tartja, hogy megfogalmazzuk, mit értünk transzcendencia alatt. Számára a test transzcendenciája nem a testtől, illetve a szenvedéstől, testi fájdalomtól való elidegenedést jelenti, sokkal inkább egy stratégiát ahhoz, hogy „érzelmileg és kognitív módon” is el lehessen távolodni a gyakran negatív testi tapasztalatoktól (Wendell, 2010: 146). Marika narratívájában tetten érhető az a kartéziánus gondolat, amely szerint a test a szellem börtöne, így önreprezentációjában, azért, hogy az intellektusa kiteljesedhessen, függetlenednie kell a testétől. Ez konkrétan meg is fogalmazódik abban, ahogyan a szellemet és a testet szétválasztva az intellektus fölényét hangsúlyozza a testtel szemben. Nőiségét is az intellektusában éli, fogalmazza meg.

Marika narratívájában különösen említésre méltó az a paradoxon, hogy önmaga eltestetlenítésének (*disembodiment*) önalkotó stratégiája szöges ellentétben áll a megtestesült emlékezetével. Eme ellentét végig ott feszül az élettörténetben, nem oldódik fel, és így jól illusztrálja azt, ahogyan a személyes narratíván belül megférnek az ellentétek, ellentmondások. Marika emlékei testi másságához kötődnek, tulajdonképpen egész testében hordozza azokat. Braidotti megfogalmazásában: „Az egész test maga hússá vált genealógia” (Braidotti, 2000: 8).

Marika azonosítja önmagát a származásával, élettörténetét a transzgenerációs emlékezet hatja át; rajta keresztül fogalmazza meg az eredettörténetét.

Azzal szeretném kezdeni, hogy én egy földműves családnak az utódja vagyok, visszamenőleg az ősök, mindenki földművelésből élt... Ez azért is fontos... a későbbi életemnek a levezénylése... és egyáltalán a... mit vállaltam be az életemből, főleg a fogyatékossg bekövetkezése miatt, hogyan tudtam magamat kormányozni, vezényelni.

A földműves családi emlékek nem konkrét cselekményekben, színekben, történetekben, a paraszti lét leírásában öltenek narratív formát, az elbeszélésből hiányzik a megtapasztalás emléke. Marika az élettörténet rövid verzióját dióhéjban, összefoglaló stílusban meséli el.

Az egész narratíván a küzdelemmel teli, mezőgazdasági létformára jellemző nehéz, majdhogynem harcos létértelmezés vonul végig. Rögtön a fent idézett első mondatokban Marika örök küzdőként pozicionálja önmagát. Tömören, egy tételmondatba sűríti azt az érvet, amelyre életútjának eseményeit, mint ennek kibővített illusztrációját fűzi fel: *„És ezt azért tartom fontosnak, mert az akaratérő... meg a célok megvalósításában ez nagyon fontos volt, hogy milyen momentumokat hoztam az ősöktől...”*

Az egykori tapasztalatokból csak annyit őriz meg Marika, amennyi az emlékezés folyamatához szükséges, amennyivel az emlékezés megerősítheti önmagát. Braidotti szavaival, „[a]z emlékezésnek képzelő- és affektív ereje van, a visszatérő ismételt felidézhető, emlékezhető része a hajtóereje” (Braidotti, 2000: 8). Ez a hajtóerő Marika esetében a küzdelem. A küzdelem segítségével felidézhető a múlt emlékének az az aspektusa, amin keresztül az élete elmesélhetővé válik a számára. A küzdelem tehát színekdochészerűen jelöli a családi eredet lényegét, egészét, esszenciáját. Marika történetében azon emléklenyomattá válik, amely átfogó elbeszélési keretet nyújt a fogyatékos életút narratíva elmeséléséhez.

Marika az életét hadszíntérként jeleníti meg, ahol a küzdelmes csatákat egyedül kell levezényelnie. Lehet ezt úgy is olvasni, hogy a saját élete fölött a narrátor maga tartja a parancsnoki pálcát, ő „vezényel”. Életét nem a sors, a természetfeletti, vagy Isten akaratának tulajdonítja, hanem saját erőfeszítései eredményeként értékeli. Nála az ágencia tehát küzdelem, harc, vezető parancsnoki pozíció. Így fogalmaz:

Hát.. sok küzdelem volt. Azt tudom mondani összefoglalóan, hogy egyrészt az volt a szerencsém... és ahogy kezdtem ezzel a földműves múlttal... az én őseim, mindenki akaratérős volt, mindenki tette a dolgát, és amit a sors rámért... és senki sem a sarokban ült, és sajnálta magát, és sírt, ez volt a háttér... amit, azt gondolom, hogy valamilyen szinten örököltem el tőlük valamilyen módon... de szükség is volt rá, mert rengeteg kihívás volt. És olyanok, amit akkor is le kellett vezényelnem... hogy ilyen fizikális állapotban... és én soha nem ültem le és sajnáltam magam, hanem megtettem, amit tudtam... meg tettem a dolgomat.

Ez az elbeszélési keret jellemzi a házassága és gyermekvállalása történetét is. A házasságát anyaságtörténete részeként meséli el, s magát a házasságot egy észérvekkkel meghozott, racionális döntésként, szerződészként mondja el. Marika szavaival: *„ahogy megismerkedtünk, rá egy évre megkötöttük ezt a szerződést... mint amit meg szoktak ilyenkor kötni”*. Házassága motivációjaként a gyerekszülést fogalmazza meg. Harminckilenc éves volt,

amikor úgy érezte, hogy a „*biológiai órája... ugye, az utolsóban volt*”, így az ehhez szükséges házastárs megtalálása meglehetősen sürgetővé vált. Dilemmája, majd döntése racionalitását, érzelemmentességét illusztrálja az a mondata, miszerint „*[v]olt egy nagyon kedves gyógytornászom, és őt kértem fel szaktanácsra, hogy mit tegyek*”.

Házassága és anyasága csakúgy, mint élete általában, küzdelmek sorozata: végigfeküdt a terhességén, amelyben a férje nem tudott segíteni, majd a szülés is komplikációkkal terhelt volt. A szülés gyorsaságára, hirtelenségére úgy utal, hogy „*sorscsapás-szerűen bekövetkezett a szülés... és megcsászároztak ad hoc... és ezt nem így kellett volna levezényelni*”. A szülés is trauma tehát, a magára hagyatott küzdelem, vajúdás története.

Ezt a küzdelemtörténetet folytatja, amikor részletesen elmeséli a gyermekének szülés következtében bekövetkezett, és azóta is fennálló problémáját. Itt a lánya és a saját története összefonódik, amelyben a lánya állapotának részletes elbeszélése (oxigénhiánnyal született, az achilles-ina túl rövid volt, járásproblémákkal küzd a mai napig) helyettesítésként szolgál Marika emlékei hiányának pótlására. Mivel Marika nem emlékszik a saját, gyerekkori küzdelmeire, így a lánya egészségügyi problémáinak részletező elmesélésével helyettesíti be saját emlékei hiányát. A küzdelem dimenziója megsokszorozódik, a fájdalom pedig átminősül fizikaiból („*végül is nem szenvedtem én sokat*”) lelki fájdalommal. Ez a fájdalom egyrészt azt a fizikai fájdalmat jelöli, amelyet át kellett élnie a szüléskor – a szülőszoba nem volt felkészülve, orvosa cserbenhagyta: „*félrelöktek*” –, valamint azt a lelki fájdalmat jelenti, amit a mai napig átél amiatt, hogy a gyermeke születési komplikációinak életre szóló következményei lettek.

Miközben a küzdeni akarás, a küzdeni tudás pozitív örökölt képességként ábrázolódik, váratlanul az anyaság és a házasság kapcsán a túlzott akarás pozitivitása megkérdőjeleződik. Marika szavaival:

...annyira akartam... mondjuk azt, hogy ez bekövetkezzen, hogy gyermekem lehessen, és hogy legyen egy társam... és nem biztos, hogy ezt... ha valamit nem ad meg magától a sors, nem biztos, hogy ezt annyira akarni kell. Ha úgy nem adja meg magától, akkor annak jelentősége van... azt gondolom, valamilyen oka van, amiért nem adja meg.

Az anyaság tárgykörében a konvencionális felfogáshoz való túlzott ragaszkodás, amely az igazi női lét céljaként az anyaságot erőlteti, az interjúalany kontemplatív mondatában is ott feszül. Hirtelen a sorsszerűség válik rendezőelvvé, ahol a készítés, hogy megfeleljen a normális nő szerepének, túl sok küzdelmet, kompromisszumot, harcot követel. Marika

mondatai kétséget tükröznek, amiért életvezetési stratégiája nem hozta a várt eredményeket. A mondatok azt az általános érvényű üzenetet közvetítik, hogy az egyén küzdelmének vélt sikere nem mindig valós. Ebben a gondolatban sűrűsödik az ágencia problematikájának esszenciája: milyen mértékben vezényeljük mi az életünket, hol húzódnak a személyes cselekvési tér határai, és hogyan, milyen értékek mentén értelmezzük önmagunk materiális és szimbolikus struktúrákba ágyazottságát. Marikánál ez a sorsszerűségben fogalmazódik meg: az egyéni küzdelem, illetve a sorsszerű predestináltság kerül mérlegre. A narrátor ezt életösszegző mondattá dimenzionálja, leckeként, általános érvényű igazságként értelmezi, amely életútjának egyik alapérve: „*És... ez egy nagyon fontos tanulság, én azt gondolom, és már így megüledett bennem ez a tanulság*”.

Marika narratívájában a küzdelem megélésének csúcspontja a saját gyermekkori kórházi élményeiről szóló történet. Benne konkrétan összekapcsolódik a kulturális emlékezet, a trauma és a megtestesült genealógia. Ez az a pont, ahol az egyéni narratíva, a családi narratíva, illetve a kulturális szöveg találkozik. A kórházi kezelést részletesen, érzékletesen meséli el. A képek, szófordulatok nagyon erőszakos, embertelen kórházi bánásmódot festenek le. „*Odalöktek*”, „*belöktek*”, „*kikötöttek*”, „*kipucoltak minket*”. A történetben a kórház helyszíne egy valaha volt ÁVÓ-s villa. A kórház mint börtön, kínzóhely, mint az erőszak színtere jelenik meg a történetben. Olyan, mintha az épület előtörténete, csakúgy, mint a narrátor származása is, determinálóan hatna a későbbi atmoszférájára. Vagyis a politikai erőszak színtere a történetben átminősül a hátrányos helyzetű pácienssel szembeni erőszak színterévé, a kirekesztés terepévé. Tovább gondolkozhatunk azon, hogy a kora '50-es évek kuláküldözései mennyire hatnak a földműves családból származó narrátor beszédmódjára. Az üldöztetés és a sorozatos megfosztottság, kirekesztettség jellemzi az intézetből intézetbe kerülést. A beszélő így fogalmaz: „*átlöktek minket az ORFI-ba, aztán onnan is kipucoltak minket*”. Tehát az ÁVÓ-s villából is kihelyezték, azután a következő intézetből is. Ez nemcsak az épületből való kilököést jelöli, hanem az utókezelésből, a rehabilitációs lehetőségekből való kirekesztést is. Léte pedig az utókezeléstől függ. Ahogyan a földműves számára a föld a lét alapja (Kovács, 2010), úgy a fogyatékossgal élő ember számára az utókezelés, a rehabilitáció elengedhetetlen a társadalomba való sikeres beilleszkedéshez. A kirekesztés, a létalaptól való megfosztottság emléke árad ezekből a mondatokból.

Marika visszatérését fontolgatja a trauma egykori színhelyére. Azt mondja, hogy „*tervezem, hogy majd végignézek... majd egyszer arra... ha felismerem egyáltalán*”. Az épület immáron emlékhely, emlékezeti hely, amelyről emlékképekbe fagyott az egykori kínzás. Pierre Nora *lieu de mémoire*-fogalma hívható itt segítségül. Az emlékezeti hely

megteremtése Nora szerint az emlékezet hiányának szimptomája. Mivel nincs már valódi közege (*milieu de mémoire*) emlékezetünknek, ezért helyei vannak (*lieux*). Ezek a helyek azok, ahol felbukkan, előtör az emlékezet, „ahol a fájdalom még képes annyit felébreszteni az emlékezetből, hogy felvethesse megtestesülésének problémáját” (Nora, 1999:142). A folyamatosság érzése tehát ezekhez az emlékezeti helyekhez kötött. Az emlékezet a konkrétban gyökerezik, a térben, a gesztusban, a képben és a tárgyban (Nora, 1999). A magyar kollektív tudatban az úgynevezett „ÁVÓ-s villa” előhívja a politikai erőszak, az igazságtalan társadalmi kirekesztés emlékét, képzetét. Gondoljunk csak az Andrássy út 60-ra, amely ma az egykori erőszak múzeumaként, a Terror Házaként funkcionál. Emlékezeti hely, amely a ma élő és elfogadott hivatalos emlékeknek emlékhelyet állít. Marika életében az ÁVÓ-s villa emlékhellyé minősül: zárandokhelyként, statikus, intim személyes műemlékként emlékeztetheti a régmúltra, amit nem lehet elfelejteni.

A szellem magasabbrendűségének gondolata visszhangzik Marika narratívájában, ahol a narrátor a szellem, az intellektus fölényét hangsúlyozza a test hibáival szemben. Az intellektus identitásképző elem, hiszen a test normalitáshoz való illesztése, annak fejlesztése nem a narrátor saját erőfeszítésein, küzdelmén múlik: javulás helyett fokozatosan romlik az állapota. Énje állandóságát, stabilitását intellektusa művelése adja, amelyet saját küzdelmei árán képes elérni. Amikor a befogadról, az elfogadról beszél, a legnagyobb problémája nem az, hogy testi különbözőségét nem fogadja el a külvilág, hanem az a sztereotípiát foglalkoztatja leginkább, hogy a falusi közösségben azt gondolják, akinek a lábával baj van, annak a „*fejével*” is.

A küzdelem ezen a téren is nagy jelentőséggel bír. Hétéves korától tizenöt éves koráig az „*alapképzésem is elég göcsörtös volt*”, mondja, s nehézségeit hangsúlyozza a következő kijelentésével is: „*elég nehezen sikerült így összeszedni a tudományt*”. Életének korai szakaszában nem a személyes kapcsolatok, az érzelmi beágyazatlanság vagy beágyazódás, a barátok, a kötődés kap hangsúlyt, sokkal inkább a képzés, s azon belül is a tudás megszerzésének, elsajátításának nehézségei. Elbeszélésében a gimnáziumi éveket a kulturálódás (színház, koncert) és a közösségépítés időszakaként írja le. Az inkluzív, integrált iskola és a főváros, Budapest által kínált kulturális lehetőségek bőségét emeli ki. A bentlakásos iskola számára az elfogadás, illetve a kölcsönösség terepe, az a hely, ahol „*mindenki épkezláb volt*”, ahol környezete a mindennapi mozgásban, teendőiben sokat segített neki, amit ő lelki tanácsokkal viszonzni tudott. Ez a kölcsönösség jó érzéssel tölti el, szívesen emlékszik vissza ezekre az évekre.

A gimnázium után a hazakerülését megtorpanásként, törésként értékeli: „*ez volt a legválságosabb időszak az életemben... mind nőnek és mind fiatalnak*”. A tudománnyal már

felvértezett, kialakult egyéniségű, műveltségű lány visszakerülése a faluba radikális változás, töréspont Marika életében, mert „*ott belekerültem egy nihilbe*”. A korabeli főváros és a vidék ellentétét, a műveltségi és tudományos élet különbségeit plasztikusan ábrázolja. A vidék mint a „magyar ugar”, a kulturális tőkétől megfosztott, privilégiumoktól mentes környezet, ahol az intellektus művelése megvalósíthatatlan, s ahol e nehézségeken felülemelkedni csak küzdelem árán lehet. Ebben a leírásban az otthon jelentése is benne van: a falusi élet sivársága, nihilje az otthoni meleg, befogadó közeg hiányát is szimbolizálja. A falu jellemzésénél említi a szellemi közeg sivárságát, az intellektuális partnerek hiányát. A Budapesttől való földrajzi távolságban határozza meg a kultúrához jutás lehetőségét, vagyis nála a földrajzi távolság azonos a szellemi távolsággal. Életében meghatározó szerepet kap az autó, Rózsikától eltérően azonban nála nem heterotópiaként értelmezhető: csupán egy eszköz, amely megkönnyíti a mozgását. A tanulás, a műveltség, a művelődés végigvonul az élettörténet egészén. Mivel önmagát az intellektusa mentén építi fel, partnerkapcsolatok terén is a szellemi azonosságot, illetve különbözőséget hangsúlyozza: az egyenlő partner hasonló intellektussal és hasonló testi adottságokkal rendelkezne. Ezért fogalmazza meg az első szerelmi csalódását hatalmas törésként, ugyanis hozzá (saját kritériumai által) hasonló fogyatékossgal élő partnere ép testű nőre cserélte. „*Egy egészséges nőt választott magának társul és nem engem.*” Kudarcként, törésként beszél erről:

az egy elég nagy törés volt bennem... vagy a belső értékrend tekintetében... hogy még jó, hogy nem pályáztam más kegyeire, hogyha még egy ilyen ember kegyeit sem tudom megtartani, vagy elnyerni igazából.

A fenti idézet reménytelen keserűségében az a csalódottság szólal meg, amelynek oka, hogy az eset felülírta Marikának azt az elképzelését, miszerint ebben a „versenyben” ő intellektuálisan versenyképes lehet. Bár narratívája egyértelműen a küzdelemre épül, ő a versenyképesség, a kompetitív hajlam teljes hiányát hangsúlyozza. „*Nem akartam senkivel versenyezni*”, fogalmaz, s rögtön meg is magyarázza: „*úgy mint nő*” azt mondja, hogy ő „*labdába se rúghat*”. Még a szókép is fizikai, a fogyatékos nőként való versengés abszurditását exponálja. A külvilág szemében a nőiségét tehát nem tudja a fogyatékossgától különválasztani: „*Nőként tudom, hogy hol a helyem*”. Önmagát tehát kultúrlényként látja, s mint ilyet szeretné érvényesíteni, elfogadtatni. Erre jó példa, ahogy a ruházatáról beszél. A ruházat sem a szexuális töltetű nőiesség kelléke, az öltözködés lényege is inkább az, hogy

„kulturált” legyen – szoknya helyett nadrág –, az intellektus legyen a külvilág számára is a róla befogadható, látható lényeg.

Későbbi férjével az intellektusuk közötti különbség meglétét jelöli meg problémaként, azt, hogy eleinte úgy tűnt, a férje művelt, utána azonban kiderült, hogy mégsem. Ennek kapcsán párhuzamot von saját és férje családja között: míg őt önállóságra nevelték, addig a férjét kiszolgálták, s egyúttal irányították is az életét. A kétféle családi háttérrel a fogyatékosághoz való viszonyulásokat mutatja be. Dichotómiát állít fel, amelyben a túlvédés, a kiszolgálás a negatív, az önállóságra nevelés a pozitív attitűd. Ezzel összemossa az intellektuális fölényt az önállósággal. „*Én viszont szárnyra lettem bocsátva, nem hiába Solyomnak hívnak.*” A sólyom itt szimbolikus értelmet nyer, a szellem szárnyalását jelképezi, s egyúttal családnévként jelöli az eredetet. Ezzel Marika ismét genealógiát épít, önmagát az őseihez kapcsolja.

Marika számára a szökésvonal tehát a tanulás és a művelődés, valamint a küzdelem, a küzdeni tudás. Miközben testileg nem tud küzdeni, életének minden momentumát (házasságát, gyerekvállalását) küzdelemként meséli el. Narratívája konvencionális küzdelem-narratíva. Életösszegzésként kijelenti: „*Semmi sem magától ment*”. Az intellektus magasabbrendűségét hangoztatva testét transzcendálja, önmagára mint tanult, kulturált lényre tekint. A nőiséget testi adottságokból vezeti le, s fogyatékosága miatt annak teljes megélése számára nem lehetséges. Sem nőként, sem szexualizált lényként magát nem artikulálja, ezen identitások is csak az intellektus mentén értelmeződnek. A nőiség sztereotipikus attribútumai közül az anyává válás az, amelyről bővebben beszél. Ez az élettörténet egyetlen olyan momentuma, ahol a küzdelem létjogosultságát megkérdőjelezi. Ágenciáját, az erős akaratú, küzdeni tudó, nehézségeken túljutni képes, asszertív, aktív és önálló – hagyományosan maszkulin kvalitások – személyiségjegyei adják.

7.4. RITA

„úgy döntöttem, hogy az állapoton, amit életnek hívnak, azon változtatok”

„Az öngyilkosság – akárcsak a melodrázában – bizonyos értelemben vallomás. Azt valljuk be, hogy az élet túllépett rajtunk, vagy hogy nem értjük.”

(Albert Camus)

Biográfia

„’75-be születtem (nevet)... nem mozgássérültként, épkézláb gyerekként.

Van egy nővérem, meg egy értelmi fogyatékos... húgom.

Melóscsaládból származok... szegények voltak a szüleim

Amikor meghalt a nagymamám... ő volt egy ilyen közvetítő... Istenhez

Nekem nagyon sokszor voltak szuicid gondolataim, tehát hogy... megölöm magamat.

Nem is az édesapám volt, tehát ő... ő nevelt föl, de édesapámnak tekintettem.

Nem tanultam jól, általános iskolában nagyon... kis visszahúzódo csajszi voltam,

Fonalgyártó szakmunkásba mentem később

Így elkezdtem bandázni, egyik... társaságból a másikba csapódtam, jártam velük...

inni, kimaradni a házibulikba.... gyakorta kimaradtam éjszakára... tizenöt évesen...ez egy évig tartott...hogy ezt az életet éltem

Meg akartam mérgezni magamat... és anyunak a vérnyomás-szabályozó gyógyszereit vettem be

Kiderült, hogy terhes vagyok, teherbe estem

Február tizen...hatodikán... megtaláltam azt az egy tetőt, ami nyitva volt... és akkor a következő kép meg az, hogy... zuhanok le

Az Intézetébe egy vallásos kis társaságba kerültem be

A... nagymarosi ifjúsági találkozót aposztrofálom úgy, hogy ez volt az én megtérésemnek a pillanata

És... otthon... mindentől, mindenkitől függetlenül ugyanígy római katolikusok találtak meg... ez az egy év csak Istennel volt

Én minden sportágot szerettem, főleg a kosárlabdát, meg a teniszt, ez volt az első két szerelem

Megismerkedtem az első férjemmel...tizennyolc évesen ismertem meg, huszonek évesen már elváltam tőle (nevet)

*Munkavállalási tanácsadó vagyok... vannak ilyen úgynevezett online álláskereső klubjaim... próbálok segíteni, amennyire tudok
Laci a munkatársam volt... több mint tízéves házasság lett belőle... neki meghalt a felesége.... mikor a kislánya hároméves volt
Egyedül maradtunk Rozival... úgy, hogy meghalt a férjem
Most már eljutottam oda, hogy a gyászidőszakon szerintem túl vagyok... már nyitott lennék egy új kapcsolatra.”*

Az elbeszélési keret, amelyben Rita számára kimondhatóvá válnak az életesemények, a keresztény-vallásos keret. Fogyatékosága a morális modell szemléletéhez idomulva megérdemelt büntetés, bűnösségének materiális, korporeális lenyomata. Életútja vezeklés, narratívája gyónás, vallomás. A diskurzusrendszerek közül a gyónás hagyománya, konvencionális narratív kerete alkalmas arra, hogy Rita szorongását és büntudatát feloldja. Rita megtestesült emlékei belső lelki történetet mondanak el, vagyis testi fogyatékoságának narratívája a lélek utazásának elbeszélése.

Rita életút-narratívájában a gyónás személyes elbeszéléssé válik. A katekizmusban a gyónás szentség, „a szellemi feltámadás, a Krisztus vérében való megtisztulás, a belső megújulás, a visszafordulás szentsége”.²⁴ Petres Csizmadia Gabriella a gyónásról mint a gyógyulás szentségéről ír, annak funkciójáról a katolikus egyházban. Szerinte az „egyház az evangéliumokból ismert testi-lelki gyógyításokra vezeti vissza, ahol a fizikailag beteg embereket Jézus lelki betegségeik, bűneik megbocsátásán keresztül gyógyítja. A gyónás folyamán a penitens vállalja a kiengesztelő, de szent feladatát is, a felszaggatott sebek begyógyítását, melyek az egyházon és gyermekein jelentek meg” (Petres Csizmadia, 2013: 1). Foucault ezt olyan nyelvi szertartásként értelmezi, amely már a pusztá kimondással „belső változást idéz elő a vallomástevőben: felment és megvált, megtisztít, feloldoz a bűn terhe alól, felszabadít, megcsillantja az üdvözülés lehetőségét” (Foucault, 1999: 63).

A gyónás műfaja nem független a hallgatóságtól, épp ellenkezőleg: vele együtt születik. A valós, illetve képzelt közönség léte elengedhetetlen ugyanis a feloldozáshoz, az igazság diskurzusának létrejöttéhez. Ez a speciális interjúhelyzet az interjúvoló kutatót hatalommal ruházza fel, hiszen ő döntheti el, hogy felmenti a gyónást végző beszélőt, vagy sem. Foucault a gyónást hallgatót egyenesen „társ”-nak nevezi, akit a következőképpen jellemez: „ez a társ – aki nem egyszerűen beszélgetőpartner, hanem a vallomást megkövetelő fórum képviselője – kényszerít, értékkel, ítél és büntet, feloldoz és megbékít”

24 <http://katolikus-honlap.freeweb.hu/0609/gyonas.htm> (Letöltés ideje: 2014. ápr. 12.)

(Foucault, 1999: 63). Rita idomul a gyónás rítusához; távolságtartó, kényszeresen nevetgélős, a kutatóval nem igazán kommunikatív, hallgatósága megjegyzéseire nem reagál, magába fordulva mesél. Nem sok a kiszólás, a narratíva meglehetősen koherens, magába forduló önelbeszélés, nagymonológ, ahol a kutató a passzív hallgató szerepébe kerül. A gyónást végző látszólag nem vár feloldozást, hallgatóságát arra használja, hogy a történet megszülethessen. Rita nem külső személytől vár tehát elfogadást, önmaga és Isten számára akar meggyőző lenni. Kevés az argumentáció: Rita nem magyaráz, nem igazol, hanem vall.

Rita élettörténetét zárt elbeszélési keretbe foglalja: van eleje, közepe és vége. Koherencia és hagyományos történetmesélés jellemzi. Olyan, mintha saját léte függne a történet koherenciájától. Rita a születésétől kiindulva meséli élete történetét, az események elbeszélése az öngyilkossági cselekmény felvezető részeként funkcionál. Ahogy mesél, szavaiból egy komplexusokkal teli, szegénységben élő kislány képe formálódik:

...mindig melegítőbe jártam iskolába, és ezért így sokat csúfoltak is... tehát így eléggé... ilyen szempontból hátrányos helyzetbe vol... meg nem tudtam kezelni soha.

Tizennégy éves korában megváltozik az élete, a középiskola vízvázasztó, ahol elkezd kihívóan öltözködni, észreveszi, hogy tetszik a fiúknak, házibulikba jár, gyakran kimaradozik éjszakára. Ennek a körülbelül egy évig tartó periódusnak a története saját bűnösségének felépítésére szolgál. Immár vallásos felnőtt nőként kívülről látja akkori önmagát, értékelő narrátorként negatív színben tünteti fel az egykori kamasz énjét. A test és a lélek kettéválik, ennek az időszaknak a vallomása a testi bűnösség, valamint a lelki kétségek között csapong. Megfogalmazásában: „*a lelkiismeretemmel ellenkező életet éltem... éreztem, hogy az nem én vagyok*”. Rita élettörténetében a fiatalkori szexualitás egy adott, a gyónás számára megfelelő diszkurzív térben mondható el. Szigorú ítéletet mond akkori önmaga fölött. A környezetét nem okolja, önmagát tartja felelősnek a túlfokozott szexuális viselkedése miatt, amely viselkedésért a teste a felelős. Azt mondja: „*másfele vitt a testem, mint a lelkem*”. A bűnös test, amely nem felel meg a keresztény morális értékeknek, leértékelődik. Ebben a keretben a testétől elhatárolódva, azt magától eltávolítva lelki tisztaságát hangsúlyozza, azért, hogy az önazonossági krízist elkerülje, lelki ént épít, amely tiszta, büntelen.

A fogyatékosággal élő emberek önéletrajzi írásaiban nagyon sokszor előfordul az a megkettőződés, amelyben teljesen különállóan látják a testüket és a lelküket. Míg ezekben

a narratívákban maga a fogyatékos az oka a szubjektum megkettőződésének, Ritánál az életmód az. A bűnös életmód, amely végül fogyatékosá teszi a testet. Ellentétben Marika stratégiájával, Rita transzcendálja a testét, hiszen csak így tudja megfosztani jelenlegi énjét számára idegen, elfogadhatatlan, egykori kamasz lényétől. Az öngyilkossági kísérlet közvetlen kiváltó okaként is azt jelöli meg, hogy nem tudott ezen a bűnös élethelyzeten változtatni, és ezért döntött úgy, hogy megöli magát. Saját szavaival: „*nem tudtam változtatni az élethelyzeten... életemen... és akkor úgy döntöttem, hogy az állapoton, amit életnek hívnak, azon változtatok, hogy... hogy... megölöm magamat*”. Életének ezt a rövid, „bűnös” periódusát aránytalanul felnagyítja, mert így képes az öngyilkosság tettét – amely szintén feloldozhatatlan bűn a keresztény értékrendben – morálisan elfogadható cselekedetként legitimizálni.

Maga az öngyilkossági kísérlet eseményének elbeszélése részletező, a külső-belső fókusz folyamatosan váltakozik, a fejében lejátszódó és a külső cselekvést Rita párhuzamosan meséli el. Vibráló, zakatoló hatást keltő szavakkal fejezi ki az eseményhez fűződő emlékeit: „*mint a bennszülöttek szoktak... ez a... bele... ringatják magukat(nevet)... történet volt*”. Emlékezete képszerű, olyan, mintha filmen nézné végig, az előadásmód töredékes emlékfoszlányokat önt szavakba. Az elbeszélő stílus szenvtelen, a trauma elbeszélésének eltávolító stratégiáját választja (Petres Csizmadia, 2013: 2). A traumánarratívák másik sajátosságához igazodva az esemény elbeszélésében a narráló „én” és a cselekvő „én” elválik, s ezzel a szétválasztással lesz elmesélhető a traumatikus esemény. Az öngyilkosság, illetve az azt felvezető erkölcstelen élet történetével Rita igazolja, hitelesíti jelen életét. Létének értelmét, valamint jogosságát saját maga, illetve hallgatósága számára elfogadhatóvá kívánja tenni. Egyszer szól ki a történetből, reflektálva az emlékezési folyamatra, az emlékezés pillanatából visszanezve kívülről értékeli akkori önmagát, s megmenekülését lelki tisztasága bizonyosságaként mutatja be: „*a Szűzanya kötényébe estem*”. A Szűzanya általi feloldozás, olyan isteni kegy, ami kikristályosítja a felelősség kérdését. Az öngyilkossági kísérlet történetének elbeszélését tételmonddal zárja le, amelybe belesűríti további élete fő vezérelvét: „*csak magam vagyok felelős magamért*”. Miközben ezt a könyörtelenül önvádló, határozott kijelentést teszi, rögtön a sorsszerűség kerül a fókuszba, és élete alakulását Istenhez fűződő kapcsolatában gondolja tovább. Az öngyilkossági kísérlet utáni időszak mesélésében a rehabilitáció és a vallásos megtérés narratívája összefonódik. Megnevezi a megtérése pillanatát, amely egy tábori élményhez kötődik:

a nagymarosi ifjúsági találkozót aposztrofálom úgy... hogy ez volt az én megtérésemnek a pillanata... ha ezt lehet pillanathoz kötni, hiszen folyamat volt, de ott akkor találkoztam... meg éreztem meg először a szentleket, meg ér... értettem meg azt, hogy... célja van az életemnek, és hogy az, ami történt velem, az nem véletlenül történt.

A bűnös élet egyéves időtartamának tükröként a megtérés és intenzív vallásos élet időtartamát is egy évben határozza meg. Ez alatt az egy év alatt megkeresztelkedett, első áldozó lett, aktívan részt vett a keresztény közösségi életben: *„ez az egy év csak Istennel volt... bűnként gondoltam rá... a testiségre, mint olyanra”*. Emlékei szerint közvetlenül a baleset után Rita nem gondol nőként önmagára, a gyermeki ártatlanság, tisztaság állapotába helyezkedik. Ez egy morálisan felértékelt állapot, amely állapot méltó a bűneiért való vezekléshez. A „kislányszerepbe” rejtőzés nemcsak a vezeklés eszköze azonban, hanem korán elveszített gyerekkorának megélése is. A vallomás így folytatódik: *„és jól is éreztem magamat ebben a kislány szerepben egyébként”*.

Életútja további részében a szexualitás és a test egész más megvilágításba kerül. Rita életeseményeit, s nőiségét a férfi szereplők sokaságán keresztül meséli el. Az életütesemények a férfi karaktereken keresztül gördülnek tovább. Úgy tűnik tehát, hogy a szigorú értelemben vett vezeklés és gyermeki megtisztulás, valamint a testiség elítélése, az a gondolat, hogy *„a testiség miatt kerültem oda, ahol vagyok”* feloldódik, s Rita úgy fogalmaz, hogy *„visszataláltam női önmagamhoz”*. Előkerül egy történet a *„taxis csávóról”*, az egyedüli ép testű férfi partnerről. A fogyatékos férfiak ellentétét képezi az ép taxis, aki Rita szerint *“beteg”*, *„taszító”*, mert kerekesszékes lányokra *„hajt”*. A történet előhívja a normális-abnormális diszkurzív keret oly gyakran felmerülő konstruált természetét. Az első férjével való megismerkedés, majd a fiú, akiért elhagyja az első férjét, majd a második férj is Rita élettörténetének vezérfonalát adják.

A férfiakkal kapcsolatban fontosnak véli kiemelni a gondoskodás szerepét, amelyet a szeretettel azonosít. Társától elvárja ennek ellensúlyozását, azt, hogy partnerétől ő is önzetlen gondoskodást kapjon. Második férjéről mint apáskodó, gondoskodó partnerről mesél:

Lehet... egyébként tényleg szükségem van arra, hogy gondoskodjanak rólam, tehát azt igénylem, hogy aki... aki a párom, aki mellettem van, tehát, hogy ne... ne én anyáskodjak, hanem ő... ő apáskodjon inkább. Ő legyen az, aki... aki... tehát most, hogy beteg vagyok, én most nagyon szenvedek, mer így a férjem ilyenkor így...

á...tehát ő ápolt, tehát így... meg vigyázott rám, hogy akkor ne... ne menjek sehova, ne keljek föl, ágyba hozott mindent, leszidott, hogyha... fölkeltem.

A párkapcsolat ödipális oldala, valamint az apai/atyai gondoskodás hangsúlyozott szerepet kap. Egyéb kapcsolataiban azonban Rita az, aki aktívan ad, aki törődik mással, segít másokon. Rita a segítségben oldja fel a bűnét – jelenleg segítő munkája van – többek között így gyakorolja a felelősségvállalást, amely vezeklés egykori bűnös életvitele miatt.

Említésre méltó, hogy más interjúalanyokkal ellentétben a fogyatékoság mint fizikai korlát nem jelenik meg Rita életútjában. Tulajdonképpen ezzel a test materialitása az öngyilkossági kísérlet után eltűnik a narratív térből. A test szerepe az eset utáni történések elbeszélésében minimális. Ezzel koherens, hogy a fenti idézetben szereplő férjről nem is említi, hogy fogyatékosággal élő ember. A hallgató számára az elbeszélésből ez nem derül ki, a történet testileg ép párról is szólhatna. A középpontban a spiritualitás, a lelki és érzelmi élet áll. Fontos kritérium számára a férfiasság belső jegyeinek megléte. Első férjét azért hagyja el, mert „*túl női volt a lelke énhozzám*”. Úgy tűnik, hogy Rita a saját testi fogyatékoságán is felülemelkedik: versenyszerűen sportol, kimagasló eredményeket ér el, ezeket az eredményeket azonban a történetben alig említi. Az eltestetlenítő stratégia világlátásának a szervező elve, a test-lélek bináris oppozíciójához igazodva a körülötte lévő embereket és hozzájuk fűződő viszonyát is a spiritualitás síkján értelmezi.

Rita életút-narratívája felkínálja a lehetőséget számunkra, hogy egymástól különböző terekben használatos fogalmakat összefüggésükben vizsgáljuk, s ezáltal kitágítsuk a történet értelmezésének mezejét. A fogyatékoságot, s annak narrativizált alakzatát a gyónás, a női szubjektum, a női bűn, a hatalom és az ellenállás kontextusában vizsgálhatjuk. Ha a foucault-i értelemben vett, a hatalom és az ellenállás kettős kötésében létező szubjektum-fogalmat használjuk, akkor Rita gyónási narratívája a diszkurzív hatalommal szembeni ellenállásként is felfogható, hiszen a gyónás rítusa magába foglalja a hatalom általi elnyomottság és a szabadság kettősségét. Foucault értelmezésében „hatalmat csak szabad szubjektumok felett lehet gyakorolni és csak annyiban, amennyiben szabadok” (Foucault, 1997: 285). Foucault a gyónás aktusában is ezt a kettősséget látja: a diszkurzív rendszernek való engedelmességet, s egyúttal az annak való ellenállást.

A gyónás Rita narratívájában is létrehozza az egyéni ágencia, illetve az alávetettség ambivalenciáját. A rendszerbe ágyazottság egyik szimptomája Rita életút-elbeszélésében, hogy a bűn maga konkrétan a női bűn, s Rita bűnössége nem kérdőjeleződik meg. Csak a megbánás, a bűne miatti jogos büntetés, illetve a narrátor fogyatékos testben való vezeklése artikulálódik. Így, ahogy Séllei Nóra írja a női bűnről: „a büntudat létjogosultsága nem

vitatott, csak a büntudat feldolgozása lehet különbözőféle” (Séleli, 2001: 239). Rita történetében ez a feldolgozás a keresztény megtérésben, a fogyatékossgal élő emberek segítségével testesül meg. Eközben a büntudat jelenléte a narratíva egészen végigvonul. Heller Ágnes meglátása szerint azonban a büntudat nem feltétlenül én-romboló, a hatalom elnyomó jelenlétét igazoló affekt. Heller a gyónástól elválaszthatatlan büntudat pozitív aspektusát emeli ki. Abban erősít meg bennünket, hogy „[h]a az ember bűnösnek érzi magát a teljes kiszolgáltatottság helyzetében, ezzel tagadja az autonómia végső elvesztésének még a lehetőségét is, s megőriz valamit önbecsüléséből. Büntudatom jelzi, hogy egy minimális szinten mindennek ellenére mégiscsak a magam ura maradtam” (Heller, 2006: 20–21). Rita gyónása, illetve az ahhoz kapcsolódó büntudata nem csupán a passzivitás és a tehetetlenség jele, sokkal inkább az önartikulálás és az asszertivitás egyik formája. Ezt közvetíti Rita életösszegző mondata is: *„amit kapunk... ami adatott... akkor abban találjuk meg önmagunkat. Inkább ez talán az én életemnek az üzenete”*.

Rita életútjának elbeszélési kerete nem nyújt teret identitáspolitikára, kollektív mozgósításra. A társadalmi felelősség ugyanis nem jelenik meg a narratívában, Rita számára a fogyatékossg nem kollektivizálható élmény, hanem egyéni ügy. A fogyatékossg morális modellje jelenik meg ebben a perspektívában, amely individuális egyéni sors, egyéni felelősség, a fogyatékossg Isten és az adott egyén közötti ügy, viszony, kapcsolat. Az egyéni felelősség messianisztikus küldetéstudatba, segíteni akarásba fordul át. Rita a fogyatékossgban élete értelmét határozza meg, amikor így fogalmaz:

megtaláltam a... az értelmét a létemnek... tehát úgy gondolom, hogy nem véletlen az, ami velem történt. Tehát azt érzem, hogy... annak ellenére, hogy kerekesszékre kerültem, annak ellenére... sőt, nem annak ellenére, hanem ezzel élek teljes életet. Tehát... hogy nekem ez volt a sorsom, hogy ez... legyen velem, és így tudok adni másoknak.

Ha Rita magyarázó keretét elfogadom, s ezen kereten belül értelmezem az életútját, adhatok számára egyéni ágenciát, azonban ennek az ágenciának nincs társadalmi-politikai transzformatív ereje.

7.5. KATA

„ennél bonyolultabb ügyse lesz az életem”

„A humor a felszín művészete, ellentétben a régi iróniával, amely a magasságok és mélységek művészete”

(Gilles Deleuze)

Biográfia

„’83-as születésű vagyok... hatéves koromig nem is volt semmi baj, hatéves korom után jöttek a... a mozgássérültséggel járó problémák... szép fokozatosan

Az első kerekes székem tizenkét éves koromba lett az enyém

Nyolcadikos bolondballagáson összekerültem egy sráccal, ő volt az első nagy szerelem... abból természetesen nem lett semmi

Tizennégy éves voltam... egy húszéves német fiúval rettenetesen egymásba szerettünk, arra a pár napra, és akkor vele csattant el az első csók

Aztán tizenhat éves voltam, amikor az első szerelmem egyszer csak így puff!, megjelent... ez tartott két hónapig

És akkor következő évben... összeismerkedtem megint egy fiúval, ő hét évvel volt idősebb nálam, ő akkor volt huszonhárom. És... hát vele aztán szerelem volt első látásra

Meg kellett nyújtani műtéti úton az achilleseket... itthon voltam gipszbe egy hónapot, de közben a Laci gyakorlatilag már olyan volt, mintha együtt éltünk volna,

Hát, leérettségiztem... és még egy évet ott maradtam a suliban, ...és majd utána mentem fősulira.

Tizennyolc éves voltam, amikor először... találkoztam a... csoporttal

Aztán... húsz körül voltam... ilyen tizenkilenc-húsz, amikor jött a következő komoly...

A...a tablettás pasi... aki miatt volt a tableta... de ez egy járó, ez egy ép srác volt

és az...az két évig tartott. Vagy egy... nem, másfél, bocsánat. És akkor utána megint valaki miatt én kivettem ennek a srácnak a szűrét

Hát akkor is, ugye, kórházba mentem, rehabilitáció, tehát semmi komoly... akkor már csak ilyen utótorna, meg utókezelések... satöbbi. És hát hogy, hogy nem, ott összejöttem az egyik ápolóval... ővele körülbelül egy hónapig se tartott talán, utána az is lapátra került

És a következő karácsonykor jött a következő áldozat... az is nagy szerelem volt, de az meg átvért... pénzzel... és őt meg azért raktam ki egy fél év múlva
 És... utána megint egy nyarat egyedül voltam... úgy elvoltam. Tehát éltem a kis életemet, moziztam, plázáztam, rengeteget olvastam, tök jól elvoltam, és akkor utána nyár végén megismerkedtem egy fiúval
 Körülbelül fél év múlva összeköltöztünk... akkor utána gyorsan megvolt az eljegyzés... béreltünk egy házat... és... ott laktunk
 Három héttel az esküvő előtt... ő visszalépett... ekkor voltam huszonnégy.
 A hálószoba tartotta nagyon... hosszú időn keresztül életbe a kapcsolatot
 Nekem jött a szemproblémám... akkor még együtt voltunk,
 hétfőn lesz négy éve, hogy szét... szanaszét költöztem vele...szeptember 21-én, a dráma világnapján, az én születendő fiam névnapján közölte velem, hogy akkor ő ezt már baromira unja
 Négy évvel ezelőtt viszont a... ehhez az egész történethez csatlakozott egy látássérülés, ami látóideg-gyulladásból ered... most... foltokat látok, tehát belőle arcokat nem, tárgyakat csak kéz tapintással ismerek fel
 A kék valahogy megmaradt nagyon a színmemóriámban
 2009 nyarán kitaláltam, följövök ide Budapestre egy kis utórehabilitációra
 Odabent összejöttem egy amputált sráccal, nem tartott sokáig, csak amíg ott voltunk mind a ketten
 Akkor költöztem be az Intézetébe. Ott voltam... ott laktam fél évig, ilyen elemi rehabilitáción vettem részt, ahol megtanítottak ezzel az állapottal élni... közbe ott összejöttem egy fiúval, de az se volt ilyen... hű
 Két éve ideköltöztem... most lakótársat keresek... itt élem a társadalmi életem hetven százalékát
 A következő hosszabb történet az tavaly... tavaly tavasztól volt egy féléves, de ott meg... ott nagyon nagy volt a korkülönbség, ami nem volt baj, mert egy... egy... abszolút fiatalos pasi... tehát ő akkor volt negyvenöt, én meg huszonnyolc
 Társkereső... rész, aztán azt néha át szoktam nézni... holnap lesz egy randim egy sráccal
 Én gyereket szeretnék, záros határidőn belül
 Művelődésszervező PR-menedzser diplomám van, most jelenleg ebben is dolgozom”

Kata életút-elbeszélése a nőiségének, nővé válásának, szerelmi kapcsolatainak a története, amelyben a fogyatékoságának a beszámolója illeszkedik ehhez az átfogó történeti kerethez.

Az életesemények közötti koherenciát a férfialakok biztosítják. Az életesemények kronologikusan fűződnek egymáshoz, időhöz, életkorhoz kötöttek. Testének változásait Kata ezekhez az életkorokhoz, életeseményekhez kapcsolja, amivel a női életút-elbeszélések szervező stratégiájához idomul (Neményi–Kende, 1999: 122). Az idő múlása tehát testhez kötött, megtestesült.

A narrátor a testi fogyatékosága alakulását részletesen, a fogyatékoság medikális modelljéhez igazodva írja le. Testét nagyon ismeri, leírásában kívülről halad befelé: a külső, látható jegyek elbeszélését követi a fizikai állapotának pontos orvosi szakkifejezésekkel történő bemutatása. Életét tehát egy kis történetben a fogyatékoság lencséjén keresztül foglalja össze, amelyben orvosi terminusok segítségével a testét tárgyiasítva, állapota változását, illetve a vizsgálatokat elemző pontossággal meséli. Ebben a kórtörténetben Katát mint fogyatékos embert ismerjük meg, ahol ő egyenlő a testével, amely folyton változik, mozgásállapota hatéves kora óta fokozatosan romlik, soha nincs „kész”. Nőiségét azonban nem a fogyatékoságán keresztül látja, illetve láttatja, fogyatékoságának kistörténetét a gyermekkor történeteibe ágyazva meséli el. Az életeseményeket pozitív érzelmi töltettel telíti, a gyermekkor idilli fényben jelenik meg, *„a világ legboldogabb embere voltam”* – mondja. Ebből az idilli állapotból néha kiszól, kitekint, és megjegyzi, hogy voltak kényelmetlenségek: *„ellöktek, én meg perceltem akkorát”*... *„anyukámmal akkorát estünk... megrepedt a csuklója”*. Ezeket azonban bagatellizálja, a nem szokványos állapotát, s annak gyerekkorára gyakorolt hatását csupán egy másik „verzióként” aposztrofálja. Számára tehát fogyatékos léte nem stigmatizált, csupán egy a variációk sokaságában, ahol minden *„életverziónak”* megvannak a maga hátrányai. Fogyatékosága ellenére a gyermekkor a jó, kiegyensúlyozott élet megidézése.

Kata állapota egyre romlik az évek során. A rengeteg javító, normalizáló beavatkozást követően tizenkét évesen kapja meg az első kerekesszéket. Így emlékszik vissza erre az időszakra: *„a kerekesszék ilyen szempontból megváltás volt, mert akkor megint egy picit kinyílt a világ, mert akkor, ugye, nem számított, hogy... most mennyit mentünk, hanem lehetett menni a vakvilágba, azt nem számított semmi, kész”*. Hasonló élményekről számol be Cheryl Marie Wade is, amikor azt mondja: *„Az orvosi modell szerint ugyanis mindent el kell követni, hogy megjavítsuk az elromlott szerkezetet. Mindenáron. S ha ez mégsem sikerül, az mindig a páciens hibája. Nagyon sokat szenvedtem. Végül számtalan eredménytelen műtét és próbálkozás, kínlódás és sikertelenség után dr. Damon segített megszerezni az első motorizált széket, és végre kijelentette, hogy többé nem kerülök ki belőle”* (Wade, 2009: 214). Kata narratívájában a kerekesszék az élettere kitágítását, testi korlátain való felülemelkedésének lehetőségét jelenti, felszabadultan mondja, hogy

„*lehetett menni a vakvilágba*”. Kata esetében, Cheryl Marie Wade-hez hasonlóan, a kerekesszék, mint „megváltás” jelenik meg. Nemcsak mozgásában segítette, de megszabadulhatott attól a frusztrációtól is, hogy nem tudott eleget tenni a megjavulás orvosi elvárásának. Fizikai állapota tehát nem javult, de az emiatti egyéni kudarc terhét a kerekesszék bizonyossága enyhíthette.

Súlyos problémákat vehet fel, ha a fogyatékossgot mint megoldandó problémát definiáljuk. Ez esetben a fogyatékossgal élő embereket olyan homogén csoport tagjaiként fogjuk fel, akiknek szenzoros, testi, intellektuális vagy érzelmi „abnormális” állapotára megoldást kell találni, azaz a segítő szakemberek (orvos, gyógypedagógus, pszichiáter stb.) támogatásával meg kell gyógyítani, de legalábbis a lehető legnormálisabbá kell őket alakítani. Ennek a célnak az elérésében óriási társadalmi nyomás nehezedik az érintett, fogyatékossgal élő emberekre. A nyugati kultúrákban az önkontroll, a szabályozás iránti elkötelezettség, az akaraterő megléte a test feletti kontroll mítoszát erősítve a személyes siker előfeltétele, a gyógyulás lehetőségének garanciája. Az ép testű többség Wendell szavaival élve a fogyatékossgal élő emberektől elvárja: „hogy jól legyenek, hogy meggyógyuljanak, és bizonyos fokig váljanak fogyatékos atlétává” (Wendell, 2010: 159). Wendell rámutat annak szükségességére, hogy külön kezeljük az egészséges és a beteg fogyatékos embereket, hiszen sokak fogyatékossgát krónikus betegségek okozzák, illetve sokan egyre rosszabbodó állapotukkal kell, hogy megbirkózzanak életük során. Egészen más stratégiát igényel az egyéntől és a társadalomtól is, ha például valaki egészséges, fiatal, jó erőben lévő fogyatékos férfi, vagy ha krónikus beteg, aki a fogyatékossgból adódó nehézségeit akármennyire is igyekszik, nem tudja maradéktalanul leküzdeni. A Wendell által említett perspektíva figyelembevételének elmulasztása elkerülhetetlenül hierarchiát teremt a fogyatékossgal élő emberek között, s olyan korlátokat állít eléjük, amelyek megakadályozzák a teljes körű társadalmi részvételüket (Wendell, 2001).

Életét Kata elsősorban nőként, és nem fogyatékos emberként építi fel, ezért fogyatékossgának narratív kerete Kata számára reduktív, nem kielégítő. Nőiségének narratívája szorosan kapcsolódik a szerelemhez, a szépséghez, a szexualitáshoz és a férfi-partnerekhez, a narratíva vezérfonalát ezek alkotják. Az életesemények a párkapcsolatokon keresztül gördülnek tovább, vagyis Kata életútjának cselekményeit ezekre fűzi fel.

K: Mer... tehát a következő férfiember az életemben, az már nem tudom, hogy mikor volt, mert sok az ilyen... Futó kaland, igen. És... tehát ami... ami nem... nem annyira számottevő, vagy hosszabb, azt nem szoktam megjegyezni (nevet-

nek), és... Tehát a következő hosszabb történet az tavaly... tavaly tavasztól volt, egy fél éves.

Fontos megjegyezni, hogy ezt a nagy narratív szálát a tizennégy éves kori első nagy szerelem történetével, az első nagy kudarcélménnyel üti fel. A történetmesélés során mindig teátrálisan, ünnepélyesen hangsúlyozza a nagy fordulópontokat, a fontos állomásokat: első csók, első szerelem, első szerelmeskedés. A kudarcok, illetve a sikerek sohasem Kata fogyatékoságával kapcsolatban, mindig a férfiak viszonylatában, illetve a testsúlya változásában (hízás, fogyás) fogalmazódnak meg. A konvencionális szépségideálhoz igazodva a vonzóságot a vékony, sovány női testhez köti: „*bomba nő voltam, mer’... lefogytam, de kegyetlenül*”. A túlsúlyosság tehát még negatívabb előjelet kap, mint a fogyatékoság, s már az interjú első mondataiban, a kisgyermekkor felidézésével megjelenik a nőiség túlhangsúlyozásának igénye.

Kata esetében különösen nagy jelentősége van a nőiség hangsúlyozásának, ez olyan gesztus, amellyel a normatív elvárásokkal szemben, az aszexualitást megcáfolva mutatja meg önmagát. A kislány női attribútumok utáni intenzív érdeklődése prolepszisként előrevetíti a nagy narratívát alakító (szuper)nőiességet, identitásának fontos elemét (cipők, banáncsatok, klipszek, kopogós cipő, szoknyahegyek, rúzs, a kék szín). Az emlékezésnek ezek a felületei mind az ép, hatéves kora előtti kisgyermekkorhoz kötődnek. A nőiség látványos, vizuális felmutatásának fontossága gyerekkorában, illetve a felnőttkorában kontinuitást képez Kata narratívájában. Kata maga is megfogalmazza ezt a kontinuitást, amikor felnőtt önmagát rajzolja meg hasonló attribútumok segítségével: „*És akkor... ugye, így kerekesszék, mindig ilyen kis izé... talpig csinibe, kis... miniszoknyák, kis felső, izé-hozé, és akkor mondom, tehát, hogy gyönyörű szolibarna... haj belőve, smink talpig, jaj, mindig ilyen*”. A nőiség vizualizálásának, a férfitekintetet vonzó femininitásnak a fontossága egész életében identitásképző ágensként szerepel, a narratíva szintjén pedig az életeseményeket rendező koherens egésze.

Kata négy évvel az interjú előtt rendkívül gyors ütemben, napok alatt elvesztette látásának kilencven százalékát. Az agresszív látóideg-gyulladás következtében fellépő látásgyengülést is párkapcsolati történetbe ágyazva meséli el. Egyik kapcsolatának végét, a szakítást közvetlenül a látásvesztés következményeként meséli, s annak eredményeként, hogy háziasszonyi teendőit már nem tudta ellátni. Testi fogyatékosága mellett tehát érzékszervi fogyatékosá is vált.

Korunkat a vizualitás sokféleképpen határozza meg, így nem véletlen, hogy a társadalomtudományok kedvelt témája a látás különleges szerepének problematizálása. Merleau-

Ponty egyenesen az érzékszervek prototípusának tekinti a látást (Merleau-Ponty, 2007). A feminista szakirodalomban a spektakuláris készítés az értelmezési horizontok sokaságát tárja fel. Irigaray az érzékszervek hierarchiájában a látás elődlegességét a maszkulin szimbolikus hatalmához kapcsolja (Irigaray, 1985: 25). Schuller Gabriella szerint, „a kasztrációs komplexus freudi sémájának... a (nyugati férfi) szubjektum spektakuláris működését jellemző eleme a látásnak juttatott kitüntetett szerep. A maszkulin tekintet teremtő erejének hangsúlyozása számos elméleti fejtegetés számára nyitott utat. E tézisek szerint a férfi mindig a látást birtokló aktív alany, a nő pedig a férfi fantáziájának tárgyaként, a passzív látvány” (Schuller, 2006: 20). P. Müller a nézés kapcsán azt állítja, hogy „a tekintetek kölcsönössége a hatás interaktív jellegét fogalmazza meg” (P. Müller, 2009: 116). A kérdés csak az, hogy ha hiszünk P. Müllernek, vajon valóban lehetségessé válik-e a női szubjektumpozíció és az aktív nézőség összeegyeztetése. Mi történik a női tekintet lehetetlenségével akkor, ha a férfi tekintet által tárgyiasított, majdnem vak nő ellenáll, és visszanéz?

Kata énjének megkettőződése feltűnő, amikor arról mesél, hogy az emberek többsége miért nem veszi észre, hogy gyengén látó. Egyrészt az erotizált tárgy szerepébe illeszkedve, sztereotipikusan reprezentáltként, a fallikus tekintetet nem akarja dekonstruálni, nem zavarja ez a tárgyiasítás, mert ez nőiségének egyik fontos pillérét adja. Másrészt viszont tudja jól, hogy a nézés a látott feletti uralmat is jelenti, s ha alanyként akar megszólalni a látókhöz való kapcsolódásában, csak a látás imitálásával hozhatja létre az irányító, a látás kompetenciájával rendelkező, aktív nő szubjektumpozícióját. Ezzel az eljárással figyelmet provokál, megzavarja, kibillent a normatív rendszert, hiszen a látó tekintete kapaszkodik az övébe, s nem fordítva. Kata e pozitív identifikációt biztosító mimikri elmesélése kapcsán fejti ki elméletét:

ha beszélgetünk, akkor sacc per kábé tudom nézni... rá tudok nézni az emberre, aztán a... hogy a szemkontakt meglegyen, a vélt vagy valós szemkontakt, abba a látó nagyon sokat automatikusan korrigál. Mert... ahogy én nézem az arcodat, akkor te már automaticce keresed az én tekintetemet és nem fordítva, és mivel te bele tudsz nézni az enyémbe, te ezért azt hiszed, hogy én nézek a tiédbe. (nevetnek)

Kata önreprezentációjában a tekintet birtoklása transzgresszív cselekedetként a társadalom normatív struktúrájából való kilépést teszi lehetővé. Konkrét helyzetekben pedig lehetőséget nyújt számára, hogy az adott szituációban lejátszódó erőviszonyok dinamikáját

alakítsa: az őt uraló, illetve az általa uralt tekintetek rizomatikus hálójában eljátssza hagyományos nőiségét, illetve az épség szerepét.

A gyengén látás történetébe ágyazva merül fel a kék szín is. Így mesél róla:

Az élénk színeket... a kék valahogy megmaradt nagyon a színmemóriámban. Ezért volt annyira fontos, amit az előbb mondtam neked, hogy én gyerekkorom óta a kéket preferálok, és hogy már anyával is azt pingáltattam a szememre, mert az valamiért annyira beégett a... a színmemóriába, hogy a kéket most is látom, úgyhogy rajtad is valami... lilás-kékes van.

A kék szín az a különleges szín, amely a látás elvesztése ellenére is megmaradt Kata emlékezetében, s ezért felismeri, látja. A mai napig nem tudjuk, hogy színérzékelésünk tulajdonképpen az agy melyik részén jön létre, hogyan képződik a szín az agyunkban. A narratívában sem eme érzékelés fiziológiai magyarázatának meghatározása (illetve annak lehetetlensége) az érdekes, hanem annak a hangsúlya, hogy a színek közül a kék az egyetlen, amelyet a narrátor érzékelni tud. Kata narratívájában a kék a gyermekkori pozitív élményekhez (kék szemfesték) kötődik: a nőiségre való felkészülés, valamint az ép gyerekkor emléke. Ezen pozitív emlékek teszik Katát képessé arra, hogy látáskiesése ellenére is érzékelje a kék színt. Merleau-Ponty a színről, a színérzékelésről így ír: „a szín nem érzetadat, hanem a látható világ lenyomata: csomó az egyidejű és az egymást követő események szövedékében” (Merleau-Ponty, 2007: 150). Vagyis az, hogy milyen színt látunk, konnotáció függvénye, valamint annak a következménye, hogy emlékeinkből, történeteinkből, kulturális repertoárunkból milyen jelentéseket hívhatunk elő egy adott szín „érzékeléséhez”, hogy megtaláljuk azokat a „jól felismerhető valamiket”, amiket a múltból magunkkal hozunk, s jelenünk számára fontosak (Merleau-Ponty, 2007: 150). Merleau-Ponty szavaival élve, Kata esetében a kék „képzelet szülte világok mélyéről előhozott őskövület”. Kata szemében a kék szín látásvesztése ellenére is „látható”, de bevallottan emlékekhez, valamint az azok által képviselt pozitív múltbeli élményekhez kötődik. Kata így fogalmaz:

Úgyhogy... e... ez ezért volt érdekes, a kék szín, még a legeslegelején, még ugyan biztos nem tűnt annak, de... de ez a...a végkifejlet szempontjából egy fontos momentum.

A kék szín által előhívott „jól felismerhető valamik” Kata értékes gyermekkoraéhoz és ép létehez kötődő affektív jelentések, képek. A kék szín az interjúhelyzetben is szerepet kapott.

Kék pulóvert viseltem aznap, amikor Katával találkoztam. Kata azonosította a ruhám színét, és ez a kapcsolódás erősítette közöttünk a kommunikáció gördülékenységét, s megteremtette a kettőnk közötti interszubjektivitás alapját. Az interjú kezdetétől én a „kék ruhás nő” voltam. Rosi Braidotti transzformatív etikájában a másokra való nyitottság kapcsán „a szubjektivitás megkonstruálását a másokkal való kölcsönös kapcsolatokban látja, ami egyfajta kiszolgáltatottságot, elérhetőséget és sérülékenységet jelent” (Braidotti, 2007: 128). Az összekapcsolódás pillanataiban jöhet létre „a teremtő valamivé válás lehetősége” (Braidotti 2007: 128). A közöttünk lévő tapasztalati, testi, életkori távolságot a kék szín áthidalhatta, létrehozva egy kapcsolódási pontot, amely által különbözőségünkben könnyebben lehettünk azonosak, még ha csak időlegesen is.

Kata előadásmódja végig játékos, humoros. Garland-Thomson szerint az ép–fogyatékos kommunikációban a fogyatékossgal élő ember a humort stratégiaként használja arra, hogy elterelje a figyelmet a másságról, felmutassa a szubjektuma egyéb elemeit, s ezáltal megkönnyítse a kommunikációt (Garland-Thomson, 1997: 13). Katának a dialógusok segítségével elmondott szerelmi történeteiben is tetten érhető az életvidám, a nehézségeket is inkább ironikusan elmondó narratív viselkedés. Ahogyan szerelmi kalandjainak sorát meséli, Kata vagány, szókimondó, asszertív és nőiségében magabiztos ént közvetít hallgatója számára. Erre példa a következő kis részlet is:

K: Tehát a szia cica, van gazdád duma, attól a hátamon feláll a szőr. Mert volt olyan, aki így jött, képzeld el!... Hát az... Na, mondom, tudod mit? Na, ballagjál arrébb a következő cicáig, kérdezd meg tőle is, hogy ha ő se ver pofán, gyere vissza, mert én megteszem posztumusz.

(nevetés)

A párbeszédet eljátssza az interjúhelyzetben. Felveszi a beszélők pozícióját, ezzel egyrészt életre kelti a történet affektív vonulatát, másrészt a narrátori hangot szétosztja a karakterek között, behelyezkedik a másikba, így könnyebben azonosul vele. Ki is mondja: „*meg tudom érteni őket*”. Továbbá a dialógusokkal élővé teszi a történeteket, a jelen és a múlt idősíkja közötti határokat elmossa, és a kutatót is közelebb hozza a szereplőkhöz. A figyelemfelkeltő, illetve irányító/hangsúlyozó felszólításokkal szintén a hallgatót invitálja a történetbe („*képzeld el*”, „*hidd el*”). Ez a dialogizáló, a hallgatóságot involváló történetmondás a női narráció egyik fő jellemzője (Neményi–Kende, 1999; Agárdi, 2013).

A vidám életút-elbeszélésben csak mellékes tünetként említi az időről időre rátörő depressziót, „*nem volt ez komoly*” – mondja. Az időszakos depressziót szintén a

párkapcsolati problémákhoz köti. Mivel jólléte a férfiakkal létesített szexuális viszony függvénye, nem véletlen, hogy akkor válik depresszióssá, amikor partnere elhagyja; sohasem a fogyatékosága kapcsán. A konvenciókkal ellentétben Kata a testet, a szexuális vágyat az önmegértés tartópilléreként használja fel. Számára a testiség, a testi élvezet pozitív értékek hordozója, Ritával ellentétben a tisztátalanság, a bűn fel sem merül a testiség kapcsán. Testéhez való negatív viszonyulást csak a meghízással kapcsolatban említi, a túlsúlyos testet ugyanis nőietlennek tartja, amely nem lehet vonzó. „*Katasztrófa*”-ként éli meg azt, amikor meghízik, depresszióba esik, mintha ezáltal a nőisége kerülne veszélybe. Kata képes a genitáliákra fókuszáló „normális” heteroszexuális élvezetek átélésére, a testiség, a szexuális aktivitás számára lételem. Ezt fontosnak tarja hangsúlyozni: „*combtól fölfelé érzek mindent, és akkor így a... a... a... ugye, a fő női területeket is érzem, természetesen, ami viszont óriási mázli*”.

A keserűség, a szégyen, és a meg nem értettség váratlanul egy traumatikus élményt elmesélő történetben szólal meg. A narrátori hang még itt is asszertív, határozott. Az anya–lánya kapcsolatáról szóló anekdota történetbe önti azt, ahogyan édesanyja Kata fogyatékoságát nem tudja elfogadni, szégyelli lánya állapotát. Az anekdota így szól:

Édesanyám volt néha... nagyon zavarba ezzel a témával... És hát volt olyan, hogy... anyával mentünk valahova, én mentem a kocsihoz, és a kocsi ajtóba így pfff... de ilyen teljes testeset, tehát a tokától bokáig, és... olyankor mindig az volt, hogy egy... egy... egy pár másodpercig úgy én ott voltam, és úgy próbáltam feldolgozni az eseményeket, **megpróbáltam kontaktot teremteni minden végtaggal, hogy mindenki jól van-e...** és akkor utána szépen... ülésbe helyezkedni, tehát felülni a fenekemre, akkor szétnézni, hogy hol a búbanatba’ tudom magam fölhúzni, közbe összeszedni a mankókat, kézzel **fölhúzni a lábakat, rávenni őket, hogy abba hagyják a görcsölést,** és akkor utána lehet állni... felállni. Na, hát ez körülbelül öt percet vesz igénybe... illetve hát vett igénybe, és akkor volt olyan, hogy anyukám... amikor már ültem, még szerencsétlen lábaimmal semmit nem tudtam kezdeni, azok ugyanúgy nyújtva görcsöltek, mint állat, anyukám meg a karomnál fogva tépkedett, hogy **keljél föl, keljél föl!** Hát, és nagyon összevesztünk, ott, a kocsiajtóba a lakásunk... kapujába... hát illetve a házunk kapujába, és annak az lett a következménye, hogy anyukám fogta magát, ott hagyott a francba’, bevágta a kapu ajtó, és hogy ő velem többet nem beszél. Mert elkezdtem neki mondani, hogy anya hagyjál, nem bírok fölkelni. Persze, mert nem akarsz, meg bööööö... Hú... az **kemény volt... az kemény volt.** Tehát,

amikor az embernek van épp elég baja, meg épp elég ciki, hogy ott... fetreng az úton, és akkor még jönnek ilyenek hozzá, és akkor még ő hagy ott, és akkor nem ordíbalhatja le az ember a fejét, meg... meg nem küldheti el a melegebb éghajlatra, mert mégis csak az anyám... jaj, ez... ez... ez **mindig kemény volt!** És akkor nekünk mindig voltak ilyen harcaink. Meg... meg... **Hogy mit szólnak az emberek?** Hát... mit szólnak? Hát... és én ne szóljam meg, mer zsíros a haja... vagy mer kopott a cipője, én ne szóljam meg? Ő megszólhat, engem, mer' másképp járok, de én... én mindenkit fogadjak el úgy, ahogy van? Na, ne már!

A történetben tetten érhető a fogyatékoság narratívákban megjelenő megküzdési stratégiák egyike, az eltestetlenedés (disembodiment) stratégiája. Susan Wendell és Robert Murphy számol be arról, hogy fogyatékoságuk kapcsán hogyan kellett újragondolniuk a testük és énjük közötti kapcsolatot (Wendell, 2010: 143; Murphy, 1990: 101). Ahhoz, hogy ne érezzék magukat csupán csak egy fogyatékos testnek, hogy ne azonosítsák magukat teljes mértékben a testükkel, elszakadnak tőle, s „éterivé” teszik az identitásukat. Wendell a testi transzcendencia eme fajtáját azért tartja fontosnak, mert ezáltal annak ellenére, hogy fáj a teste, boldognak érezheti magát. Úgy fogalmaz, hogy „a testem fáj (vagy émelyeg, vagy kimerült) de boldog vagyok”. Vagy „az agyamat súlyosan befolyásolja, amit érzek, ezért depressziós vagyok, de amúgy minden rendben, és az élet megy tovább” (Wendell, 2010: 143). Murphy sérült végtagjait tárgyiasítja, s így „a láb”, „a kar” énjén kívülre kerül. Így tesz Kata is, amikor azt mondja: *„fölhúzni a lábakat, rávenni őket, hogy abbahagyják a görcsölést”*. Wendell úgy gondolja, hogy ez a stratégia felszabadító, mert képessé teszi arra, hogy a testi szenvedéstől eltávolodva a fogyatékos személy túlléphessen „a testi nyomorúság és korlátozottság élményén” (Wendell, 2010: 146).

Az életelbeszélés során ebben az anya–lánya történetben jelenik meg először a fogyatékoság mint társadalmilag nem normatív, stigmatizált állapot. A történetben az anya a normalitást képviseli, így hangja az ép társadalmi többség hangja, s mint ilyen a fogyatékoságot szégyenletes állapotként bélyegzi meg. A szégyen Heller szerint: „egy affektus, ugyanúgy, mint az elemi félelem, az undor, a düh, az öröm és a szomorúság... s ami pedig kiváltja, az mindig az egyénen kívül áll” (Heller, 2006: 7–8). Sartre ezt úgy fogalmazza meg, hogy a szégyen mindig a Másik előtti szégyen (Sartre, 2006: 60). Mindannyian tartunk a megszégyenüléstől, minden erőnkkel el akarjuk kerülni azt. Önértékelésünk mindig társadalmilag beágyazott, s miután a külső tanúk szimbolizálják a társadalom normatív struktúráját, morális megítélésükhöz, s a normatív magatartási és viselkedési elvárásaikhoz igazodva próbálunk beilleszkedni a rendszerbe. Kata édesanyja a fogyatékoság folytán

bekövetkezett baleseteket „ciki” helyzetekként értékeli, s egyértelműen a lánya figyelmetlenségének, teste feletti kontrollja hiányának tudja be. Szégyelli a lányát az emberek előtt. A szégyen kapcsán Kata szembehelyezkedik anyjával, s ezzel egyúttal a társadalmi normatív fogyatékoságfelfogás ellen is érvel. Az anekdota tehát nem csupán narratív, hanem argumentatív is egyben. Kata nem csupán történetet mesél, de mondandója is van. A történet jól sűríti Kata álláspontját a fogyatékosággal kapcsolatban: nem hajlandó szégyellni magát az állapota miatt. A szégyen relativizálásával, a jelentés elmozdításával, a helyzetek ironikus egymásra hajtogatásával (párhuzam a zsíros haj, illetve a mozgási nehézségek között) a társadalmi konvenciókat, illetve az abba illeszkedő anyai elutasítást exponálja. Az anekdota tehát az ellenállás felmutatásának helyeként olvasható, az a pont, ahol Kata érzékeltetheti a „fogyatékoság mint szégyenteljes másság” ábrázolásának nevetségességét, abszurditását.

Kata az interjúalanyok közül az egyetlen, aki egyre romló állapota ellenére önazonos nőként reprezentálja magát. Narratívájában ugyan külön tárgyalja a fogyatékosága történetét, mégis megtestesült szubjektumként gondol önmagára. A testét mint érző, érzékelné képes entitást mutatja be, amellyel teljes életet élhet, párkapcsolatok sorát alakíthatja ki, s a jövőben gyermekvállalásra is készül. Fogyatékoságához, Marikával, Rózsikával és Ritával ellentétben nem tapad negatív konnotáció: nem kell szégyellni, nem bűn, vagy vezeklés eszköze, nem kell eltakarni, vagy a normalitását erőltetetten bizonygatni. Teste, annak folyton változó állapota tehát szubjektivitásának inherens része. Az ép többséghez való viszonya komplex: párkapcsolataiban hagyja, hogy a hagyományos férfi–nő viszony dinamikájában a férfi vágyakozó tekintetének tárgya legyen, azonban életstratégiájában az asszertivitást, az autonómiát, a domináns tekintetet, a szabad választást képviseli. Ez az életstratégia a normalizáció és asszimiláció teljes elutasításaként utat nyit a társadalmi konvenciókkal szembeni engedetlenség és ellenállás kifejezésének.

7.6. KLÁRA

„ott se volt igazán senki mellettem”

„...a kimondhatóság visszaadja a világi gyónás örömét”

(Hernádi Gyula)

Biográfia:

„Tizennégy éves voltam, mikor leestem a cseresznyefáról... két helyen tört el a gerincem

Az anyukám azóta meghalt. Ő egy kétdiplomás, két nyelven beszélő, értelmiségi családból származó nő volt... az apukámmal pedig az első terhességem óta nem beszélek... mind a ketten nagyon durván alkoholisták

Nagyon gyorsan bekerültem az Intézetbe

Az első barátom az balesetem után... hát nem sokkal... egy évvel... másfél évvel később lett. Ő egy állami gondozott fiú volt

És akkor jött a volt férjem, aki tizenhat és fél évvel idősebb nálam. És már amikor a balesetem történt (és bekerültem az intézetbe), utána próbálkozott, hogy mi összejöjjünk

Az első szexuális kapcsolatunk alkalmával teherbe estem. Akkor voltam tizenhat éves... hát valamivel több, mint tizenhat

És... öö... akkor januárban összeházasodtunk. Mert hiába voltam kor szerint kiskorú, azzal, hogy összeházasodtunk, azonnal nagykorúvá váltam

Neki soha semmi nem volt jó, soha senki nem felelt meg az ő elvárásainak, mindig mindenki rossz volt, de legfőképpen én

És betöltöttem a tizenhetedik. születésnapomat, és... három hétre rá megszületett a nagyobbik lányom

Anyukám látta az első unokáját és... (suttogva pityeregve: ja... de furi...huszonhárom éve történt)... aztán rá két hét múlva öngyilkos lett.

Kettővel fiatalabb öcsém... azt gondoltam, hogy ez a házasság meg ez az élet... ez lehetőséget ad arra, hogy magamhoz vehessem az öcsémet... és azt mondta a volt férjem, hogy nem

Hároméves volt a Brigi, amikor kiderült, hogy terhes vagyok, viszont elvetéltem

Dacból született a második gyerek... pont négy év van a két gyerek között, 18 nap eltéréssel

A terhességem alatt voltak problémák. Ő ráfeküdt a húgyvezetékre, és megállt majdnem a vesém

*Amikor hat hónapos volt a Fanni, akkor... még a terhesség alatt lett egy decubitusom
Utána volt még egy alkalom, amikor kórházba kerültem felfekvés miatt... akkor is négy hónapig fekéüdtem kórházba*

Közben befejeztem a gimnáziumot, és akkor elkezdtem... ilyen informatorképzőt... egy... ami arról szól, hogy önismeret, kommunikáció, pszichológia, fogyatékosügy egy kicsit

Közben én elkezdtem egy egyesületben kicsit tevékenykedni

Még három évig húztuk ezt a férj-feleség dolgot, de már teljesen külön szobában

Volt akkor egy fiatal srác... a baráti társaságunk egyik tagja hozta be, akivel nagyon szerelmesek lettünk egymásba... tábori lelkésznek tanult

Hát mindenfelé dolgoztam az... ipari vállalatnál, ahol tulajdonképpen varrodai segédmunkát csináltam. Aztán dolgoztam a...ban, ahol irodai asszisztens voltam

Akkor megint jött egy ilyen fiú az életembe, aki szintén nyitott hátgerinces mozgássérült és egyidős velem... három évig tartott a kapcsolatunk igazából

Jártam egyetem... főiskolára... addigra én már sportoltam

'98 év elején volt egy ilyen fless... gyorsan kézzel megírtam a válóperes keresetet, és azt se tudtam, mit kell, hogy kell

Beadtam a válókeresetet márciusban. Az első tárgyalás volt júniusban, a második tárgyalás volt augusztusban... Nagyon-nagyon csúnya válóperünk volt... két évig húzódott a gyerekelhelyezés... ez alatt az idő alatt a gyerekek folyamatosan velem voltak

És akkor lett a döntés, hogy elvették tőlem a lányokat. Mind a két lányt elvették tőlem

És akkor megjelent... mert, hogy hullámos haja van, ha egy kicsit megnöveszti, akkor... magas 190 centis nyolcvan kiló, izmos felépítésű, jó pasi. Tulajdonképpen megjött álmaim hercege, csak ő még nem tudja, és így leült velem szemben, és onnantól kezdve, hát elválaszthatatlanok vagyunk

A Sacinak mákja van, mert kint él Svájcban, de a Brigi most már Esztergomban él, mert oda jár egyetemre”

Az élettörténet Klára egyéni sikertörténete, az egyén fejlődésének narratív útja, amelynek végállomása a felnőtt, érett nőiséggel felruházott, sikeres, dolgozó családfő, boldog párkapcsolatban élő és életét komplexen átértékelő, önreflexív személyiség. Az életút az elbeszélésben érzékelhetően kettéoszlik: az első történet az anyává válás története, amely

elválaszthatatlanul az első házassághoz kapcsolódik, majd ezt követi a nővé válás története: a házaspár szétválásától napjainkig. Ez utóbbi elbeszélésében Klára hangsúlyosan megjeleníti a főbb kapcsolati elemeket: beszél a hétköznapi életéről, szexualitásáról, romantikájáról (tánc), a nyilvánosság előtti nyílt vállalás fontosságáról. A nőiség diszkurzív megjelenítése mind az anyaságot, mind a külső jegyeket hangsúlyozó, szexuálisan vonzó lényt magába foglalja, miáltal a narratíva konform a hagyományos ép testű mainstream rajzolta nőideálhoz. A történeten végigvonul a hagyományos férfi–női szerepek tárgyalása, Klára esetenként lázadozik a tartományok rögzítettsége ellen, mégsem kérdőjelezi meg a hagyományos nemi szerepek validitását.

A narratívában nincs felvezetés, az elbeszélő azonnal a balesetre fókuszál. Az életút kezdete a baleset: *„tizennégy éves voltam, amikor leestem a cseresznyefáról”*. Az interjúalanyok többségétől eltérően a felelősséget kicsit magától eltávolítva Klára a fiú játszótársakat „vádolja” azzal, hogy a részleges gerincvelő-szakadása azért történt, mert elmozdították a baleset után. Szülei teljesen ellentétes, de egyformán durva reakcióját említi, mint a baleset legfontosabb tényezőjét. Apja azzal vádolta, hogy terhességét akarta eltitkolni, ezért ugrott le a fáról. Anyja ezzel szemben azon sópánkodott, hogy még nem volt szexuális kapcsolatban része, s máris fogyatékosná vált. Értelmezésének hálójában a fogyatékoság megléte egyet jelent a szexualitás elkerülhetetlen elvesztésével. E két szülői reakciót illusztrációként használja Klára ahhoz a kijelentéshez, hogy mindketten *„durván”* alkoholisták voltak. A durva szó használata köti össze a balesetet, szülei reakcióját, illetve szülei alkoholizmusát.

A narrátor önmaga jellemzése kapcsán, rögtön a narratíva elején beemeli a női–férfi társadalmi nemi szerepek témáját. Klára összekapcsolja azokat az emlékeket, hogy *„nagyon fiús lány”* volt, hogy mindig jobban érezte magát fiútársaságban a helytállás problematikájával: *„Az egész életem azon múlik, hogy én mennyire tudok helytállni”*. Azon elmélkedik, hogy vajon ennek a fiús viselkedésnek mi lehetett az oka, s arra a következtetésre jut, hogy *„a férfinak sokkal könnyebb helytállni”*. Az egyedül való boldogulás, az életben való helytállás, az élet nehézségeinek leküzdése tehát Klára szerint jobban illeszthető a férfias attitűdhöz. Diszkurzív jellegű polemikus kijelentését élettanulásként fogalmazza meg, amelyet annak racionalizálásaként használ, hogy saját nőiségével régebben egyáltalán nem foglalkozott.

Kláránál a nőiség története és az anyaság története tehát kettéválik. A narrátor kronológiailag először anyává válását, majd nővé válását meséli el. A narratívát átjárja az a történeti szál, amelyből megtudjuk, hogy Klára élete nagy részét végigkíséri a párkapcsolati erőszak jelenléte. Erőszakos kapcsolatokról beszél. Már az első fiúja is zaklatta,

folyamatosan bántotta, s ebből a helyzetből „mentette meg” az a nála sokkal idősebb férfi, aki később a férje lett. Vele történik meg az első szexuális együttlét, s azonnal teherbe esik. Az anyukáját okolja, hogy nem világosította fel, s így nem védekezett. Tizenhat éves ekkor. Korai terhessége miatt a jog által szűkre szabott keretek között három lehetőség közül választhatott: vagy megszüli és kiskorúsága miatt állami gondozásba adja gyermekét, vagy elveteti magzatát, vagy férjhez megy, és akkor teljes jogú anyává, vagyis, ahogy Klára fogalmaz, „nagykorúvá” válhat. Klára úgy emlékszik vissza, hogy „*az első perctől kezdve nem volt kérdés, hogy megtartom... a gyerek mindennél fontosabb... tehát hogy ez ilyen teljesen természetes dolog volt, hogy a lányom megmarad.*” Terhességét is nagyon pozitív, „*fantasztikus*” élményként meséli el, „*felemelő érzés volt*”. Mivel gyermekként esik teherbe, Klára történetében az anyasága megelőzi a nőisége kialakulásának történetét. Magáról azt mondja, hogy „*én akkor még kislány voltam*”, jelezve ezzel éretlenségét, naivságát, valamint a férje és közte kialakult egyenlőtlen kapcsolatát. Gyermeki státusza teljes alávetettséggel párosult: lelki terrorban élt, látszólag semmiben nem tudott megfelelni a férje elvárásainak. Házasságában teljesen kiszolgáltatott helyzetről nyilatkozik, férje irányította, szexuális élete, intim kapcsolata férjével nemigen volt. „*És vele [gyerekkel] együtt kezdtem el felnőni igazából.*”

A szakirodalom szerint öt fajtája van a párkapcsolati erőszaknak: a szóbeli, a lelki, a gazdasági, a fizikai és a szexuális.²⁵ Klára első házasságában szinte az összes említett erőszaktypust átéli, a szóbeli és a lelki erőszakot így meséli el:

Az én volt férjem sokszor mondta, hogy nem vagyok képes semmire. Mondta ezt a vetéléskor, mondta ezt főzésnél, mondta ezt takarításnál, munkakeresésnél, gyereknevelésnél. Tehát egy csomó... csomó élethelyzetben mondta, és nem egyszer-egyszer, hanem akár nap mint nap többször is elmondta

A párkapcsolati erőszak tankönyvszerű példáját írja le, amikor arról beszél, hogy élete minden szférájában a férje uralta: nem volt saját bankszámlája (gazdasági erőszak) „*'95-ben csináltattam először bankszámlaszámot*”, valamint nem mehetett sehova engedély nélkül, fizikai bántalmazás érte (fizikai erőszak), és nem dönthetett semmiről. Az embertelen, gyakran kegyetlen kapcsolat egyik legmegrázóbb története Klára spontán vetélésének anekdotája. Klára emlékeiben „*darabokban jött*” belőle a vér, s erre a potenciálisan veszélyes és traumatikus eseményre férje így reagált: „*te még erre sem vagy képes, hogy*

25 Ld. NANE <http://www.nane.hu/eroszak/index.html> (Letöltés ideje: 2014. aug. 16.)

teherbe' maradjal. Majd elvetelsz és kitisztulsz". Meglepő, hogy erre a végletesen abuzív férfirra, akiről csak negatív emlékeket őriz, azt mondja, hogy „*tipikus apuka volt, nemcsak a lányomnak, hanem nekem is*". Feltételezhetjük, hogy talán saját édesapja kíméletlen apaságát véli felfedezni a férje viselkedésében. Többszörös kiszolgáltatottság és nagy magány árad a segítség és a törődés hiányának hangoztatásából. A megrendítő megtapasztalások elbeszéléséből egyértelműen kiviláglik, hogy Klárát nemcsak kapcsolata, de az épített környezet is hosszú időre az egyedüllét börtönébe zárta.

Miközben narratívájában nagyon sok történet szól a férfi–nő szerep elcsúszásáról, kibogozhatatlanságáról, bonyolultságáról, fontos Klárának, hogy végig hangsúlyozza: a tradicionális női szerepeknek megfelelően nagyon jó anyának tartja magát. Szembeállítja rossz házasságát, illetve a háziasszony/feleség szerepének való megfelelés hiányát a jó anyasággal. Az anyaság, illetve maga a narrátor a gyermekei teljesítményén keresztül értékeli fel. Elhangzik, hogy míg feleségként talán nem minden esetben töltötte be a hagyományos női funkciókat (nem főzött stb.), anyaként mindig maximálisan helyállt. Méltán lehetett büszke az első gyermeke teljesítményeire. Kissé talán túlozva meséli: „*Másfél éves volt a lányom, amikor szobatiszta volt... József Attila-verset szavalt*".

Második terhességéről többször is kijelenti, hogy azt dacból vállalta: „*úgyhogy a Saci tulajdonképpen dacból született*". Extenzíven anekdotázik a második terhessége alatt felmerülő komplikációkról és kórházba kerüléséről. Második terhessége kapcsán jelenik meg először a fájdalom és a szégyen témája. Ehhez kapcsolódva mesél el egy az első gyermek születéséről szóló történetet, amelyben megszállásul a szülésre felkészítő beöntés következtében fellépő inkontinencia miatt. A történetben Klára hiába szól előre a problémájáról, a nővér figyelmen kívül hagyja a figyelmeztetését, ügyet sem vetve rá, beöntést ad neki: „*És... ahogy kihúzta a csövet, így elkezdett spriccelni... és végig az arcát, a ruháját és mindenét. És teljesen ki volt akadva, és üvöltött, és minden baja volt. S akkor én így két fájás között mondtam neki, hogy ne haragudjon, szóltam... De hogy én takarodjak, és mit képzelek magamról és... nemtom?*” A történet végkifejleteként a komplikációkkal teli terhesség és vajúdás egy hirtelen sürgősségi császármetszéssel ér véget „*már nyitották a hasamat a liftben*". Klára narratívájában tehát a második terhessége témájához kapcsolódóan kerül kifejezésre egy sor negatív érzélem, illetve emlék. Ennek a történetnek kapcsán, a rossz emlékek között mesél például saját agressziójáról, amelyet szerinte apjától örökölt, és arról a küzdelemről, amelyet az agresszió megfékezéséért éveken át vívott. Sírva mesél továbbá tragikus sorsú anyjáról, aki soha nem tudta feldolgozni, hogy lánya fogyatékos lett, s aki alkoholfüggősége miatt végül öngyilkosságot követett el,

amikor Klára maga is anyává vált. Az öccsével való rossz kapcsolatát is ekkor mondja el részletesen.

Klára nőiségével kapcsolatban felmerülnek a biológiai nem, a társadalmi nem, a vágy és a szexualitás kérdései. Már az életúttörténet elején elgondolkodtatja a hallgatóságot azzal, hogy kijelenti, ő mindig is fiús volt, s részletekbe menően beszél arról, hogy első terhességekor mennyire zavaros érzéseket keltett benne a melle megnövekedése: *„elkezdtek a fiúk mondani, hogy tejcsárda, meg dinnye... meg nemtom micsoda... nagyon zavart... örültem, hogy végre van mellem, viszont azt éreztem, hogy iszonyúan fáj, nagyon nehéz, nagyon”*. Szükségét érzi tehát, hogy kimondja, hogy nem idomul a neme normatív elvárásaihoz. A hagyományosan értelmezett biológiai nem és a társadalmi nem elválik. A posztstrukturalista feminista elméletek – leginkább Judith Butler elmélete – tematizálták a biológiai és a társadalmi nem diszkurzív létrejöttének kultúrához kötöttségét, illetve annak vetületeit, következményeit. Ezek az elméletek azt mondják ki, hogy a biológiai nem, a társadalmi nem, a vágy, illetve annak szexuális gyakorlata olyan mátrixot képez, amelyben e négy elem között semmilyen természettől adott egyenes kapcsolat nem létezik. Butler szerint tehát a társadalmi nemiség nem következik a biológiai nemből, s a vágy gyakorlatai nem következnek sem a biológiai, sem a társadalmi nemből (Butler, 1990: 17). Maguk a kategóriák, mivel közöttük nem lehet egyenes ok-okozati viszonyt kimutatni, nem stabilak, nincs esszenciális tartalmuk és kulturálisan bevéssződött jelentésük, mind csupán a heteronormatív rendszer termékei. A heteronormatív rendszerben a maszkulin különbözik a feminintől, és ez a különbség a heteroszexuális vágyban illetve szexuális gyakorlatban ölt testet. A mátrixban a maszkulin egyenlővé válik a férfivel, a feminin pedig a nővel, mint biológiai entitással.

A narratívában a társadalmi nem (gender), illetve az ahhoz társuló kategóriák széttartása többször felbukkan mind a szexualitás, mind a vágy, illetve a nemi jellegek, nemi szerepek témájához illesztve. Klára barátai például a nemi identitás stabil kereteit feszegetik, Klára a hármuk kapcsolatáról a következőket mondja:

Hármas ikrek lettünk... az egyik fiú meleg, a másik fiú meg nem tudja eldönteni, hogy micsoda... A Laci az alapvetően azt gondolta, hogy fiú és alapvetően a lányokat szereti, de hogy a Gábor esetében ennél kivételt tett... aztán egyszer Gábor kicsit többet ivott a kelleténél, és közölte velem... hát ő tulajdonképpen nagyon szerelmes belém. Ami azért baj, merthogy ő meleg.

A barátokról szóló részben Klára két legjobb barátja bizonytalan saját nemi identitásában, ami őt is érinti, mert Gábor iránta érzett szerelme összezavarja. A szerelmi háromszög elgondolkodtat a nemi identitás, a szexuális vonzalom, illetve a vágy közötti kapcsolat bonyolultságán, ami a statikus kategóriák ingoványos, fantazmagórikus természetét és az egyéni különbségek sokszorosságát villantják fel.

Az egész narratíván átsüt Klára elköteleződés-igénye, hogy a tradicionális nemi szerepeket betartsa, s így érthető, ha jelenlegi párkapcsolatában is gondot okoz neki, hogy ép testű partnerével időnként „felcserélődnek” a nemi szerepek. Így fogalmaz: *„és reggel férfi, mert el kell a havat lapátolnia, utána nő, mert el kell vinnie a gyereket az óvodába”*. El is mondja, hogy mit jelent számára a hagyományos felfogás, s úgy véli, hogy a nők alkalmazkodóbbak, ha ezek a szerepek felcserélődnek, mint a férfiak. *„Ő sokszor apu, mert dolgozik, de nagyon sokszor anyu.”* Ebben a mondatban a szülői szerepek is tapadnak a nemi szerepek arzenáljához. Aggodalma ahhoz kötődik, hogy ez a szerepcsere párjára milyen hatással van. A narratíva további részében az is kiderül, hogy Klára számára ez miért okoz problémát: mostanában ő a családfenntartó, és férje van otthon a gyerekekkel, s ezt a helyzetet férje nagyon *„férfiatlannak”, „megalázónak”* tartja. A hagyományos és az állapota miatt sokszor felboruló társadalmi nemi normatív mátrix az interjúalanyok közül Klára életútjában válik ennyire kihegyezetté, plasztikussá. Ő az a narrátor, aki az épség és a fogyatékoság különbségének megélését is nyelviileg a társadalmi nemi szerepek vektora mentén teszi megragadhatóvá. Meggyőző példa erre az, ahogyan megnevezi azt a pillanatot, amikor eldöntötte, hogy beadja a válókeresetet. Két agresszív esetet mesél el előzményként, mindkettő arról szól, hogy felcserélődnek a szerepek, s *„iszonyú megalázó”* helyzetbe hozza első férjét. Így mesél erről:

Az első... az ilyen partvisos történet, a másik, amikor nem partvissal, csak kézzel akart nekem jönni... amikor így megfogtam a kezét, a tarkójánál, a feje mögé nyúltam, és ahogy így megfogtam a tarkóját így... tulajdonképpen belevertem a térdembe a fejét. És akkor... ez volt az a pont, amikor megdöbbsentem magamon, hogy ezt így képes vagyok megcsinálni és aztán így... a következő lépés az volt, hogy beadtam a válókeresetet, hogy ennek így nincs értelme.

A válást tehát a fenti szavakkal mint saját döntését meséli el. A válás kiváltó okaként saját eszmélését jelöli meg, amellyel agresszivitását, fizikai erejét, felnőttiségét, férjén való felülemelkedését hangsúlyozza. Nemcsak fizikai fölényt említ, hanem pszichikailag és

intellektusában is túllép a férfin. A tanulást például pszichikai fejlődéséhez kapcsolja, „*ekkor kezdtem öntudatra ébredni*”.

Klára anekdotája a válásról, a válóperről az életút-narratíva klimaktikus története. Kezdőmondata narratív konvenciókhoz idomuló bevezetés: „*s akkor jött egy levél a bíróságról*”. Nagyon csúnya válasra emlékszik, amelyben a gyermekelhelyezési per két évig húzódik. Végtelen magáramaradottságot hangsúlyoz azzal, hogy környezete elhagyta: „*az összes ismerősünk a volt férjem pártjára állt*”, és hogy környezete az anyaságát kérdőjelezte meg. „*Mindenki azt mondta, hogy alkalmatlan vagyok a gyereknevelésre*” – emlékszik. Hosszan beszél a bírósági tárgyalások megalázó, szorongató élményeiről. Kiszolgáltatott, elhagyatott helyzete házasságának történeteit visszhangozza. A bírósági történetekből saját önérvényesítési képességének hiányára emlékszik, arra, hogy nem tudott az érdekeiért felszólalni. A tárgyalások végkimeneteleként a gyermekei feletti felügyeleti jogát elveszíti. Idézi a „*bicegős*” bírónő alakját, aki bár „*nőpárti*” volt – nem fogyatékospárti –, mégsem ítélte neki a gyermekeit. „*És akkor lett a döntés, hogy elvették tőlem a lányokat. Mind a két lányt elvették.*” A társadalmi nemek (gender) tengelye mentén megfogalmazott remélt sorsközösség a bírónővel tehát nem vált valós szolidaritássá, Klára itt is csalódottságát, védtelenségét és a környezete általi megértettség hiányát említi.

A narrátor fontosnak tartotta, hogy részletesen beszéljen a bírósági ítélet indoklásáról, s hogy kritikájával megfogalmazza saját védőbeszédét. Erőteljes hangjával a már negyvenéves, visszatekintő önálló nő a tárgyalás hangtalanságát ellenpontozza a hallgatósága számára. Így érvel:

És... ugye, a bírósági ítéletben az volt... hogy azért veszik el tőlem a lányokat, mert én hasonlítani akarok az épek társadalmához, ezért dolgozom, tanulok és sportolok. Addigra én már sportoltam. Addig akkor jártam egyetem... főiskolára, és hogy ez olyan sok feszültséggel jár és elfoglaltsággal, hogy nem tudok kellő időt tölteni a lányokkal... és a feszültséget meg otthon vezetem le. Nem azt nézték, hogy nem azt tanulják meg a lányok, hogy hogyan kell segélyből élni, mert az apjuk az ezt csinálta, hanem azt tanulják meg, hogy igen, lehet küzdeni és dolgozni és csinálni.

Szembeállítja férje inaktív, a társadalom számára sztereotipikusan teherként megjelenő fogyatékosember-képét a saját aktív, asszertív, autonóm alakjával, aki társadalma produktív tagja. Itt jogi keretbe helyezi a kollektív társadalmi képzetben meglévő két eltérő életstratégiát, ezzel pedig közvetve az állampolgárság szociális, társadalmi jelentését bontja

ki. Ezzel a gondolatmenettel önmaga mellett érvel, önmagát aktív, hasznos állampolgárként írja le.

Jelenlegi párjával elbeszélése szerint a teljes szimbiózist élik meg, nemcsak szerelmeként, de barátjaként is beszél a férfiről. Ezt a szimbiózist az érintés, az érzékiség, illetve az intimitás két egymásra olvadó, egymást tükröző tevékenységével, a felfedező, örömteli szexualitással és a tánccal szimbolizálja. Mindkettő ebben a kapcsolatban vált fontossá Klára számára, s bonyolultan fonódnak össze az otthonra találás nosztalgikus sokszoroságában. A testek együtt mozgása, a másik érzékelése, az intimitás, a szeretet és az egymásra hangolódás kettejük táncának gyönyörű harmóniájában kerül kifejezésre:

Előtte soha nem volt fontos, hogy táncoljak... és néha, ugye... eszembe jut, hogy olyan jó lenne hozzábújni, lassúzni, és akkor erre fogja magát... és akkor ilyenkor szokott az lenni, hogy fogja, megpördül, beleül az ölembe, és akkor összesimulunk és táncolunk. És akkor ő a lábával irányítja a kerekesszéket... és akkor nekem tulajdonképpen semmi dolgom nincsen, csak hozzábújni, mint hogyha állnánk és táncolnánk.

Miközben Rita gyónása szent tanúságtétel, Klára életút-elbeszélése a világi, illetve a jogi hatalom előtti védőbeszéd. Mindketten a kutatót, illetve elképzelt hallgatóságukat használják ehhez médiumként. Klára narratívája felfogható tehát tanúságtételként, élettörténete anyaságának, s teljességében a társadalom által elvárt női szerepeknek való megfelelés bizonyítása. Narratívája végén, jelenlegi kapcsolatában próbálja többé-kevésbé feloldani a környezet általi ítélet és az önmagáról alkotott idealizált kép közötti feszültséget. Ez az egész életen át tartó felmentést kereső újrapozicionálás, úgy tűnik, valamelyest nyugvópontra tér mostani életszakaszában.

7.7. ANIKÓ

„én a nőiességemet akarom visszkapni”

„Témánk arcok adása és megvonása körül forog, az arc (face) és az arcrongálás (deface) körül, az alak(zat)(figure), az alaköltés (figuration) és az alakvesztés (disfiguration) körül.”

(Paul de Man)

Biográfia

„Születésem óta mozgássérült vagyok. Ez tulajdonképpen egy orvosi műhiba. Szülés közben kaptam sztrókot

Én falun nőttem fel. A szüleim nem értelmiségi családból származnak, kétkézű munkások... apukám, az... isten nyugosztalja, alkoholista volt

Az általános iskolát első osztályba magántanulóként kezdtem

Ide (Intézet) kerültem tizenhat évesen, és akkor itt már teljes mértékben... és itt szembesültem, hogy... hogy mozgássérült vagyok

Amikor megműtöttek, akkor járókerettel kerültem ide. És akkor... mennyi... egy húúsz... húsz éve ülök mechanikusba, tíz éve ülök elektromosba

Apám... mal tizenhét évesen összevesztünk, és nem beszéltünk

'86-ba hazamentem, de '88-ba visszakerültem, mert addig pedáloztam, mert... éreztem azt, hogy húszéves vagyok és a 8 általánossal nem megy az ember semmire.

Hát az első szexuális kapcsolatom huszonnégy évesen volt... későn érő típus voltam, hogy igazából akkor fedeztem fel a... idézőjelbe a testemet, huszonnégy évesen... ha elmentem buliba, és... és akkor azt mondtam, jó, akkor én pasi nélkül nem megyek haza

Leérettségiztem... '92-be... jelentkeztem a... Könyvtárba, könyvtár asszisztensnek... felvettek... eldöntöttem, hogy katalógusszerkesztő szeretnék lenni

És akkor... a Tanítóképző Főiskolán, ott hirdetett egy szakot, könyvtárasszisztens.

Amikor én bekerültem ebbe a... az egyesületünkbe, én elvégeztem egy ilyen informátorit... hogy a főiskolai hallgatóknak általános iskolába ilyen osztályfőnöki órán vagy egészségnapon előadást tartunk a mozgássérült életvitelről

'97 decemberében volt... segítőként ismertem meg a férjemet... és ebből az lett... hogy két év után eljegyzés... végiggüriztem a főiskolán négy évet, és nem diplomáztam le... az esküvő miatt.

Elvetéltem, és az volt, hogy... a 4. és a 8. hét között... és... és azt mondta... azt mondta a doki, hogy... Anikó fejezze be, mert itt... rámegy... teljesen 2000-be volt az esküvő, 2002-be kaptuk meg... meg a lakást... és akkor már neki volt egy bar... komolyabb barátnője

Azt tudtam, hogy vissza fog jönni... nyolc hónap után visszajött

Két év után megint jött egy hölgyemény

Utána ezzel működött három évig... a szeretője voltam... na, aztán visszaköltözött

2009-ben talált magának egy hölgyeményt, az anyukájával egyidős, ötvenhat éves... külföldön él, idézőjelbe van pénze

2011-ben váltunk el. '11... '11. január elsején, egy 11 éves kapcsolat... elváltunk '11-be, és kiköltözött Németországba

Amikor elment, nekem volt egy kapcsolatom... volt egy harmincéves srác... és attól terhes lettem... és ott... ott... ott... elvettem

Januárba váltunk el, és október... október... tavaly októberben jutottam el arra, hogy segítség kell... pszichológus

Összecsúszott a nyaki csigolyám, és nyaki érzéskülem lett... most... per pillanat, most ezzel... ezzel vívódok”

Anikó narratívája egyéni sikernarratíva. Az érzelmeket háttérbe szorítva az elbeszélés hangsúlya az egyéni teljesítményekre és a személyes egzisztencia megteremtésére helyeződik. Életút-elbeszélése érv az aktív, produktív állampolgár társadalmi hasznossága mellett. Anikónál a tanulás, az intellektus kiművelése, az aktív szakmai élet, az anyagi jólét biztosítása elsődleges alap létének társadalmi legitimációjához. Anikó történetében a társadalmi nemi identitásnak több jelentése is van: vonzó szexuális alanyként az ép férfiak pozitív visszajelzésén keresztül építi fel szubjektivitását, illetve szupernőként reprezentálja önmagát, aki az élet minden területén helytáll, jobban, mint ép nőtársai. A társadalmi létjogosultság és hasznosság zálogaként az épnél is épebbé válás asszimilációs narratív stratégiáját választja:

Én a...z egészséges társadalomban sokkal jobban meg tudom magam értetni... magam, és nagyon sok barátom van, és amikor először azt mondtam nekik, hogy nem cserélnék veletek, föl voltak háborodva. Mert... lehet... bocsánat, van két jó keze, van két jó lába, de egyszerűen nem tud vele mit kezdeni. És... én itt belülről egészségesebb vagyok, mint ő. Ééés... és... Na, elkezdtem járni a főiskolára,

voltak... voltak párkapcsolataim, de... ha hiszi, ha nem, mindig egészsé... két lábon járok voltak. Nem voltak mozgássérültek. (nevet) És így jött a férjem is...

A határok szétfeszítése, a határátlépés motívumként húzódik végig az élettörténeten. „*Meg akarom tudni, hogy meddig van az a határ, amíg én tudom nyújtani*” – mondja. A transzgresszió, a határsértés az a releváns gesztus, amelyben Anikó az őt elnyomó dialektikus nyelv kizárásával, az ép–fogyatékos, a normális–abnormális határok felszámolásával képes megfogalmazni narratíváját. Az önállóság nemcsak a cselekvés szintjén, de az önálló döntéshozatalban is megnyilvánul. Anikó azon ritka kivételek egyike, aki arról beszél, hogy szülei önállóságra nevelték: „*mindig dönthettem. Ők elmondták a variációkat, de én döntöttem. És... és az egész életem erről szólt... ez annyira jó, mert... mert... mert... nem... nem veszi észre az ember, hogy vannak korlátai*”. Az egyéni, önálló döntéshozatallal is saját testi és intellektuális határainak a feszegetését emeli ki – amelynek funkciója, hogy a normálnál is minőségileg jobban teljesítsen, mindig többet és többet érjen el az élet minden területén. Az életút-elbeszélés egészén végigvonultatja a határok áthágásának témáját, amely a gyermekkori anya–lánya kapcsolat sztorijától kezdve a tanuláson, az intézményi élményeken keresztül a házassága történetében is fő motívumként visszavisszatér.

A rövid bevezetőtől eltekintve Anikó élettörténete azonos a házassága történetével. A bevezetőben fontos elem az elfogadás kérdése, amelyhez szorosan kapcsolja az intellektus fejlesztését. Anikó meggyőzően érvel amellett, hogy egy fogyatékos ember az intellektusa élesítésével válik elfogadhatóvá az ép többségi társadalom szemében. Később ehhez hozzáfűzi az asszertív megnyilatkozás fontosságát is. Szerinte „*ahhoz, hogy egyenrangú félnek tekintsenek, nekem kell az első lépést megtenni*”. Az integrált iskola mint az elfogadás terepe jelenik meg narratívájában, az a befogadó közösség, ahol nem éreztették vele, hogy mozgássérült. Az elfogadás másik forrásvidéke a szexualitás, ahol férfitartnerei „*soha nem éreztették velem, azt, hogy ha kinn vagyok a székből, akkor mozgássérült vagyok, és nem nő*”. Anikó elbeszélésében tehát az elfogadás nőként való elfogadásban ölt narratív formát, amely a mozgássérült létet elfedi. A nővé válás egyrészt szorosan összekapcsolódik a tanulással és az intellektuális teljesítménnyel. Felnőttkori tanulmányairól meséli: „*itt kezdtem el érezni, hogy nő vagyok... akkor lettem olyan megváltozott*”. Másrészt a nővé érés folyamatában fontos mérföldkő a szexualitás, az intimitás. Az ép versus egészséges társadalom dichotómiájában Anikó az ép mellett voksol, legnagyobb győzelme, ha nem kezelik kakukktójásként, ha fogyatékosága nem jelölt. Párkapcsolati témáinál hangsúlyozza, hogy partnerei „*egészséges két lábon járók*” voltak.

Anikó a fogyatékos és az épség dichotómiáját az érintésen keresztül hidalja át, amely szinekdochészerűen jelöli a szexualitást, illetve az általa éppé, az épnél is épebbé váló fogyatékos női alakot. Az érintés és az érintettség bonyolultságát villantja fel, amikor egy keretben gondolkozik az épség illúzióját megteremtő, vágyat keltő férfierintésről, illetve a tárgyiasító, fogyatékosá tévő gondozói érintésről. E két tapasztalat kerül átfedésbe akkor, amikor Anikó gondozóként ismeri meg leendő férjét. A rehabilitáció, illetve a kezelések kapcsán a férje érintését ellenpontozva arról mesél, annyiszor érintették már meg, hogy immunissá vált az érintésekre. El tudja magát távolítani a testétől olyan mértékben, hogy az idegen érintések már semlegesekké válnak: *„én... csúnyán fog hangzani, annyi férfi keze közt megfordultam, hogy... nekem semmi ilyen... ilyen intimitásom már szinte nem is volt”*. Wade költészetében ezeknek a durva, bántó, kíméletlen, időnként erőszakos mozdulatoknak az emlékeit fogalmazza meg, kristályosítja verssorrá: *„Benyúlás intim helyekre bevezető, vagy engedély nélkül”* (Wade, 2009a).

Foucault biohatalomról szóló elméletét sokan és sokféleképpen használják a fogyatékos és a nem kívánt érintések kapcsán. Shildrick és Price szerint az orvosi érintés a hatalomgyakorlás manifesztációja, amely *„az intimitás gyakorlatának minden szabványát felrúgja”* (Shildrick–Price, 2002: 70). A két szerző e gondolatot továbbviszi, és Rose Deprose-zal egyetértve felhívja a figyelmet arra, hogy az érintés mindig két test között jön létre: az orvosi rendelőben, illetve bármilyen gondozó–gondozott közötti interakcióban az érintés relációs viszonyt teremt. A megérintő és az érintett között elrajzolódnak a kontúrok, kölcsönösen viszonyulnak egymáshoz, vagyis az érintett valamint az érintő test, illetve felület egyaránt befolyásolódik az érintés által. *„Azok a testek, amelyek megérintenek, meg is érintődnek”* – írják (Shildrick–Price, 2002: 70).

Ezt példázza Anikó története is, amelyben gondozó–gondozott viszonyból kibontakozó párkapcsolatát meséli el. A leendő férje is segítő személy volt kezdetben, azonban a fájó tapasztalatok szövetét kikezdve az ő érintése szexuális vágyat keltett benne, visszahozta a nő szexuális szenvedélyét. Anikó szavaival, újra *„lett intimitásom”*. Anikó asszertivitása az életút ezen részében is kifejeződik, amelyben önmagát az ép nőknél is épebb nőként írja le, aki az egészséges nőt is meghazudtolva képes férfi partnerének gyönyört okozni. Szexuális önbizalma a narratívában abban fogalmazódik meg, hogy kijelenti, *„[a férfit] ki tudom elégíteni, mint nő”*. Szexuálisan magabiztos, büszkén vállalja, hogy *„ha én valakivel le akarok feküdni, akkor lefekszek”*. Ezt a magabiztosságot, illetve azt, hogy *„lett intimitásom, nő lettem”* a szexualitás terén az első pozitív, felszabadító szexuális élménytől datálja. Az intimitás szó nála a szexuális vágy megnevezése is. A szexualitásban, amely nőisége szempontjából oly fontos, önmagát az állapota ellenére

aktív szerepben láttatja, aki számára férfitpartnerének eredményes kielégítése a siker záloga, a nőiség jelzője. Dicsekszik, hogy *„egészséges fiatalember így megjegyezte, hogy bocsánat, de egészséges nőt így meghazudtolom”*. A szexualitás, illetve a szexuális performancia ad neki felszabadulást ahhoz, hogy a férfitpartnerek pozitív visszajelzéseinek tükrében ne érezze magát fogyatékosnak. Anikó ezt így fogalmazza meg: *„abba’ a tíz percbe annyira felszabadult vagy, annyira eufórikus állapotban vagy, hogy abszolút egészséges nőnek tekinted magadat”*. A szexualásban kibontakozó bátorság és asszertivitás számára az az önkifejezési terep, ahol egészséges nőként tudja átélni a testiséget. Ezzel Anikó szétzúzza azon normatív elvárások rendszerét, amely a mozgássérült nőket inaktív, aszexuális lényekként láttatja.

A szexualitáshoz kapcsolódó önbizalom eltűnik, amikor a házastársi egyenrangú partnerkapcsolat témáját érinti. Abban ugyanis már nem határozott, nem magabiztos, hogy ő egy férfinak házastársként kellhet. Közben azt mondja, hogy az ép férfiakkal kialakított szexuális kapcsolatok – amelyeket gyakran ő kezdeményezett – segítettek abban, hogy nőként kiteljesedjen, ezekben a viszonyokban egyenrangú partnernek mégsem tekintette magát. Ez csak a házasságkötésében valósul meg: Anikó tehát az egyenrangú partneri kapcsolatot a férj-feleség kötelékben rögzíti. Így fogalmaz:

én... nem... nem akartam házasságot... és kapcsolatot sem... mert akkor még úgy gondoltam, hogy én nem... Bolondozni jó együtt, a szex jó... egyikünk megy jobbra, másikunk megy balra. De annyira nem kellhetek... egy férfinak... hogy... hogy... hogy... egyenrangú partner.

Anikó a házassága történetét úgy meséli el, hogy kezdetben jó üzletnek indult: ő lakást szeretett volna, a férfi pedig magyar állampolgárságot. De értékelése szerint túl sok érzelmet vittek a kapcsolatba, ezért vált bonyolulttá. Házassága történetében a férjére s kettejük kapcsolatára nosztalgikusan emlékszik vissza: feldíszíti, szépíti azt. Ugyanakkor a történetbe ágyazott minianekdoták mind kihasználtságról, várakozásról, vágyakozásról, alávetettségről, az egyenjogú partnerség kudarcáról szólnak. Az egyik ilyen anekdota így hangzik:

És volt... amikor este 11-kor jött haza, és fáradt voltam... és én hamarabb lefeküdtem... és kikeltem, és odamentem hozzá, és megkérdezem: Szervusz, kedves, mit szeretnél vacsorára? Szemrebbenés nélkül... holott már tudtam, hogy

a barátnőjétől jött. Mer úgy voltam vele, hogy itthon van, az a lényeg, hogy itthon van.

Miközben pozitív történetként meséli el a házasságát, s azt, hogy férjével még a válásuk utáni időszakban is tartották a kapcsolatot, addig megemlíti, hogy férje új kapcsolata mellett Anikó három évig szeretőként funkcionált a férje életében. Csak mellékesen jegyzi meg, hogy közben idegösszeroppanást kapott, és nagyon lefogyott. Érzelmi tortúrájáról többet nem mesél, igyekszik azt bizonygatni a történetével, hogy szerelmük kölcsönös volt, a kapcsolat pedig fontos érzelmi egymásrautaltságot jelentett mindkettejük számára. Indulatait azonban nem rejti véka alá, s a kapcsolat egyik anekdotáját dialogizáló stílusban, érzékletesen játssza el:

„Nem azért vagyok dühös, mert megcsalsz, meg elköltözől, hanem hogy ilyen lepukkant tyúkokat szedel össze!” Mert egyszer-kétszer biztos megmutathatta a lakást, mikor én nem voltam otthon, és akkor... hát fullextrásra van megcsinálva, de azt nem ő teremtette elő, hanem én, és akkor ő úgy adja elő, hogy... ő, ez az ő lakása, meg a berendezése is. És... és... ugyebár, ezért cuppantak rá a nők, meg látták, hogy milyen ruhákba van. És amikor elköltözött hozzájuk, és elköltöztek egy albérletbe, akkor a nő azt az életstílust várta, amit ő abban a laká... Rádöbrentek, hogy... ez nem is olyan jó partner. Szóval, mindig addig működött a dolog, amíg legatyásították, lenullázták mindent, és... ez a kapcsolat, ez három évig tartott. És... és... mosolyogtam magamban, mert tetszett ez a helyzet, mert... velem soha nem lehetett megcsinálni azt, hogy megszakítani a kapcsolatot, mert azt mondta nekem kezdet kezdetén, hogy bármi is történjék velünk, ő mindig is szeretné tudni, hogy mi van velem, hogy vagyok, minden. És hogy ő mindig is tartotta velem a kapcsolatot, és a végén kiderült, hogy amikor úgymond szeretők voltunk, akkor sokkal többet beszélgettünk, sokkal többet hívogattott, sokkal többet SMS-kedett, mert kellett neki ez a titokzatos adrenalin.

Anikó sikertörténete akkor bicsaklik meg, amikor a férje egy másik nő kedvéért Hollandiába költözik, a nőt feleségül veszi, és Anikót végleg elhagyja. Ennek következményét Anikó törésként fogalmazza meg, amely jelenlegi élethelyzetének esszenciáját adja: *„amikor megjelent ez a nő, akkor vesztettem el az intimitásomat, a nőiességemet”*. A jelenlegi életét, állapotát is e drámai esemény fényében meséli, mostanában pszichológushoz jár. Azóta nincs férfi az életében, nincs szexuális élete, nincs szexuális vágya, egyetlenegy

célja van: „*én a nőiességemet akarom visszakapni*” – mert hiszen ez az érdeklődés jelenti számára az önbecsülést. Még ebben az elkeseredett állapotban is azt mondja konklúzióként a férjéről: „*nem tudok rá haragudni... ha kezdeném, megint vele kezdeném, nem más pasival*”. A történet elmondója, Anikó végtelen elmagányosodást mesél el, amit munkával próbál kompenzálni, minden energiáját a munkába öli: „*este, ha hazamegyek, beájulok az ágyba*”. A házassága tragikus végkimenetelével fejezi be életút-narratíváját, s házasságösszegző mondata egyben életútösszegző tanulságának megfogalmazása. Így foglalja szavakba:

én vele mindent megéltem, amit... amit az életbe meg lehetett élni, azt én vele mind megéltem. És erre ő tanított meg, hogy minden napot úgy éljük meg, mintha az lenne... ha egy napot leszünk házások, ha egy évig leszünk házások, de azt úgy éljük meg, hogy azt mi ketten éljük meg.

Életút-narratívája itt véget ér, s az azt követő kérdésekre adott válaszokban Anikó nem tudja többé fenntartani a sikernarratíva határozott, jókedvű felhangját. A narratíva besüllyed, s előkerülnek olyan tragikus események, amelyeket eddig – mivel nem illettek narratívája üzenetébe – nem említett. Az anyaság kudarca, egy gyermekkori traumatikus emlék, illetve egy abortusz elbeszélése, majd terhessége kapcsán egy nőgyógyászati látogatás traumatikus élménye összesűrítve itt jelenik meg, amely történetek mind szétfeszítik a sikertörténete keretét, és megkérdőjelezzik a hősiességét.

Az anyaság kérdéséről önmagától nem beszél, irányított kérdésre fejt ki a témát. Anyaságtörténetét kudarcként értékeli, négy vetélésről tudósít, és egy abortusz történetét meséli el. Abortuszának emlékét egy váratlanul felidézett anekdota formájában beszéli el. Bár korábban azt mondja, hogy a férje után nem volt kapcsolata, mégis ebben a történetben egy szomorú végkimenetelű kapcsolatot ír le harmincéves, ép partnerével, akitől terhes lesz. Azt gondolván, hogy a férfi nem kívánná a közös gyermeket, az abortusz mellett dönt.

Említésre méltó, hogy anyasága történetének kulcsszereplői a saját szülei. Gyerekkorára visszakanyarodva mesél az anyai büntetésekről, amelyek fizikális bántásban, majd lelki kínzásban fejeződtek ki. Úgy mesél, hogy „*a mai napig is mondom, hogy inkább verjél meg, csak ne nézz így rám*”. Kiszolgáltatottságát, s érzelmi függését jól példázza, amikor arról beszél, hogy fiatalkori szexuális futó kalandjai, majd felnőttkori abortusza kapcsán mennyire fontos volt az édesanyja erkölcsi ítélete. A jelent így köti a múlthoz: az anya–lánya kapcsolatot az anya részéről érkező sorozatos büntetésekből jelöli, amelyek nemcsak múltját, de jelenét is meghatározzák. Ennek értékelésében azonban felmenti az

anyját, magára vállalja tetteinek a felelősségét, és anyja bántását jogosnak tételezi. Nem hibáztat, nem haragszik.

Édesapjával tizenhét éves kora óta nem beszél, kapcsolatukról egy érzékletes apai mondat hangzik el, az összeveszésük mondata: *„te csak mindenkinek a csicskája vagy és nekem is a csicskám”*. Az édesapa mondata Anikó interpretálásában szintén a kihasználásról szól, utalásként egy lehetséges szülői erőszakra. Azért feltételezhető az, hogy apja mondatán kívül Anikót valamilyen abúzus is érte, mert később kifejti, hogy az eset után apjával nem beszélt, és csak egyszer látogatott el időközben elhunyt apja sírjához. Azt az alkalmat úgy magyarázza, hogy *„ezzel bizonyítottam be neki, hogy baszd meg, élek, nő vagyok”*. A mostoha szülői háttér, az anyaság és a párkapcsolati kudarcok történetének lezárásaként, egyben az életúttörténet utolsó momentumaként egy szintén megalázó, emberi, női mivoltában megsemmisítő interakció történetét mondja el egy nőgyógyászati vizsgálatról. A történetben a nőgyógyász lekezelő, durva, embertelen bánásmódban részesíti Anikót. A helyzetből a férje menti ki, aki védelmébe veszi a feleségét, s rendreutasítja az orvost.

Miközben egész narratívájával, annak történetei segítségével Anikó az asszertivitást, az önállóságot, a határozott, szabadon döntő, sikeres egzisztenciájú nő képét alkotja meg, addig elejtett megjegyzéseiből, mondatai rés(z)eiből előtűnik a sokat szenvedett, megbántott, érzelmileg kihasznált, lelkiileg labilis személyiség. Élete két legfontosabb kapcsolatában – az édesanyjához, illetve a volt férjéhez fűződő kapcsolatában – kiszolgáltatott, függő, önállótlán, kihasznált, leértékelt szereplőként jelenik meg. Házasságának története egészében ezt példázza. Egyéni sikertörténete tehát egy verzió csupán, amely néhol szétbomlik, az eltúlzó pozitivitással, majd az azzal ellentétes megjegyzésekkel, kiszólásokkal, a kérdésekre adott válaszokkal az érvelése alapjai meginganak. Az életúttörténetből az önelfogadás sikertelensége tűnik ki, amelyben Anikó nőisége és fogyatékosága különálló entitásként lebegnek, nem forrnak egybe. Anikó egy ponton önreflexíven meg is fogalmazza, hogy fogyatékoságát továbbra sem fogadta el: *„hazudnék, hogy teljes mértékben elfogadtam ezt az állapotot, mert... mert ez hülyeség”*. Ezt az elfogadásképtelenséget visszatérő álmával érzékletesen illusztrálja: *„álmaimba mindig egészséges vagyok. Nincs arcom, de tudom, hogy én vagyok”*. Anikónak az önazonossága megteremtéséhez szüksége lenne arra, hogy a fogyatékoságát és a nőiségét egymásra hajtogatva fogadja el magát.

Érdekes paradoxon, hogy miközben Anikó egész narratívájával kétségbeesetten próbálja megrajzolni az önarcképét, próbál arcot, jelentést adni önmagának, az álmom említésével végül mégis azt jelzi, hogy elveszítette az arcát. Ezt a gesztust értelmezhetjük úgy is, mint egy szomorú tünetet Anikó saját vágyott épségéről, amely azt mutatja, hogy

énje újrakonstruálása, identitásképző elemeinek újraforrasztása jelenleg nem lehetséges a számára. Azonban ha Deleuze és Guattari „arctalanítás”-fogalmával (Deleuze–Guattari, 2004: 187) ragadjuk meg Anikó arc nélküliségét, szubverzív, engedetlenségi, illetve ellenállási pontként is tekinthetünk erre a megnyilatkozásra. Anikó önképe megalkotásának folyamatában az első lépés, hogy ellenállva a kívülről ráerőltetett ábrázolásnak, a hatalom narratívája által megrajzolt arcát kiradírozza, s a kényszerítő forma alól felszabaduló, deterritorializáló mozgást elősegítő önteremtés folyamatában újraalkotja azt.

7.8. ÉVA

„én a problémából nem csinálok problémát”

*„A világ tele van történetekkel [...] amelyek csak arra várnak, hogy elmondják őket”
(Hannah Arendt)*

Biográfia:

„Szürke hályoggal születtem

Én anyukámat elég hamar elvesztettem, nyolc... nyolcéves koromban

Amikor anyukám meghalt, akkor a nagymamám nevelt, akkor tizennégy éves koromban ő is meghalt, akkor a nagynénémhez kerültem, özvegy volt már; tehát... egyébként az anyukámmal együtt halt meg a férje

Tizenhárom évesen levált a retinám, és gyakorlatilag akkor kezdődött ez a megvakulás-történet... ilyen szép lassú az a folyamat... a mai napig van egy kis fénylátásom

Miskolcon jártam gimnáziumba látók közé, kollégista voltam... hétvégeként hazajártam

Megtörtént az... egy ilyen negyven-ötven év körüli... fel is mentem hozzá... az az ember próbálkozott... bármi történhetett volna

Felkerültem Budapestre... elemi rehabilitáció, ott töltöttem el hónapokat, hogy megtanuljak önállóan közlekedni satöbbi

Nekem van egy lakásom, és a nagynéném azt akarta, hogy adjam el

Tizenkilenc éves fejjel kellett az első igazi döntésemet meghozni, nem tudom, hány hónap vívódás után végül is... az utolsó pillanatba mondtam vissza... azóta növesztem a hajam

2000-ben a nem tudom, hanyadéves voltam az egyetemen... egy ilyen református ifjúsági táborba... ott ismertem meg a férjemet

Augusztusban ismerkedtünk meg... november közepén már ő megkérte a kezemet

Volt egy régi, nagy szerelmem... amikor a férjemnek igent mondtam, akkor felbukkant ez az ember. (nevet)

Nem tehettem meg a Karcival... hogy hát, mégsem megyek hozzá

Mindegyik gyerekünket egyébként teljesen... nagy várakozás előzte meg

Hát nekem császár volt mind a három, a szemem miatt... a negyedik azért az már... az lesz az utolsó

Vagyok benne egy alapítványba... ezt az akadálymentes anyaságprogramot szeretném nagyon vinni”

Éva narratívája nem idomul a hagyományos sztorizós, a történeteket egymással összefűző elbeszélési módhoz. Előadásmódját az önreflexív, értékelő, elemzői, diszkurzív elemek túlsúlya jellemzi. Története témák köré rendezett monológok összességéből áll, ettől szaggatottnak, töredezettnak tűnik, nem a szokásos hömpölygő, történeteken átgördülő beszédfolyam hallható. Az élettörténetet ezek a diszkurzív szakaszok folytonosan megszakítják, Éva visszatérő kérdésekkel („Hol is tartottam?”) lendíti tovább az elbeszélést. Az interjú során a kontempláló narrátori viselkedés miatt talán leginkább Éva életútján keresztül világlik ki az érintett témák bonyolultsága, összetettsége, hogy milyen nehéz választ találni azokra a kérdésekre, hogy mi a nőiség, mi az anyaság a fogyatékoság kontextusában.

Éva betegségének meghatározásával indít, szürke hályoggal született, s fokozatosan romló látása miatt mára már csak kismértékű fényérzékelése maradt. Történetébe már az elején beleszövi anyja korai elvesztését és neveltetését. Kihangsúlyozza, hogy *„engem nők neveltek egyfolytába”*. Női genealógiát állít fel, amely egyben alapot képez a számára, hogy történetében később a férfiakhoz fűződő viszonyát meghatározhassa, leírhasa. A két fontos életútelemet így köti össze: *„hiányzott az a fajta stílus, ami a fiúkba, férfiakba van... vagy az a fajta kisugárzás... mit tudom én”*. Párkapcsolataiban a férfitartnerekhez fűződő túlzott ragaszkodását erre a hiányra vezeti vissza. Azzal, hogy Éva rögtön az elején kitér életében a női-férfi kapcsolatok dinamikájára, beemeli a társadalmi nem (gender) problematikáját mint életútformáló aspektust – mind történeti mind diskurzív szinten.

Pozitív felütéssel indul az elbeszélés, a szabadság témája már a történet elején elhangzik formatív tematikus elemként. Az életeseményeket összefoglaló stílusban a hallgató közönséget nagyon gyorsan eljuttatja az egyetemi évekig. Kikerülését otthonról Budapestre, az egyetemre a *„vitrin üzemmódból”,* a *„burokból”* való kiszabadulásként értékeli. Ott végre úgy érezhette, hogy *„szabad élet, szabad madár”*. Érdekes, hogy otthoni létét a vitrin metaforájával írja le. Frazon Zsófia a múzeumok praxisának jellemzése kapcsán így ír a vitrinről: A vitrinek *„[a]lkalmazás[a] során védelmi, esztétikai és módszertani funkciók keverednek egymással. Az üveg mögött elhelyezett tárgyak és kompozíciók ugyanis azon túl, hogy a portól, a páratartalomtól, a hidegtől vagy a melegtől, illetve az emberi érintéstől védve vannak, a kiállítási tér külön zárt tartalmi és/vagy formai egységeit tükrözik. A vitrin abban az esetben is a kulturális reprezentáció összetett jelentésrétegeit mozgatja meg, ha látszólag egyszerű berendezési tárgyként jelenik meg a*

kiállítótérben” (Frazon, 2011: 229). A Frazon Zsófiától vett idézet jól mutatja azt, hogy Éva egyetlen metaforába sűrítve roppant érzékletesen fogalmaz meg egy egész életszakaszt. Belesűríti nagynénje féltését a „portól”, a „páratartalomtól” vagy akár „az emberi érintéstől”. Továbbá benne van a fogyatékoság kulturális jelentésének mesternarratívája, ami szerint a legmegfelelőbb gondozói magatartás a fogyatékos gyermek mindenkitől és mindentől való megóvása, „vitrinben” tartása. Bár Éva frappáns megfogalmazása egyedi, különleges, mintaszerűen tükrözi azt a kritikus ellennarratívát, amely a fogyatékos női interjúalanyok többségénél megfogalmazódik.

A történetben visszakanyarodik az otthon töltött évekre, a konzervatív, túlvédő, vallásos, prúd neveltetésre. Évát nagynénje gondozta, s az ő gyermeknevelési gyakorlatából a tiltásokra és a hiányokra emlékszik. Féltette a fiúktól, nem beszéltek „*semmi ilyen témáról*”. Nagynénje megtiltotta, hogy bárkivel szóba álljon, s miközben ő elmulasztotta a szexuális felvilágosítást, állandóan attól félt, hogy Éva teherbe esik. Ennek kapcsán a túlféltés ironikus kiforgatásaként elmesél egy majdnem-megrontásról szóló anekdotát, amelyben a serdülő lány felmegy egy ötven év körüli ismeretlen férfi lakására. Annak a felismerésnek a kapcsán, hogy e helyzetben akármi is történhetett volna, arra a következtetésre jut, hogy ez a gondozói attitűd nem a biztonságát növelte, sokkal inkább kiszolgáltatottá tette. A gondolatsort azzal a mondattal zárja, hogy „*hát... szóval nagyon-nagyon nehéz időszak volt ez*”. Nem tudjuk pontosan, hogy ezt a kijelentést egész gyermekkorára vagy a trauma feldolgozására érti, valószínűbb azonban, hogy az utóbbira. Ezt támasztja alá az az értékelő megjegyzése, amelyben önmagát szerencsésnek ítéli, hogy nem vált áldozattá, s tanulhatott az esetből. Éva történetében azonban fellelhető az önostorozás, saját naivitásának a hangsúlyozása. Az élettörténetnek ezen anekdotája feltűnően töredezett, nem-narratív, nem bukkan fel a cselekmény maga, csak szavakban sejlik fel: „*gyanús közeledés*”, „*próbálkozott, próbálkozott*”, „*már úgy valamit úgy elkezdett volna*”, „*igazából nem történt semmi baj*”. Nagyon valószínű, hogy ezek a szavak szexuális molesztálás, nemi erőszak kísérletét festik le, de az anekdotában nem hangzik el a szexuális erőszak kifejezés. Mivel diskurzív szinten az erőszak konkrétan nem jelenhet meg, elmesélhetetlen, így Éva a cselekményt egy történet nélküli történetbe foglalja. A háborús és politikai erőszak folytán már számosan leírták, hogy ez a szégyenteljes társadalmi tabu s annak traumatikus emléke nem narrativizálható (Pető, 1999; Ivekovic, 1996). Ezt érezzük Éva esetében is, az anekdota tehát idomul a nemi erőszak tabujának narratív zsáneréhez.

Mint oly sok interjúalanyom esetében, Budapest és az egyetem a szabad élet és az önállóság terepe Éva emlékeiben is. Az ágenciát az önálló döntéshozatalban határozza meg,

és egy sorsdöntő történettel beszéli el. Első döntéshozási helyzete tizenkilenc éves korában a lakása eladásához kapcsolódik. A sztoriban Éva nagynénje – akit félelmetes, feszültséggel teli, ellentmondást nem tűrő nőként ír le – arra ösztönzi, hogy adja el lakását, és fizessen számára kárpótlást, megköszönvén, hogy felnevelte. Éva azonban végül a nyomás ellenére is úgy dönt, hogy a lakását megtartja, ezzel nagynénje elvárásának ellenáll, neki csalódást okoz. Pontosán megnevezi azt a mondatot, amely ehhez hozzásegítette. Az egyik jó barátja tanácsa az volt, hogy gondoljon a saját jövőjére: „*te már most felelős vagy a családotért... a még nem létező családotért*”. Éva első önálló döntését, illetve majdani családjáért való felelősségvállalását a felnőtté válás, újjászületése pillanataként datálja: „*tulajdonképpen akkor születtem*” – hangzik el. A családdal szemben történő ellenállása, lázadása ennek a döntésnek a pillanatában határozódik meg. „*Azóta növesztem a hajam*” – mondja. Ellenállásának másik terepét, hajának növesztését is ehhez az eseményhez köti. A család azelőtt soha nem engedte, hogy hosszú haja legyen, mert úgy gondolták, hogy nem tudja egyedül megfésülni.

A haj Éva narratív világában a nőiesség jelzője, öntudatra ébredésének, erejének szimbóluma. A haj kulturális jelentősége már a kezdetektől fogva jelen volt a nyugati világ irodalmában. Az Ószövetség kontextusában a haj az erőt jelenti, a biblikus történetben Delila levágja Sámson haját, ezzel megfosztván őt hatalmas erejétől. A protestáns erkölcsiség fontos kifejeződése a szorosan leköötött női haj, az angol viktoriánus irodalomban, Brontë regényeiben, vagy Dante Gabriel Rosetti pre-raphaeliánus mozgalmában a női haj szimbolikája gazdag: a kibontott, hosszú haj a megregulázhatatlan erkölcsiséget, a szexuális, buja vonzerőt jelképezi, varázslatos, megbabonázó hatalmat tulajdonítanak neki (Gitter, 1984). Éva történetében a haj a párkapcsolat, a férfi–női viszony elmondásának terepe is. Az összetartozás, az eggyé válás, a testi összeolvadás és a tökéletes szerelmi és szexuális harmónia is a hajon keresztül verbalizálódik:

Egyébként régen göndör hajra is... mindig vágytam, de az nem adatott meg, viszont a férjemnek ilyen bongyor, és akkor... azt szoktam mondani, hogy hát, most már egy test vagyunk... hogy egyek vagyunk... akkor a te hajad az enyém is, és akkor így beletúrok, és elképzelem, hogy az az én hajam. Végül is az én hajam!... Tehát, hogy már ő az enyém, akkor a haja is az enyém. (nevet)

Az idézetben a férje rövid, göndör haja és Éva hosszú, egyenes tincsei az összetartozás erejét hozzák létre. A haj tehát az Elisabeth Grosz által megfogalmazott Möbiusszalag-szerű egybeolvadás szimbólumává nő. Mindeközben számára a saját haja a nőiség fontos eleme

is, amelyet „*simogatni*” szokott. A vizualitás elsődlegességére épülő világban ez egy olyan alternatív világot tár fel, amelyben a tapintás, az érintés az elsődleges érzékelési mód. Saját hosszú hajának simítása az önszeretet aktusa, a saját testével való harmóniában létezés kifejeződése is. Luce Irigaray szerint a női test autoerogén. Testi és genitális adottságai miatt a női testi önnön örömszerzés a maskulin libidinális szexuális ökonómiánál magasabb rendű és sokrétűbb (Irigaray, 1985). Éva önmagával létrehozott harmóniája az interjú során végigvonul, még akkor is, ha azt mondja később, hogy testét, s hogy teste élvezetekre adott reakcióit még tanulnia kell.

A narrátor férjével való kapcsolatát az árvaság és a gyökértelenség témájához kapcsolódóan vezeti fel, gyermekkorától eredezteti a valakihez tartozás vágyát. Az árvaság, az elhagyatottság témáját a következő mondatokkal vezeti be:

nagyon sokáig, tényleg, azt kerestem, hogy valaki... komoly... társam legyen, tehát komoly... mindig azt akartam, hogy vegyen el feleségül, tehát hogy... (nevet) mindig... mindig férjet kerestem magamnak, ez volt a fő foglalkozásom (nevet), és... tartozni valakihez. Tehát szerintem ez az árvaság... érzés, meg ez a... gyökértelenség... Tehát, ugye, azért, hogy anyukám korán meghalt, meg aztán a nagymamám is... onnantól kezdve valahol azért... mindig megéltem ezt a gyökértelenséget. Tehát az, hogy a nagynéni nevel, meg... meg hogy így... tehát azok, akik igazán elfogadtak olyannak, amilyen vagyok, és akkor utána így megszűntek... utána már... Hát, olyan ágrólszakadtnak éreztem magam, vagy árvának. Tehát... szó szerint, tényleg árva voltam. Volt is egy kedves barátom, aki... szintén ilyen félárva volt, mint én, és akkor... mi voltunk a vérző szívű árvák.

Ezekben a sorokban a szabadság mellett a társkeresés igényét hangsúlyozza, amely a házasságban ölt végleges formát. Elhangzik egy anekdota a férjével való megismerkedésükről, amelyben Éva pontosan meghatározza az esemény helyét és körülményét: egy koncerten találkoztak. A szabadság és a valakihez való kötődés egyformán fontos érték Éva számára. Ez a kettősség egész önreprezentációjában feszültségként van jelen, amelyet nem képes feloldani, kontemplatíván viszont mérlegeli, önmagát vizsgálja, pszichologizálja. Ennek a kettősségnek a kifejeződése a következő mondat, amelyben a kötöttség és a szabadság együttlétézésének dilemmáját fogalmazza meg: „*Nem is tudtam, hogy én erre vágyom, de rájöttem, hogy erre vágyom*”. A férjével való kapcsolatának kibontása közben megjelenik a bolondos, vakmerő, vagány első szerelem. Ennek felidézése a vágy témáját

indítja el. A honvágy, a biztonság utáni vágy, az elérhetőség vágya, a szerelmi vágy, a megszerzés vágya és az utána vágyakozó férfiak vágya mind fel-felbukkannak az életút-elbeszélés ezen részében. A posztstrukturalista feminista elméletalkotók zöme, közöttük Braidotti is, a vágy újraértelmezését tűzte ki célul. A pszichoanalízissel (Freud, Lacan) vitázva a vágyat ki szeretnék szabadítani negatív, a hiánnyal azonosított értelmezési kerete szorításából és a sokféleség mentén újra meghatározni. Braidotti a vágyat ontológiai vágyként értelmezi, amely ösztönző, pozitív teremtő erő, s a szubjektum képződésének alapeleme (Braidotti, 2007: 72). Éva narratívájában azonban a vágy említése kapcsán nehéz nem a hiányra asszociálnunk. A társ utáni kínzó vágyat egyértelműen az anyja és nagyanja elvesztése miatt érzett létbizonytalanságából vezeti le. *„Valahogy úgy éreztem, hogy még mindig szomjas vagyok... még mindig nem elég... még mindig nem”* – mondja. A beteljesületlen vágy sajátosságát úgy fogalmazza meg, hogy a hiány felfokozza a vágyakozást, annak intenzitását. A szomjúság és az éhség, vagyis az alapvető életszükségletek segítségével fogalmazza meg a férfiak iránti vágyakozását. Szorosan kapcsolódik ehhez a gondolatmenethez az az elképzelés, hogy nőiségét, a sztereotipikus vágyakozó, tárgyiasító férfitekintet ruházza fel értékkel. A fogyasztékossgal élő nők narratívájában nem egyszer hangzik el az a kívánás, hogy a férfiak szexuális vágyának tárgyává válhassanak. Ennek jelentősége azért figyelemre méltó, mert exponálja a hagyományos ép nőkre fókuszáló feminista igényt: vagyis, hogy a nők végül kiszabaduljanak a maszkulin elnyomó tekintet szexualizálása alól, és végre ők is a tekintet forrásai lehessenek. Éva esetében kicsit még ennél is bonyolultabb a helyzet, mert ő, miközben nem bánja, hogy a férfiak vágyakozó tekintetének tárgya, önmagát asszertív, aktív, férfiakat *„vadászó”* lényként gondolja el.

A házasságot egy folyton változó, dinamikus folyamatként fogalmazza meg, amelyben az érzelmek nem statikusak, és a két házastárs együtt-alakulása, változása, *„leendése”* (Deleuze) jellemzi. Állandóságot a kitartás kölcsönöz, illetve a szabadság megőrzése a kötelékben. Éva ezt így meséli:

a férjem úgy kötött meg, hogy közben szabadon engedett... ezt mi kialakíthatjuk, s ebben folyamatosan ketten haladunk... majd olyan szép lassan, mint az olvasztóprogram a mikróba’.

A férfi–női kapcsolat dinamikus, együtt történő, folytonos, egymásra ható változása alapelem a házasságukban. Ez a változás, az ún. mozgásban megvalósuló együtt leendés, valamint a vágy és a relációban megvalósuló egyéni szabadság tere sajátos gender-perspek-

tívát tükröz, amelyben a női ágencia nem harcos önasszertivitásként, hanem a másikkal való relációban fogalmazódik meg.

A fogyatékoságtudományban sarkalatos program a jó anyaság kulturális képzetének, illetve fogalmának módosítása. A szerzők szerint semmiképp sem kizárólag a fizikai képességektől függ az, hogy valaki jó anya-e. Éva elbeszélése visszhangozza a fogyatékoságtudomány eme perspektíváját. Részletesen kifejti az anyaságról való nézeteit, s példákat sorakoztat fel arra, hogy gyermekeivel való foglalkozása nem feltétlenül a fogyatékoságtól, sokkal inkább a személyiségétől függ. A túlzottan aggódó, túlvédő szülői magatartás, a „*felesleges*” aggodalom ellen érvel, az aggodást mint a gyerekeinek (saját gyerekkorának is) megnyomorítóját említi. Két fontos személyt említ, akik megerősítették abban, hogy az anyaságával kapcsolatban nincs miért aggódnia: az orvost, aki a terhességére azt mondta, „*nem betegség ez, növesszük*”, illetve barátnőjét, aki szerint ő „*ősanyatípus*”. Ágenciája az anyasággal kapcsolatos összegző mondatában is megmutatkozik: „*senki se tökéletes... már olyan értelemben, hogy... adjuk magunkat, és az a minden... a gyerekek az a minden*”. Ebben a gondolatban Éva amellet érvel, hogy az anyaság mint intézmény nem egyenlő az anyaság gyakorlataival. Saját anyaságát nem a nőktől emberfeletti teljesítményt elváró, a kulturális képzetekben szentté avatott anyamítosz köré építi. Saját értékmérő rendszerében mesél arról, hogy ő gyermekeivel hogyan foglalkozik.

Éva kritikai élel fogalmazza meg, hogy az anyaság nem identitásának az egészét adja, de egy fontos, örömteli része az életének: „*mert jó dolog gyereket vállalni, nagyon jó dolog gyereket... nevelni, szülni... nem is tudom... úgy az egész... Nahát, ez szerintem, ez egy gyönyörű... gyönyörű dolog, annak ellenére, hogy nem az életem közepe, hanem az életem egy része*”. E téma kapcsán merülnek fel aktivista életének részletei, ami az anyaságának is pluszértelmet ad. Éva itt három fontos kinyilatkoztatást tesz. Az első, hogy nem keresi a fogyatékos anyák társaságát; nem a sorstársi közösséget kutatja, hanem emberek társaságát, akik hasonlóképpen gondolkodnak, mint ő. A második az ép többség felé való nyitásról szól, őket szeretné felvilágosítani a fogyatékos nők anyaságról, ezáltal megvalósítani az „*akadémia-mentes anyaság*”-ot. A harmadik kinyilatkoztatással a fogyatékoság relativizálásáról beszél egy olyan, fogyatékosággal élő anya kapcsán, aki szájjal teszi tisztába a gyermekét. A történettel, bár a tolerancia mellett szól, hangsúlyozza, hogy nehéz egymás másságát elfogadni, hiszen nem létezik semmilyen abszolút „index”, amely mutatná az anyaságra való képesség vagy képtelenség mértékét.

Deleuze és Guattari (1987: 3) rizóma-fogalmát alkalmazva az elbeszélte élettörténetek nem mutatnak zárt, koherens rendszert. Ebből a perspektívából az interjúalanyoknak nincs

egy igaz történetük, amelyet a kutatónak fel kell ismernie, minden egyes narratíva az interjúalanyok elbeszélhetőségének egy lehetséges variációja. A narrátorok sokféleképpen konstruálhatják meg a rizomatikus kiterjedésű, sokhangú, töredezett történeteiket, narratív énjeiket, attól függően, hogy kinek, mikor, milyen összefüggésben beszélnek az életükről. Ezt a fluiditást, sokszorosságot fogalmazza meg Éva az interjút záró gondolatmenetében: *„ha akarod, lefestem úgy az életemet, hogy elsírod magad. Tehát, hogy... ha akarom, így mondom el, ha akarom, úgy mondom el. És simán... na... meg tudnám csinálni, ha akarnám..... hát csak fogalmazási stíluson múlik az egész”*. Gondolata arra utal, hogy a narratív egység megteremtése problematikus, hogy az igaz, pontos történet megtalálása illúzió csupán.

Éva élettörténete az önreflexivitás magas fokát képviseli, és egy olyan affirmatív életlátást, amely különleges az interjúalanyok között. Katához hasonlóan ő is organikusan együtt létezik, „leend” fogyatékoságával, nemi identitása és fogyatékosága nem válik el egymástól. Megéli, és meg is fogalmazza szubjektivitása összetettségét, sokrétűségét, önreprezentációját eme bonyolultságban mutatja be. A személyes, relációban létező ágencia mellett érvel, történeteivel s elmékedéseivel azt üzeni, hogy fogyatékos nőként, anyaként, partnerként, dolgozó nőként, aktivistaként, fiatal árva lányként is van választásunk, és mindig döntési helyzetben vagyunk. Van választásunk, hogy eladunk-e egy lakást, vagy sem, szembeszállunk-e a családukkal, vagy sem, hogy engedünk-e a kísértéseinknek, szexuális vágyainknak, vagy sem, hogy anyák leszünk-e, vagy sem, hogy milyen közösségek vagy egyének felé nyitunk, illetve hogy az életünket milyen értelmezési keretben meséljük el: negatívan vagy pozitívan, nevetünk-e, vagy sírunk.

7.9. TERÉZ

„ha magamról kell beszélni... én inkább az anyát... anyát mondom...”

„...az anyai test... olyan találkozási hely, olyan küszöb, ahol megütközik egymással »természet« és »kultúra«.”

(Julia Kristeva)

Biográfia:

„Én... üvegcsontú vagyok. Osteogenesis imperfecta. Így születtem, tehát születési rendellenesség, második gyerekként születtem én... Nővérem van, ő három évvel idősebb

Vidéken éltek a szüleim... egyszerű munkásemberek... családban nőttek fel... iskolába jártam, általános iskolába, ott a faluban... először magántanulóként, aztán felső tagozaton már rendszeren behordtak... Nagymamám sokat segített benne a szüleimnek. Aztán a középiskolát, azt magánúton tudtam csak... végezni

Felvételiztem főiskolára, illetve hát egyetemre... az aztán nem jött össze

És akkor én olyan tizenkilenc-húsz évesen kezdtem el intézni és elintéztem. Fölvettek a... Budapestre, a ... Intézetbe... Ott ismertem meg a... leendő férjemet

Huszonhét évesen mentem férjhez. Nem, huszonhat... múltam... és akkor már rögtön jött az első baba is... aki hál' istennek egészséges, és... mindent meg tudtunk oldani, amit kellett

Ezelőtt majdnem hat éve, megszületett a második kisfiam... aki is... aki viszont sajnos örökölte a betegségemet, üvegcsontú, csonttörékeny, ő is kerekesszéssel közlekedik, mint én, hát ez úgy rátett egy kicsit a... súlyokat rárakott a családukra

Ő meg egy idősebb bácsi, aki a férjemnek is a gyerekorvosa volt anno. Írta a papírt a gyámhivatalnak, hogy vegyék el tőlem a gyereket, mert, hogy csonttörékeny, én nem tudom ellátni,

El is váltunk. eléggé... el is költöztem... elmentem a két gyerekkel... aztán végül is... egy jó bő fél év után jöttünk vissza... visszarendeződünk

Nagyon sokáig a hátam mögött zajlott, és... és tudtam, hogy van valami, vagy valaki... lett közös gyermekük is, ami a legnehezebb

Jelenleg egy alapítványnál vagyok... idézőjelben... marketinges, de hát kolduló(nevet). De hát... itthonról végezhetem, ami nagyon jó...”

Teréz élettörténetének vezérfonalát a nőiség–anyaság témája képezi, életeseményeit eköré rendezi. Élete történetét rendkívül röviden, tömören mondja el, ebben a részben nem időzik anekdotáknál. Az első pár percben említésszinten érint minden számára fontos, és később kifejtett motívumot. Itt beszél a fogyatékoságáról, a szegénységéről, a nőiségéről, a testalkatáról, a párkapcsolati konfliktusáról s az anyává válásáról. Egyszerű munkásemberek gyermeke, ennek ellenére szülei nem adták intézetbe, így családban nőtt fel. Integrált iskolába járt, majd húszéves korában szülei tiltakozása ellenére Budapestre intézetbe ment, és „akkor nyílt ki a világ... minden ott kezdődött”. Ott ismerkedett meg a férjével, s hamar teherbe esett. Lényegében a rövid élettörténetéből ennyit tudhatunk meg. „Nem is tudom... mit mondjak az életemről?” – habozik. Élete rövid, önálló összefoglalása után az interjú beszélgetéssé alakul, Teréz a kérdező kérdéseire támaszkodva fejt ki bővebben a nőiséggel, anyasággal kapcsolatos témákat.

Teréz felnőtté válásáról két anekdotát mesél el a nőiségre vonatkozóan: a menstruációról és a szexualitásról. Az első történetben elmeséli, hogy hazudott a kortársainak arról, hogy mikor kezdett menstruálni. Erre azért volt szüksége, hogy felnőtt, már menstruáló nőként tűnjön fel az osztálytársai előtt, s ezzel illeszkedjen a hasonló korú „normális” lányokhoz. Az interjúalanyok szinte alig említik a menstruáció mint a nővé érés momentumának témáját, ezért kirívó ez a minitörténet. A másik történet egy beszélgetést elevenít fel, amelyet Teréz dialógus formában tesz élővé. A párbeszéd közte és intézeti barátnője között zajlik, témája a szexuális aktus. Teréz azt a félelmét osztja meg barátnőjével, hogy testi állapota miatt szexuális aktusra képtelen, barátnője viszont megnyugtatja:

akkor mondtam... de hát én... én kicsi vagyok, és... és kontraktúrám van, hát szét se bírom rakni a lábamat... Ennyi! Így!(nevet) És akkor mondta a szobatársam, hogy „Ne aggódjál, össze fog jönni, *ilyen* lazán össze fog jönni, ha... ha ott tartasz...” Hát igaza lett. (nevet) Megoldódik. Minden megoldódik.

Nagyon felszabadultan, pozitívan és nyíltan beszél a témáról, azonban meglehetősen határozottan zárja le a történetet s vele együtt a szex témáját. Ennél intimebb részletet nem oszt meg a hallgatóságával. „Bővebben nem hiszem, hogy ki szeretnék rá térni” – mondja. Azért még hozzáteszi:

Én nem voltam egy bővérű (nevet) nőszemély, ahogy mondtam is... hogy a férjem nekem az egyetlen. Vallási beállítottságom is egy kicsit ilyen, a neveltetésem is egy

kicsit ilyen, meg úgy tűnik... hogy alapból ilyen vagyok. Tehát nem szeretnék fűvel-fával, meg a szomszéd Pista bácsival... vagy mit tudom én... Brad Pittel... mondjuk... Bár Richard Gere nem kutya. (nevetnek)

Figyelemre méltó a humorral fűszerezett könnyedség, amellyel a témáról beszél. Monogámiája persze illeszkedik a keresztény erkölcsi elvárásokhoz, tehát ez a konformitás adhat egyfajta biztonságot és kimondhatóságot, de játékosságával kikacsint a merev, moralizáló keretből.

Nőiségének megélésében, bevallása szerint, leginkább a testmérete zavarja, kisebbségi komplexusa van miatta: „*én kis növésű vagyok... állapotom miatt... tehát a betegségem miatt, és inkább az zavart. Nem a... nem a kerekés székek, mert hát... mer az egy dolog. Hanem a méretem*”. Miközben kijelenti, hogy nőisége szempontjából a kerekés székes lét nem probléma, hosszan elidőz a kerekés széket használó nők közötti hierarchizált esztétikai különbségeken. A kerekés székes szépségverseny kapcsán arra a megállapításra jut, hogy ebben a megmérettetésben csak a normális ép nőkhöz leginkább hasonlító nők érnek el sikereket. Így fogalmaz:

meg kell nézni... hogy milyenek voltak benevezve, vagy milyen jutott a döntőbe, aki... úgymond egészségesként élt, és...jött egy baleset, nem látszik rajta semmi, beleül egy kerekés székbe, olyan, mintha egy széken ülne egy egészséges nő, és kész. De nem láttunk egyet se olyat, akinek deformáltak a végtagjai, uram bocsá'... kisebb növésű, vagy izomsorvadásos, itt-ott el van tekeredve.

Rosemarie Garland-Thomson Ellen Stohl esete kapcsán ír ugyanerről a problémáról. 1987-ben a paraplegiás színésznő-modell, Ellen Stohl aktfotói megjelentek az erotikus magazin, a *Playboy* lapjain. Stohl a szerkesztő Hugh Hefnernek írt nyílt levelében kifejti, hogy a szexualitás, a fogyatékoság, a nőiség összeegyeztethetlenségének közmegítélése ellen kíván így felszólalni. A megjelent képek miközben a szexista sztereotípiákat reprodukálva a fogyatékosággal élő Stohlt mint a férfiak vágyának tárgyát mutatták be, éppen a modell fogyatékoságát tették láthatatlanná. Meztelen testéből csak az arcát, felsőtestét láttatták, azokat a részeit, amelyek megfeleltek az ép testű szépségideálnak, ezzel illeszkedve a magazin többi fotójához. Stohl sérült végtagjait selyemlepel borította. Garland-Thomson felhívja a figyelmet arra, hogy a képsorozat nemcsak aláássa Stohl mondandóját, de egyenesen az ellenkezőjét hirdeti: a vonzó nőiség képzetében a fogyatékoság felmutatása lehetetlen (Garland-Thomson, 2013: 343; Schriempf, 2001: 55–57). Erre utal Teréz is,

amikor felháborodottan megjegyzi, hogy azoknak a fogyatékosággal élő nőknek van esélyük bejutni a szépségversenyekre, akiken egyáltalán nem látszik, hogy fogyatékosok. Teréz mondataiban tükröződnek azon feminista fogyatékoságtudományi elméletalkotók gondolatai, akik a konvencionális szépségeszmény sokféleséget elutasító, kötelező, illuzórikus, elnyomó, kirekesztő értékrendjét támadják.

Teréz magas érzelmi töltetű kirohanása a szépségversenyek ellen egyúttal olyan diszkurzív elem, amely az életút-elbeszélés későbbi, részletező pontján válik relevánssá, amikor elmesél egy történetet, amelyben férje egy baleset miatt kerekesszékre kényszerülő nővel csalta meg. A szépségversenyek döntőseit azonosítja a férje szeretője alakjával. A nő arányos testalkatának leírásával maga is párhuzamot von a szerető és a versenyzők között.

Ő is... ő is mozgássérült. Ő egy balesetes... Mint nő, nőiesebb, mint én vagyok. Mivel... mint ahogy mondtam is... egy balesetes, aki beleül egy kerekesszékre, mindene... nagy, kifejlet... arányos... ennyi. Tehát úgy külsőleg... Mondjuk, hasonlítunk egymásra... sötét haj, sötét szem, hosszú haj, ilyesmi... ez így... ez így megvan, de ő arányos... ebből... fakadóan.

Tehát az egykori szerető is „*balesetes*”, akinek minden testrésze illeszkedik a normalitás paradigmájához. A szerető leírásához ugyanazokat a jelzőket használja Teréz, amelyekkel korábban a szépségversenyek résztvevőit jellemezte. A történetben a szerető alakját önmagához hasonlítja. Férjének cselekedetét visszalépésnek tartja, mert valójában önmagát értelmileg és érzelmileg a másik nőnél magasabbra pozicionálja.

Ismertem... és el nem tudtam volna képzelni, hogy vele megcsaljon. Nem azért, mint hogy ha... lenézhetnék, vagy lenéznek bárkit is, de mégis (nevet)... nagy pofon volt, hogy ő. Mert... mert... mert... mert eléggé... nem is tudom... értelmileg, érzelmileg is... visszalépésnek tartottam... egy kicsit többre tartottam magamat.

Miközben Teréz a férjét korholva azt mondja, hogy többre tartotta annál, minthogy egy nála intelligenciában elmaradó, érzelmileg, értelmileg gyengébb partnert válasszon (aki akár a szépségverseny győztese is lehetne), kiderül, hogy tulajdonképpen azért dühös, mert a saját maga számára fontos intellektuális magasabbrendűsége partnere szemében jelentőségét veszítette. Férje ezzel csalódást okozott Teréznek, mert míg korábban nem elsősorban a

külsőségek érdekelték, mégiscsak a külső megjelenés alapján választott szeretőt. A narrátor, elmondása szerint, emiatt élt át lelki törést.

Teréz narratívájában az épség és a fogyatékoság romantikához és szexualitáshoz kapcsolódó nemi specifikuma egy elméletrendszerben fogalmazódik meg, amelyet a narrátor egy konkrét anekdotához kapcsol. Egy bécsi kirándulás kapcsán mesél egy ép testű papnövendék fiúról. A történetben négy napot töltöttek együtt, s a fiú mai napig meglévő levelében megköszönte Teréznek, hogy „*vagy és hogy megteremtettél engem is*”. Teréz erről a levélről úgy mesél, hogy „*kicsit nagyon feldobott a fellegekbe*”. Elmeséli, hogy nemrégiben a barátnőjével újraolvasták a levelet, és a barátnője elindított egy retrospektív felismerést, ami szerint a fiú szerelmes volt Terézbe. Az eset a felismerésről szól tehát, amelyet Teréz általános érvényűvé avat, s az ép férfi – fogyatékos nő közötti kapcsolat dimenziójába helyezi. Elképzeletti annak lehetőségét, hogy több ép fiú is érdeklődhetett iránta, csak ő nem vette észre, vagy nem emlékszik rá. Így fogalmaz: „*lehet, hogy volt ilyen, csak én nem figyeltem annyira rá vagy... én zártam el magamba*”. A realizálás, hogy ő egy ép fiúnak az intelligenciáján túl is kellhet, azonban nagyon friss, így életútját, az ép fiúkkal való viszonyát egyelőre átírni nem tudja.

A történetet kitágítva, s narratívája cselekményét leállítva az ép–fogyatékos párkapcsolatokról Teréz kontemplatív eszmefuttatásba kezd, majd a fogyatékoság és a nőiség összefüggéseiről gondolkodik. Szerinte a fogyatékos lányok „*elfogadóbbak, simulékonyabbak, megalkuvóbbak*”, mint a fogyatékos fiúk, nem véletlen tehát, hogy a fogyatékos fiúk merészebben gyakran ép testű barátnőt választanak. A fogyatékosággal tehát szerinte a nőiesség jobban sérül, mint a férfiasság. Ennek ellentmondásaként azonban egy ismerősét felidézve azt is kifejti, hogy egy igazi nő elektromos kerekesszékekben is nő, mert a nőiesség belülről fakad. Teréz önmagáról azonban nem a nőies nő képét szeretné hangsúlyozni, mert számára a saját nőiségének bizonyítéka, hordozója az anyává válása. Teréz sztereotipikusan a nőiség legfontosabb alappilléreinek tartja az anyaságot, az esztétikus, arányos, vonzó külső csak másodlagos. A narratívában a nőiség beleolvad az anya szerepbe, s a testi fogyatékoság deterritorializációja történik meg az anyaságán keresztül. Számos interjúalannyal ellentétben Teréz nem sóvárog az őt megalkotó, vágyakozó férfitekintetre: cselekvő, aktív módon teremti meg a nőiségét, s ezzel női önmagát.

én nem tartom magam nagyon nőiesnek... azt mondom, hogy ha énrám valaki rám néz, akkor... lehet, hogy elsősorban nem a nő jut eszébe... mint a nagybetűs nő,

hanem... hát, inkább anyának tartom magam. Ami... ami meg valahol mégiscsak az (nevet)... de én... én azt emelem ki inkább magamból.

A nőiség mint megélt anyaság szétválaszthatatlan összemosódását, „egymásba dobozolódását” (Deleuze) jól érzékelteti a fenti idézet. A kint és a bent, a valóság és a vágy, a társadalom ítélete és az önértelmezés furcsa összekapcsolódása érezhető: az a remény, hogy a külvilág meglátja az anyaságában a nőiséget, s ezzel saját, önmagára irányuló tekintete és a külvilág pillantása találkozik. A fogyatékos nőket gyermekinek, aszexuálisnak, anyaságra képtelennek tartó kulturális kód átíródik tehát, s összeér Teréz önmagáról alkotott képzetével.

Teréz önmeghatározásának alappillére az anyai szerepe, valamint a fogyatékoság által támasztott nehézségek leküzdésének képessége. A küzdelem interjúkon átívelő trópus tehát, amely a fogyatékosággal élő nők narratívái között átjárhatóságot, összehasonlíthatóságot teremt. Teréz a küzdelmet élete több területére is vonatkoztatja: *„Küzdöttünk, meg küzdünk... úgy egymással, úgy a... társadalommal, meg a megélhetésér”*. Mindhárom területen történetekkel illusztrálja ezeket a nehézségeket. Az egymással való küzdés terepét a párkapcsolati nézeteltérések adják. A társadalmi igazságtalanság egyik példaként említi, hogy az *„értelmi fogyatékosok”* több támogatásban, illetve járulékbán részesülnek, mint a mozgássérültek. Miközben Teréz maga is különbséget tesz fogyatékoság és fogyatékoság között, az ilyen jellegű hátrányos megkülönböztetéssel nem ért egyet. Önbecsülését hangsúlyozva büszkén jelenti ki, hogy a társadalmi igazságtalanságok ellenére a megélhetéséért ő semmilyen segélyért nem folyamodik. *„Nem jó érzés folyton kérni”* – mondja. Nem szeret kérni, s ezért nem szereti jelenlegi, marketinges munkáját sem, mert azt *„kolduló”* tevékenységnek bélyegzi. Elbeszélésében a megélhetésért, a létért való küzdelem az anyagi nehézségek nem fogyatékos állapotához kötődnek, általánosabb társadalmi problémákat érintenek.

A küzdelem mindhárom típusát az anyaság témája szövi át. Az anyaság olyan terület, ahol a feminizmusnak és a fogyatékoságtudománynak meg kell találnia a közös pontokat. A feminizmusban már történt ugyan elmozdulás az 1980-as, 1990-es években attól az elgondolástól, hogy az anyaság intézménye a patriarchátus legfőbb támasza a felé az elmélet felé, hogy adott esetben az anyaság a női kiteljesedés egyik formája is lehet. Az angol nyelvterületen a kifejezés is megváltozott: „motherhood”-ból „mothering” lett, ahol az előbbi egy fix identitást tükröz, s a férfiak által definiált és kontrollált elnyomó anyaság intézményére utal, míg az utóbbi a női tapasztalat artikulálásával cselekvést, erőt és folyamatot sugall (O'Really, 2004: 2). A feminista diskurzus azonban máig sem tudott

kilépni a normatív testiséget alátámasztó keretből, amelyben az anyává váló nők „képesek”, cselekvők, önállóak, asszertívek, függetlenek. Ebben az egyébként progresszíven újradefiniált keretben sokáig nem találták helyüket a fogyatékossgal élő nők. Ahhoz ugyanis, hogy illeszkedjenek az anyaság feminista koncepciójához, az anyasághoz rendelt fenti kvalitások fogalmi tartalmát kell módosítani. Eva Feder Kittay nevéhez fűződik például az interdependencia fogalma, amely a függőséget komplex és pozitív fogalomként a gondoskodással összefüggésben tárgyalja, s az ép társadalmi többségre vonatkoztatva egymásra utaltságunkat a társadalmi lét alapelemeként határozza meg (Kittay, 1999).

A fogyatékossgtudomány régóta válaszokat keres arra az alapkérdésre, hogy vajon mik a megfelelő anyaság ismérvei, vagyis mi az, amitől jó anyává válik valaki. A fizikai képesség túlhangsúlyozását károsnak tartja, az anyaságot ennél jóval komplexebb perspektívában látja. Szükségesnek véli, hogy az elméleti diskurzusban az inkompetens, elerőtlenített pozícióba kényszerített fogyatékossgal élő nők esetében a hangsúly az önrendelkezés, valamint a döntési képesség és reprodukív jog felé tolódjon el. Természetesen, ha az anyaságról a fogyatékossg kontextusában gondolkodunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalom az irányú nyugtalanságát, miszerint a fogyatékossg többszörösen is veszélyt jelent: egyrészt a nemzeti test tisztaságát veszélyezteti, másrészt a fogyatékossgal élő anya ellátása és – adott esetben fogyatékos – gyermeke megszületése, gondozása komoly gazdasági teherként tétéleződik. Azok a nők, akik a társadalmi előítéletekkel, félelmekkel dacolva vállalkoznak az anyaságra, potenciális normaszegők, akiknek az anyaság alternatívát nyújt pozitív önazonosságuk megteremtéséhez. Teréz esetében az életút-narratíva egésze a sikeres anyai szerep köré épül, s ez fogja át az életeseményeket, köti össze az élet különböző területein vívott küzdelmeit. Narratív énmeghatározásának talán egyedüli fontos tengelye az, hogy Teréz jó anyának tartja magát. Többször is visszatérően deklarálja:

inkább anyának tartom magam... én azt emelem ki inkább magamból... Úgy gondolom, hogy... és szívesen lennék főállású anya is. Ööö... a sok-sok nehézség ellenére ezt azért jól csinálom... inkább ezt szeretem... kiemelni magamból, ha magamról kell beszélni... én inkább az anyát... anyát mondom.

Az idézett töredék jól mutatja: Teréz talán maga is úgy gondolja, hogy a narratív énjét máshogyan is prezentálhatná, választhatna más szubjektumpozíciót is, de ő az anyát választja. Frank Ochberg írja, hogy amikor az életünket elmeséljük, önmagunk legjobb verzióját szeretnénk bemutatni a közönségünk számára (Ochberg, 1988). Teréz hasonlóan

jár el, azt mondja, hogy „*ezt azért jól csinálom*”, vagyis életének ezt a szeletét eredményesnek értékeli, önmagát ebben a szerepben sikeresnek látja. Teréz legjobb énverziója az, hogy anya.

Teréz önmagát jó anyának tartja, s a jó anyaság illusztrálásához több történetet is elmesél. Mindkét terhessége során a diagnosztikai problémákról beszél, arról, hogy a prenatális szűrések egyik esetben sem hoztak biztos eredményeket. Az orvosok bizonytalanok voltak abban, hogy a gyermekek öröklik-e Teréz genetikai rendellenességét. Az első gyermek egészségesen született, a második kislány viszont örökölte fogyatékoságát, az üvegcsontuságot. Teréz a terhességei kapcsán számos morális, orvostikai és a fogyatékoságtudomány számára is fontos elméleti és gyakorlati kérdést érint.

Sokan úgy vélik, hogy a prenatális szűrés az eugenika új megjelenési formája, amelynek gyakorlatában már a magzat is medikalizálódik, a reprodukció, a várandósság orvosi diskurzusba ágyazódik (Hubbard, 1990; Davis, 2002). Amennyiben anomáliát mutat a szűrés, a magzat stigmatizálttá válik, s óriási nyomás nehezedik az anyára a tekintetben, hogy terhességét szakítsa meg. A fogyatékosággal élő nők többsége erre válaszul transzgresszív módon ragaszkodik a terhességéhez, hiszen ezzel saját létét is legitimizálja (Kálmán, 2010).

Teréz történetében a téma több aspektusa is felvillan. Először is, az anekdotában már a terhessége előtti genetikai konzultáción sem tudtak az orvosok még csak hozzávetőleges információt sem adni arról, hogy milyen esélye van a genetikai rendellenesség öröklődésének, s az ezt követő prenatális szűrések sem szolgáltak biztos eredménnyel. Teréz gondolatmenete a szűrések következményéről egyéninek mondható. Azt várnánk tőle, hogy saját fogyatékosága, s önmaga ontológiai megerősítése miatt veti el az abortusz lehetőségét, Teréz azonban vallásosságát jelöli meg a terhességmegszakítás elutasításának okaként. Neveltetésére és vallási beállítottságára hivatkozva kijelenti, hogy a vizsgálati eredményektől függetlenül az abortusz lehetősége fel sem merült benne. Azonban azt állítja, hogy ha biztosan tudta volna előre, hogy másodszülött fia öröklő az ő fogyatékoságát, akkor nem esett volna teherbe. Ez a kijelentés azért meghökkentő, mert ezzel saját életének létjogosultságát vonja kétségbe.

A medikalizált diskurzus kritikájaként is olvasható Teréz minitörténete, amelyben saját anyai megérzését pontosabb diagnózisnak írja le, mint a tudományos alapú szűréseket. E kritikával egyúttal saját jó anyaságát is bizonyítja. Így fogalmaz:

A kicsinél is ugyanennyit mondtak el csak. Tehát ott sem tudtam. Ott aztán jobban elkezdtek, hogy... de hát görbe a combja... de hát... ez, az, amaz, és aztán én

éreztem... éreztem, hogy... gond van... meg törést is hallottam... méhen belül volt már törése... és éreztem, amikor volt, kétszer. Úgy elhessegettem magamtól, de... de tudtam... tudtam. Annál sem... tudták komolyabban kimutatni, mint az elsőnél, és az elsőnél... nem volt semmi gond, hát gondoltam, hogy itt is csak találgatnak... Hát aztán sajnos...

A jó anyaság példája, hogy már a méhében is érezte a magzatot, s azt, hogy baj van – „hallotta” a törést. Története amellet érv, hogy anyai megérzése, saját testének ismerete tudományosabb, korrektebb „diagnosztika”, mint az orvosi prenatális szűrővizsgálatok. Vagyis az anya tudja, érzi legjobban a saját és magzata testét.

A másik anekdota, amellyel anyai kvalitását s asszertivitását illusztrálja, az idős gyermekorvosról szól, aki a gyámhivatal által el akarta tőle venni fogyatékos gyermekét. A történetben az idős orvos alakja a társadalom, a tudomány által felkent papként a megbélyegzés és a kirekesztés ágense, megtestesítője. Teréz saját anyai küzdelmét írja le a hivatali gépezettel és az intézményesített kirekesztéssel szemben, azt a kálváriát, amelyet be kellett járnia ahhoz, hogy érdekeit érvényesítve gyermekét meg tudja tartani.

A két anekdota tehát annak bizonyítása, hogy Teréz fogyatékos nőként megállja a helyét az anyaság szerepkörében. Ezért ellentmondásos az anyai empátia hiánya, amikor egy másik történetben kiderül, férjét arra buzdította, hogy a „félrekacsintásából” született kislányt perelje el a szeretőjétől.

Pereld el! Pereld el! Sok mindent mondhatsz anyukára... Úgy fogom felnevelni, mint a sajátomat. De akkor most, amíg picit. Amíg Te azt mondod... akkor... úgy, hogy mi neveljük... és anyuka nem... maximum, ugye, láthatás, vagy mit tudom én, de akkor ezt... ezt gondold végig... most... Ha nem, akkor viszont nem szeretném, ha tartanád a kapcsolatot máshogy.

Vajon miért nem gondolja Teréz, hogy a szeretőnek is joga van az anyasághoz, s a gyermekéhez ő is ragaszkodhat? A gyermek érdekeit tartja szem előtt vagy sajátját? Nyilván ennek a történetnek a komplexitása nem jogosítja fel az elemző kutatót arra, hogy Teréz anyai minőségét meghatározza. Azonban mindenképp figyelemreméltó a feszültség, amely a között húzódik, ahogyan Teréz önmaga anyaságáról beszél, illetve, ahogyan a másik nő anyaságát átírja, elidegeníti, negligálja. A történet kiválóan illusztrálja az anyaság ellentmondásokkal terhelt létélményének problematikusságát, s újra felveti azt az általános érvényű kérdést: kinek lehet joga az anyaságra? Mi a jó anyaság ismérve? Hol a helye ebben

a diskurzusban a gyermeknek? Ezeknek a kérdéseknek a fogyatékoságtudományon belül is van relevanciájuk, hiszen a fogyatékoság kontextusában még bonyolultabb társadalmi problémákra hívják fel a figyelmet.

Többszörösen komplex és marginalizált helyzetével Teréz tisztában van, ezért narratívájában az anyaságát szubjektum-pozícióba forgatja, s így mint politikai szubjektum kilép a nyilvános szférába. Anyaságát tehát politikai tettként is szemléli, amelyet ha jól csinál, az ép többségi társadalom számára értékes emberként, nőként, állampolgárként bizonyíthatja az egyenlőségét. Anyaságát tehát intézményessé avatja, amellyel nőtársai negatív társadalmi megítélését is kimozdíthatja:

Folyamatosan bizonyítani kell a környezetünk fele, sok mindent. Hogy... hogy élek, hogy... hogy ugyanolyan vagyok, hogy... mit tudom én, és... és... szerintem igen. Igen. Ez... ez [az anyaság] bizonyíték... mi sem vagyunk mások, mint ti.

A fenti kérdések komplexitására példa, hogy miközben a normatív épségideál ellen lázad, Teréz maga is ítélkezik a nála jobb, illetve rosszabb állapotban lévő nők felett. A fogyatékosággal élő nőkre a saját állapotából tekint, amely állapotot a normatív paradigma helyez el az abnormális–normális kontinuum mentén. Helyzetéből kiindulva, arra viszonyítási pontként tekintve minősíti a fogyatékosággal élő nők anyaságra való képességét. Miközben Teréz egy szituált nézőpontot képvisel, egyúttal önmagát is elhelyezi, és meghatározza a pozícióját a fogyatékosági kontinuumban. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy minden nézőpont beágyazott, megtestesült valóságból ered. Nincs objektív, sehonnani nézőpont, ahonnan világunkat s azok szereplőit szemléljük, megítéljük, s így az elnyomottak nézőpontja sem „ártatlan” pozíció (Haraway, 1994: 128).

Teréz életút-narratívája az anyaság témájába hajtogatott küzdelem főmotívumára épül. Az anyaság a nőiség megvalósulási terepeként egyrészt Teréz női szubjektumának pillére, másrészt politikai tett, amely a marginalizált fogyatékos szubjektumtól eltérő alternatív szubjektumpozíciókat hív életre. A körülötte lévő világot s annak történéseit, mint például a fogyatékoságát, a párkapcsolati problémáit, valamint anyagi helyzetét az anyaságán keresztül értelmezi. Ez az a pozíció, ahol egy magabiztos én-reprezentációt tud felépíteni, s ágenciáját is ezen keresztül képes meggyőzően felmutatni.

7.10. ESZTER

„Én egy visszahúzódo, romlott nő vagyok”

„Ördögi vagyok a tökéletes ártatlanságomban”

(Franz Kafka)

A következő narrátor különbözik minden eddigi interjúalanytól. Eszter konkrét életeseményeiről nem sokat tudunk meg, életút-elbeszélése belső életének a történeteit sűríti. A mesélő sokat elmélkedik, töpreng, monologizál, nagyfokú önreflexivitás jellemzi, amellyel életét tágabb perspektívába helyezi. Eszter zsidó családból származik, hosszan és részletesen mesél családtagjai viszontagságairól, az életút-elbeszélés közel egyharmadát a családi történet teszi ki. Önmaga, személyisége egységét konstituálja e történet által. Önazonosság-érzetét teremti meg azzal, hogy felmenői életét családi szenvedéstörténetbe sűríti. Egészen a dédnagyszülők generációjáig nyúl vissza, hogy genealógiát építsen, s ezzel megalapozza saját élettörténetének hitelességét. Eszter eredettörténetének három alapeleme van: a „kalandosság”, avagy a szenvedéstörténet (*„nagyon-nagyon kalandos család”*), a magas intellektus (*„ez ilyen okos család, most mit csináljak?”*), valamint az anyai ágon végigvonuló szeretetlenség (*„a háború nélkül is szeretetlen család... lett volna”*).

Eszter dupla identitásúnak, fogyatékosnak és zsidónak tartja magát, s számára fontos mindkettő felmutatása. Fogyatékoságáról szerelmi kapcsolatain keresztül elmélkedik, s e kapcsolatok kudarcának okaként az állapota miatti el nem fogadást jelöli meg: *„ebből nagy szerelem lehetett volna... hogyha én... közénk nem áll a lépésritmusom”*. Zsidóságát egyrészt a Holokauszthoz köti, másrészt a zsidó hagyományok iránti érdeklődéséhez. *„Azért vagyok zsidó, mert a Holokauszt megtörtént”* – mondja, identitását egyértelműen a szenvedéshez és az áldozatisághoz kapcsolva. Életút-elbeszélése során a megpróbáltatások példázataiban gyakran használ a Holokauszthoz kötődő képeket, szimbólumokat. Családtörténetének, valamint saját életének viszontagságait a nagy történelmi térbe helyezi, annak lenyomataként, produktumaként. Megjegyzi, hogy *„Közép-Európa összes abszurditását föl lehet mutatni egy családon belül”*. Ezzel az elemző igényű történetmesélői gyakorlattal Eszter a mikrotörténelmet, a hétköznapiakat a makrotörténelem folyamához köti, amely elbeszélésében kedvelt retorikai elem. A túlélést azonban abban látja, ha reflexivitás híján az egyén életét nem történelemként éli. *„Az embereknek az a szerencsésük, hogy egyszerűen nem élik meg a... hétköznapiakat történelemként.”*

Eszter úgy értékeli, hogy nem kapta meg a biztos anyai szeretetet, így minden problémájának a szeretetlenség az okozója. A törésvonalat a férjhez menésénél húzza meg, s az azelőtti időszakot relatíve szeretetteljesnek, gondoskodónak írja le. Édesanyját jól tanító, kreatív, okos, de lelkileg labilis nőként mutatja be. Eszter saját depresszióját anyja depressziós életéhez hasonlítja, aki „*depressziója felett élt*”. Az agresszió fontos eleme az anya–lánya kapcsolatnak, amelyet nem a gyerekkorhoz kapcsolódóan, hanem a házassága utáni, felnőttkorról szóló történetekben domborít ki. Eszter életútjának formatív eleme az anyjától meg nem kapott szeretet, amelyet főleg lelki terrorként, nem fizikális bántásként mesél. Anyjához fűződő rapszodikus viszonyáról így beszél: „*nem lehetett tudni, hogy most mire reagál anyukám kiabálással, és mire kapok simogatást*”. Minden, anyasággal kapcsolatos kérdést végigvezet azonban a család női vonalán – amely a nagymamától indul, az anyja alakjában folytatódik, majd a saját anyaságában, annak kudarcaiban végződik. Erre példaként felidéz egy anekdotát az ötéves fiáról, aki szándékosan bosszantotta, illetve később elfordult tőle, s magába zárkózott. Ebből következően nem meglepő, hogy anyaságát nem tarja a nőisége legfontosabb alkotóelemének. Számára nem az anyaság a nőiség kiteljesedésének, női létének, identitásának legfontosabb pillére, hanem a szerelmi partnerkapcsolat:

Talán mindenkiben benne van egy fő cél, a női célok közül is inkább anya akar lenni, vagy inkább társ akar lenni... A gyerek iránti vágy is erős volt bennem, de sokkal erősebb volt az... hogy egy egységnek az egyik fele legyek... a lételemet ez igazolta volna, a szerelem, és a viszonzott szerelem ezen a földön.

Életének kulcsfontosságú, visszatérő témái a depresszió, az írás, az anyaság és a nőiség. Mindezeket a családi női vonalba illeszti bele. A szeszélyes, szeretetet megvonó anya alakja, az ambivalens anya–lánya kapcsolat, szeretet-, illetve szerelemhiány együttesen építik fel történetében az áldozat archetípusát. Az állandó kielégítetlen vágy, hogy elfogadják, minden témán végigvonul, mint az ontológiai egyedüllét reprezentánsa. Eszter számára mind az életúttörténetben, mind írásaiban a mindennapok mögül feltárulkozó létben az elfogadás nyelve a szerelem és az erotika.

Az életút-narratívában három jól elkülöníthető egység rajzolódik ki, amelyek három fő témát jelölnek. Ez a három téma: a levelezés, az írás és az erotika. Az első Eszter egyik kapcsolatának történetéhez kötődik, a második szépprózájához, a harmadik pedig képzeletvilágához.

Szerelmes levelek és Tamás története

A narratíva központi története Eszter és Tamás kapcsolatának elbeszélése. Tamás költő volt, fogyatékosága, négyvégtagi bénultsága miatt nem volt képes az érintésre. Eszter elbeszélésében korai halálát az alkoholfüggősége okozta. Eszter úgy emlékszik, hogy huszonöt évvel ezelőtt Tamás közeledését visszautasította, s végül barátság alakult ki közöttük, „*olyan közös árvaság volt bennünk*” – hangzik el. Barátságuk, sorsközösségük a szerelem, a szexualitás és az intimitás metsző és felkavaró hiányaiból táplálkozott. Esztert a férfi nagyra tartotta mint írórt és mint embert. A kettejük között éveken át tartó levelezés végül szerelmes levelezéssé alakult, amely két olyan erotikus eseményben csúcsosodott ki, amelyekben egyszerre volt jelen a másik ember iránti szexuális vágy bizonyossága és annak beteljesíthetlensége. Viszonyuk ezen események miatt visszavonhatatlanul megromlott, s nem sokkal később Tamás meghalt. Esztert a történet elmesélése felzaklatta, szaggatottan, sírástól fojtogatva, megtörten beszélt hosszú percekig. Érzéseit verbalizálta: „*most is, ahogy beszélök róla, egy ilyen torokszorító érzés bennem*”.

A történet kapcsán eszünkbe juthat Kafka alakja Deleuze és Guattari monográfiájában. A szerzők értelmezésében a fiatal író leveleinek sokasága élete kulcsfontosságú részét képezik, s a valós, beteljesült férfi–nő kapcsolatot helyettesítik. Élete csak az írás által konstruált világban válhat teljessé. Kafka életében a mozgásnak, a megtapasztalásnak csak az illúziója van jelen, a valódi mozgást leveleibe írja bele. A levelekben önmaga megkettőződésével az alteregóját telíti élettél. Az írói alany Deleuze-nél és Guattarinál nem egységes: a levelet író „megnyilatkozás alanya” és az, akiről a levelet írják, a „kijelentés alanya” kettéválik. A levél furcsa, virtuális narratív világában a két alany minőségileg különbözik egymástól, míg az előző passzív, az utóbbi aktív szerepet kap:

„A kijelentés alanyát ruhazza fel mozgással, mégpedig látszatmozgással, papiros-mozgással, így kímélve a megnyilatkozás alanyát mindenféle valós mozgástól. A megnyilatkozás alanya ágyban maradhat... hiszen felöltöztetett hasonmását küldi a levélben, a levéllel. A két alany dualitásának e felcserélése vagy megfordítása... megkettőződést hoz létre” (Deleuze–Guattari, 2009: 63).

Tamás Eszterhez írott leveleiben hasonló módon alanyisága kettőződik meg. A férfit fogyatékosága önálló mozgásra képtelenné tette. Gondozása folytán sokan sokféleképpen érintették, Tamás azonban megtanította a testét arra, hogy intim részeinek érintése és a gyönyör ne kapcsolódhasson össze, vagyis az idegen érintésekben a korporeális vágyakat semlegesítette. Miután Tamás számára a szexualitás nem működhetett testi realitásként, Eszter iránt érzett vonzódását, erotikus vágyait a leveleibe helyezte át, deterritorializálta.

Ugyanúgy, ahogy Kafka a maga „anorexiásan sovány testét”, Tamás is médiumként tekintette saját, mozdulatlanságra ítélt fogyatékos testét. Ahogyan Kafka sem, a történetben Tamás sem „szégyenként éli meg,... [s]okkal inkább eszközt lát benne, ami küszöbök átlépéséhez, leendések megtapasztalásához segíti hozzá szobájában, ágyán fekvve, szervei »szigorú megfigyelése« mellett – mindehhez csak egy kis vérre van szüksége. Véráramért levélfolyam” (Deleuze–Guattari, 2009: 60). Tamás narratív alakjánál csakúgy tehát, ahogyan Kafkánál, a levelek rizómák, amelyek a szerelem, a szexualitás, illetve a vágy és annak kielégülése deterritorializációjaként funkcionálnak. Kafka csak egyszer találkozik szerelmével, Tamás és Eszter azonban gyakran töltenek időt egymás társaságában. Így miközben Kafka levelezése „az érkezés lehetetlenségével van teleírva” (63), Tamásé a szexuális együttlét, a beteljesülés lehetetlenségével. Tamás levelei ezt a beteljesülést helyettesítették, az éteri szerelemmé transzformált fizikai vágyakat, amelyeknek megtestesült formája nem volt lehetséges. Eszter így jellemzi Tamást:

Ez az ember, aki teleírta szerelemmel a világot... őneki odáig tartott a szex, hogy vágyakozni kell, de a beteljesülés az már nem tartozott hozzá.

Esztert így Tamás test nélküli erotikus vággyá transzcendálta. Hosszú ideig erőt és inspirációt merítettek a levelezésükből, hiszen mindketten „*szerelmesek voltak a szavakba*”. Levelezésük „látszatmozgást” (Deleuze), fiktív, látszatkapcsolatot tartott fenn, amelyben úgy írtak egymásnak, úgy tettek, „*mintha szeretőik*” lennének. Tettük radikálisan transzgresszív aktus volt, amelyben szökésvonalak rajzolódtak ki mindkettejük számára: Tamás átléphette a mozdulatlanság korlátját, Eszter nőisége, intellektusa, írói kvalitásai megbecsülésre leltek.

A levél mint a szerelem, illetve a szeretet deterritorializációja megjelenik már Eszter narratívájának korábbi szakaszában is, amikor azt az egyetlen pozitív történetet meséli el, amikor gyermekkorában anyjával nap mint nap levélben kommunikáltak. Úgy tűnik, hogy a levél Eszter számára a szeretet megnyilvánulása, annak tapintható, tárgyi bizonyítéka volt, s történetéből az derül ki, hogy anyja így könnyebben mutatta ki a szeretetét, a levelek segítségével közelebb került a lányához. Kettejük végletekig ambivalens viszonyát a levelezős időszakok harmonizálták. Eszter így emlékszik erre:

Tehát ez az anya, aki ki tudott ordítani engem a világból, erre is képes volt, meg arra is, hogy ha nem voltunk együtt valamiért, mondjuk nyáron, akkor minden napra írt nekem egy levelet, amit előre odaadott, hogy hétfőtől péntekig mit kell

fölbontani. Ezt örökölttem tőle, én is így csinálom a kislányommal, mióta tud olvasni. Tehát hogy ilyen nagyon ambivalens, ilyen nagyon szélsőséges... Nagyon tudott gyűlölni, de amikor... mikor jól volt, akkor azt mondta mindig, hogy te vagy az egyetlen, aki elviselsz engem.

A levél, illetve az írott szavak Eszter számára a szeretet és a törődés megnyilvánulását jelentik, ami valamilyen oknál fogva sem anyjával, sem Tamással a közvetlen testi érintkezés során nem valósult meg. A jelenből a múltjára visszatekintve a szavaknak még varázslatosabb erejük van azáltal, hogy ő is íróként szavakkal kommunikál. Tamáshoz való vonzódása is inkább a verseihez, s magukhoz a szavakhoz való kötődésen alapult „*két örült, aki szerelmes a szavakba*”, mondja. Így nem véletlen, hogy az erotikus szenvedélyt is levelezésükben tudták lánggra lobbantani.

Eszter Tamásról szóló anekdotáját így folytatja: „*na, most én... hoztam egy döntést*”. E felütés után Eszter megpróbálja az elmondhatatlant elmondani két szexuális együttlétükről. Története a visszautasítás szégyenét, a megbántás traumatikus történetét, valamint a titkos határátlépések morális tabuját kísérli meg narratív formába önteni. Nem derül ki pontosan, hogy mi történik az első alkalommal, annyit tudunk meg, hogy Tamás orgazmust él át. Eszter félreértelmezi Tamás kérdését, „*és te?*”, s gondolataira így emlékszik: „*azt akartam, hogy úgy érezze, hogy ő is tud adni*”. A második minitörténet ebből a félreértésből bomlik ki. A történetben Eszter önmagát eljuttatja az orgazmusig, miközben a férfi nézi őt. Az eset a férfi teljes elutasító reakcióját váltja ki, magát „*szörnyeteg*”-nek bélyegzi. A történetek, Tamás elszörnyedése és megvetése, „*hogy megint belém rúgnak, pedig én jót akarok*” felkavarja Esztert. Azt mondja, hogy még mindig nincs túl az eseten, hangja el-elcsuklik, ahogy mesél. Az incidenst dühödt levélváltások követték, Eszter önbizalma „*romokban hevert*”.

Eszter olvasatában Tamás fantáziájának ő túl igazi volt, mert „*a Tamásnál meg mindenkinek csak lelke volt*”. Levélszerelmük konfliktus nélkül nem válhatott realitássá, mert intenzitása a mozdulatlanságában, a vágyak végtelenében rejtegett. Tamás törekeny, sebezhető, függő szexuális szubjektumát Eszter ugyan megpróbálja értelmezni, a történetben azonban mégis saját áldozatiságát emeli ki, azt, hogy emberségében és nőiségében is újra megbántották, elutasították, jó szándékát nem értették meg. Mivel saját folyamatosan újraismétlődő negatív élettapasztalatával, létélményével köti össze az esetet, ez képtelenné teszi őt arra, hogy újrakonstruálja kettejük kapcsolatát. Eszter életút-elbeszélésében lényeges szerepe van ezeknek a történeteknek, mert sűrítik annak tágabb témáját. Úgy is mondhatjuk, hogy a Tamás-anekdotát Eszter úgy illeszti a nagy narratíva

egészebe, hogy az beleillik annak keretébe: a generációkon átívelő, átörökített hiány: a szeretet, a megértés és az elfogadás hiánya. Ennek a hiánynak az ismétlődése minden felidézett és egymásba fűzött anekdotán keresztülvonul, újra- és újrakonstruálva Eszter narratív szubjektumát, amely bár komplex és sokrétű, mégis az áldozat sémájába görbül. Ez a konstrukció a „csapda lehetősége, egy rizómabeli zsákutca, a kiutak elzáródása” (Deleuze–Guattari, 2009: 65). Abban az esetben azonban, ha elővigyázatosan Eszter képes ezt a zsákutcát elhelyezni élete folyamatosan újrarajzolható térképén, azonmód kinyílnak a lehetséges szökésvonalak (Deleuze–Guattari, 2002: 78).

Eszter és az írás

Eszter írásai életének szerves részét képezik, hálózatot, rizómát alkotva tág teret nyújtanak az önreprezentációjához. A képzelet és a valóság elmosódó határán lebegő, önéletrajzi ihletésű művek ezek. Írásaiban gondolatfutamai tisztán, egyszerűen fejezik ki a valóság elmozdításának kívánását, a szerelem, a szeretet és a testi gyönyör egységének szakralitásában való kiteljesülés vágyát. A túlérzékenyséig elvékonyodva, felfokozottan és kifinomulva bennük és általuk érti meg önmagát Eszter a legvilágosabban. Miközben a bátor, őszinte, felkavaró, határozott írásokat a magány és a kiszolgáltatottság élménye tölti ki, végig érezhető egy különös, zajos, vad energia, amely átjárja prózáját. Eszter prózája a kisebbségi irodalom deleuze-i kategóriájába sorolható. Deleuze szerint „A kisebbségi irodalom [littérature mineure] nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír” (Deleuze–Guattari, 2009: 33). Az irodalom tehát használja a többségi nyelvet, de saját arcára formálja azt. A kisebbségi irodalom legfontosabb jellemzője, hogy benne minden politikai konnotációt kap. Hiába egyéni az elkészült mű, annak megírása kollektív cselekedet, mert benne az elnyomottság, a kisebbségi tapasztalat története is megformálódik. Eszter a többségi irodalomból nyert szókészlet segítségével alkot. Használ azonban olyan kifejezéseket, szimbólumokat és képeket, amelyek nem mindig illeszthetők az irodalmilag elfogadott keretekbe. Fogyatékos nőként zabolátlan, tabuk nélküli nyílt kifejezőmódja meghökkent, megbotránkoztat, s ezzel újrarajzolja az irodalmi műfaji kategóriák körvonalait.

A sokféle kiszolgáltatottság megjelenítése közül legmegrázóbb, ahogyan stílusa egész súlyával az olvasóra nehezede a testnek, a fizikalitásnak való kiszolgáltatottságot jeleníti meg. Moralizálástól mentesen úgy ír az elviselhetetlenségig fokozott, égető testi vágyról, hogy pontosan érzi az olvasó, ez nem csak testi vágy, itt elmozdulnak a határok: a

kimondható, a kimondhatatlan, a külső, a belső, a közelség, a távolság, az én, a másik, a test a lélek egymásba csavarodnak. Eszter így emlékszik a kezdetekre:

...nagyon sokáig csak terápia volt. Hogy azt... az összes mindenséget, amit kifelé nem mutattam... tényleg úgy vettem elő, mint a nyugtatót... amikor nagyon rosszul voltam valamiért, akkor... akkor fogtam a tollat...

Az írás tehát sokáig önterápiás gyakorlatként működött Eszter életében, amely során a problémáinak megoldásához önmagába mélyedt, bezárkózott. Ezt a késztetést azonban nem egyéni próbálkozásként, önkényes választásként interpretálja, hanem beleilleszti a genealógiájába: az írással is egy családi hagyomány hűséges követőjeként gondol magára:

De hát ez ilyen családi ragály is, mert már mindenki csinálta... Anyukám, az dolgozatjavításra vette elő, de az apukám írt is, meg a nővérem is végül is van... amikor teljesen új darabot hoz létre a... tehát, hogy mi ilyen írásban kifejezők vagyunk, úgyhogy ez... ez ilyen minta is.

Azért, hogy ezt a genealógiát megépítse, saját íráskényszerét a hagyományba illessze, Eszter összemossa a különböző írásfajtákat, műfajokat, ahol a dolgozatjavítás és a prózaírás egyformán kreatív alkotásnak minősül. Szorosan illeszkedik ez ahhoz az általános igényhez, amely az életút-narratívát arra is használja, hogy önmagát „historizálja”, saját eredetmítoszát megalkossa. Eszter az írását tehát identitásrétegeinek találkozási pontjaként határozza meg, amelyben a zsidósága, a család szenvedéstörténete, a női alakok szeretethiánya s hidegségük továbbörökítése, valamint a fogyatékosága mind sarkalatos elemek.

Helen Cixous a pszichoanalízist használva és kritizálva a női testet az írás forrásának látja, s úgy véli, a női test és a női különbözőség szövegben és nyelvben is megnyilvánul. „Szöveg az én testem: éneklő írásfolyamok járnak át: hallgass meg” (Cixous, 1997: 365). Amikor Eszter az alkotási folyamatról, illetve az írás szenvedélyéről beszél, nem lehet nem párhuzamot vonni Cixous gondolataival. Az írást mindketten olyan belső kényszerként élik meg, amellyel szemben tehetetlenek. Az írás mindkettejükénél szentség, a kivételezetteknek jutó szent béklyó, felelősséggel teli természetfeletti adottság. Olyan erő, amely legyőzi s fogva tartja a testet és az elmét, s amely ellen nem lehet védekezni. Cixous egyenesen erőhatalomként írja le, amely fizikális szimptomákban manifesztálódik. Így hangzik:

„Semmi oka nem volt. Tébolyultság volt. Az írás ott lebegett a levegőben körülöttem. Mindig közel, megrészegítően, láthatatlanul, elérhetetlenül. Alávetem magam az írásnak.

Hirtelen tört rám. Egy napon rám talált, megostromolt, bevett. Rabul ejtett. Hatalmába kerített. Honnan? Nem tudom. Soha nem tapasztaltam. A testem valamely régiója felől. Nem tudom, honnan. Az »írás« elkapott, megragadott a rekeszizom környékén, a gyomrom és a mellkasom között, egy ütés kitágította a tüdőmet, és nem kaptam levegőt” (Cixous, 1991: 9).

Eszter áramlásról beszél, nem annyira agresszív, mint inkább körülölelő sodrásról, amely pozitív konnotációval bír: az átölelés, a körbeölelés képét jeleníti meg.

Amikor meg... jött, nagyon... ritkán, de... amikor jött az az áramlat, amikor nem tudtam, hogy mit írok, csak ütöttem a billentyűket, és akkor egy kicsit így ilyen elfelhősödött tudat, és kinyitottam a szemem, vagy rá... arra, hogy mit írtam, és akkor úgy éreztem, hogy hú, hát ez elég merész lesz, de ez... tehát hogy annyira belülről jött, hogy... hogy nem lehetett vele mit csinálni, mert az ott van. Tehát hogy amikor úgy írtam, hogy tudtam, hogy hol vagyok, és most ez egy alany, vagy egy állítmány, akkor abból nagyon sokat húztam mindig, mert, hogy nem... végül aztán nem ment át a szűrőn. Ezekből szinte sose, amik ilyen önkívületbe születtek, mert ezek... ezek ilyen megfellebbezhetetlen dolgok, amik így belülről...

Eszter szavaiban az írás önkívületi transzállapotban születik, teste akarattalanul reagál a késztetés áramlatára. A késztetés szelíd ölelés, átkarolás, amely lehetővé teszi a teljes feloldódást. Cixous sokkal erőszakosabbnak, felkavaróbbnak, harcosabbnak írja le az élményt, amelynek során ő a tudatával megpróbál ellenállni, de a testét leigazza, birtokba veszi az írás kényszere. Ütés éri a létfontosságú szervek környékén, nem kap levegőt. A teremtés és a halál ezáltal egymást mozgásba hozza, és mindkettő belülről fakad. Cixous menekülő ellenállása előhívja a felelősségtől való félelem képzetét, amely a messianisztikus küldetésnarratívák sajátja. Eszter narratívájában a messianisztikus elem hiányzik, nála a hangsúly inkább nárcisztikus önkiteljesedés, amelyben a külvilág megítélése elsődleges fontosságú. Mindkettejükénél elmosódnak azonban a tudat és tudattalan, a test és a lélek, a kinn és a benn, a józanság és a tébolyultság közötti határok, feloldódnak az alkotás folyamatában. „Írni annyit tesz, mint dolgozni a »köztesben«” – mondja Cixous (Cixous, 1997: 367). Míg Cixous magát az írás folyamatát tartja transzgresszívnek, és ezért nem aggódik a végeredmény miatt, Eszter nem tud kilépni a maskulin diskurzus kereteiből, szorong az olvasói megmérettetéstől. Írásait a jó–rossz, pornográf/ponyva–szépirodalom, tehetséges–tehetségtelen dichotómiákban képzei el. Ez a szűk, hagyományos keret nem

nyit teret arra, hogy saját gyakorlatát új, innovatív értékelési kritériumok mentén, egy nagyobb egység részeként, a női írás megsokszorozódásának egyik formájaként képzelje el.

Eszter önazonosságának megteremtéséhez elengedhetetlen a teljes elfogadás. Szomorúan vall arról, mennyire megviseli, ha vannak olyan olvasói, akik nem merik, vagy nem tudják közel engedni az írásait magukhoz. Szélsőséges esetben pornográfnek bélyegzik őket, mert nem érzik vagy értik meg az erotikának, a váagnak, a szexualitásnak a helyét, szerepét Eszter írásaiban. Vajmi keveset tudnak ugyanis az életével és írásaival összemosódott létéről. Erről így mesél:

Énrajtam azért nehéz az olvasóknak kiigazodni, mert akkor elkönyvelnek pornószerzőnek, és nem... én meg nem vagyok az. Tehát én... én egyre merészebb lettem, ahogy írtam... már úgy éreztem, hogy ez a dolgom... vagy nem is tudom, ezt így megfogalmaztam-e, viszont belül én meg egy nagyon konzervatív nő vagyok... a konzervatív asszony, aki bennem él, meg ez a „ki akarom mondani, el akarom mesélni” kitárulkozás, ez... hogy akkor hogy verekszik a... írás közben

Eszter magára záródott világát végtelen fájdalom járja át, amely életének és írásainak is legfőbb tapasztalata. Lelki magányát képzeletének életre keltett alakjai enyhítik csupán. Ennek a világon kívüli létnek a túláradó erotikájában hihetetlen erő koncentrálódik. Lehetővé teszi Eszter számára, hogy meghaladja önmagát, kiszabaduljon az elszigeteltségéből, határokat lépjen át, s megtapasztalja a leendés folytonos élményét. Cixous elméletében az írás, akár csak a festés, a rajzolás, beteljesíthetetlen és beteljesületlen életünk referenciái és metaforái is egyben. Az alkotás szerepét így fogalmazza meg:

„Úgy szeretnék írni, mint egy festő. Úgy szeretnék írni, mint a festés. Ahogy élni szeretnék. Talán, ahogy néha sikerül is élnem. Vagy inkább: ahogy néha megadatik nekem, hogy az abszolút jelenben éljek” (Cixous, 1991: 104).

Eszter és Cixous mindketten azt vallják, hogy a nők a testükkel írnak. Számukra az írás a szexualitáshoz hasonlatos aktus, az írás folyamatát az autoerotizmus szókinccsével érzékeltetik. Eszter szavaival ez így hangzik:

mert azért ez olyan, mint a szex, hogy... hogy van, amikor abszolút nem megy az írás, tehát a kettő... két szót nem bírok egymás... de ha egy sz... van olyan ez az úgynevezett flow, ami különben a gyönyörhöz nagyon hasonló állapot... ezt nem

én mondom, hanem a kutatói, hogy az alkotót az alkotásához szerelemszerű érzés fűzi. Ez így van. Tehát hogy... hogy körülbelül az, amit a szeretkezés alatt, az igazi alatt...

Az írás tehát Eszter számára a szexuális gyönyör (*jouissance*) érzetével rokon, amelyben az alkotó/szerető szerelmi áhítatot éppúgy átél, mint testi élvezetet szerelme tárgya, az alkotás/partner iránt. Csakúgy, ahogyan a szexuális aktus nem irányítható rációval, ugyanúgy az írás sem. Az áramló, „szétterjedő nemiség” (Jones, 2002: 495) azonos a nyelvvel, annak gátak nélküli áramlásával. Az írással, az írásban tehát Eszter eme női attribútumot látja, amely a francia feminista posztstrukturalista irodalmárok szerint felforgató, forradalmi, és nem hasonlítható a férfi libidinális ökonómia rendszeréhez. A Cixous által megfogalmazott határok nélküli „kozmosz női libidó” hasonul az íráshoz annyiban, hogy nem vesz fel semmilyen rögzült formát, nem idomul semmilyen hagyományos zsánerhez, annak szabályaihoz. Használja azonban a másik nyelvét is, folytonosan mozgásban áll önmaga és a másik között. Az írás, úgy mint a szexuális gyönyör, szenvedélyes utazás tehát, amely során lehetőség nyílik a másikkal való kreatív kapcsolódásra, azonosulásra, egybeolvadásra, annak testi, szellemi megtapasztalására. Ez a gondolat fogalmazódik meg Eszter szavaiban, amikor arról beszél, hogy fantáziájában képes átélni a „férfigyönyör”-t is. Így hangzik:

én nem tudom, egyébként más nők is így vannak-e velem, vagy ez is az én extrém hülyeségem, hogy én... én azt hiszem, de nem tudom, persze, még sose voltam férfi bőrbe, hogy én férfigyönyört is át tudok élni. El tudom képzelni, hogy ő mit érez, amikor velem van. Fizikai szinten is talán. Tehát... ez az íráshoz nem árt, hogy... tehát én nem tudom, hogy egy férfi át tudja-e élni, hogy egy nő mit él át, miközbe' együtt vannak, de én ezt... ezt viszont én tudom. És szerintem a nők egy része tudja. Tehát azért tudja, mert a teste belsejébe történik. Hát az... nyilvánvaló.

A nemiség tehát Eszter képzeletében egy kategorizálhatatlan szabadságot jelent és nyújt, amelyet ő gyakran „szabadosság”-ként fordít, ahogyan társadalmi kontextusba helyezi a témát. Eszter irodalmi és szexuális univerzumában a férfi libidinális szexualitás, valamint a női vágy sokszorosága problémamentesen él egymás mellett, s alkot egymással hálózatot.

Az *écriture féminine* (női írás) elmélete szerint a test az írás forrása, annak elengedhetetlen kreatív táptalaja. Mivel szorosan testhez és szexualitáshoz kötött, az írás ezen formája az elnyomó fallogocentrikus gondolkodással szemben szubverszív, felforgató

erőt képvisel. Sellers részletesen ismerteti Cixous-nak mint az *écriture feminine* egyik teoretikusának elgondolását:

„Cixous azt állítja, hogy a női írás potenciálisan mindkét nem sajátja lehet, mégis úgy gondolja, hogy a nők jelenleg közelebb állnak a feminin ökonómiához, mint a férfiak. A nők írásában meglátja a potenciális lehetőséget a meglévő struktúrák kijátszására és újrafogalmazására. Cixous azt sugallja, hogy mivel a feminin szubjektum-pozíció elutasítja a másik különbözőségének kisajátítását, illetve megsemmisítését, a feminin írás a kapcsolatok, a percepció és a kifejezés alternatív formáit fogja létrehozni. És ebben az értelemben gondolja, hogy az írás forradalmi. Az írás nemcsak, hogy meg tudja haladni a bináris logikát, amely jelen rendszerünket átítatja, hanem egy új nyelv és kultúra kereteit képes létrehozni. A feminin írás a társadalmi és politikai szféra változásait is kezdeményezni fogja, amelyek a patriarchális és kapitalista társadalmat alapjaiban rendítik meg” (Sellers, 1994: xxix).

A testi fogyatékossgal élő nők esetében kiszabadulásuk az elnyomó kulturális metanarratívák alól és testük felszabadult megélése – amelyből ezek az írások kiáramolhatnak – még bonyolultabb, mint az ép többség esetében. Eszter a fantáziáját hívja segítségül ahhoz, hogy az épségterrorral megküzdve, fogyatékossga korlátain túllépve, nőként hallassa a hangját. Eszter a testi fogyatékossgát használja arra, hogy képileg megjelenítse a kreativitás erejét, s hangsúlyozza, hogy fogyatékossga révén még élénkebb a képzelőereje:

ez a mozgásállapotommal is összefügg, mert egy... mint a halmozottan fogyatékos hősöm, hogy minden csak fejben működik... a fantáziám nekem szerintem sokkal színesebb, mint egy átlagembernek, mert azt is el tudom képzelni, hogy futok, például, hogy ne csak a szexről beszéljünk, meg... mindenfélét el tudok képzelni... [a] belső vizualitásom az nekem nagyon jó, amit aztán szavakba lehet fordítani.

Az *écriture feminine* nem beszél a többszörös elnyomásról, arról, hogy vannak olyan nők, akiknek mindenekelőtt össze kell hangolniuk a nőiségüket a fogyatékossgukkal, s meg kell szabadulniuk mindkettő diskurzív terheitől ahhoz, hogy a testiségükből kiindulva önmagukat megírassák. Személyesen Eszter vállalkozását tovább bonyolítja annak az ontológiai váagnak az ereje, amely a soha ki nem elégített, emberként való elfogadásra irányul, s amely vágy kielégítését Eszter elsősorban a férfitartnereitől reméli. Ez a folytonos vágyakozás az univerzális emberiben fogalmazódik meg, s ebben a nőiség affirmatív hangsúlyozása a férfi ellenében kontraproduktív. Eszter narratívájában és prózájában is

érezhető a feszültség a nőiség saját jogú megformálása és kifejezése, valamint az elfogadás kivívása között. Így Eszter írása nem illeszthető teljes mértékben a fenti francia feminista elméleti keretbe, hiszen nőiségének megélése nagyrészt férfi általi elfogadást takar. Eszter műveiben élesen, metszően tárul fel a hétköznapi takarásából a szeretethiány, az elfogadás utáni sóvárgás, a magány mindennapi megélt valósága. Erről így beszél:

Én egy profi magányos vagyok... visszajutottam sok szempontból a... a nagyon sok hosszú év magány-állapotába. Tehát minthogyha nem lenne mellettem senki. Mint ahogy érzelmileg gyakorlatilag nagyon sokáig nem is volt... tehát nincs. És hogy ezzel most mit lehet kezdeni. És akkor... és akkor ebből szü... ebből is születtek az írásaim, illetve, hogy én... én egy ilyen nagyon érde... hogy mindent, amit nem kaptam meg, azt beleírtam...amit nem kaptam meg, az egy dolog tulajdonképpen, és ezt osztom szét mindenféle írásokba.

Nem hisz a női nem idealizált felsőbbrendűségében, Eszter a humanizmus híve, ahol egyik nem sem magasabb rendű a másiknál. Eszter története számos pontján kihangsúlyozza vágyát egy egyenrangú kapcsolatra, amelyben a kiteljesedés legmagasabb foka a partner lelki és testi kielégítése, a szerelem és a szeretetben való feloldódás, összekapcsolódás. Cixous szavai ismét visszhangozzák Eszter gondolatait: „Az vagyok neked, ami akarsz, hogy legyek, abban a percben, amikor rám nézel, úgy, ahogy még sosem láttál: minden pillanatban. Amikor írok, mindaz megíródik belőlem, kizárás, előrelátás nélkül, amit nem tudunk, amik lehetnének, és minden, amik leszünk: hívogat minket egy fáradhatatlan, kábító, csillapíthatatlan szerelemkeresés. Soha nem kerüljük el egymást, soha nem szenvedünk hiányt egymásból” (Cixous, 1997: 380).

Eszter írásainak legfontosabb szereplői fogyatékosan élő nők, ami mutatja az élettörténetének és a főhősei életútjának egybefonódását. Amikor az életútjában meta-szinten kibontja és elemzi a saját szerzői énjét, valamint írásgyakorlatának jellemző vonásait, a magány és a hiány hangsúlyosan jelen van. A szerelmi kapcsolatok pillanatnyi öröme és ismétlődő kudarca, a nem viszonzott szerelem és a szerelmesen átélt testi gyönyörök mind visszatérnek az írásokban, azok témáit alkotva. Az írásokban azonban a beteljesülés, a szerelmes egymásba olvadás, valamint az áhított viszonzott érzelem ölt morfológiát. Amikor tehát Eszter ír, akkor a hiányok eltűnnek, bármi lehetséges a körbeölelő képzelet áramlásában: „*vegyél körbe, semmisíts meg, ami... legyen egy aura, ami... egy másik ember bezár egy körbe, ami azt jelenti, hogy elfogad... vagy, hogy igazán velem van*”.

Fantázia, erotika és halál

Eszter életút-elbeszélését, s egyben novelláit is áthatja az erotika, a szerelmi és a testi szenvedély témája. A csillapíthatatlan szexuális vágy, a szeretet és a szeretve levés áhítása, ennek megélése az íráson keresztül szabadságot kölcsönöz neki. Ez a szabadság azonban folytonos feszültségben létezik a társadalmi konvenciók, megbélyegzések miatti szorongással, aggódással. Eszter sokszor elgondolkozik, hogy ő a külvilág szemében talán romlott, túl „szabados”, írásai pedig az olvasóközönség szemében pornográf irodalommá redukálódnak. Eszter életúteseményeit újra és újra megszakítva, elaboráltan beszél szerelmi és erotikus képzeteiről, megélt vagy fantáziájában megalkotott élményeiről. Ezekben a leíró jellegű mondatokban a hagyományos judeo-keresztény eszmerendszerbe illeszkedve az érzékiség, az erkölcstelenség és a romlott, buja, erotikus vágyak a tisztátalan test képzetéhez tapadnak, amely elválnak a lélek erkölcsi tisztaságától, és lehetetlenné teszi a felmagasztosulást. Ez a feloldhatatlan ellentmondás jelen van a narratíva több pontján, ahol önmagát „jó kislány”-ként reprezentálja, aki konform és visszahúzódó a mindennapokban, fantáziájában azonban agresszív, és határokat áthágó. Az első nagy szerelem történetét, egy tíz napig tartó kapcsolat anekdotáját, hosszasan meséli. A mámorító tisztaság megtartása érdekében a kapcsolat testi megvalósulását éteri, tiszta, emelkedett, magasabbrendű élményként írja le. A szexualitást, a nemi aktust kiemeli a testiségből, s szakrális élménnyé magasztosítja. Így mesél:

és akkor én tökéletesen elvesztem, ez valami hihetetlen érzés, remélem, hogy más is megélte... tehát hogy idő, tér, aggodalom, a teljes személyiség a jó értelemben, tehát minden... minden, ami visszahúzna, vagy ami... az... megszűnik, és csak a pillanat, vagy csak az átélt érzések vannak, szóval, ilyen abszolút homályos, ilyen egybefolyó érzékletek, a tapintás, meg a... nem tudom. Most se tudom felidézni csak azt, hogy valami másik dimenzióba...

Eszter leírásában az érzésekre koncentrálnak, a testi egyesülés a másikban való elveszést, a benne való feloldódást segíti elő, amely során a szerelmesek átlépnek egy másik dimenzióba. Bataille hosszasan ír az erotikus szenvedélyről. Írásában a szeretett lényvel való összekapcsolódás, a lét folytonossága, illetve megszakítottsága dialektusának keresztmetszete:

A szerető számára a szeretett lény a világ tükre... ő a teljes, korlátok nélküli lény, akit nem fékez többé önnön megszakítottága – egyszóval a lét folytonossága, amelyet megszabadulásként élünk meg a szerető lényé által... Az erotikus aktus felszabadítja a benne részt vevő lényeket, felfedi folytonosságukat, mint hullámok a viharos tengerét (Bataille, 2009: 26–27).

Eszter ezt a teljes, másokban való feloldódást áhítja. Elbeszélése több pontján a szexualitást ehhez a szent lelki összekapcsolódás-élményhez köti, megfosztva azt morális jelentéseitől, a test tisztátalanságának gondolatától. Szakrális tér, amely transzcendálja az ép és fogyatékos testet egyaránt. Eszter képeiben – akár életút-elbeszélését hallgatjuk, akár a novelláit olvassuk – a szexualitás, az erotika és a kreativitás összefonódik.

Férjével való viszonyából hiányzik ez a pátosz. Kettejük kapcsolatáról nem az egymásra hangolódás terminusaiban beszél, nem volt belé szerelmes. Épp ellenkezőleg: ennek a kapcsolatnak része az erőszak, a lelki és fizikális bántás. Eddig azonban a szexualitás nyújtott számukra terepet ahhoz, hogy egymásra találjanak. Az interjú idején ez már megkopni látszik, Eszter sokat lamentál az öregedés folyamatáról, s a szexuális érdeklődés megcsappanásáról. A tartós frusztráció és magányosság, a házasságában való mélyeséges csalódás, az elhidegülés, a férje erőszakos megnyilvánulásai, Tamás visszautasítása, s az a kudarc, hogy soha nem élhette meg tartósan a szeretett lényel való összekapcsolódást, a viszonzott áhítatot, Esztert depresszióba sodorta.

Élete egyik legnagyobb traumájaként a depresszió kapcsán meséli el azt az esetet, amikor édesanyját megütötte. *„Tehát megütni egy anyát! Hát, az minden tabu fölött áll.”* A narratívájának korábbi szakaszában több erős megjegyzésbe, képletes kifejezésbe burkolva már felvázolta anyja kegyetlenségét és szeretetlenségét. Az egyik ilyen hasonlat az anyai terrort a zsidó család üldöztetésével rokonítja: *„mint a Gestapónál, tehát az a lelki kínzás”*, amelynek Eszter a szenvedő alánya. Egy másik alkalommal, szintén a családi szenvedéstörténetet idézve mesél szeretett-gyűlölt anyjáról, s kettejük, viharos kapcsolatáról: *„Hát, most mondom, vagy magyarázom megint a Holokauszttal, meg hogy akire puskát fognak, az agresszív lesz... vagy nem tudom. Egyrészt. Másrészt meg megölel. Tehát ez a hideg-meleg fürdő, hogy hol ez volt, hol az volt, ez a double bind – kötés”*. Mindezek felvezetésként, magyarázatként szolgálnak ahhoz, hogy képes legyen elmesélni azt az epizódot, mikor az anyját megütötte. A történet kettejük narratívájának klimaktikus jelenete. Esztert anyja olyan feldúlt lelkiállapotba kergeti – többek között azzal, hogy „állat”-nak nevezi – hogy lánya egy szemtanú előtt megüti. A jelenetet Eszter hosszasan meséli, hangsúlyozva saját megbántottságát és büntudatát. Tettét *„minden tabu feletti”*-nek

bélyegzi, amely őt szörnyetegként láttatja. A történetben/történettel azonban Eszter végig azt bizonygatja, hogy anyja tette gonosszá, és saját ördögi tettében is anyja rossz oldalát, s az átörökített családi karmát fedezi fel. Interpretációja önmaga felmentését és áldozatként való beállítását célozza. Magyarozatként egy további részletet ad a történetéhez:

Ez egy játszma volt. Amikor már látta, hogy sikerült, ezt most is így csinálta, gyilkos arc, meg satöbbi... Ha egyszer megírnám az anyukámhoz való ambivalens viszonyomat, lehet, hogy az volna a címe, hogy »Vidd innen ezt a gyilkos arcodat!«... Az elsőben... elsőben is odáig... ugyaneddig a lelkiállapotig eljutott, akkor meg azt mondogattam neki, így teljesen magamon kívül, hogy de hát mondj már egy dolgot, amiért engem szeretni lehet! És azt mondta az anyukám, ilyen nagyon tárgyilagosan mondta, hogy én ilyet nem tudok felsorolni. (felnevet) Csoda, hogy ki voltam borulva?

A fenti szövegrészben Eszter úgy menti fel magát, hogy anyja szájába adja a „gyilkos” szót, valamint kimondatja vele, hogy nem szereti a lányát. Ezzel egyrészt az anyai szeretet magától értetődésének sztereotípiáját dönti le, másrészt azt érzékelteti, ez egy olyan tragédia, amely az egyik legszörnyűbb, ami az egyén szintjén megtörténhet.

Eszter képzeleteinek a halál – a gyilkolás, illetve a saját halála – és az erőszak szerves részét képezi: az erotika, a képzelet, illetve a halál hálószerűen fonódik a narratívára, amikor Eszter a depressziójáról mesél:

De hogy én meg azt éreztem, hogy én már nem tudok újat adni, nem tudok megújulni, meg nem tudok hinni már semmiben, úgyhogy... hogy lehet így tanítani, hogy nekem a hitem minde... elfogy mindenbe, magamban is. És hogy éjsza... az éjszakáim meg az estéim avval telnek, hogy meg akarok halni és az a jobbik eset, ha meg akarok halni. Ha gyilkolok gondolatba, az szörnyű. Egy ilyen természetnek, mint én, aki ilyen jó kislány, meg konformista, meg... ezt már meséltem... azt átélni, hogy mint egy... pont, mint egy koncentrációs táborban halomra lövök mindenkit. Ééén? Hát... hát ez borzasztó volt.

Ismét családi szenvedéstörténetbe ágyazza az eseményt azzal, hogy a koncentrációs tábort idézi mint öldöklésének színterét: a kép Eszter kulturális repertoárjának része, s zsidó identitásának kifejező terepe. Ő viszont nem áldozatként, hanem hidegvérű gyilkosként képzelel el magát a modern kori történelem legnagyobb halálgépezetének részeként.

Egyazon mozdulattal rajzolja meg és radírozza ki önmagát, s végül teljes önmegsemmisítést ír le, amellyel nemcsak a testét nullázza le, hanem önnön emberségét semmisíti meg. Képzletbeli tettének feloldozása nincs.

Bataille filozófiájában az erotika kapcsán az erotika–szentség–halál hármában gondolkodik, azok összefüggéseiben határozza meg azt. Elmélete szerint mindannyian „megszakított lények” vagyunk, és életünket létünk folytonosságának a keresése határozza meg, s a folytonosság elérésének átmeneti állapotában közel kerülünk a halálhoz. Életünk egyik alapérzelme a túlárado erotikus szenvedély, amely felszabadítja a lényünket, hogy ideiglenesen megtapasztalhassuk a hőn áhított folytonosságot, s kiszakadhassunk létünk megszakítottságából. Ekkor élhetjük át, Bataille szavaival, „két lény tökéletes egybeolvadását, két megszakított lény folytonosságát” (Bataille, 2009: 25). Ez a megtapasztalás mindig szenvedéssel jár. Pillanatnyi, ideiglenes és mulandó természete miatt tudatunk az egybeolvadásból a szenvedést, pillanatnyiségének a fájdalmát őrzi meg. Ezzel pedig szükségszerűen magában hordozza a halált. „Ha a szeretők egyesülése szenvedélyből fakad, mindig ott kísért a halál, a gyilkosság vagy az öngyilkosság gondolata” (Bataille, 2009: 26).

Eszter kreatív, túlfűtött képzeletében szorosan összekapcsolódik a szexualitás, az érzéki öröm és a halál, mind gyilkosság, mind öngyilkosság formájában. Életút-elbeszélésében elmond egy minitörténetet, amelyben alakot öltenek fantáziájának kísértetei. Abban a világban, amelyet a fantázia felfed, három férfit említ, akik archetípusok: egy fiatal, tökéletes fiú, egy apja korabeli, idősebb férfi, illetve egy „fekete” férfi. A három férfi minőségeket személyesít meg: a faji másság, az ideális, szexuálisan érett szépfiú, illetve az apafigura. Váltják egymást, de néha együtt is jelen vannak Eszter fantáziájában. A történet Eszter szerint egy depressziós időszakában játszódott le a képzeletében. A férfiak megverték, megerőszakolták, s végül az idős férfi pisztolyt fogott rá, és megölte. A történetet így zárja: „*tehát ők megöltek engem, de akkor meghaltak bennem*”. Bataille-jal ellentétben Eszter esetében a halál felbukkanása, bár szorosan kötődik a szexualitáshoz, nem az egyén kiteljesedését, szabadságát, a folytonosság megélését hozta, hanem annak épp az ellenkezőjét.

Eszter eseménytelen élete a belső világában, alkotói univerzumában, fantáziák által válik szenvedélyes, eseménydús létévé, itt találja meg az élet teljességét. Képzeletét „*belső menedék*”-nek hívja, amely kárpótolja, vigasztalást nyújt számára, s táplálja írásait. A fent említett történetből Eszter azonban azt a következtetést vonja le, hogy ő olyan értéktelen, hogy még a képzeletbeli vigaszt sem érdemli meg.

A képzeletbeli alakok vissza-visszatérnek, bár mostanában már kevésbé erőszakosan. *„Már most nem öldökölnék, de egyszerűen kilép a... kilép a fejemből, és akkor nem lesz, és... Egyszer valamelyik mondta is, mer ezek az archetípusok eltűntek, és mások... más jelent meg helyette, hogy ha ne... nem tartod magadat méltónak rá, akkor nem is vagy méltó rá, hogy itt legyek, és így ment el.”* Ez a történetből kihallható polifónia Eszter narratív énjének megsokszorozódása, többszólamúsága.

A képzelt párbeszédben Eszter ítélt és megítéltetik, halála szimbolikus, de nagyon valós következményekkel jár. Éltető kreativitása ugyanis megszűnik, fiktív lényének folyamatosság-illúziója ellobban, s felsejlik fizikai létének megszakítottsága. Eszter depressziójának a mélysége befolyásolja, hogy át tud-e törni a megszakítottságon, és meg tud-e élni olyan misztikus tapasztalatokat, amelyek a valós tapasztalatokat helyettesítik. Bataille azt gondolja, hogy minél idősebb az ember, annál inkább képes ezekre a misztikus tapasztalatokra, amelyek elvezetnek végül a szakrális erotikához, s megadják a folytonosság érzetét (Bataille, 2009: 29). Deleuze szótárában a bataille-i folytonosság a szökésvonallal rokonítható. Így amikor Eszter a képzeletében rátalál a folytonosság élményére, akkor megteremti azokat a szökésvonalakat, amelyek kiszabadítják a magány–hiány–áldozatiság–értéktelenség szűk keretéből. Fogyatékos testét Eszter ily módon transzcendálja, fizikai korlátait hátrahagyva szabaddá válik.

Eszter gazdag, rendkívül sokrétű narratíváját a meg nem értettség, a hiány, az áldozati szerep és a szeretet utáni vágyódás rendezi egységes egésszé. Életútja és írásai egymást kiegészítve összefonódnak. Eszter narratív univerzumában a testi vágyat és a szexualitást egyrészt szakralizálja, másrészt vad, nyers, erőszakos érzékiségként ábrázolja. Miközben a hús-vér test főszerepet játszik életút-elbeszélésében, a történetek végig a test transzcendenciáját öntik szavakba. Ez a transzcendálási folyamat három síkon ragadható meg: egy testetlen erotikus kapcsolatban, Eszter írói énjének artikulálásában, valamint a narratívájába beleszótt képzeletvilágán keresztül. A cselekmény, illetve a mozgás, az életintenzitás a korporeális valóságból mindháromban áthelyeződik a nyelviség, illetve a kreatív képzelet erőterébe: a levelezés, a kreatív írás, valamint a fantáziák síkjára. Eszter narratívája különbözik minden általam gyűjtött elbeszéléstől: életének hosszú, részletes elbeszélése szellemi utazás, nem megtestesült biográfia. Narratív énjének nagyfokú komplexitását közvetíti a hallgatósága számára. Fogyatékos női énjét megsokszorozva mind írónaként, mind anyaként, szeretőként, zsidó család leszármazottjaként, feleségként, dolgozó nőként bemutatja szubjektumának folytonosan változó dinamikáját, kölcsönösen

összefonódó elemeit. A szökésvonalat Eszter élettörténetében a test transzcendálása, illetve a szubjektum folytonos transzformációja által fenntartott leendés jelenti, amely lehetővé teszi számára, hogy életének materiális, korporeális mozdulatlanságából kimozduljon.

8. ÖSSZESŰRÍTETT EGY – KÍSÉRLETI RIZOANALÍZIS

„A legindividuaisabb... megnyilatkozás
a kollektív megnyilatkozás sajátos esete.”

(Gilles Deleuze)

Ebben a fejezetben a narratív élettörténeti vizsgálódásnak egy újfajta interpretációját, kísérleti módszertanát kínálok fel. A bevett, megszokott interpretációktól eltérően az itt bemutatott narratíva adott formájában egyszerre létező és nem létező. A narratíva ugyanis nem egyetlenegy narratív interjút mutat be, a tizenhárom testi fogyatékossgal élő nő elbeszélte történetéből állítottam össze ezt az egyet. A kísérletnek elsősorban az volt a célja, hogy az azonosság felé mozdítsam ki a sokszorosítást, semmiképpen sem az, hogy homogenizáljam az interjúalanyok narratíváit. Közben továbbra is szeretném hangsúlyozni, hogy a már bemutatott élettörténetek rendkívül egyéni, különösek, gazdagok, egymástól sokban különböznek – hiszen egyéni, megélt sorsokból táplálkoznak –, szükségesnek tartom felmutatni, hogy a történetek narratív, nyelvi szinten igen hasonlóak.

A következő narratíva tehát egy fiktív történetet mesél el, amelyet a tizenhárom interjúalany mondatai, mondattöredékei alkotnak. Fontosnak találtam, hogy szögletes zárójelben jelezzem, hányadik interjúalany élettörténetéből való az adott részlet. A sorszám megegyezik az előző fejezetekben sorrendszerűen tárgyalt elbeszélések számával.

A következő fiktív narrátort nevezzük el Veronikának. Így meséli a történetét:

Én... nem is tudom... hogy én most a normális emberek közé számítok, vagy a nem normálisok közé [2] Dolgozom, autót vezetek, gyereket nevelek... sportolok... szóval mindent úgy csinállok, mint egy normális, két lábon járó ember, csak egy kicsit nehezebben. Szóval, nem egy kétperces dolog, hogy én kimegyek az autóhoz, és beülök, hanem mondjuk egy tízperces. Vagy nem kopogok a körömcipőmmel, hanem éppen tekerem a kerekeimet a kerekesszékkal, és akkor kicsit nyikorog...[1] Folyamatosan bizonyítani kell a környezetünk fele, sok mindent. Hogy... hogy élek, hogy... ugyanolyan vagyok... Az a szerencse, hogy... mindenféle helyzetet

valamilyen szinten, ha küzdelmek árán, vagy lelki megpróbáltatások árán is, de el tudtam fogadni, és le tudtam kezelni. Szerencsés vagyok ilyen szempontból, azt gondolom. Erős az akaratom, az idegrendszerem... bár az egy kicsit elkopott már az évek alatt.[9] Hát, régen szoktam mondani, hogy néha szabadságra mennék magamtól.[1] Otthon nem nagyon hitték el, hogy önállóan tudnék bármit is kezdeni az életben. [8] Mert... mindig azt mondták, kicsinek is... jaj szegény gyerek, de kár érte, olyan szép! [7] Mint egyetlen gyermeke a szülőknek, és ráadásul beteg gyermek, hát akkor... óvjuk még a széltől is, meg mindentől, és pátyolgassuk, tutyulgassuk, és... hát ezt... ezt én nagyon megszenvedtem, amikor... amikor kirepültem otthonról.[11] Mindig... azt mondta az anyukám, hogy... hogy éljem az életemet úgy, ahogy szeretném, de... kudarcok jönnek és... fognak kudarcok érni. Már annyit mondták a kudarcot kiskorom óta, hogy lehet, hogy észre se fogom venni, hogy mi az a kudarc? (nevet) [7] Én mindig optimista voltam, ő meg mindig a sötét jövőmről beszélt, hogy jaj, majd mi lesz veled, ha így meg úgy. Ilyen környezetben éltem. Én ebből mindig is ki akartam törni, én ezzel sose értettem egyet, hogy nekem sötét a jövőm, miért lenne sötét? [8] Próbáltak azon lenni, hogy... az orvostudományak köszönhetően operációkon keresztül olyan állapotra... segíteni, hogy a későbbiekben legalább a hétköznapijaimat valamilyen... szempontból... ugye, helyrehozni. Mondhatni azt, hogy először úgy kísérleteztek. Szóval ezek a dolgok azért az életemnek nem voltak egy... hú, de boldogító élményei, de viszont arra gondoltam mindig, hogy ez csak jobb lehet...[11]. Nem tudtam, hogy... most esetleg meggyógyulok... Én szerettem volna, szóval két évig ott volt a remény, de mindig ott volt: és ha mégse? Akkor mi lesz? És ez a kettősség... ez a bizonytalanság, meg ez a szomorúság, ez a fájdalom, ez mindig ott volt... akkor. (sóhajt) Hát, két év után már... már aztán... már nem ez volt a fontos. Két év után már... már az volt a fontos, hogy minél többet elérjek. Hogy ne az legyen, hogy most itt várom a csodát, a négy fal között, hanem csináljunk végre valamit [1]. Hát akkor ezen a részén én túljutottam... és valahogy egy kicsit rehabilitáltam magam...[12] Nem volt bennem düh, meg semmi, tehát nem haragudtam [4]... mert én olyan vagyok, hogy mindenki hibázhat [1]... Nem tudok rá haragudni, és ha kezdeném, ugyanígy kezdeném [7]. Legalábbis egy fogyatékos számára szerintem elérkezik az az időpont, amikor nem tudja igazán magát hova helyezni, hogy megnézik, megjegyzést tesznek rá... és... és van egy időszak, amikor úgy érzi az ember, hogy vagy beszorulok, bevonulok a négy fal közé, és nem megyek ki, vagy pedig fölállalom. Tehát... el kellett fogadtatnom saját magammal, hogy ez egy életre való dolog, és hogy ha én úgy állok az emberekhez, a gyerekekhez, hogy ezt ők

megértsek, akkor ebből nem lesz probléma tovább. [11] Én integrált iskolába, tehát egészséges gyerekek közé jártam. Ott nagyon jól éreztem magam, mindenki épkezláb volt, engem kivéve, és az osztálytársak nagyon konstruktívak voltak, sokat segítettek nekem, elfogadtak olyannak, amilyen vagyok [3]. Igazából nem éreztették velem azt, hogy mozgássérült vagyok. Szóval... úgy szervezték a programokat, hogy én is el tudjak menni. Osztálytársaim kísérték haza az iskolából, ők voltak velem mindig. [7]. Még vannak ilyen régi fotók is, ahol tartanak az ölükben engem... megsárgult képek, leszakadva az oldala, de megvannak az ilyen ereklyék még [11]. Én voltam az egyedüli, aki bárminemű fogyiségot fel tudott mutatni, de ez annyiban volt hátrány, hogy mondjuk... nem tesiztem. [5] A szüleim féltése, tiltakozása ellenére elmentem Budapestre az .....Intézetbe. Hát, amikor a szüleim meglátták, hogy milyen gyerekek vannak ott, volt, aki csúszott-mászott, ki, ahogy tudott mozogni, szóval, azért ez sem volt egy... egy könnyű érzés. Először filóztak, hogy hazavigyenek, visszavigyenek [12]. Tehát találkoztam egy csomó olyan gyerekkel, akinek valamilyen baja volt.... hát mindenféle, mindenféle.... meg fogom én ezt tudni szokni? [13]. Akkor bekerültem egy közösségbe..., ahol az embert megtanítyják evvel az állapottal együtt élni, ezt el kell fogadni, fel kell dolgozni..., küzdeni kell érte, hogy fel tudjam húzni a nadrágomat... Az első próbálkozások félórások voltak. Hogy felvegyem a cipőmet, lehet, hogy egy délelőtt próbálkoztam vele.[1] Megtanultam nagyon sok önállóságot, különböző technikával kitaláltam, hogy hogyan tudjam felhúzni a fehéreneműt, a nadrágot, tehát ott tényleg rákényszerítettek arra, hogy ha kell, akkor két óra hosszáig is kínlódjak azzal a ruhadarabbal... Ott szombat-vasárnaponként nekünk kellett takarítani. Ők nem foglalkoztak azzal, hogy most neked bajod van. Na és? Oldd meg! Találd ki, hogy hogyan tudod megcsinálni [11]...Bekerültem egy ilyen közösségbe, ahol aztán... mások szerint is, meg szerintem is talpraesetten tudtam viselkedni.[3] És... és onnantól kezdve koncertek, bulik... minden. Csak hát, ugye, mindig 10-re vissza kellett érni, mert 10-kor kapuzárási pánik tört ki a portáson, és bezárt mindent... tehát ez egy intézményi szabályrendszer, és akkor hát így 10-ig volt időnk. És akkor ott is mentek az ismerkedések, haverok. Ezek csak ilyen flörtök voltak, csak úgy a... azért mondjuk a... a... a női mivoltomba vetett, vagy már nem vetett önbizalmamat, azt azért elég rendesen ez visszahozta. [5] Az így jó volt, hogy nem kezeltek kakukktójásnak [7]. Meg, hogy nem számított... meg hogy nem voltam csodabogár, hanem... hanem érdekes voltam, de nem csodabogár. Mert a csodabogarat, azt így megpiszkálja az ember, egy picit megnézi minden oldalról, és csá. Ami érdekes, az után meg érdeklődnek. Tehát ott azért van egy aktív

kommunikáció része a dolognak, és ez nagyon tetszett [5]... Mert nem csodamadarak vagyunk mi, hanem ugyanolyan emberek, csak hát... sokkal több nehézséggel [13]. Munkavállalási tanácsadó vagyok... próbálok segíteni, amennyire tudok... így tudok adni másoknak. [3] Minden lány arról álmodott, hogy egy csodálatos fiatal, kigyúrt, fekete, kék szemű lesz majd a párja, és jön majd fehér lovon, a mi köreinkben se volt ez másképp, mint az ép fiatal lányoknál. Na, és pontosan azért, hogy ezek a próbálkozások létrejöhessenek, nagyon fontos volt, hogy ami normális... és esetleg szép is rajtunk, azt még jobban kiemelni. [13] Engem mindig a cicijeim zavartak, hogy erős a cicim, nagyok a cicijeim (nevet)... volt, amikor jobban zavart, mint a kerekesszék [11]. Kiszívós vagyok... és inkább az zavart... Nem a... nem a kerekesszék... mert az egy dolog. Hanem a méretem. . [9] És próbáltam elfogadni. Hazudnék, hogy teljes mértékben elfogadtam ezt az állapotot, mert... mert ez hülyeség. Ez onnan bizonyosodott be számomra, hogy álmaimban mindig egészséges vagyok. Nincs arcom, de tudom, hogy én vagyok [7]... Mikor abba a stádiumba érkeztem, hogy szóba jött nálam a szex, a szerelem, a... a... párkapcsolat, akkor már ebben az intézetben éltem, ahol voltak... előttünk is... generációk, akik kihordtak gyerekeket, normál életet éltek, és akkor ott már a... a felfogásunk változott. De féltem tőle. ....[9] . Amikor először láttam férfit meztelenül, sőt az erekciót meg az ejakulációt először láttam, akkor úgy megijedtem, ahogy egy igazi úrilánynak kell, úgy, hogy egy hónapig elmaradt a menstruációm. Teljesen ok nélkül, mert nem olyan közegbe történt, de annyira megijedtem ettől, hogy most ez egy ilyen helyzet... a szervezetem ijedt meg csak, nem én magam ijedtem meg annyira, de ezt a reakciót adta. ....[5] Meg kell, hogy mondjam, még a csóktól is féltem... és hát szét se bírom rakni a lábamat... Ennyi! Így! (nevet) És akkor mondta a szobatársam, hogy ne aggódjál, össze fog jönni, ilyen lazán össze fog jönni, ha... ha ott tartasz... hát igaza lett. (nevet). Megoldódik. Minden megoldódik. Hát, az úgy bele van kódolva rendesen az emberbe... ettől... ettől... aztán minden ment. Biztos nem tudunk mindent megcsinálni, amit mondjuk egy egészséges pár, de... nagyon sok lehetőség adódik. Úgyhogy ez nem okozott aztán gondot, mint ahogy tényleg kiderült, hogy hát ez megy... működik.(nevet)... működik az emberi fantázia is... és akkor összejön... összejön a dolog, úgyhogy... ez sem okozott gondot. Nem... Nem hiszem, hogy ezek megoldhatatlan nehézséget jelentenének, akár így, akár úgy... [9] Nagyon sokáig, tényleg, azt kerestem, hogy valaki... komoly... társam legyen, tehát komoly... mindig azt akartam, hogy vegyen el feleségül. Tehát hogy... (nevet) mindig... férjet kerestem magamnak, ez volt a fő foglalkozásom (nevet).[8] Volt egy fiú a

közösségben, aki nagyon tetszett nekem, meg olybá tűnt, mintha én is tetszenék neki, de nem is tudtam elképzelni azt, hogy... pedig sokat voltunk együtt, és nem tudtam azt elképzelni, hogy én... kellhetnék őneki, így. Én nem is gondoltam arra egyébként, hogy nem mozgássérülttel lehet esetleg kapcsolatom.[4] Én mindig azt gondoltam, hogy bénának béna a társa... [3] Betegséggel született fiú is egészségeset szeretne. [9] Én erre kitaláltam egy elméletet, a nőkben megvan az a szociális érzék, ami kell ahhoz, hogy egy kerekesebb fiú mellett sokáig a szerelem mellett kell ez a szociális érzékenység, hogy kitartsanak. Plusz a kerekesebb fiúkban van egy olyanfajta megközelítés, hogy én még férfi maradtam, és lám-lám, egy két lábon járó ép csajt is meg tudok tartani! El tudom tartani, ki tudom elégíteni, és hogy ez teljesen fontos... [6] Ha járó ember lennék, nekem nem lenne kerekesebb partnerem. Ezt most megmondom. Mert nekem sok lenne. [1] Aztán voltak párkapcsolataim, és így jött a férjem is... Mert, ha azt mondom, hogy 1,90 magas, kék szemű, fekete hajú és... csak a szemébe nem szabad belenézni... és én mellette lettem nő. Amikor én el se tudtam képzelni azt, hogy én... szexuálisan lefeküdjek egy egészséggel, és hogy... hogy hát én nem kellhetek mint nő és... és akkor annyira jó fej volt, hogy azt mondta, hogy de igenis, Veca, nő vagy...[7] Elsősorban tényleg nem hittem magamban, hogy így kellhetek valakinek mint nő. [4] És így kellettem, ahogy vagyok. És ez annyira jó, hogy nem tettem, soha nem tettem különbséget. Soha, soha nem éreztették velem azt, hogy ha kint vagyok a székben, akkor mozgássérült vagyok, és nem nő. És amikor azt mondom, hogy... tessék, itt van egy két méter magas pasi, és lazán így a hóna alá vág, és ki tudom elégíteni mint nő. Amiket elveszítettem funkciókat, mint egészséges nő, azok ide mind följönnek. Itt meglesznek azok az erogén zónák. És ha... ha agyilag összpontosítasz arra, hogy például legyen... mert egy gerincsérültnél például van olyan is, hogy azt hiszik, hogy... hogy nem tud élvezni. Nem is élvez, de az agyát, ha összpontosít, annyira tudja stimulálni, mintha megtörténne...[7] A saját családtagjaim se tudták elképzelni, hogy én valaha is fiúval járjak, hogy énnekem férjem legyen, hogy énnekem gyerekeim lehessen, tehát ők elkönyvelték azt, hogy na, én ottmaradok szépen az ő nyakukon és kész ...[2] És akkor mindig azt mondták, jaj, szegény gyerek. Amikor nekem olyan evidens volt, hogy család, férj, egzisztencia... És az apám se hitt benne. Apám... mal tizenhét évesen összevesztünk és nem beszéltünk... Mert egyszer azt mondta, hogy te csak mindenkinek a csicskája vagy és nekem is a csicskám ...[7] A legelején, úgy a legelején elhittem azt, amit a környezetem sugallt. Mert nem mondták ők ki. De az valahogy olyan természetes volt, hogy nekem úgysem lesz soha senkim. Veronika itt marad a nyakunkon! Én nem éreztem azt az

anyámékon, hogy ők azt elhinnék, hogy én kellhetek egy fiúnak. És még nem is az, hogy tudnék e gyereket szülni, egyáltalán a szerelemre alkalmas vagyok-e? Még nem is ez, hanem hogy kellhetek-e én így, ahogy vagyok, bárkinek is? Az én szüleim elképzelni sem tudták, anyukám, hogy... én ki bírok hordani egy babát. És ő engem féltett, azért akart... lebeszélni [2]... Tehát ő le akart róla beszélni, azért, merthogy engem féltett, fizikailag. Annyira féltettek abból a szempontból is, hogy esetleg majd valaki véletlenül engem teherbe ejt, és akkor majd a gyereket nekik kell, ugye, nevelni.[8]... főleg az édesapám... mert ő... ő rettenetesen féltett engem, tehát a fiúktól is, hogy nehogya valami rossz kalandba keveredjek, vagy valami rossz érjen engem, tehát ettől ő nagyon féltett. [11] De az emberben van egy olyan igény, hogy szeretném megpróbálni, képes vagyok-e rá. Természetesen az egészségügyi körülményeket figyelembe véve. [6] És mikor elmentem az orvoshoz, mondom, nem jött meg, és... és mondom, elvégeztem három tesztet, és azt hiszem, terhes vagyok. Azt hiszed, vagy tudod? Azt egyáltalán meg tudod nekem mondani... tudod egyáltalán, hogy melyik pasitól vagy terhes? Na, mondom, itt állítsa le magát![7] Igen... szültem volna, de nem szültem. [13] Úgy döntöttünk, hogy el... vetetjük, vagy mit csinálunk [10]. Aztán a nőgyógyászom egy tüneményes fiatalember lett, aki kezdettől fogva teljes egyenértékűnek tekintett, nem riadt meg, hozzáteszem, hogy egy fiatal, aki még nem volt elfordítva másfele... hogy befolyásolható, ő azt mondta, hogy ő lazán végigvisz engem, semmi probléma.[12] Feltettem azt a kérdést, hogy... akkor most mire vigyázzak? Hát azért, hogy mégis... mit tudom én, hát, első gyerek... meg nem tudom, mire kell vigyázni, mégis? (nevet)... Azt mondja: nem betegség ez, növesszük! Na, most, ezt a mondatot úgy mondta, hogy nem ilyen flegmán, vagy nyeglén, hanem sugárzott belőle egy olyan felszabadító erő, a szavai mögött valahogy olyan erő áradt... Én el tudtam neki ezt hinni, valahogy arra vágytam, hogy valaki ezt kimondja. Mert értem annyira aggódtak! És azt mondtam, hogy nem, feleslegesen nem akarok, mert megnyomorítom a gyerekem életét, mert az enyémet majdnem megnyomorították, tehát ezzel a sok aggodalommal, ez rám ül, és akkor fú... összenyomom magam, összenyomódok alatta... Szóval, hogy az aggodás az nem visz se előre, se hátra... [8]. Pár embernek így csodabogár voltam, pedig már hát szültek kerekesszékes nők, mert nagyon sokan bent voltak a szülésnél... több orvos, pedig császárral szültem, de ott néztek vagy, hatan, vagy heten... hogy mi történi... mi jön ki belőlem, vagy nem tudom... nem tudom... jön-e... kis kerekesszék... én tényleg nem tudom... nem tudom mit néztek, de sokan voltak. [1] Mindenki azt mondta, hogy alkalmatlan vagyok a gyereknevelésre... [6] És akkor jött a védőnő, hogy hát ez így

nem lehet, mármint a kórház védőnője, mert én nem tudom a gyereket ellátni, ezt állami gondozásba kell venni, meg mit tudom én [13]. Írta a papírt a gyámhivatalnak, hogy vegyék el tőlem a gyereket, mert... én nem tudom ellátni, nem fogom tudni gondozni [9]. Hát én... valahol félttem is... de ugyanakkor meg hát szerettünk is volna már nagyon... [12]. És nagyon büszke vagyok arra, hogy vannak gyerekeim [9]. Sokat puszilgatom a gyerekeket, meg szeretgetem... Hát, én ezeket tudom nekik adni, és az a legjobb az egészben, hogy már ezt is megtanultam úgy, hogy ami, aki én vagyok, amit tudok adni, azt adjam, és azon meg ne rágódjak, hogy mi az, amit nem tudok adni, mert azzal nem lesz jobb (nevet)... Senki se tökéletes. Adjuk magunkat, és az a minden... a gyereknek az a minden... [8]. Sokszor furcsa, hogy voltak... vagy vannak... ismerőseim, akik még rosszabb állapotúak, mint én, és ugyanúgy gyereket szült... Na, ott már én is elgondolkodom (nevet) [7]. Meg... meg hát vannak olyan anyukák is például... én azt nem tudom elképzelni... aki a kezét nem tudta használni, csak a lábát, vagy nem is tudom, hogy hogy... hogy... és azt mondja, hogy ő... ő szájjal tette tisztába a gyereket... Tehát, most tök jól érzem így magam a bőrömben, de szerintem annak is köszönhetem tényleg, hogy... folyamatosan ezt az utánam való vágyakozást megtapasztalom. Ha ezt nem tapasztalnám, akkor állandóan ilyen... nem is tudom miben... frászban lennék, hogy de most miért nem, meg miért [8]. Sok időbe telt, mire azt gondoltam magamról, hogy én is vagyok olyan jó nő, és érek annyit, mint egy két lábon járó, de ehhez az kellett, hogy legyen egy olyan partnerem, aki ezt megmutatja... [7]. Ha végigmegyünk az utcán kézenfogva, akkor visszafordulnak... egyrészt azért, hogy úristen szerencsétlen nő, aztán, hogy szerencsétlen pasi, aztán, hogy mit keres egy ilyen pasi mellett ez a nő? És ezt, nem azért, mert én kitalálom ezeket a mondatokat, hanem mert lehet hallani! Hogy azt hiszik, hogy nem vesszük észre, és mondja a barátnőjének, és fú, de jó pasi és mit keres mellette ez a nő?! A Zsolti ezekről nem vesz tudomást, és ő azt mondja... mindenki gondoljon, amit akar, ha őneki nem lesz jó velem, akkor ő el fog menni. De nem azért fog elmenni, mert fogyi vagyok, hanem azért mert Tóth Veronikával nem jó. [6] Sokszor azt mondják, hogy na, nekem könnyű... Na, jó, hát én meg azt mondom erre mindig, ha akarsz, lefestem úgy az életemet, hogy elsírod magad. Simán meg tudnám csinálni, ha akarnám. (nevet) Ha akarom, így mondom el, ha akarom, úgy mondom, csak fogalmazási stíluson múlik az egész.[8]

Ahogyan a fenti fiktív narratíva illusztrálja, ha a tizenhárom történetet kiterítjük, keresztül-kasul sétálhatunk bennük. Nem azonos tapasztalati és gondolati mezőkön járunk ilyenkor, de nem is eltérőkön. Egymással mélyen rokon világok köszöntenek bennünket. Szorosan egymáshoz simítva őket, nem csupán az egyes narratívák válnak láthatóvá, hanem át is járhatunk egyikből a másikba. Az egymás mellé kiterített narratívák közös és rokon pontjai a bennük való közlekedés során meglátogathatóvá válnak. Ezen elemző, belső átjárhatóság közepette az egyéni tapasztalatok új, közös formát öltenek. Ezt a közös formát, ezeket a jellemzőket jártuk végig a fenti kiterített narratívában.

Ha a narratív szöveget rizómaként tekintjük, szembetűnik, hogy az adott történet csupán egyetlen az ugyanabban a pillanatban még meglévő megannyi történet közül. Következésképpen az egyetlen, egyértelmű jelentéssel bíró, pontos és igaz történet csak illúzió, s mivel nincs egy igazi, ezért temérdek, egymással versengő, további igaz elbeszélés lehetséges (Sermijn et al., 2008: 639). Ha megtanuljuk, hogy ne a történetekről, hanem sokkal inkább a történetekkel gondolkozunk, nem keressük többé a történetek igazságát, azonban meg fogjuk hallani a történetben már meglévő, elmesélt igazságokat – jelzi Frank (1995: 23).

Mostani módszertani kísérletemmel azt állítom, hogy bárhol betekintünk-belelépünk a kiterített tizenhárom narratív interjú által reprezentált szöveghalmazba, onnan bármelyik irányba haladjunk is, az elemeket összekötő narratíva-szövetben megmutatkoznak olyan történetek, amelyekben feltérképezhetőek azonos megküzdési stratégiák és elszenvedett alapvető elnyomásélmények.

A fiktív alakunk, Veronika élettörténetét alkotó mondatokból az a kulturális narratíva olvasható ki, amelyben a fogyatékoság mint legyőzendő, egyéni probléma szerepel. Veronika önálló, független nőként úgy meséli el az életét, mint aki hősiiesen legyőzte az akadályokat, ám szavaiból, kérdéseiből, az egymással ellentétes kijelentések feszültségéből az a kettősség, ambivalencia, bizonytalanság szűrődik át, amelyben soha nem tudni, hogy valójában sikerült-e neki. *„Folyamatosan bizonyítani kell a környezetünk felé sok mindent. Hogy... hogy élek, hogy... ugyanolyan vagyok.”*

A fogyatékosággal élő emberek ép többséghez való viszonya igen bonyolult. A külvilág számára a találkozások többségében a lényük elsősorban a fogyatékoságukra redukálódik. Rosemarie Garland-Thomson szerint óriási erőfeszítéseket kell tenniük azért, hogy fogyatékoságuk stigmáját felülírják, és más személyes attribútumuk is felszínre kerüljön. Az ép többség kényelmetlenségének enyhítésére különböző stratégiákat kell alkalmazniuk: humorral, charme-mal, kedvességgel, alkalmazkodással, lelkesedéssel teszik elfogadhatóbbá magukat. Ezek a műveletek ahhoz szükségesek, hogy elfeledtessék a

fogyatékoságukat, s mögüle kilépve megmutathassák komplex egyéniségüket. Ezen stratégiák túl sikeres alkalmazása azonban Garland-Thomson szerint azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a fogyatékos lét teljes tagadásával, a társadalmi elfogadásért a fogyatékosággal élő emberek feladják önazonosságukat (Garland-Thomson, 1997: 13). A kutatásom során, az interjúalanyok között előfordult olyan, aki a humort választotta, de olyan is, aki a fogyatékoság teljes tagadásával bizonygatta normalitását. Veronika élettörténetét is áthatja, formálja a normalitás paradigmája. Veronika nem humorizál, nem célja, hogy fogyatékoságát eltakarja, de minden életeseményét a normális – nem normális kontinuum mentén helyezi el. Folyamatosan viszonyít, s az azonosulás és az elkülönöződés ritmikájában próbálja magát újra és újra meghatározni – mint ember, nő, partner, anya, s ezzel párhuzamosan mint kisebb közösségek és mint a társadalom tagja.

A szocializáció, illetve a társadalomba történő integráció három fő terepe az otthon, a család és a munka. A narratívában az intézmény által reprezentált önálló, felelős, önrendelkező élet szigorúsága pozitív tartalommal telítődik, s a saját otthon negatív elemként tűnik fel. A védő, óvó, szeretetteljes otthon, amely általában az emberek elképzeléseiben pozitív konnotációjú, itt negatív éllel szerepel, mint az önállósulás, az autonóm, a „normális” lét kialakításának hátráltatója. *„Mert... mindig azt mondták, kicsinek is... jaj, szegény gyerek, de kár érte, olyan szép!”* A gyermekkor-történetben különös fontosságot nyer az integrált iskola, az osztálytársak segítsége, a környezet pozitív hozzáállása. A felnőtté válás elbeszélésében hasonlóan pozitív, nosztalgikus emlékekkel telített az intézeti lét. Ugyan a fogyatékosággal élő embereket ellátó intézményekre jellemzőek saját normalizálási, ellenőrzési gyakorlataik, Veronika az intézményi élet sajátosságait abszolút pozitív előjellel illeti. Ilyen sajátosságok például a sorstársi kohézió, a fizikai állapot javításának lehetősége, az önállóság fejlesztése.

A munka, kiváltképp a segítő munka, mint a szocializáció egyik terepe, a társadalmi hasznosság, az önértékelés és az önkifejezés fontos területe. A narrátor Veronika valószínűleg tisztában van az ép testet éltető patriarchális hatalmi gyakorlatok hatásaival, azzal, hogy a társadalom tagjai őt haszontalan, folytonosan segítségre szoruló alanyként szemlélik. A „szorgalom”, az „aktivitás”, illetve a test gyengeségeit túlszárnyaló intellektus, az „okosság” mind a fogyatékos női narratíva visszatérő alkotóelemei, amelyek felfoghatóak a bezártan otthon ülő, passzív fogyatékos nőiség kötelezően előírt reprezentációjának szubverzív újraírásaként is. Történetével tehát Veronika felfogat, zavarba ejt, amikor a hasznos, aktív, segítő állampolgár képét is megrajzolja önmagáról. *„Munkavállalási tanácsadó vagyok... próbálok segíteni, amennyire tudok... így tudok adni másoknak.”*

Az interjúalanyokat hallgatva elbizonytalanodunk abban, hogy a nőiség fogalma jelöl-e fix, állandó kategóriát. A narratívákból az derül ki, hogy a fogyatékoság önmagában nem befolyásolja a nők önmagukról alkotott képét. A fogyatékoság kitakarásával beszélnek a nőiségükről, ezt a nőiséget azonban többnyire az ideális testalkathoz, kinézethez illesztik. Az ideális forma egyik fő attribútuma, a soványság például gyakran hangsúlyozott érték. Miközben tehát nőiségüket artikulálják, az interjúalanyok szétválasztják a nőt, illetve a fogyatékos személyt. A társadalmi és kulturális metanarratíva, amely összeférhetetlennek tartja a nőiséget és a fogyatékoságot, hívja elő azt a stratégiát, amelyben a megkérdezettek ahhoz, hogy meg tudják fogalmazni a nőiségüket, eltávolodnak a fogyatékoságuktól. Pozitívan is értékelhető ez a hozzáállás, mégpedig azért, mert ezek a nők képesek a kulturális sztereotípiá ellenére újrakeretezni a helyzetüket azzal, hogy nem aszexuális lényként, hanem nőként gondolnak önmagukra. Másrészt ezzel az attitűddel mégiscsak csatlakoznak a mainstream képzetekhez, miszerint a nőiség és a fogyatékoság összeegyeztethetetlen. Veronikánál is megragadható ez a beállítódás. Nőiségéről beszélve nem fogyatékosága, sokkal inkább a nem megfelelő testmérete, illetve testformája az, ami a nőisége lényegét adja, s ami szorongással tölti el. Amikor tehát nőként beszél önmagáról, úgy hasonlítja magát az ideálishoz, mintha nem lenne fogyatékos személy. *„Kisnövésű vagyok... és inkább az zavart... Nem a... nem a kerekesszék... mer az egy dolog. Hanem a méretem”... „Engem mindig a cicijeim zavartak, hogy erős a cicim, nagyok a cicijeim, (nevet)... volt, amikor jobban zavart, mint a kerekesszék.”* Veronika a nőkre vonatkozó sztereotipikus társadalmi, kulturális elvárásokhoz igazodva, az épség és a szépség erőszakos ideológiája mentén gondolkodik a testéről. Így az ő esetében is érvényes tehát a női testi tapasztalások specifikusságát kutató Iris Marion Young megállapítása, miszerint a női mellek a patriarchális, szexista társadalmakban egyfelől szubjektíve megélt inherens testi attribútumok, másrészt mind a férfiak, mind a nők számára tárgyként funkcionálnak (Marion Young, 2003).

Veronika számára csakúgy, mint összes interjúalanyom számára, a nőiség megélésének csúcspontja a párkapcsolat és az anyaság. A családtól gyermekkorától kezdve nem kapott támogatást párkapcsolati kérdésekben, hiszen a családja őt aszexuális gyermeki lényként látta, látja. A párkapcsolatról mesélve, a nőiségét a férfi elismerésén keresztül építi fel: a szexuális töltetű férfitétekintet, illetve a partner folyamatos vágyakozása személyes értékének bizonyítékaként artikulálódik: ha a társa kívánatosnak tartja, ő is ér annyit, mint ép nőtársai. Tehát nem a bensőséges érzelmi egymásra hangoltságban fogalmazódik meg a párkapcsolat minősége, s benne a nőiesség sikere, hanem a testi szerelem, a vágyódás, a

szexualitás szintjén. Az épség illúziója, a működőképesség mint elérendő cél, a személyes érték kulcsává nagyítva, a nőiség megélésében elsöprő.

Az, hogy az interjúalany társaként ép, vagy fogyatékos partnert képzel el, nagy változatosságot mutat. Makro-, vagyis strukturális különbségek fedezhetők fel a fogyatékossgal élő nők generációi között: a fiatalabb interjúalanyok narratíváikban az ép társ lehetőségét, igényét fogalmazzák meg. Az idősebb interjúalanyok történeteiben az ép társ fogalma vagy lehetetlen, vagy abszurd, és így elképzelhetetlen. Ez tükrözhet egy, a társadalmi szinten történő, szerkezeti változást. Az 1980-as éveket követően a fogyatékos emberek addigi szegregálása, „eldugása” helyett az integrált nevelés szemlélete vált uralkodóvá, annak infrastruktúrája kiépült. Fiatalabb interjúalanyaim már ebben az új szemléletben, intézményi rendszerben szocializálódtak. Ennek valószínűleg óriási szerepe van az ép társadalomhoz –legyen ez munkahelyi környezet, barátok, szórakozás –, illetve a romantikus partnerekhez való viszonyulás, az elfogadás történeteiben. A párválasztás preferenciái, lehetőségei tehát generációs különbségeket mutatnak, és a társadalom strukturális meghatározó szerepének lenyomata a narratívákon ott húzódik a partnerválasztás magyarázatai mögött. Ettől eltekintve a párválasztás témája nagyon komplex és többtényezős: függ attól, hogy a fogyatékossgát szerzett-e, vagy veleszületett, hogy milyen kulturális minta rögzült az adott nő gondolkodásában, hogy mennyire nyitott a külvilág felé, hogy testével milyen a viszonya, illetve hogy teste mennyire közelít az ép test ideáljához.

Az épségterror és a férfi libidinális ökonómiára épülő ideológia meghatározza a szexualitással kapcsolatos attitűdöket is. Az ellenőrzés eszközeként a szexualitás az épség, a fizikai attraktivitás és az egészség keretei közé helyeződik. Ily módon az anomáliás testek és gyakorlatok normálistól való eltérése társadalmi fenyegetésként jelenik meg, ezek a testek kicsúsznak ugyanis az ellenőrzés, illetve a fegyelmezés gyakorlatai alól. A judeo-keresztény hagyományban a szexualitás a reprodukcióval szorosan összekapcsolódik, ezért a deviáns testek kapcsán felmerülő kérdések orvosi diskurzusba szorulnak, és morális-ideológiai töltetet kapnak. Ebben az ideológiai és konceptuális keretben a fogyatékossgal élő nők deszexualizálódnak. A szexuális élvezet, valamint a reprodukciós képesség a társadalom normális szexualitást reprezentáló, ép és egészséges tagjai számára maradnak fenn. Miközben a fogyatékossgal élő nők szexualitását az épségterror csakúgy, mint a patriarchális férfiközpontúság marginalizálja, aközben a fogyatékossgal élő nők régóta küzdenek azért, hogy a testük feletti kontroll jogát megszerezzék. Az interjúk során bebizonyosodott, hogy téves az a felvetés, miszerint a fogyatékossgal élő nők aszexuálisak: a megkérdézett nők számára a szexualitás sokféleképpen megélhető; nőiségük

és párkapcsolatuk fontos részeként körvonalazódik. A szexuális gyakorlataikat alternatív, kreatív módon alakítják, és sok esetben lehetőség nyílik számukra a nem normatív szexualitás megtapasztalására. A szexuális gyönyör, illetve az ahhoz tapadó attitűdjeik nagy komplexitást mutatnak. Gyakran a gyönyöradás képességéből kiindulva határozzák meg szexuális élvezetüket és értéküket, s ez ad számukra alapot arra, hogy az ép többség nőtagjaival összehasonlíthatóak legyenek. Számos interjúalanyom kijelentette, hogy „*ebben nem fogyatékos*”, vagyis testi fogyatékosága nem jár csökkent képességekkel a férfiak vágyainak kielégítésében. Miközben ez felruhazza őket hatalommal („empowerment”), mert így a fogyatékoságuk keretéből kitörhetnek, figyelmen kívül hagyják azt a ténytet, hogy a szexista sztereotípiákat reprodukálva az épség és a patriarchátus statikus és reduktív paradigmái között egyensúlyoznak. „*És amikor azt mondom, hogy... tessék, itt van egy két méter magas pasi, és lazán így a hóna alá vág, és ki tudom elégíteni mint nő.*”

A fogyatékosággal élő nőkkel kapcsolatban gyakori a szülői szerepre való képesség megkérdőjelezése, így nem véletlen, hogy esetükben a nőiségük kiteljesedését jelentő anyává válásuk ágenciával társított transzgresszív lépésként is felfogható. Miközben az ép nők a patriarchális ideológia érdekeit szolgáló kötelező anyává válás ellen kívánnak felszólalni, a fogyatékosággal élő nők azért küzdenek, hogy szülővé válhassanak. Nem véletlen tehát, hogy interjúalanyaimban fel sem merül, hogy az anyává válás elvárása az ép nők esetében a patriarchális társadalom elnyomó kényszere.

Ez a reprodukció feletti önrendelkezési jog két oldala, amely fogyatékos és ép nőket egyaránt érint. Nagyobb előrelépést láthatunk az ép nők jogait illetően, hisz a feminista mozgalmak komoly eredményeket értek el ezen a területen. A fogyatékos nők esetében azonban eddig a mozgalmi tevékenységben a nők helyzetének specifikumai nem kerültek előtérbe. Ezekben az aktivista, esélyegyenlőségi küzdelmekben a fogyatékosággal élő emberek fogyatékoságtípustól függően a nemek tekintetében homogén csoportokként artikulálódnak.

Veronika narratívájában egyértelműen pozitív szerepet kap az anyasága, amely a társadalom általános vélekedésével szembehelyezkedve önmeghatározásának egyik fontos támpontja. Anyaságáról vallott felfogását saját túlvédő szüleinek ellenpólusaként határozza meg, akiknek alakját e társadalmi attitűd megtestesítőiként írja le. További ilyen alakok a normalizáló orvos, a nőgyógyász, illetve a gyámhivatal dolgozója is. A gyermekvállalása előtt tornyosuló akadályok ellenére (ellenséges és előítéletes attitűd, a család iszonyodása a várható nehézségektől, félelmük az ellenséges egészségügytől), Veronika bízik önmagában, anyaságában biztos. Teszi ezt annak ellenére, hogy a gyámhivatal, illetve a szülés után a védőnő is hivatalosan megkérdőjelezi anyaságra való képességeit. „*És akkor jött a védőnő,*

hogy hát ez így nem lehet, mármint a kórház védőnője, mert én nem tudom a gyereket ellátni, ezt állami gondozásba kell venni, meg mit tudom én... Írta a papírt a gyámhivatalnak, hogy vegyék el tőlem a gyereket, mert... én nem tudom ellátni, nem fogom tudni gondozni.”

Határozottan artikulálja, hogy jó, megfelelő anyának lenni nem csak fizikai adottságoktól függ, az anyai gondoskodás és szeretet ennél sokkal összetettebb és sokrétűbb, de semmiképpen sem mérhető abszolút, fix paraméterekben. *„És nagyon büszke vagyok arra, hogy vannak gyerekeim... Sokat puszilgatom a gyerekeket, meg szeretgetem... Hát, én ezeket tudom nekik adni... Senki se tökéletes. Adjuk magunkat, és az a minden... a gyerekek az a minden.”*

A normalitás egyik aspektusát artikulálják Veronika orvosi beavatkozásokról szóló történetei. Kiténik belőlük, hogy orvosi megközelítésben a fogyatékoság helyrehozandó anomáliaként tételeződik. Az interjúalanyok – így Veronika – története is azt visszhangozza, hogy ebben a perspektívában a fogyatékos ember a normalizálás és a fegyelmezés tárgyaként patologizálódik. Amikor tehát azt írom, hogy több helyen az élettörténet egyben fogyatékoságtörténet, akkor erre a történeti-diszkurzív elemre utalok, amely a fogyatékosággal élő embert tárgyiasítja, fogyatékoságával azonosítja. Ebben a keretben a fő cél, hogy a beavatkozások, korrekciós műtétek, kísérletezések során a hibás testet a normálishoz közelítsék, függetlenül attól, hogy ez mennyi fájdalommal, gyötrődéssel, bizonytalansággal jár. A fogyatékos ember ebben a perspektívában elvész, s csak lecsupaszított testében, másoktól függő, gyámoltalan gyermeki lényként létezik. Az orvosok és a rehabilitációs szakemberek Veronika narratívájában inkompetensek, paternalisták, időnként lekezelőek. Az elbeszélésben az orvosi beavatkozások két életeseményhez köthetők: a fogyatékosá váláshoz, és az anyává váláshoz. Ezek elmesélésében a nehézségeket a csodavárás, a remény pozitívuma teszi elviselhetővé, mert benne van a normalitás csábító ígérete és a gyógyulás, illetve az egészséges gyermek világrahozatalának lehetősége. Ezek a történetek nemcsak a medikális tekintet mindenhatóságának kulturális narratíváját konstruálják újra, de a fogyatékosággal élés bonyolultságára is rávilágítanak.

A fogyatékosággal élő embereket már gyerekkoruktól arra nevelik, hogy jól viselkedjenek. A társadalom és a közvetlen környezet nem jutalmazza sem az önérvényesítést, sem az asszertivitást, így az uralkodó hegemon rendben ők szófogadó, engedelmes, hálás egyénekké formálódnak. Az interjúkban ez rendre úgy tűnik fel, hogy a megkérdezett nők magukra megoldandó problémaként utalnak. Többen kimondják, hogy *„én ott voltam, mint probléma”,* mint *„megoldandó feladat”.* Azonban ennek ellenpontozásaként hangsúlyozzák, hogy alkalmazkodó személyiségük miatt nem voltak „problémás”-ak. Cheryl Marie Wade hangsúlyozza, hogy „a fogyatékosokat megtanítják

idejekorán, hogy ne rosszalkodjanak, ne dühítsenek fel senkit, mert aztán nem kapják meg a fogkeféjüket, nem törlik ki a feneküket, szó szerint benne hagyják őket a szarban. Aztán belejössz, hogy ne bánts meg senkit, hogy mosolyogj, ha inzultálnak” (Wade, 2009: 222). Ezt az attitűdöt visszhangozza Veronika, amikor számos interjúalanyomhoz hasonlóan nem haragszik, ha félreérthetetlenül bántás, illetve kár éri, mi több, azért sem, ha fogyatékosága egyértelműen valaki más felelőtlenségének a következménye. Többször elhangoztak az interjúk során a „nem haragszom”, „megbocsájtottam” kijelentések. Ezt a magatartást magyarázhatnánk azzal, hogy az önelfogadás pszichológiai folyamatának a megbocsátás a végső lépése, s az ilyen kijelentések ezt tükrözik. Jelen esetekben azonban ez a magyarázat azért nem adekvát, mert gyakran azok a nők is így nyilatkoznak, akik narratívájából kitűnik, hogy nem fogadták el fogyatékos állapotukat. A „nem haragszom”, „megbocsájtottam” kijelentések tehát nem feltétlenül tükrözik valós önelfogadást, sokkal inkább tekinthetők nyelvi mintának, amely válasz a társadalmi, kulturális elvárásra. Szembeötlő gyakorisága az interjúalanyok narratíváiban azt mutatja, hogy ez beszédmódjuk egyik sarkalatos eleme, amely a normalitásnak, illetve a normalitást megszemélyesítő karaktereknek való alávetettségüknek, függőségüknek ad diszkurzív formát. Nem egyéni instancia tehát, hanem sokkal inkább kollektív beszédmód: a fogyatékosággal élő nők társadalmi integrációjának egyik stratégikus biztosítója.

A másik, narratívákon átívelő, visszatérő kép a „csodabogár”/„csodamadár” frázis. Számos interjúalany, miközben csodabogárról, csodamadárról beszél, amikor a fogyatékosága témáját érinti, önmagát a szókép konnotációjától elhatárolva, a nyelvi pozicionáltságból elmozdulva, annak ellenében határozza meg. Az angol *freak* szó magyar fordítása többek között csodabogár. A szó a nyilvános közbeszédben megtestesíti azt az abnormalitást kifejező nyelvi eszközt, amely egyúttal kijelöli az átlagtól eltérő, különleges személy kulturális pozícióját is. A tizenkilencedik században és a huszadik század elején a fogyatékos emberek mutogatása cirkuszi, vásári látványosság volt (Garland-Thomson, 1996; Fiedler, 1978). A normalistól eltérő testű és intellektusú emberek csodabogárrá kreálása a tömegek szórakoztatásának formájaként a popkultúra egyik zsánerévé fejlődött. A láthatóan anomáliás testek kulturális mássá redukálásának tehát a vizuális kultúrához szorosan kapcsolódó történelmi előzményei vannak. Az irodalomban a groteszk egyik megjelenítési formája az anomáliás testű karakter – gondoljunk csak a Notre Dame-i toronyőrré, avagy a „púpos” irodalmi archetípusára – amely többnyire negatív személyiséget jelenít meg. Ennek funkciója, hogy miközben elborzaszt, illetve a nézőkből intenzív érzelmeket, viszolygást vált ki, a normativitás kereteit rögzíti, s határozza meg. A cirkusznak eme szerepét részben átvette a mai vizuális média, ahol sokszor a

fogyatékoság reprezentálása nem más, mint a fogyatékosággal élő emberek csodabogárként való mutogatása.

Veronika narratívájában pontosan megragadja a csodabogár-lét lényegét, amely valamelyest rímel a freak show gyakorlatára. A csodabogár furcsa, megnézni való jelenség, de igazi érdeklődésre nem érdemes. A normalizáló, ép tekintet passzív, tárgyi státuszba kényszeríti, amely során „*megpiszkálja az ember; egy picit megnézi minden oldalról, és csá*”. A csodabogár csupán mint látványosság érdekes, hogy kit vagy mit takar a különleges külső, érdektelen. A kommunikáció a néző és a látvány között egyoldalú, a teljes passzivitásra kárhóztatottság abban nyilvánul meg, hogy egyrészt a csodabogár a róla alkotott kulturális képzeteket átírni nem tudja, másrészt nincs tere arra, hogy artikulálja a saját véleményét az őt bámulóiról. A szimbolikus jelentésalkotás lehetősége nincs birtokában, a spivaki hangtalan alárendelt státusz jut neki. Az azonban, hogy Veronika használja ezt az általános, köznyelvi szimbólumot, és saját perspektívájából értelmezi a csodabogár helyzetét, módot nyújt számára arra, hogy éljen saját meghatározásának lehetőségével, hangot adjon a nézőpontjának, s ezzel tágítsa a beszűkült diszkurzív teret. Ehhez, persze, szüksége van a hallgatóságára, közvetlenül a kutatóra, hiszen ez a nyilvánosság segítheti ahhoz, hogy a konvencionális pozíciót elhagyva saját helyzetének interpretatív ágensévé válhasson.

A narratívákban a harmadik visszatérő elem kapcsolódik az előzőhöz, hiszen az szintén a vizualitáshoz, illetve a másság vizualitáson keresztül történő reprodukálásához kötődik. Ez az elem az egyszerre több fogyatékos ember látványától való irtózás kifejezése, amely számos életút-elbeszélésben megfogalmazódott. A narrátorok erre mint identifikációs élményre emlékeznek vissza. Az emlékek általában az intézeti léthez, vagy valamilyen fogyatékos csoportélményhez kötődnek, amelyben a narrátor újonnan bekerül egy fogyatékos emberekből álló közegbe, csoportba. Fontos azonban a megérkezés eseménye és az interjúalany szeme elé táruló látvány megélésének emléke: szinte minden esetben az élmény pillanatnyi, s negatív érzések kapcsolódnak hozzá. Teátrális előadásmód jellemző ezekre a történetekre, amely a hallgatóságnak az esemény jelentőségteljességét közvetíti.

Ez a pillanat, mivel a narrátorok maguk is hangsúlyozzák, úgy gondolom, hogy formatív a fogyatékos identifikáció történeteiben. Bennük ugyanis az a felismerés rejlik, hogy a leendő csoporttársak, a fogyatékos emberek egyszer csak fogyatékos testként jelennek meg a narrátor szeme előtt. Miközben a fő cél az, hogy önmaga és a társadalom számára fogyatékosága ne a szubjektivitásának fő attribútuma legyen, ebben a helyzetben a narrátor realizálja, hogy a szeme elé táruló fogyatékos embereknek ő is csak a fogyatékoságát veszi észre. A sok fogyatékos (sors)társat látván maga a sokaság abjektként

jelenik meg a narrátor szeme előtt. Az abjekt láttán érzett diszkriminatív viszolygás képtelenné teszi az azonosulásra, ugyanis a csoportazonosulással önmagát is abjektálná, eltakarná identitásának sokszorosságát, s azt egyetlen alkotóelemmé, fogyatékos testté redukálná.

Az történik meg tehát, ami ellen a narrátor küzd: a fogyatékoság mögött nem válik láthatóvá az adott szubjektivitás összetettsége, vagyis ebben a helyzetben önmaga másikként jelenik meg. A ráeszmélés pillanatában az azonosság felismerésének ereje ömlik rá, s hirtelen a külvilág szemével a másság egyik reprezentánsaként látja s szemléli önmagát, s érzékeli azt a viszolygást, irtózást, szorongást, amelyet ő indukál(hat) az ép többség szemében. Összemosódik tehát az én és a másik, illetve az én mint a másik kerül a narrátor tekintetének fókuszába. Az élmény attól drámai, hogy a tárgyiasított látvány, valamint az aktív önmagára nézés együtt van jelen ebben a fogyatékos tekintetben, amely a néző/narrátort kibillentí nehezen felépített, fix, koherens énjéből, s szubjektivitását az öndekonstrukció eredményeképpen az érvénytelen, meghallgathatatlan idegen pozíciójába merevíti.

Veronika a többi interjúalannyal együtt ezt az érzelmileg túlfűtött pillanatot ma is a maga nyersességében, drámaiságában idézi fel, nélkülözve bárminemű elemzést, önreflexív interpretációt. Ennek magyarázatául szolgálhat az a felismerés, hogy nem igazán lehet fogyatékos csoportidentitásokat kimutatni egyik interjúalanyom esetében sem. Beszélnek az intézeti élményekről, a csoportos szabadidős tevékenységekről, vagy segítő munkáról, de a fogyatékoság maga nem szervező erő a kapcsolataikban. Feltételezhető, hogy a fogyatékoság negatív társadalmi megítélése miatt csoportos tapasztalataik reflexív elmeséléséhez többnyire hiányzik az értelmezési keret. Például a fogyatékos büszkeség kerete („disability pride”) Magyarországon teljesen hiányzik a nyilvános beszédmódból, így az interjúalanyoknak nehéz azonosulniuk egy szélsőségesen marginalizált társadalmi csoport tagjaival, akiket függő, szabályozhatatlan, érthetetlen idegenekként azonosít a társadalom. Egy olyan kulturális közegben, ahol a társadalmilag fenntartott hatalmi diskurzusok következtében a fogyatékoság személyes ügy, illetve áthidalandó probléma, a fogyatékosággal élő nők számára az ágenciát inkább egyéni küzdelmeik, illetve sikereik adják, amely eredményeképpen a fogyatékoságukon túl tudnak lépni, vagy láthatatlanná tudják azt tenni.

Veronika narratívát lezáró mondatai az élettörténetéről maguk is megvilágítják a narratíva rizomatikus jellegét. Azt mondja: „*ha akarom, így mondom el, ha akarom úgy*”. Az, hogy mikor milyen narratívát fogalmazzunk meg, sok mindentől függ: a kontextustól, a hallgatóságtól, a beszélő számára rendelkezésre álló nyelvi eszközöktől, a diszkurzív tértől,

a narráció képzelt céljától. Veronika rizomatikus felfogást tükröző gondolata a narratív biográfiai módszertan, s egyúttal dolgozatom mottójául is szolgálhatna. Felhívja a figyelmet arra, hogy nincs egyetlen, mindent magába foglaló igaz történetünk, így a kutató e módszer segítségével az egyetlen, egész történet helyett csak az interjúalannyal közösen megkonstruált narratív pillanatok megragadására vállalkozhat.

A tizenhárom narratíva külön elemzésének célja az volt, hogy megtaláljam a narratívákban rejlő szökekvonalakat, azokat az elemeket, amelyek az interjúalanyok számára a hegemon hatalmi diskurzusból való kiszakadást lehetővé teszik. Azáltal, hogy egy adott elnyomott nyelvi reprezentációs tér homogén állandóságát megbontják, kimozdítják a rögzült struktúráját, olyan végeláthatatlan folyamatot indítanak el, amelyben létrejöhet a többszörös, kisebbségi nyelv, amelynek segítségével jelentések sokaságát hozva létre már újra tudják építeni, fogalmazni önmagukat. E szökekvonalak a fogyatékossgal élő nők által használt kisebbségi nyelvhasználat részei. A kisebbségi nyelv Deleuze szavaival olyan nyelv, „amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír” (Deleuze, 2009: 33).

A tizenháromból egyé sűrített narratíva bemutatásával célom az volt, hogy rávilágítsak arra, miként határozza meg az ép többség által formált hatalmi diskurzus a fogyatékossgot, illetve magát a narratívát. Ezek a diszkurzív terek nagyon szűk ösvényt jelölnek ki a beszélők számára, a nyelvi beszorítottság megnehezíti, hogy különbözőségüket kifejezzék. Foucault a szexualitás történetének feltárása kapcsán úgy gondolja, hogy nem magának a jelenségnek, hanem annak diskurzussá történő átalakításának, illetve a hatalom diskurzuson keresztül történő működésének van jelentősége (Foucault, 1996: 16). Igaz ez a fogyatékossg kapcsán is. Nem mindegy, hogy ki beszélhet, milyen nézőpontból, s ehhez milyen intézmények adnak működési keretet. Ezt a tételt figyelembe véve, a fogyatékossgal élő nők narratíváinak az elemzése elengedhetetlen eme diskurzusoknak, s velük a „hatalom polimorf technikáinak” a feltárásához. A fenti módszertani kísérlet ennek radikális kimerevítése, s a tény, hogy a tizenhárom történetet egyé lehetett olvasztani azt mutatja, hogy a narrátorok számára létező diszkurzív tér meglehetősen szűk, meghatározott, irányított. Veronika narratívájának megvilágított főbb elemei mind a hatalmi diskurzus alkotórészei, ily módon a narratíva az önelbeszélés lehetőségeinek és korlátainak felmutatása is egyben.

9. BEFEJEZÉS

A disszertáció azt vizsgálta, hogy a látható testi fogyatékosággal élő nők a mai magyar társadalomban hogyan beszélnek el életútjuk történetét. A kutatás a fogyatékosággal élő nők általi diszkurzív, nyelvi szinten végbemenő szökekvonalakra koncentrált. Az épség és a normalitás szorítása aprólékos realitással nehezedik a fogyatékos emberekre, átítatja mindennapjaikat, a társadalmi, ideológiai, kulturális elvárásokhoz szorítja életük minden egyes pillanatát, önmeghatározásukhoz keskeny ösvényt jelöl ki a számukra. Önmegkonstruálásuk folyamatának legnagyobb nehézsége, hogy napi harcot kell vívniuk azon kulturális képzetek ellen, amelyek ontológiailag érvénytelenné teszik a fogyatékos szubjektumot. Jól példázza ezt a kutatásban meginterjúvolt nők állandóan jelen lévő igyekezete, keserves küzdelme, hogy magukat értékes emberi lényekként láttassák. Miközben az interjúalanyok tisztában vannak a normatív rendszer elvárásaival, narratívájuk különböző pontokon kísérletet tesz arra, hogy eme szabályokat kikezdje. Ezeket a kikezdési pontokat, ahol Braidotti nomád figurációjának működését ismerhetjük fel, neveztem Deleuze és Guattari nyomán szökekvonalaknak, s a hozzájuk tartozó narratív megjelenési formákat próbáltam megragadni. A nomád metafora értelmezési keretet biztosított ezen nők szubjektivitásának újrafogalmazásához, s ennek az új, sokszorosán differenciált, nem hierarchikus szubjektivitásalakzatnak a megmutatásához.

Az életút-narratívák segítségével azt térképeztem fel, hogy az interjúalanyok számára melyek azok a lehetséges szubjektum-pozíciók, amelyekben egyrészt cselekvő alanyként, másrészt a kulturális narratívák által marginalizált másokként jelenítik meg önmagukat. A rögzített hanganyag átíratának elemzéséhez a kritikai fogyatékoságtudomány tételei és a szexuális különbség feminista elméletei szolgáltattak alapot. Módszertanában a dolgozat a narratív biográfia műfajához illeszkedik, illetve annak egy általam módosított változatát használja. A narratív módszertan nem ad szigorú útmutatásokat arra vonatkozóan, hogy mik a kutatás pontos szabályai. Ez számos kreatív lehetőséget rejt magában, ugyanakkor kevés támpontot nyújt. Az általam követett stratégia az volt, hogy az elmesélt történetekhez igazítottam a módszertani lépéseket, valamint az elméleteket arra használtam, hogy az életutak közléséhez tudományos nyelvet rendeljek. A Deleuze és Guattari által a filozófiai szakirodalomba behozott nomadológia és ennek Braidotti által használt formája húzódik meg a dolgozat által használt konceptuális séma mélyén. Ez a fogalmi rendszer pedig az

elméleti keret két tartópillérén (a kritikai fogyatékoságtudomány és a szexuális különbség feminista filozófiája) nyugszik.

Fontos célja volt a kutatásnak, hogy megmutassa az interjúalanyok narratívákból kibomló önreprezentációi közötti hasonlóságokat, valamint különbözőségeket. Ezzel kirajzolódhatott az egyéni személyes narratívák többfélesége, illetve a kulturális nagy narratívák viszonyai, találkozási pontjai, az általuk felrajzolható hatalmi erőterek mintázatai. Az önreprezentációk során olyan általános, a fogyatékoság kapcsán sokat vitatott fogalmak kerültek személyes megvilágításba, mint például az autonómia, a normalitás, a nőiség, az anyaság, a szexualitás, az ágencia. Minden interjúalany hozzáadott ezeknek a fogalmaknak a jelentésrétegeihez, kommentálva, kritizálva az általuk társadalmilag elfogadottnak gondolt magyarázatokat. A személyes történetek, anekdoták, interpretációk ezeknek a fogalmaknak a konstruáltságára, instabilitására hívják fel a figyelmet, néhány esetben pedig újra is értelmezik azokat. Jó példa erre a csonttörékeny Teréz története, aki nőiségének kiteljesedésében nem konkrétan a fogyatékoságát, a kerekesszékét vélte gátló tényezőnek, hanem kis testméretét. Kata példája pedig a passzív-aktív szerepek, pólusok hatalmi dinamikáját fordítja meg, amikor arról beszél, hogy gyengénlátóként ő irányítja a rá figyelő tekintetet. A történetek nemcsak a fogyatékosággal élő, de az önmagukat nem fogyatékosnak tartó embereket is hozzásegíti ahhoz, hogy megrögzült gondolkodásmódjukból kilépve ezeket az egységesnek, biztosnak, fixnek gondolt kategóriákat újradefiniálják.

A tizenhárom interjúból a tíz legsajátságosabb, legsokrétűbb egyenként, külön fejezetben került elemzésre. A fejezetek az interjúanyagot egy-egy vezérmotívum mentén bontották ki, s ezen vezérmotívumokon, a rájuk felfűzött történeteken keresztül exponáltam az egyéni narratívák sajátos kifejezőmódjait. A fogyatékos női lét mindegyik narratívában egyéni alakzatot öltött. Az interjúalanyok a nőiséget, valamint a fogyatékoságot ugyan más-más formában fogalmazták meg, azonban kifejezetten a normális–abnormális kategóriák folyamatos csúsztatásával tették ezt. A normatív hatalmi rendszer által fenntartott kulturális narratívákat, a hozzájuk tapasztott értékeket és a korlátozott identifikációs lehetőségeket minden interjúalany sajátosan kreatív módon, szökekvonalak mátrixának a felrajzolásával írta át, szélesítette ki.

Az interjúalanyok kisebbségi beszédmódja folyamatos párbeszédben áll a hegemon mesternarratívákkal. Néha összekapcsolódnak, néha szétválhatnak. Ebben a mozgásban a fogyatékoságot deterritorializálják (azaz kiemelik helyhez kötött mozdulatlanságából), a nőiséget azonban a fallogocentrikus diskurzusban helyezik el, s a nőiség kötelezően előírt reprezentációja segítségével alkotják meg női szubjektumukat. A normalitáshoz idomulva

reprodukálják a női ideált, vagyis ebben többnyire konform, patriarchális, asszimilatív narratívákat hoznak létre.

Anett abnormális állapotként beszélt a fogyatékoságáról. Mivel számára a fogyatékoság abjektként tételeződik, az áhított normalitás csak fogyatékosága eltakarásával, teste teljes fegyelmezésével, kontrollálásával, a szépség, valamint az épség konvencionális attribútumainak megközelítésével hozható létre. Ehhez segítik hozzá a szépségversenyek, s ép partnerei, amikben, s akikben felismeri személyének áhított ép verzióját.

Rózsika a nagy kulturális narratívák közül kettőnek az ötvözetét forgatja személyes élettörténetébe: az asszimilációs, valamint a hősi narratívát. A normalitás pólusán helyezi el önmagát. A küzdelem hangsúlyozása, s a nehézségek legyőzése Rózsikát élettörténete hősnőjeként ábrázolja, aki felülkerekedett állapotán, kontrollálta s legyőzte a fogyatékoságát. Ezen túlhangsúlyozott, gyakran erőltetett érvelés azonban megbicsaklik, és a narrátor elbizonytalanodása előhívja a normalitás–abnormalitás ambivalenciáját, s a kettő között húzódó határvonal tünékenységét.

Marika narratívája konvencionális küzdelemnarratíva. Narratívája fő elemei a családi genealógia, a test és a szellem szétválasztása, testének transzcendálása, és a testhez tapadó nőiség mint identitás-tényező hiánya. Ágenciáját az erős akaratú, küzdeni tudó, nehézségeken túljutni képes, asszertív, aktív és önálló – hagyományosan maszkulin kvalitásokat mutató – személyiségjegyei adják.

Rita életút-elbeszélése a gyónás műfaját reprodukálja, amelyben a fogyatékoság morális modellje jelenik meg: a fogyatékoság Isten és Rita közötti ügy. A fogyatékoság ezen felfogása bár egyéni cselekvési teret ad Ritának (messianisztikus küldetéstudat, segítő munka), a fogyatékoság társadalmi relevanciáját figyelmen kívül hagyja.

Kata az egyetlen az interjúalanyok között, aki női szubjektumának inherens részeként tekint a fogyatékoságára. Testét, annak folyamatosan romló állapotát elfogadta, nem bűnként, vezeklésként, nem leküzdendő problémaként, s nem rejtegetnivaló hátránnyként beszél a fogyatékoságáról. Teste a leendés állandó mozgásában változik, ennek könnyebb elfogadásához az interjúalany az irónia eszközükhöz nyúl. Az életesemények nehézségeit sikeresen fordítja át vicces történetekbe, amelyekkel hallgatóságát bevonja, magával ragadja, szórakoztatja. A közönség számára hiteles a narrátor könnyed előadói stílusa, meggyőz arról, hogy nemcsak a hallgatóság számára előadott performanciáról van szó, hanem sokkal inkább egy önazonos, a társadalmi konvenciókkal szembeforduló ellennarratíva megformálásáról. Az irónia ennek az asszimilációt és normalizációt kikezdő ellennarratívának szerves alkotóeleme.

Klára narratívája a világi gyónás egyik formája, tanúságtétel: anyaságának, a társadalom által elvárt női szerepeknek való megfelelés bizonyítása céljából elmondott védőbeszéd. A hallgatóság szerepe nélkülözhetetlen a személyes narratíva hitelességének megítéléséhez, hiszen feloldozást, elfogadást vár tőle, s ez szükséges ahhoz, hogy a narrátor nőként és anyaként újrapozicionálhassa önmagát. A gyermekelhelyezési perben anyaságának létjogosultsága jogi értelemben megkérdőjeleződött, s most Klára a rossz anya stigmáját, pecsétjét igyekszik narratívája segítségével feloldani.

Anikó narratívájában a főszereplő-narrátor az áldozat konvencionális archetípusát építi fel. Az életút-elbeszélés különleges abból a szempontból, ahogyan a narrátor a történeteinek keresztül saját alávetettségét, férfiak általi kiszolgáltatottságát fogalmazza meg újra és újra. Nőiségét a férfiak szexuális vágyainak kielégítése kapcsán értékeli, amely a fogyatékoságának legyőzésére bizonyíték. Az interjúalanyok közül Anikó volt az, akinek a narratíváját a jelenlegi élepszakaszának nehézségei teljes mértékben áthatották. Ő az, akinek narratívájából az ágencia egyetlenegy ponton olvasható ki, amely Anikó azon felismerése, hogy helyzetén változtatni akar, s újra akarja konstruálni az önképét, a nőiségét.

Éva önreflexív narratívája is különleges az életúttörténetek között. A narratívából sokszorosán összetett személyiség rajzolódik ki, aki fogyatékoságában teljes életet él, s önmagát értékelő, elemző hajlammal képes kritikusan bemutatni. Történeteiben az ágencia döntésképeséget jelöl, amely nagy kreatív szabadságot ad, s igaz ez az élete elbeszélésére is. Az interjúalanyok között egyedülként megfogalmazta a történetmesélés rizomatikus jellegét, illetve személyes affektív igazságának sokszoroságát, vagyis azt, hogy minden élettörténetnek több változata van, s az mindig az elmondás pillanatában érvényes éhverziót tükrözi. Ez a tudás adja Évának azt az ágenciát, amely képessé teszi arra, hogy eldönthesse, a saját életére vonatkozóan melyik verziót osztja meg a hallgatóságával.

Teréz narratívájának fő motívuma – hasonlóan Marikához – a küzdelem, amely minden életeseményéhez szorosan kapcsolódik. Női szubjektumának fő pillére az anyaság, amely egyben politikai tett is, azáltal, hogy a marginalizált fogyatékos szubjektumtól eltérő alternatív szubjektumpozíciókat hív életre. A világot, s a körülötte történő eseményeket az anyaságán keresztül értelmezi, s személyes küzdelmeihez, döntéseihez, tetteihez ez ad számára legitím alapot s cselekvési teret.

Eszter narratívája a leggazdagabb, legrészletesebb, legösszetettebb. Életének történéseiről azonban vajmi keveset tudunk meg: története a szellem narratív utazása, nem megtestesült biográfia. A meg nem értettség, a hiány, az áldozati szerep és a szeretet iránti vágyódás rendezi koherens egészé az elbeszélését. A kreatív képzelet s az írói alkotás az életút-elbeszélés sarkalatos témái. Narratív énjének nagyfokú komplexitását közvetíti

hallgatósága számára. Fogyatékos női énjét megsokszorozva mind íróként, mind lánygyermekként, anyaként, szeretőként, zsidó család leszármazottjaként, feleségként és dolgozó nőként bemutatja szubjektumának folytonosan változó dinamikájú, kölcsönösen összefonódó elemeit. A szökésvonalat Eszter élettörténetében a test transzcendálása, illetve a szubjektum folytonos transzformációja által fenntartott leendés jelenti, amely lehetővé teszi számára, hogy életének materiális, korporeális mozdulatlanságából mégis kimozduljon.

A tíz narratíva egyenkénti bemutatása után a rizoanalízis kísérleti módszerével a tizenhárom élettörténetet egyként elemeztem. A narratív szöveget rizómaként tekintettem, vagyis olyan entitásként, amelynek horizontális kiterjedése és több bejárata van, nincs eleje és vége, benne minden pont egymással összeköttetésben áll. A rizómán, illetve a narratíván belüli repedések, hiányok és szétszakadások sohasem végletesek, mindig átmenetiek, mert folytonosan megújuló elrendeződéseket alakítanak ki. A szöveget egy mozgásban lévő, állandóan változó, többértelmű halmazként elemeztem. A tizenháromból egyé sűrített narratíva elemzésével azt mutattam fel, hogy bárhol betekintünk-belelépünk a kiterített tizenhárom narratíva által alkotott szöveghalmazba, a mesterségesen létrehozott narratíva-szövetben megmutatkoznak olyan történetek, amelyekből azonos megküzdési stratégiákat és elszenvedett alapvető elnyomásélményeket emelhettem ki.

A tizenháromból egyé sűrített narratíva bemutatásával rávilágítottam arra, hogy az ép többség által formált hatalmi diskurzus hogyan határozza meg a fogyatékossgot, illetve magát a fogyatékos narratívát. Az interjúalanyok narratívái tanúbizonyságul szolgáltak a testi fogyatékossgal élő nők nyelvi beszorítottságára. A narrátorok számára rendelkezésre álló diszkurzív tér, amelyben önmagukat elhelyezhetik, értelmezhetik, s történetüket elbeszélhetik, meglehetősen szűk, meghatározott, irányított. Tehát Deleuze és Guattari elméletét igazolva mindig a többségi nyelven belül kell létrehozniuk azt a kisebbségi nyelvet, amely alkalmas arra, hogy saját szókinccsel és jelentésrendszerrel pontosabban leírhatóvá (elmesélhetővé) tegye a tapasztalataikat, világlátásukat. Erre jó példa a „csodabogár” metafora, amely az interjúalanyok többségénél felmerült mint egy létező, másságot negatívan jelölő kifejezés. A narrátorok önmaguk újrapozicionálásával elhatárolódtak a csodabogár kulturális stigmájától, így a testi fogyatékossg normalitáshoz való viszonyát kiszöktették a konvenció keretei közül.

Az interjúalanyok számára az önálló, önrendelkező élet megteremtésének lehetősége elsőrendű fontosságú. Ennek a témának a kereteit a szocializációs közegek adják, amelyeket az interjúalanyok az otthoni, családi környezet, az iskola, illetve az intézményi, valamint a munkahely és csoportos szabadidős tevékenységek történeteibe ágyazva meséltek el. A

történetek ezen szocializációs közegek értékelésekor ambivalensek, a „gondoskodó” család, valamint a szegregált, illetve integrált intézményi lét nem egyöntetűen kap pozitív, illetve negatív konnotációt. A mindig pozitív tartalommal telítődő, gondoskodó, védő, napjainkban újra felértékelt család mítoszát a narratívák széttörik, sok történet szól rideg, *laissez faire*, abuzív vagy esetleg túlvédő szülői magatartásról, amely a társadalom fogyatékosághoz való ambivalens viszonyának lenyomataként is értelmezhető.

A kutatásban részt vevő interjúalanyok mindegyike a nőiség és az anyaság tengelyei mentén mozogva mesélte el saját nővé válásának folytonosan alakuló történetét, amelyet sok esetben a családi női genealógiába ágyazott. Az anyához, illetve a női családtagokhoz való viszony, illetve alakjuk megformálása lényeges szerepet kapott önreprezentációjuk kialakításában. Családi és kulturális narratívák kapcsolódnak össze, hiszen a narrátorok ezen narratívákkal dialogizálnak, illetve beépítik őket, vagy ellenükben pozicionálják önmagukat. Az anyaság és a nőiség olyan intenzív terepek, ahol kimutatható volt a nőkre vonatkozó hagyományos elvárások – szépség, épség, fiatalság, anyaságra való képesség – ütköztetése az ezen elvárásokat felbolygató feminista kísérletekkel, továbbá érzékelhetővé váltak a fogyatékoságtudomány megközelítései és a mozgalmárok felszabadító tevékenységei közötti súrlódások. Az interjúalanyok túlnyomó többsége megfogalmazta azt az igényét, hogy szexualizált alanyként vágyakozó férfitekintet tárgyává válhasson. A férfitartnerek épsége, illetve fogyatékosága kitüntetett szerepet kapott a szerelmi történetekben, mert ez a kérdés saját fogyatékoságuk elfogadásának, fogyatékos nőként való önazonosulásuknak egyik terepe volt. A párválasztás témája azonban többtényezős: függ a generációs különbségektől, valamint attól, hogy a fogyatékoság szerzett-e, vagy veleszületett, hogy milyen kulturális minta rögzült az adott nő gondolkodásában, hogy mennyire nyitott a külvilág felé, a testével milyen a viszonya, illetve hogy teste mennyire közelít az ép test ideáljához.

Az interjúalanyok önmagukat a normalitás–abnormalitás kontinuumán helyezték el. Ez lehetővé tette számukra, hogy ne csak az ép nőkhöz képest pozicionálják magukat, hanem a fogyatékosággal élő nőtársaikhoz képest is. Ebben a normalitáshoz való pozicionálási folyamatban, kényszerben figyelemre méltó volt a megtestesülés és eltestetlenítés stratégiájának dinamikus változása. A test és a szellem folyamatos feszültségben volt egymással: a test transzcendálása, illetve a csak testként való létezés pólusai között történő mozgás különös hangsúlyt kapott a fogyatékosággal élő női interjúalanyaim narratíváiban. Az eltestetlenítés narratív megjelenési formája volt például az intellektus elsődlegességének hangsúlyozása (Marika), a nőiség írói képzeletvilágba és

erotikus fantáziákba való szublimálása (Eszter), valamint a test redukálása és az anyaság szolgálatába állítása (Teréz).

A narratívák nem rajzoltak ki fogyatékos csoportidentitásokat egy interjúalanyom esetében sem. Beszéltek az intézeti élményekről, a csoportos szabadidős tevékenységekről, vagy segítő munkáról, de a fogyatékos maga nem szervező erő a kapcsolataikban. Ennek magyarázatai a gyűjtött anyag kapcsán csak spekulatívak lehetnek. Egyrészt feltételezhető, hogy a fogyatékos negatív társadalmi megítélése miatt nehéz azonosulniuk egy szélsőségesen marginalizált csoport tagjaival, akiket függő, szabályozhatatlan, érthetetlen idegenekként azonosít a mai magyar társadalom. Csoportos tapasztalataik reflexív elmeséléséhez a nyilvános beszédmódból hiányzik a pozitív értelmezési keret (fogyatékos büszkeség kerete). Másrészt a társadalom a fogyatékosgot személyes ügyként, áthidalandó problémaként kezeli, ezért a fogyatékossgal élő nők számára az ágenciát inkább egyéni küzdelmeik, illetve sikereik adják, amelyek eredményeképpen a fogyatékossgukon túl tudnak lépni, vagy láthatatlanná tudják azt tenni. Ebből is következik, hogy problémáikat ritkán tekintik strukturálisnak, s így az aktivizmus sem ad számukra csoportkohéziót.

Jelen dolgozat a testi fogyatékossgal élő nők tapasztalatainak újszerű fogalmi kialakítása révén egy gazdagabb, befogadóbb elméleti rendszer létrejöttének kialakításához szeretne hozzájárulni. A feminista filozófia a mai napig kevésbé figyel a testi fogyatékossgal élő nők szavaira, tapasztalataira, elméleti diskurzusába kevésbé emeli be azokat, így dolgozatom a nők közötti különbözőség diskurzusának kitágításához járulhat hozzá. A kritikai fogyatékossgtudomány korpuszát pedig a személyes narratívák újszerű fogalmi alapokon nyugvó (deluzeiánus) kritikai megközelítésével gazdagítja. Reményeim szerint a megélt női testi tapasztalatok narratív reprezentációjának elemzése elmélyíti, s összetettebbé teszi a fogyatékossg megértését, s egyúttal formálja a kialakult feminista nézeteket is.

Mindenekelőtt azonban teret enged a fogyatékossgal élő nők narratív vágyának, s szavaikat hallhatóvá teszi. Az egyéni életek elmesélése során elbeszélhetővé válik például az, hogy a társadalom hogyan utasítja el a testi fogyatékossgal élő nők női mivoltát, miközben megteremti az ideális nő egyszerűsített, valótlán, illuzórikus képét. Ezen narratívák jelentős politikai szerepet kapnak, ha a kulturális-társadalmi normák felülvizsgálatának egy módjaként értelmezzük őket. Tehetjük ezt azért is, mert az én sokszoros konstrukcióját létrehozva az elbeszélések egyértelműen összezavarják, dekonstruálják, megtörik és alakítják a hatalom fogalmait, s közben a transzgresszió, illetve a kulturális feszültségek olyan helyeit formálják meg, ahol tágabb társadalmi-kulturális

problémák válnak tárgyalhatóvá, átbeszélhetővé. Ahol különbözőségeinkben felismerhetjük az ismerősséget, a hasonlóság helyet kap, s talán a kimondhatósággal létrejöhet az összekapcsolódás, amely során mindannyian nomádokká válhatunk, s ez hozzásegít bennünket ahhoz, hogy értelmet adjunk a világnak.

Bibliográfia

- Agamben, G.** (1998): *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press, California.
- Agárdi, I.** (2013): *On the Verge of History rupture and Continuity in Women's Life Narratives from Hungary, Romania and Serbia*. Nem publikált doktori disszertáció, Utrecht University.
<http://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/259621/agardifulltext.pdf>
(Letöltés ideje: 2014. jún. 22.)
- Bal, M.** (1985): *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Third Edition. University of Toronto Press, Toronto.
- Bal, M.** (2004): Vizuális esszencializmus és a vizuális kultúra tárgya. *Enigma*, 41. 86–116.
- Barnes, C.** (1991): *Disabled People in Britain and Discrimination*. Hurst and Co., London.
- Barnes, C.** (2012): Understanding the Social Model of Disability. Past, present and future. In Watson, N. – Roulstone, A. – Thomas, C. (eds): *Routledge Handbook of Disability Studies*. 12–29.
- Bartky, S. L.** (1990): *Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression*. Routledge, New York.
- Bataille, G.** (1957): *Az erotika* (ford. Dusnoki Katalin). Nagyvilág Kiadó, Budapest.
- Bauman, S.** (2001): Identitás és globalizáció. *Magyar Lettre International*. 42. Ősz.
<http://epa.oszk.hu/00000/00012/00026/bauman.htm> (Letöltés ideje: 2014. máj. 10.)
- Baumann, Z.** (2004): *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts*. Polity Press in association with Blackwell Publishing, UK.
- Beck, U.** (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Bhabha, H.** (1994): *The Location of Culture*. Routledge, New York.
- Bókay, A.** (2008): Önéletrajz és szelf-fogalom dekonstrukció és pszichoanalízis határán. In Mesis D. J. – Varga Z. (szerk.): *Írott és olvasott identitás*. L'Harmattan – Pécsi Tudományegyetem, Magyar Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Pécs. 33–65.
- Boym, S.** (2001): *The Future of Nostalgia*. Basic Books, USA.
- Braidotti, R.** (1994): *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. Columbia University Press, New York.
- Braidotti, R.** (2000): *Between the No Longer and the Not Yet: Nomadic Variations on the Body*. Conference at the 4th Feminist European Conference 29 September 2000.
<https://women.it/cyberarchive/files/braidotti.htm> (Letöltés ideje: 2014. aug.16.)

- Braidotti, R.** (2002): *Metamorphoses. Towards a Materialist Theory of Becoming*. Polity Press – Blackwell Publishers, Cambridge–Oxford.
- Braidotti, R.** (2006): *Transpositions*. Polity Press, UK, USA.
- Braidotti, R.** (2007): *Egy nomád térképei*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Braidotti, R.** (2007a.): Előadások 2007. márc. 12-én – márc. 30. (A kurzus címe: *The Body in Feminist Theory and Practice*). Utrecht Egyetem
- Braidotti, R.** (2009): DVD Pető A. (rend) R1MA TV, Budapest.
- Braidotti, R.** (2011): *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. Second Edition. Columbia University Press, New York.
- Braidotti, R.** (2013): *The Posthuman*. Polity Press, Cambridge.
- Butler, J.** (1990): *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York.
- Butler, J.** (2005): *Jelentős testek*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Butler, J.** (2006): *Problémás nem*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Butler, J.** (2009): *Frames of War. When is Life Grievable?* Verso. London – New York.
- Calhoun, C.** (1997): Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In Zentai Violatta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó. Láthatatlan Kollégium, Budapest. 99–114.
- Campbell, F., K.** (2009): *Contours of Ableism. The Production of Disability and Aabledness*. Palgrave Macmillan, New York.
- Canguilhem, G.** (2004): *A normális és a kóros*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Carr, D.** (1986): *Time, Narrative, History*. Indiana University Press, Bloomington.
- Cavarero, A.** (2000): *Relating Narratives: storytelling and selfhood*. Routledge, London.
- Csabai, M. – Erős, F.** (szerk.) (1997): *Freud titokzatos tárgya. Pszichoanalízis és női szexualitás*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Cixous, H.** (1991): *Coming to Writing and Other Essays*. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, London, England.
- Cixous, H.** (1997): A medúza nevetése (ford. Kádár Krisztina) In Kis, A. A. – Kovács, S. – Odorics, F. (szerk.): *Testes Könyv II. Ictus és JATE*, Szeged. 357–381.
- Connell, R.** (2009): *Gender in World Perspective* (2nd ed.). Polity Press, Cambridge.
- Corker, M. – French, S.** (1999): *Disability Discourse*. Open University Press, Philadelphia.
- Corker, M. – Shakespeare, T.** (2002): Mapping the Terrain. In Corker, M. –Shakespeare, T. (ed.): *Disability/Postmodernity. Embodying disability theory*. Continuum. London – New York.
- Couser, G. T.** (2006): Disability, Life Narrative, and Representation. In Davi, L. J.: *The Disability Studies Reader Second Edition*. Routledge, New York. 399–405
- Crow, L.** (1996): Including all of our lives. Renuing the social model of disability. In Moris, J. (ed.): *Encounters with Strangers. Feminism and Disability*. The New Women's Press, London. 206–226.
- Curie, M.** (1998): *Postmodern Narrative Theory*. Macmillan Press LTD. London.

- Davis, L. J.** (1995): *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. Verso. London, New York.
- Davis, L. J.** (2002): The End of Identity Politics and the Beginning of Dismodernism. On Disability as an Unstable Category. In Davis, L.: *Bending Over Backwards: Disability, Dismodernism, and Other Difficult Positions*. New York University Press, New York – London. 9–33.
- Davis, L. J.** (2013): *The End of Normalcy. Identity in a Biocultural Era*. The University of Michigan Press, USA.
- De Lauretia, T.** (1984): *Alice Doesn't. Feminism, Semiotics, Cinema*. Macmillan, London.
- Deleuze, G.– Guattari, F.** (2002): Rizóma. In Bókay A., Vilcsek B., Szamosi G., Sári L. szerk. *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest. 70–87.
- Deleuze, G. – Guattari, F.** (2004): Massumi, B. trans. *A Thousand Plateaus*. Continuum, London – New York.
- Deleuze, G. – Guattari, F.** (2009): *Kafka. A kisebbségi irodalomért* (ford. Karácsonyi Judit). Qadnom Kiadó, Budapest.
- Deleuze, G. – Guattari, F.** (2013): *Mi a filozófia?* Műcsarnok Nonprofit Kft.
- Delphy, C.** (1984): *Close to Home*. Hutchinson, London.
- De Man, P** (1997): *Az önéletrajz, mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3., 93–107.
- Denzin, N. K.** (1997): *Interpretive Ethnography: Ethnographic Practices for the 21st Century*. Sage Publication, London.
- Diprose, R.** (2002): *Corporeal Generosity. On Giving with Nietzsche, Merleau-Ponty and Levinas*. State University of New York Press, Albany.
- Douglas, M.** (1966): *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. Routledge and Kegan Paul, London.
- ENSZ** (2006): *A fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény*. <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=150> (Letöltés ideje: 2014. márc. 24.)
- Fanon, F.** (2002): Feketének lenni (1986, válogatás). In Bókay, A. – Vilcsek, B. – Szamosi, G. – Sári, L. (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Budapest. 614–630.
- Fiedler, L.** (1978): *Freaks: Myths and Images of the Secret Self*. Simon and Schuster, New York.
- Fine, M. – Asch, A.** (1985): Disabled Women. Sexism without the pedestal. In Deegan, M. J., Brooks, N. (eds) *Women and disability: The double handicap*. Transaction Books, New Brunswick, N. J. 6–22.
- Fine, M. – Asch, A.** (eds) (1988): *Women with disabilities: Essays in psychology, culture, and politics*. Temple University Press, Philadelphia.
- Finkelstein, V.** (1980): *Attitudes and Disabled People: Issues for Discussion*. World Rehabilitation Fund, New York.

- Foucault, M.** (1990): *Felügyelet és büntetés*. Gondolat, Budapest
- Foucault, M.** (1996): *A szexualitás története*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Foucault, M.** (1997): A szubjektum és a hatalom. (ford. Kis Attila Attila) In Kis A. A. – Kovács S. – Odorics F. (szerk.): *Testes Könyv II. Ictus és JATE*, Szeged. 267–293.
- Foucault, M.** (1999): *A szexualitás története. I. A tudás akarása*. Atlantisz, Budapest
- Foucault, M.** (2000): Eltérő terek. In Foucault, M. *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen. 147–157.
- Foucault, M.** (2004): *A bolondság története*. Atlantisz, Budapest.
- Frank, A. W.** (1995): *The Wounded Story Teller: Body, Illness and Ethics*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Franklin, S – Roberts C.** (2006): *Born and Made: an Ethnography of Preimplantation Genetic Diagnosis*. Princeton University Press, Princeton.
- Fraser, N.** (1995): From redistribution to recognitions. Dilemmas of justice in 'post-socialist' age. *New Left Review*. I/212, July-August.
- Frazon, Zs.** (2011): *Múzeum és kiállítás. Az újrarajzolás terei*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fukuyama, F.** (2003): *Poszthumán jövődönk*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Garland-Thomson, R.** (1996): *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*. New York University Press, New York.
- Garland-Thomson, R.** (1997): *Extraordinary Bodies*. Columbia University Press, New York.
- Garland-Thomson, R.** (2002): The Politics of Staring: The Visual Rhetorics of Disability in Popular Photography. In Snyder, S. L. Brueggemann, B. J. Garland-Thomson, R. (eds.): *Disability studies: Enabling the humanities*. Modern Language Association of America, New York. 56–75.
- Garland-Thomson, R.** (2005): Feminist Disability Studies. *Signs*. Vol. 30. No. 2. 1557–1587.
- Garland-Thomson, R.** (2009): *Staring. How We Look*. Oxford University Press, New York.
- Garland-Thomson, R.** (2013): Integrating Disability, Transforming Feminist Theory. In Lennard J. Davis (ed) *The Disability Studies Reader. Second Edition*. Routledge, New York. 257–374.
- Giddens, A.** (1991): *Modernity and Self-Identity*. Polity Press, Cambridge.
- Gilligan, C.** (1982): *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard University Press, Cambridge.
- Gitter, E. G.** (1984): The Power of Women's Hair in the Victorian Imagination. In *PMLA*. Vol. 99. No.5. 936–954.
- Goodley, D. – Lawthom, R. – Clough, P. – Moore, M.** (2004): *Researching Life Stories. Method, theory and analyses in a biographical age*. Routledge, New York.
- Goodley, D.** (2011): *Disability Studies. An Interdisciplinary Introduction*. Sage, London.

- Grandia, L.** (2005): *Sexual development of deafblind people*. The World Federation of the Deafblind. http://www.wfdb.org/sexual_development.text.shtml Letöltés ideje: 2012. okt.8.
- Gray, C.** (2009): Narratives of Disability and the Movement from Deficiency to Difference. *Cultural Sociology*. Vol. 3. No. 2. 317–332.
- Grosz, E.** (1994): *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. Routledge, New York – London.
- Grosz E.** (2006): Ontológia és kétértelműség: a nemi különbözőség politikuma Derridánál. In Séllei Nóra (szerk.): *A feminizmus találkozási pontja a (poszt)modernnel*. Artemisz könyvek. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen. 269–270.
- Hadas, M.** (2003): *A modern férfi születése*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Hadas, M.** (2013): *A férfiasság kódjai*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Hamvas B.** (1993): *Babérligetkönyv. Hexaküimion*. Életünk szerkesztősége és a Magyar Írók Szövetsége Nyugat-Dunántúli Csoportja, Szombathely.
- Haraway, D.** (1994): A szituációba ágyazott tudás. A részleges nézőpont a feminista tudományfelfogásban. (ford. Zentai Violetta) In Hadas Miklós (szerk.): *Férfiuralom – Írások nőkről, férfiakra, feminizmusról*. Budapest, Replika Kör 121–142.
- Haraway, D.** (1997): *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan_Meets_Onco Mouse: Feminism and Technoscience*. Routledge, New York – London.
- Haraway, D. J.** (2005): Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években. *Replika* 51–52., 107–139.
- Harding, S.** (1986): *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press, USA.
- Harding, S.** (1991): *Whose Science? Whose knowledge?* Open University Press, London.
- Heller Á.** (2006): *Trauma*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- Hirsch, M.** (2012): *The Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture After the Holocaust*. Columbia University Press.
- Hubbard, R.** (1990): Who Should and Who Should Not Inhabit the World. In *The Politics of Women's Biology*. Rutgers, New Brunswick.
- Hughes, B.** (2007): Being disabled: towards a critical social ontology for disability studies. *Disability & Society* Volume 22. Issue 7. 673–684.
- ILO International Labour Office** (2007): *Equality at Work: Tackling the Challenges*. Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. ILO, Geneva.
- Irigaray, L.** (1985): *This Sex Which Is Not One*. Porter C. (trans). Ithaca, Cornell University Press, Ithaca.
- Irigaray, L.** (1994): Equal to Whom? In Schor and E. Weed (eds): *The Essential Difference*. Indiana Univ. Press, Bloomington.

- Irigaray, L.** (1999): *When Our Lips Speak Together*. In Price, J. – Shildrick, M. (eds): *Feminist Theory and the Body*. Routledge, New York. 82–91.
- Irigaray, L.** (2004): *An Ethics of Sexual Difference*. Continuum. London – New York.
- Ivekovic, R.** (1996): „Szeretkezz, ne háborúzz!” A nők, a nacionalizmus és a háború. *Thalassa*, 1996/3.
- Jones, A. J.** (2002): A test írása – l’écriture féminine megértése felé. In: Bókay A. – Vilcsek B. – Szamosi G. – Sári L. (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest. 491–503.
- Joó M.** (2010): A feminista elmélet és a női test. *Magyar Filozófiai Szemle*. 2010. 54. évf. 2. szám 64–80.
- Kálmán Zs. – Könczei Gy.** (2002): *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kálmán Zs.** (2010): *Aki álmában is látja a fényt... Anyaság akadálymentesítés nélkül*. De juRe Alapítvány, Budapest.
- Kaplan, T.** (2004): *Taking Back the Streets: Women, Youth, and Direct Democracy*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles.
- Kérchy, A.** (2012): (Poszt)feminizmus, (poszt)identitás és (poszt)koncept art Drozdik Orsolya művészetében. *TNTeF* (2012.) 2.2.
- Kérchy, A.** (2013): A „férfias” fogaték fikciója. Alternatív maszkulinitások atipikus megtestesülései a kortárs populáris vizuális kultúrában. *TNTeF* (2013.) 3.1.
- King, N.** (2000): *Memory, Narrative, Identity, Remembering the Self*. Edinburgh University Press, Edinburgh
- Kiss L. A.** (2009): *Haladásparadoxonok bevezetés az extrém korok filozófiájába*. Liget Könyvkiadó, Budapest.
- Kittay, E. F.** (1999): *Love’s Labor: Essays on Women, Equality and Dependency*. Routledge, New York.
- Kónya A.** (1996): A „tiszta emlék”. *Pszichológia*, 16/4, 335–346.
- Kovács É.** (szerk.) (2008): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Pécs.
- Kovács T.** (2010): *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. L’Harmattan Kiadó, Budapest.
- Könczei Gy.** (2001): Következő lépés a diszkrimináció kutatásában. In Bárdos K. – Kardos P. *Diszkrimináció és üldöztetés: hatások és következmények*. Kút-Animula, Budapest. 11–18.
- Kristeva, J.** (1982): *Powers of Horror – An Essay on Abjection*. Columbia University Press, New York.
- Kristeva, J.** (1997): Az anyaságról. *Magyar Lettre International*. 25. szám. Nyár.
- Kristeva, J.** (2010): *Önmaga tükrében idegenként*. Napkút Kiadó, Budapest.

- László J.** (2005): *A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába.* Pszichológiai Horizont, 3. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Levi, G.** (2000): Az életrajz használatáról. *Korall 2000. Tél.* 81–92.
- Llewellyn, G. – McConnell, D. – Ferronato, L.** (2003): Towards Acceptance and Inclusion of People with Intellectual Disability as Parents. *Journal of Applied Research in Intellectual Disability.* 21 (4).
- Llewellyn, G. – Traustadottir, R. – McConnel, D. – Sigurjónsdóttir, H. B.** (eds) (2010): *Parents with Intellectual Disabilities. Past, Present and Futures.* Wiley–Blackwell Publishing, UK–USA.
- Longmore, P. K.** (1985): A Note on Language and the Social Identity of Disabled People. *American Behavioral Scientist,* 28. 419–423.
- Lytard, J. F.** (1993): *A posztmodern állapot.* Századvég Kiadó, Budapest.
- Mairs, N.** (1996): *Waist-High in the World: A Life Among the NonDisabled.* Beacon Press, Boston.
- Mayes, R. – Llewellyn, G. – McConnell, D.** (2006): Misconceptions: The experience of pregnancy for women with intellectual disabilities. *Scandinavian Journal of Disability Research,* 8(2–3), 120–131.
- McRuer, R. – Mollow, A.** (eds) (2012): *Sex and Disability.* Duke University Press, USA.
- Meekosha, H.** (2010): The Complex Balancing Act of Choice, Autonomy, Valued Life and Rights: Bringing a Feminist Disability Perspective to Bioethics. *International Journal of Feminist Approaches to Bioethics* 3 (2) 1–8.
- Merleau-Ponty, M.** (2007): *A látható és a láthatatlan.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Mészáros, Zs.** (2013): Szalonkabát és fűző találkozása a sminkasztalon, avagy a férfiasság vizuális megalkotottsága a 19. század végén. *TNTeF (2013.) 3.1.*
- Mitchell, D. T.** (2002): Narrative prosthesis and the materiality of metaphor. In Snyder, S. L. – Brueggemann, B. J. – Garland-Thomson, R. (eds): *Disability studies: Enabling the humanities.* Modern Language Association of America, New York.
- Morris, J.** (1991): *Pride Against Prejudice.* The Women's Press, London.
- Morrison, T.** (1992): *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination.* Harvard University Press, Cambridge–Massachusetts–London.
- Morrison, T.** (1997): Nobel Lecture. In: Sture Allén (ed.): *Nobel Lectures in Literature, 1991–1995.* World Scientific Publishing Co., Singapore.
- Murphy, R. F.** (1990): *The Body Silent.* W. W. Norton, New York.
- Neményi M. – Kende A.** (1999): Anyák és lányok. *Replika,* 35. 117–141.
- Niedermüller P.** (2005): *Tudás, kultúra és kultúratudomány: perspektívák a későmodern társadalom kutatásában.* ELTE BTK, Budapest.
- Nora, P.** (1999): Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas 1999/3.* 142–157.

- Ochberg, F.** (ed.) (1988): *Post-traumatic therapy and victims of violence*. Brunner/Mazel, New York.
- Oliver, M.** (1990): *The Politics of Disablement*. Macmillen, Basingstoke.
- O’Keefe, D.J.** (1990): *Persuasion: Theory and Research*. Sage, Thousand Oaks, CA.
- O’Really, A.** (ed.) (2004): *From Motherhood to Mothering. The Legacy of Adrienne Rich’s Of Woman Born*. State University of New York Press, Albany.
- Pető, A.** (1999): Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle*, 1999. 1–2. szám. 85–109.
- Pető, A.** (2003): „Magyarországon egyszerűen [...] nem lehet nem feministának lenni.” A feminizmusok szerkezetete és a kollektív identitás alakulása a magyar nőtudományi kurzust végzőknél. In Pető, A. (szerk): *Női esélyegyenlőség Európában*. Balassi Kiadó, Budapest. 129–155.
- Pető, A.** (2009): Rosi Braidotti. DVD. Pr1ma TV, Budapest.
- Petres, Csizmadia G.** (2013): *Az önéletírás gyónáskényszere*
<http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2013/2013-marcius/1598-petres-csizmadia-gabriella-az-oeneletiras-gyonaskenyyszere-tanulmany>
 (Letöltés ideje: 2014. aug. 16.)
- Plummer, K.** (1995): *Telling sexual stories: Power, change and social worlds*. Routledge, London.
- Plummer, K.** (2003): *Intimate Citizenship: Private Decisions and Public Dialogues*. University of Washington Press, London.
- P. Müller P.** (2009): *Test és teatralitás*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Porter, J. I.** (1997): Foreword. In David M. T. – Sharon S. L. (eds): *The Body and Physical Difference-Discourses of Disability*. The University of Michigan Press, Ann Arbor. xiii–xiv.
- Quayson, A.** (2007): *Aesthetic Nervousness. Disability and the Crisis of Representation*. Columbia University Press, New York.
- Reeve, D.** (2012): Cyborgs, cripples and icrip: Reflections on the contribution of Haraway to disability studies. In Goodley, D. – Hughes, B. – Davis, L.: *Disability and Social Theory: New Developments and Directions*. Macmillen, Basingstoke. 91–112.
- Rhode, D. L.** (2010): *The Beauty Bias. The Injustice of Appearance in Life and Law*. Oxford University Press, New York.
- Rich, A.** (1985): *Blood, Bread and Poetry*. W. W. Norton, New York.
- Ricoeur, P.** (1999): *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Rorty, R.** (1994): *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
- Russo, M.** (1995): *The Female Grotesque: Risk, Excess and Modernity*. Routledge, New York.
- Sartre, J.-P.** (2006): *A Lét és a Semmi*. L’Harmattan Kiadó, Budapest.

- Schriempf, A.** (2001): (Re)fusing the Amputated Body: An Interactionist Bridge for Feminism and Disability. *Hypatia* vol. 16, no. 4. 53–79.
- Schuller G.** (2006): *Tükörképrombolók. A tekintet eltérítése a poszt/feminista színházban és performanszokban.* Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém.
- Sedgwick, É. K.** (1990): *Epistemology of the Closet.* University of California Press, Berkeley, Los Angeles.
- Sellers, S.** (ed.) (1994): *The Helene Cixous Reader.* Routledge, New York – London.
- Sermijn, J. – Devlieger, P. – Loots, G.** (2008): The Narrative Construction of the Self. Selfhood as a Rhizomatic Story. *Qualitative Inquiry*, Volume 14 Number 4. 632–650.
- Sélei N.** (2001): *Tükröm, tükröm... Írónők önéletrajzai a 20. század elejéről.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Sélei N.** (2010): Az otthon, az útra kelés és az utazás mint a női szubjektum narratív trópusai. *Filológiai Közlöny. 2010/IV. LVI. évfolyam.* 325–343.
- Shakespeare, T. – Gillespie-Sells, K. – Davies, D.** (eds) (1996): *The Sexual Politics of Disability.* Cassell, London, New York.
- Shakespeare, T. – Watson, N.** (2002): The social model of disability: An outdated ideology? *Research in Social Science and Disability* 2. 9–28.
- Shildrick, M. – Price, J.** (2002): Bodies Together: Touch, Ethics and Disability. In Corker, M. – Shakespeare, T. (ed.): *Disability/Postmodernity: Embodying Disability Theory.* 62–75.
- Shildrick, M.** (2009): *Dangerous Discourses of Disability, Subjectivity and Sexuality.* Palgrave Macmillan, New York.
- SINOSZ, MDAC, FESZT** (2010): *Fogyatékos személyek jogai, vagy fogyatékos jogok? A magyar civil caucus párhuzamos jelentése az ENSZ Egyezményről.*
http://www.mdac.info/sites/mdac.info/files/hungarian_crpd_alternative_report.pdf
(Letöltés ideje: 2012. szept. 18.)
- Snyder, S. L.** (2005): 'Disability Studies'. In Albrecht, G. et. al. *Encyclopedia of Disability.* Sage Publishing, Thousand Oaks. 478–484.
- Snyder, S. L. – Mitchell, D. R.** (2006): *Cultural Location of Disability.* University of Chicago Press, Chicago.
- Spivak, G. C.** (1996): Szóra bírható-e az alárendelt? In *Helikon* 4. 450–487.
- Steele, L.** (2008): Making Sense of the Family Court's Decisions on the Non-Therapeutic Sterilisation of Girls with Intellectual Disability. *Australian Journal of Family Law*, 22(1).
- Stiker, H. J.** (1999): *A History of Disability.* The University of Michigan Press, USA.
- Széplaky G.** (2011): *Az emberi test. Filozófiai írások.* Kalligram, Pozsony.

- Szjártó Zs.** (2001): A társadalmi kommunikáció a kultúraelmélet perspektívájából. In Béres, I. – Horány, Ö. (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest.
http://www.communicatio.hu/konyvek/beres_horanyi_tarsadalmi_kommunikacio/tartalom.htm (Letöltés ideje: 2011. szept. 26.)
- Tambouk, M.** (2008): Re-imagining the narratable subject. *Qualitative research*, 8 (3), 283–292.
- TASZ** (2012): A TASZ jelenti. Verdes Tamás: Abortuszra kényszerítés.
http://ataszjelenti.blog.hu/2012/12/13/abortuszra_kenyszeritve (Letöltés ideje: 2013. ápr. 12.)
- Tengelyi L.** (1998): *Élettörténet és sorsesemény*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Thomas, C.** (1999): *Female Forms. Experiencing and Understanding Disability*. Open University Press, Buckingham.
- Thomka B.** (2001): *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*. Kijárat Kiadó, Budapest.
- Thomka B.** (2004): Kulturális és kontextuális narratológia. Elhangzott a „*Cultural Turn*”: *A kultúratudomány esélyei Magyarországon* elnevezésű konferencián (Pécs, 2004. szept. 24.).
www.iti.mta.hu/szorenyi60.html (Letöltés ideje: 2014. aug. 16.)
- Titchkosky, T. – Michalko, R.** (2009): *Rethinking Normalcy*. a *Disability Studies Reader*. Canadian Scholars' Press Inc. Toronto.
- Tremain, S.** (2006): On the government of disability: Foucault, power, and the subject of impairment. In Davis, K. (ed.): *The Disability Studies Reader 2nd edition*. Routledge, New York. 185–196.
- Turner, B. S.** (2001): Disability and the sociology of the body, In Albrecht, G. – Seelman, K. – Bury, M. (eds): *The handbook of disability studies*. Sage, London. 252–266.
- UN United Nations** (2013): *Some Facts about Persons with Disabilities*.
- UNIFEM (2005)**: United Nations Development Fund for Women Violence Against Women: Facts & Figures. http://www.unifem.org/attachments/gender_issues/violence_against_women/facts_figures_violence_against_women_2007.pdf
<http://www.un.org/disabilities/convention/facts.shtml> (Letöltés ideje: 2014. febr. 14.)
- USAID** (2013): United States Agency for International Development. Environment and Global Climate Change.
<http://www.usaid.gov/what-we-do/environment-and-global-climate-change> (Letöltés ideje: 2014. jan. 05.)
- Young, I. M.** (1990): *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press, Princeton

- Young, I. M.** (2001): Az elnyomás öt arca. In Csillag M. – Dombos T. – Domokos L. – Géring Zs. – Horváth A. – Rövid M. (szerk.): *Perspektívák egy tágra zárt társadalomban*. Konferencia Kiadvány. BKÁE Társadalomelméleti Kollégium. 11–35.
http://tek.bke.hu/perspektivak/persp_kiadv.pdf (Letöltés ideje: 2014. márc. 20.)
- Young, I. M.** (2003): Breasted Experience: The Look and the Feeling. In R. Weitz (ed.): *The Politics of Women's Bodies: Sexuality, Appearance, and Behaviour*. Oxford UP, New York – Oxford. 152–163.
- Vajda M.** (2001): *Tükörben*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Wade, C. M.** (2009): A testem az én történetem: a bánatom és az erőm forrása. *Fogyatékoság és társadalom*. I. évf/2. 211–223.
- Wade, C. M.** (2009a): Testbeszéd. *Fogyatékoság és társadalom*. I. évf/2. DVD-melléklet.
- Waxman Fiduccia, B.** (1999): Sexual Imagery of Physically Disabled Women: Erotic? Perverse? Sexist? *Sexuality and Disability*. Vol 17. No.3. 277–282.
- Wendell, S.** (2001): Unhealthy Disabled: Treating Chronic Illnesses as Disabilities. *Hypatia*. Volume 16. Number 4. 17–33
- Wendell, S.** (2010): *Az elutasított test. Feminista filozófiai elmélkedés a fogyatékoságról*. ELTE BGGYK-ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Wittig, M.** (1980): The Straight Mind. *Feminist Issues*. 1. No. 1. 108–111.
- Wolbring, G.** (2008): The Politics of Ableism. *Development*. 2008.51. 252–258.
- World Bank** 2011. *World Report on Disability*. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2011/06/23/000356161_20110623012348/Rendered/PDF/627830WP0World00PUBLIC00BOX361491B0.pdf
(Letöltés ideje: 2013. aug. 23.)
- Zászkaliczky, P.** (2004): *A gyógypedagógiai antropológia a gyógypedagógia diszciplínarendszerében*. Doktori Értekezés. ELTE BGGYK Könyvtár, Budapest.
- Zola, I. K.** (1993): Self, Identity and the Naming Question: Reflections on the Language of Disability. *Social Science and Medicine*. 36(2). 167–173.

1. sz. melléklet

Témavezetői nyilatkozat a dolgozat benyújtásához

Alulírott KÖNCZEI GYÖRGY D. Sc. nyilatkozom, hogy HERNÁDI ILONA doktorjelölt *Problémás testek. Nőiség, szexualitás és anyaság testi fogyatékossgal élő magyar nők önreprezentációiban* című doktori értekezését megismertem, nyilvános vitára bocsátását támogatom.

Dátum:.....

.....
témavezető aláírása

2. sz. melléklet

Doktori értekezés benyújtása és nyilatkozat a dolgozat eredetiségéről

Alulírott

név: Hernádi Ilona
születési név: Hernádi Ilona
anyja neve: Mirth Ilona
születési hely, idő: Budapest, 1958. június 22.

Problémás testek. Nőiség, szexualitás és anyaság testi fogyatékossgal élő magyar nők önreprezentációiban című doktori értekezésemet a mai napon benyújtom a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola Kultúratudományi Doktori Programjához.

Témavezető neve: Könczei György D.Sc.

Egyúttal nyilatkozom, hogy jelen eljárás során benyújtott doktori értekezésemet

- korábban más doktori iskolába (sem hazai, sem külföldi egyetemen) nem nyújtottam be,
- fokozatszerzési eljárásra jelentkezésemet két éven belül nem utasították el,
- az elmúlt két esztendőben nem volt sikertelen doktori eljárásom,
- öt éven belül doktori fokozatom visszavonására nem került sor,
- értekezésem önálló munka, más szellemi alkotását sajátomként nem mutattam be, az irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljeseek, az értekezés elkészítésénél hamis vagy hamisított adatokat nem használtam.

Dátum:.....

.....

doktorjelölt aláírása